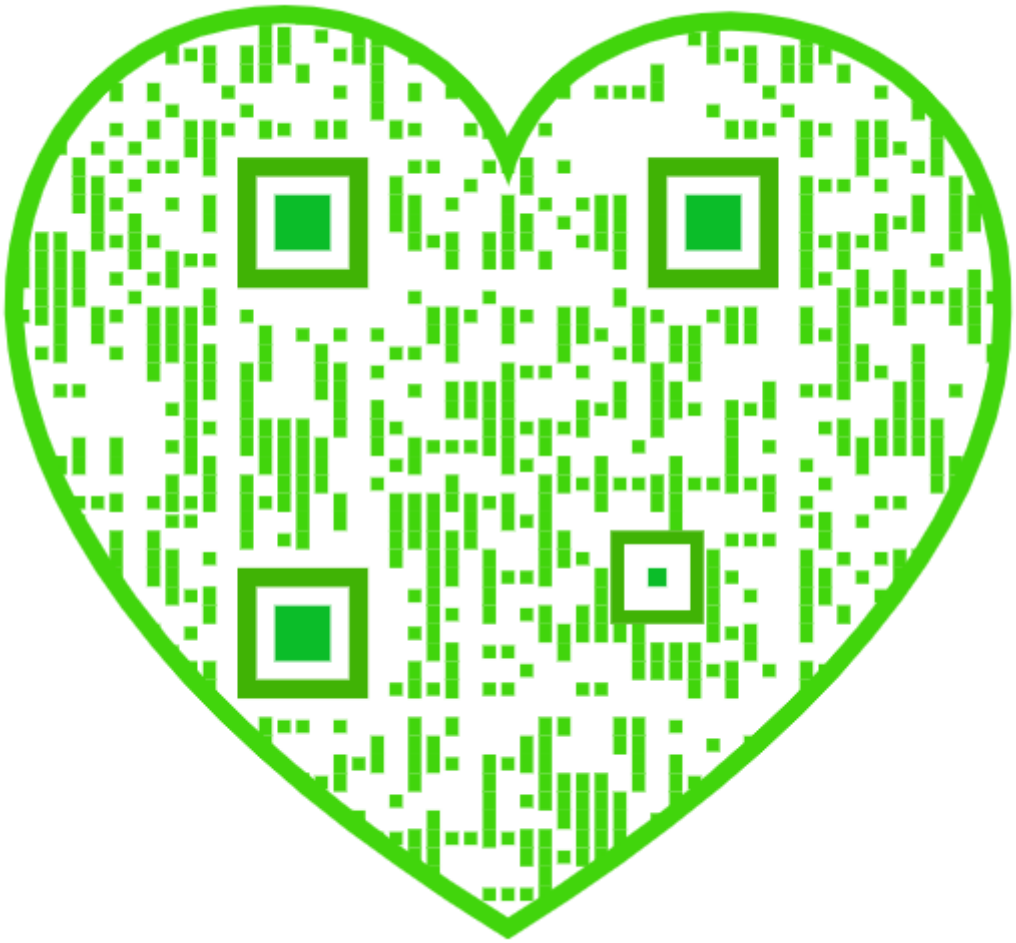

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG

MAANDSCHRIFT.

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG

MAANDSCHRIFT.

VIER EN TWINTIGSTE DEEL.

1853.

Vindicamus hereditatem patrum nostrorum.
Mach. XV, 34.

Wanten te Romen in de poert
Sergius die Pauwes benediede
En hine Aertsche bisscop wiede.
Melis Stoke.

TE 'S GRAVENHAGE,
BIJ GEBR. J. & H. VAN LANGENHUYSEN.

INHOUD.

HOOFDARTIKELEN.

Bladz.

De gezindheid van Hugo de Groot voor de Katholieke Kerk. 1, 129, 193, 321

Het Italiaansche tijdschrift „La Civiltà Cattolica". 21

Het Christendom van den Leydschen hoogleeraar J. H. Scholten. 65

Veroordeeling van den Jansenisten bisschop van Deventer, Hermannus Heykamp. 153

Grafschriften van Noord-Nederlanders, te Rome begraven. . 277

Geschiedenis van den bouw der St. Janskerk te 's Hertogenbosch. (*Met een platten grond en de voornaamste opmetingen der kerk.*). 286

Proeve eener kerkvereeniging. 340

MIDDEN-NEDERLANDSCHE LITERATUUR.

De Daggetijden, toegepast op het lijden van onzen Heere en Zaligmaker. (Ingezonden). 232

ZUID-NEDERLANDSCHE LITERATUUR.

Gezangen, met uitgekozen muziek, door E. Weemaes. . . . 28
Letteroefeningen van een jeugdig taalminnend genootschap, en Jongelingsdroomen, door Jan van Beers. 100

VLAAMSCHE LITERATUUR.

Opsporing van Vlaamsche overblijfselen in Frankrijk. . . . 159

TIJDSOMSTANDIGHEDEN.

Het gevaar van den toestand. 39
Rome en Jerusalem. 305
Aard des tijds. . . . . —
Wonderbare bescherming van den Paus. 308
Gewigt van de heilige plaatsen en invloed van de Katholieke belangen. 309
Verval van het Ottomannische rijk. . . . . —
Groote toekomst. 310
Baden; toestand en oorsprong van dat land. — Napoleons vergeefsche bemoeijing ter bescherming der Katholieken. — De Restauratie en verraderlijke plannen der zamenspannende Vorsten. — Nadeelige invloed der nieuwe Badensche constitutie. — Herhaalde misleiding van den Paus en uitvaardiging van wederregtelijke verordeningen. — Leopold ten troon en hernieuwde onderdrukking. — De Aartsbisschop von Vicari. — Vergeefsche waarschuwingen. — De grond, waarop de Aartsbisschop steunt en de kracht daarin gelegen. . . . . 359—367

VERSCHEIDENHEDEN.

Het antwoord van Ds. Barger op de brochure van den Hoogleeraar Broere. 47
Redenen van mijne bekeering tot de Katholijke Kerk, van den Weleerwaarden Heer J. Gordon. 52
Het Protestantisme op Ceylon. 54

Synodale klagt over den inwendigen staat der Nederlandsche Hervormde Kerk. 59
Protestantsche aanmaning ter Heiligen-vereering. 62
Ds. Oosterzee een echo van den Eerw. John Angel James. . 63
Chaotische verwarring in de Protestantsche Kerk. 64
Eene bloemlezing uit eene bloemlezing. 109
Waarschuwing. 123
De Oud-bisschoppelijke Klerezy onder de oude Staatskerk, en later. 126
De handelingen der Nederlandsche Hervormde Synode in 1853. 163
De Schotsche en de Nederlandsche Synode. 166
Karakteristiek van het Protestantisme in Nederland. . . . 168
„Een woord over de Inquizitie". 171
Gewijde schilderkunst. 174
Lutheranisme en Islamisme. 177
Verval van het Anglikanisme. 179
Dringende behoefte aan de Katholieke eenheid in Europa. . 183
Ongodsdienstige taalstudie. 243
Zedeloosheid der Staats-opvoedingsgestichten en Bijbel-kolportage in Sardinië. 250
Kerkverzuim in Engeland. Honderd hagepredikers. 252
Herdruk van een zeldzaam geworden werkje van P. Leonardus Lessius. S. J. 312
Eene merkwaardigheid uit keizer Napoleons leven op Sint Helena. 314
De jongste vergadering van het Protestantsch genootschap: Christelijk Hulpbetoon. 368
Prof. Visser en Prof. Francius over de Katholieke kanselwelsprekendheid in de XVIIe eeuw. 375
Professor A. F. Ozanam. 380
Volks-almanak voor Nederlandsche Katholieken, in het jaar onzes Heeren 1854. 385
Katholijke Volks-almanak voor het jaar 1854. 387

Sprokkelingen:

Het episcopaat in Zweden. 128
Bossuet over Engelands bekeering. 191
Broere over Nederland. . . . . —

Het werk der H. Kindschheid. 192
Godsdienst der bevolking van Oostenrijk. . . . 253
Bijbelgenootschap te Konstantinopel. 254
Bijbelverspreiding in Griekenland. . . . . —
Kerken in Kalifornië. 255
Nieuwe kerk te Hammersmith. . . . . —
Uit Jerusalem. 314
De godsdienst der bevolking in de Vereenigde Staten. 315
Terugkeer der honderd hageprekers. 316
Een millioen N. Testamenten voor China. . . —

LETTERLOOVER.

De wonderbare vogeltjes. 317

Correspondentie. 256

Dl. XXIII, bl. 424, r. 5 v. b. *staat:* Ds. Barger *lees:* Ds. Bekker.
Dl. XXIV, » 42, » 5 » » . W » , w.
» » 64, » 2 v. o. » aan » van.
» » » » 1 » » dure » duren.
» » 207, » 9 v. b. » hem » hen.

DE GEZINDHEID VAN HUGO DE GROOT

VOOR DE

KATHOLIEKE KERK.

(*Vervolg van D.* XXIII, *bl.* 147.)

In 1625 verscheen te Parijs zijn beroemd werk over de regten des vredes en des oorlogs, *De jure belli ac pacis*, voorafgegaan van eene opdragt aan Lodewijk XIII, wien hij daarin eenen hoogen ofschoon verdienden lof toezwaait.

Het onderwerp wordt in drie deelen of boeken afgehandeld. In het eerste boek wordt de vraag beantwoord, of het oorlogen regtvaardig is, in het tweede, welke oorzaken eenen oorlog kunnen doen ontstaan, en in het derde, wat in den oorlog geoorloofd en ongeoorloofd is.

Wij hebben over het werk slechts te spreken met betrekking tot Grotius' godsdienstige rigting, en deze laat er zich duidelijk genoeg uit kennen. Zij geeft ons uitlegging van de vraag, die even weinig beantwoord als dikwijls gedaan is: hoe het toch komt, dat dit werk zoo

veel meer bevat dan de titel belooft? Want bijna het geheele natuurregt wordt er in afgehandeld, en zoo men aan Puffendorf de eer geeft van de schepper dezer wetenschap te zijn geweest, is dit toch slechts in zoo verre waar, als hij het door Grotius geleverde naar een ander doel geordend en vollediger ontwikkeld heeft [1]). Zeer verschillend is over deze in 't oogloopende uitbreiding geoordeeld; de een heeft haar toegeschreven aan zwakheid van geest, of gebrek aan die wetenschappelijke opvatting, welke een onderwerp in dezelfde mate onderscheiden als begrijpen doet; de ander integendeel beweerde, dat Grotius dezen langen weg wel gaan moest, om uit den chaos van verwarring te geraken, waarin vóór hem de wetenschap verspreid en verduisterd lag. Condillac, zijn eigene ligtzinnigheid en oppervlakkigheid verradend, geeft er eene reden voor op die bij uitnemendheid voor hem zelven passen zou, en zegt, dat Grotius door dien titel de nieuwsgierigheid van het publiek zocht gaande te maken!

In Schlegel's *Geschichte der alten und neuen Literatur*, schoon daar met een ander doel over Grotius gesproken wordt, hebben we onze gedachte, ten minste wat de hoofdzaak betreft, teruggevonden. Hij bemerkt, dat Grotius op de praktische en politieke wereld, en op de zedelijke betrekkingen der volken onder elkander eenen

---

1) Puffendorf erkent het zelf in zijne voorrede: *Equidem palmam hactenus tulisse judicatus fuit non praeter meritum Hugo Grotius, qui et primus seculum ad istam disciplinam aestimandam evocasse videtur, et ita in eadem est versatus, ut circa magnam ipsius partem ceteris nil nisi specilegii laborem reliquerit.* — Eene der beschuldigingen of berispingen, welke Puffendorf daar doet, betreft Grotius' afwijking van het Gereformeerd geloof.

grooten invloed had. „En, vervolgt hij, wel eenen zeer „gelukkigen en heilzamen invloed; want daar de gods- „dienstige band, welke vroeger de volken van het westen „tot één staten-systeem vereenigde, thans verbroken was, „sinds Machiavelli's staatkunst, die noch regtvaardigheid „noch iets wat heilig was ontzag, steeds meer algemeen tot „rigtsnoer werd genomen, zoo was het de grootste weldaad, „dat aan het in burgeroorlog zich zelf verscheurend Europa, „weder een regt geschonken werd, hetwelk als algemeen „kon gelden voor de in 't geloof gescheiden, in hartstogt „ontvlamde, door oneerlijke staatkunde van den weg ge- „leide en misbruikte volken. Voor zulk een rigtsnoer „werd de leer van Grotius ook erkend. Het is eene ver- „heffende gedachte, dat een geleerde, een denker, met „geene andere magt dan die van zijnen geest en opregten „wil, de eigenlijke stichter vermogt te zijn van zulk een „nieuw volkenregt; en gelijk hij daardoor de vereering „won zijner tijdgenooten, zoo verdient hij niet minder „den dank der nakomelingschap. Als systeem genomen, „moge het van Grotius en zijne navolgers gegrond en „ingevoerd volkenregt zeer gebrekkig voorkomen, en „bij de tegenwerpingen, die een twijfelaar daartegen „te maken heeft, bezwaarlijk proef houden: *voor den „godsdienstigen band die vroeger de staten vereende was „eigenlijk niets in de plaats te stellen. Bij gebrek van „dien thans verbroken band werd de regtvaardigheid nu „voornamelijk slechts gegrond op de maatschappelijke aanleg „en bestemming die den mensch aangeboren, hem wezenlijk „en noodwendig eigen zijn. Hoe meer het algemeene regt „bij de navolgers van Grotius alleen op de natuur en de „rede gegrond, en uit deze afgeleide bronnen geput werd, „hoe meer daarbij de betrekking op de eerste bron aller*

„*regtvaardigheid werd ter zijde gesteld: des te onver-*
„*mijdelijker was het, dat de theorie en zelfs het prak-*
„*tische volkenregt van den eenen kant in eene menigte*
„*onnuttige en ten deele onoplosbare spitsvondigheden en*
„*tegenstrijdigheden verwarde, van den anderen kant ook in*
„*geheel woeste en onware gevolgen ontaardde. Wat is er*
„*eindelijk, zoo in theorie als in praktijk, gedurende de*
„*laatste helft der achttiende eeuw, van het natuurregt en*
„*den verstandsstaat geworden* [1])?

Schlegel doet het gebrek van Grotius' werk eer vermoeden, dan dat hij het zegt. Echter behoeven we de gedachte die hij aangeeft, slechts wat juister op te vatten en te vervolgen, om meer bepaald de verkeerde rigting des tijds en Grotius' daaraan beantwoordende afdwaling in te zien.

Reeds vóór de hervorming loste zich de band meer en meer op, die de staten met de Kerk en met elkander vereende. Slechts was die oplossing meer het gevolg van zedeloosheid en ongodsdienstigheid dan van vaste beginselen. De booze staatkunst van Machiavelli, in wiens schriften wij, voor ons, niet veel meer vinden dan slimheid, was, als gevolg dier zedeloosheid, slechts een praktijk, niet eene wetenschap of een stelsel. De hervorming vermeerderde dat kwaad, en eene grootere verwarring, een oneerlijker, wreedaardiger, de menschheid meer onteerende oorlog, dan die onder den naam van dertigjarigen krijg bekend is, levert de geschiedenis van Europa niet op. Grotius was er nog getuige van, en zegt: „Ik zag in „de Christelijke wereld eene toomeloosheid in het oorlogen,

---

1) *Geschichte der alten und neuen Literatur*, von F. von Schlegel, Th. I, S. 117.

„waarvoor zelfs barbaarsche volken zich zouden schamen. „Om de nietigste oorzaken, zonder eenige oorzaak zelfs „greep men naar de wapenen, en nadat die eenmaal ge„nomen waren, heerschte er geen eerbied meer voor „goddelijk of menschelijk regt, even alsof op een ge„geven teeken de woedende hartstogt ter bedrijving van „alle euveldaden werd vrijgelaten" [1]). Maar het ergst was dat de beginselen bedierven. Hoeveel het Protestantisme daartoe bijdroeg, kunnen we hier niet nagaan. Reeds daardoor, dat het de volken in 't geloof deed verschillen, voltooide het de afscheuring der staten van de Kerk, en noopte niet slechts een gemeenschappelijk beginsel van overeenkomst, maar den grond der maatschappelijke orde zelve in *de rede alleen* te zoeken. Voor het *bovennatuurlijk* beginsel in de plaats tredend, moest alzoo de rede trachten boven de natuur, dat is, boven zich zelve uit te gaan, en eenen graad van zekerheid te schenken, en een volkomenheid van doel voor te stellen, hoedanig God alleen ons in de godsdienst geven kon. Het duidelijkst bewijs daarvan zien wij in het ontstaan eener nieuwe wijsbegeerte, die van de wijsbegeerte der middeleeuwen veel meer daardoor verschilde, dat zij voor de openbaring wilde in de plaats treden, dan dat zij zich er van afscheidde. De mensch wilde dus op nieuw Gode gelijk zijn, en verloor zich in dwalingen, die de waarheid, de wet en de maatschappij, welke hij noodig heeft tot zijn bestaan, als uitvindingen van hem zelven deden beschouwen. Eene noodlottige verwarring van betrekkingen was daarvan het gevolg, alle gezag werd in den grond ont-

---

[1]) *De jure belli ac pacis, in prolegomenis.*

kend, en bij de steeds *formele* ontwikkeling veranderde de staat meer en meer in eene kunstige dwingelandij.

Ook de beroemde tijdgenoot van Cartesius, ook Grotius ging dien weg op, en dat hij zich beriep op de *natuur*, dat hij den mensch boven den rang waarop hij regt heeft, begon te verheffen, was een der voornaamste redenen, die zijn werk een zoo buitengewoon grooten opgang deden vinden. Het was, gelijk men het van een genie, wien het Katholiek geloof niet voor de dwalingen des tijds beveiligt, verwachten kon, een werk dat den geest der eeuw geheel en al uitdrukte, dat de bestaande omstandigheden tot stelsel, tot bewustzijn bragt, en aan den tijd eenen spiegel voorhield, waarin deze zijn eigen verheerlijkt beeld kon aanschouwen.

Het spreekt nagenoeg van zelf, dat Grotius niet inzag wat hij doen ging. In het algemeën is de genie te weinig abstract, te zeer geïnspireerd, en door de behoefte van het oogenblik gedreven, om zich van zijn werk volkomen bewust te zijn. Bossuet, die voor een jongen vorst zijn *Discours sur l'Histoire Universelle* schreef, wist niet, dat hij eene wetenschap of philosophie der geschiedenis had geschapen. Zoo schreef Grotius over de regten des vredes en des oorlogs met het doel, om den bloedigen twist die Europa verscheurde te doen bedaren, en zijn werk bevatte de nieuwe wetenschap van het natuurregt [1]). Maar met te zeggen, dat Grotius zich niet bewust was van zijn stap, bedoelen we inzonderheid, dat

---

1) Puffendorf, die te Heidelberg als hoogleeraar werd aangesteld om Grotius' *De jure belli ac pacis* uit te leggen, gaf daarvan slechts eene omwerking in zijn *De jure naturae et gentium*, en, zooals hij in de voorrede berigt, werden nu op zijn voorbeeld overal leerstoelen voor het natuurregt opgerigt.

hij geenszins voor had aan de godsdienst afbreuk te doen. De eeuw waarin hij leefde, was nog geloovig. Baco en Cartesius, schoon de eerste aan het materialisme den weg baande, en de laatste aan het pantheïsme, hadden beiden opregten eerbied voor de godsdienst. Hoeveel te meer moest een Grotius daaraan hulde doen, hij, die zulk een praktiesch werk, met zulke edele bedoelingen, en op aansporing van eenen Katholieken priester, den geleerden Peirescius [1]), had ondernomen. Vandaar dat zijn werk even verdeeld of dubbel is als de eeuw, waarin het verscheen. Het mist eenheid van beginselen. De rede en het geloof staan daarin in geen verband, en na de natuur als onafhankelijk te hebben beschouwd, voegt Grotius er, om het zoo eens uit te drukken, bij: er is ook nog eene openbaring.

Daarin ligt voornamelijk de reden waarom hij zoo veel meer heeft geleverd dan hij voornemens was en in den titel belooft. Het is, wij zullen dit niet ontkennen, wel eenigzins toe te schrijven aan 'tgeen we straks zeiden het genie eigen te zijn. Het genie laat zich zoo niet beperken, beschouwt alles in het geheel, en trekt om ieder voorwerp den wijden cirkel der orde, ten einde het op zijne plaats te zien, en naar alle zijden te meten. Het is de arend die met magtigen zwaai de lucht inneemt, om te wisser op zijne prooi te vallen. Maar daardoor alleen wordt de zoo ver afwijkende uitbreiding die wij bij Grotius vinden, niet verklaard. De eigenlijke oorzaak was, dat hij, niet alleen veel moest uitleggen en bewijzen,

---

1) Indien mijn werk zoo wordt, dat het verdient gelezen te worden, zal de nakomelingschap het aan u verpligt zijn, die mij tot dezen arbeid door uwe hulp en uwe aanmaning hebt opgewekt. *Nicolao Peirescio*, Epist. 210.

en als van den grond af opbouwen, dewijl hij zich beroept op de natuur, gelijk nog niemand vóór hem gedaan had — maar aan den mensch of aan de natuur te veel toeschrijft, en daardoor vervalt in de valsche *algemeenheid* der onchristelijke wijsbegeerte, welke de orde verwart, het een van het ander niet meer onderscheidt, en terwijl zij de *eenheid* meent gevonden te hebben, zich in onbepaaldheid verliest.

Dat laatste: dat Grotius, door de eindige natuur te veel te verheffen, in gezegde algemeenheid vervalt, gaat ons bijzonder aan, en hebben we door eenige voorbeelden te verklaren en te bewijzen.

Een Katholiek die het doel nagaat dat Grotius zich voorstelde: Europa uit de treurigste verwarring tot orde en wet terug te roepen, moet aanstonds zeker mishagen gevoelen bij 't zien van den weg die daartoe wordt ingeslagen. „Met mijne boeken over de regten des oorlogs „en des vredes, heb ik mij voornamelijk ten doel ge„steld, zooveel ik kon, die onredelijke, niet slechts „Christenen maar menschen onwaardige woede te doen „bedaren, waarmede geheel naar willekeurige drift de „oorlog ondernomen en gevoerd wordt, en dien ik tot „onheil van zoo vele volken dagelijks zie toenemen" [1]).

Zoo zou dat moeten bewerkt worden door de beginselen van het *regt*, en niet veel meer door de *liefde?* Zoo zouden de betrekkingen der volken slechts *regts*betrekkingen, zou de maatschappij alleen op *regten* gegrond, en de staatswetenschap eene bloote *regts*wetenschap zijn? Het is waar: de mensch alleen kan van den mensch op zijn hoogst slechts *regt eischen*, en de vier hoofddeugden,

---

1) Ep. 280.

door Plato het eerst aangevoerd, zijn slechts voorzigtigheid, regtvaardigheid, matigheid en standvastigheid. Verder kan de rede het niet brengen, en de liefde niet *gebieden*, welker bestaan, als Wet, het bestaan der goddelijke openbaring bewijst. — Maar het is niet minder waar, dat de maatschappij en bijzonder de Christelijke maatschappij zonder die wet der liefde meer en meer bederft en ten onder gaat, dewijl zij hare volmaking, waarnaar zij noodzakelijk streeft, alsdan in strijd met de liefde, dat is met de eenig mogelijke volmaking, zoeken gaat. Dat een Grotius, om Europa van den weg des verderfs terug te voeren, zich alleen op *het regt* beroept, is een bewijs van den diepen val welke er in de geschiedenis had plaats gehad.

Helaas te weinig wordt het gekend, en nog veel minder begrepen, wat het zij den staat uitsluitend op het regt te gronden, en alleen naar het regt te doen streven.

Dat herhalen we, dat zeker de regtvaardigheid wel eene wet van God is, maar niet in dien buitengewonen zin als de volmaking der wet, als de liefde. In de liefde is daarom meer erkenning van goddelijk gezag, meer vrije gehoorzaamheid, meer pligt waaraan in anderen geen gelijk regt beantwoordt, en dat men zooveel over regten, en niet over pligten spreekt, is met reden door De Bonald aangemerkt, als bewijs van godsdienstig en zedelijk verval.

Maar daarmede is het verderfelijke dier eenzijdigheid nog niet gezegd. Hoe staat de regtvaardigheid tot de liefde?

De regtvaardigheid is noch eerste *oorzaak* noch laatste *doel*; zij ligt tusschen dezen in het midden. *Zij brengt niet voort*, is eer verbiedend dan gebiedend, daar zij eigenlijk slechts verbiedt *ongelijk* te doen, en eischt dat men *betale*, niet dat men *geve*. Zij handhaaft dus de bestaande orde, maar doet die even weinig vooruitgaan,

als zij die voortbrengt. Daarvan is integendeel de liefde de vruchtbare moeder. Zij schept en voltooit, zij is *oorzaak* die voortbrengt, en *doel* dat aantrekt. Zij is eer gebiedend dan verbiedend, verlangt dat men *geve* van het zijne, en is dus het ware beginsel van vooruitgang en volmaking.

De regtvaardigheid in den striktsten zin is commutatief, is een ruil, waarbij men evenveel geeft als ontvangt. Zij is in zekere *gelijkheid* gelegen [1]), streeft naar gelijkheid, en kan tusschen ongelijken (*inaequales*) tusschen den gezagspersoon en die van hem afhangen, *als zoodanig*, niet in hare volkomenheid bestaan [2]). De liefde daarentegen geeft om niet, is *gave* bij uitnemendheid, en kan, in hare *volkomenheid* gedacht, tusschen twee gelijken niet heerschen [3]). In tegenoverstelling van de regtvaardigheid vertoont zij zich juist tusschen ongelijken (*inaequales*), den magtige en den zwakke (den man en de vrouw, den vader en het kind, den koning en den onderdaan) en zoekt evenzeer *organisme* als de regtvaardigheid *gelijkheid* zoekt.

De regtvaardigheid is strenge regel, die geen meer of min, maar juiste maat wil, en geene vrijheid laat. Ondanks deze strenge oogenblikkelijke pligtsverbinding, brengt zij de menschen eer in aanraking, dan dat zij die met elkander verbindt, en helpt hen, door hare eindelijke voltrekking, van elkander af. Zij individualiseert, en stelt tegen elkander over. Maar wat is zoo weinig gestreng, zoo spontané, zoo vol *vrijheid* als de liefde? Zij is *wil* bij uitnemendheid,

---

1) Ἀριθμος ἰσάκις ἴσος. Pythagoras.

2) Daar zijn slechts de ook bij Grotius voorkomende *jura imperfecta*.

3) In God zelven komt de Liefde uit één principe voort; zij zou anders geene hoogste spontaneïteit zijn.

en zoekt daarom *wil*. Zij laat meer en minder toe, ja vergeeft in plaats van te straffen. Zij is vereeniging, zij volmaakte band, en voert als organiesch principe uit de veralgemeening en de individualisering der regtvaardigheid tot de eenheid en het centrum terug.

De regtvaardigheid staat alzoo tot de liefde:

Als de *vorm*, waartegen niet mag gehandeld worden, tot de handeling en het *leven*;

Als de *handhaving der* orde tot hare ontwikkeling en *volmaking*;

Als de *vergelijking* die beurtelings veralgemeent en individualiseert, tot de *oorzaak* die het middel aangrijpt en wrocht.

Als de eenheid van het *genus* tot de eenheid van het *organisme*.

De regtvaardigheid heeft dus meer betrekking op het verstand, de liefde meer op den wil. Beiden worden voorgesteld met een band voor de oogen. Maar die blindheid verschilt grootelijks. De regtvaardigheid is blind voor het meest levende: de *personen*, en weegt met verstand slechts de abstracte daad. De liefde zoekt integendeel het meest levende, zoekt den persoon en het persoonlijke, en is blind voor het *formele*, dat is, voor de daden en hoedanigheden van den persoon.

Wat nu moest er volgen, nu, met terzijdestelling der liefde, alleen de regtvaardigheid tot grond en voltooijing der maatschappij genomen werd, en regtsgeleerdheid doorging voor politiek?

De *godin* regtvaardigheid, die blind is voor alles wat de liefde ziet, werd aangebeden in plaats van den eenig waren God, wiens regtvaardigheid een is met de liefde, en zich in haar voltooit.

Wij willen zeggen; dat de maatschappij, altijd strevend naar de volkomenheid, en die nu niet meer zoekend in de liefde waarin zij waarlijk was, de regtvaardigheid, die zij zich ten doel stelde, noodwendig moest overdrijven, maar daardoor ook eene niet ware, eene afgodische regtvaardigheid huldigen. Immers het in de regtvaardigheid schuilend beginsel van liefde werd miskend, en zij zoo *strikt* gedacht, dat zij eer een mathematische regel, dan eene zedelijke wet geleek [1]). Naar de *gelijkheid* der strikte regtvaardigheid werd alle gezag verworpen, slechts individu tegen over individu gesteld, maatschappij gemaakt tot contract of associatie, en al datgeen waarvoor de *godin* regtvaardigheid blind is: persoonlijkheid, leven en vrijheid verloochend. Men scheen niets te kunnen denken dan eene *algemeenheid*, waarin *abstracte individuen* bleven, maar waarin de personen verloren gingen. Alles werd verbindende regts- of staatswet, want met alles tot zulk eene wet te maken, meende men alles te verheffen en te volmaken, niet meer gedenkend, dat de wet der liefde, die vrijheid laat, veel hooger is. Vormen, slechts vormen uit het *algemeen* denkbeeld van volk ontwikkeld, moesten heerschen, en als ware de maatschappij een abstract algemeen begrip, welks ontwikkeling bestaat in deeling of splitsing in ondergeschikte begrippen, zoo meende men dat ook hare ontwikkeling en vooruitgang bestond in deeling en onderdeeling en onophoudelijke regeling. Wet was geen zedelijke wil,

---

1) Het is zeer merkwaardig, dat reeds Grotius niet erkent, dat de *distributieve* justitia van de *commutatieve* of strikte verschilt. In plaats van te zien, dat de betrekkingen zelve verschillen, doet hij al het verschil in het object bestaan. Lib. I, c. 1, § 7, 8. Het is een teeken hoe zijn geest door de abstracte arithmetische *gelijkheid* vervoerd is, en het progressieve *leven* niet meer gedenkt.

maar waarheid, gebieden niet willen, maar oordeelen, gehoorzamen was goedkeuren of gelijk geven, en de geheele organische orde der maatschappij veranderde in eene doode machinerie door de algemeenheid des volks in beweging gebragt, en werd *voorstelling*, waardoor die algemeenheid (*nationaal idee*), behalve welke niets scheen te bestaan, tot bewustzijn van zich zelve kwam.

Wij weten, dat de revolutie nog vele andere oorzaken had, maar we wijzen op eene der voornaamste, op een nog niet bemerkt gedachten-proces 'twelk met Grotius begon: de staat werd op den mensch gebouwd, daardoor alleen het regt tot grondslag genomen [1]), dat weldra door de valsche philosophie geïdealiseerd werd [2]), en de revolutie moest volgen.

Maar wanneer men nu Grotius' werk nader onderzoekt, hoe wordt dan hetgeen wij over de algemeene strekking gezegd hebben, bevestigd!

Wat is volgens Grotius het regt in zich beschouwd,

---

1) De Bonald zegt ergens, dat overal elders de regters slechts *regters*, maar in Frankrijk *magistraten* waren. De groote man heeft daar de Fransche regters minder meê geprezen dan hij meent. De Fransche parlementen, die bij het toenemend despotisme der koningen, waardoor het staatsorganisme verloren ging, meer en meer een eigenlijk politiek ligchaam werden, en leerden *gebieden*, in plaats van slechts *regt te spreken*, voerden de regering in van het *regtsidee*, en daarmede de revolutie.

2) Men zal hieruit begrijpen, dat alleen de Katholieke Kerk, door alles van hare liefde te doordringen, de herstelling der orde kan aanvoeren. Haller is de eerste, die den staat ook op de liefde grondt. Meest al de daden van het gezag zijn in zijn oog *weldaden*. Ongetwijfeld heeft hij overdreven en te veel vrijheid gelaten. Maar zoo een genie verschooning verdient, als hij zijne ontdekking overdrijft, verdient hij die wel bijzonder, als zijne ontdekking bestaat in de herkenning der liefde.

wanneer het genomen wordt in zeer algemeenen zin voor het goede [1]).

Het komt neêr op het *ratio profecta a rerum natura* bij Cicero, dat is, op betrekking die uit de natuur der dingen zelve voortkomt, zoodat „ het regt eenigzins zou plaats „ vinden zelfs als er — geen God was" [2]). Dat *eenigzins* verzacht de stelling. Ook voegt Grotius er bij, dat God Schepper is van die natuur in welker betrekkingen het regt bestaat, en dus aan God als aan de eerste bron en oorzaak het regt moet worden toegeschreven. Maar behalve dat dit niet genoeg is, laat hetgeen op andere plaatsen voorkomt, ons geenen twijfel meer toe, dat Grotius aan de *eindige* natuur te veel toeschrijft, en op weg is naar de dwaling, welke haar tot onafhankelijke en absolute orde verheft.

Het zou een tegenovergesteld uiterste zijn, indien wij, gelijk Puffendorf schijnt té doen [3]), beweerden, dat de eindige orde en dus het eindige regt geen anderen grond heeft dan Gods positieven wil. Als al het eindige, is ook de eindige wet of het eindige regt *tweevoudig* in zijn beginsel. Er is daarin iets rationeels, iets ordelijks; maar dat rationele of ordelijke is niet absoluut. God alleen is absolute orde. Iets *positiefs*, iets toevalligs, iets dat anders kon zijn, is met dat rationele of ordelijke vermengd. De rationele zijde wijst naar Gods oneindige *natuur* als model, de positieve naar Gods *wil* als vrije

---

1) In of naar God loopen begrijpelijker wijze regtvaardigheid en liefde in een punt zaam, en jegens Hem is liefde tevens strenge pligt van regtvaardigheid; daarom wordt regt en regtvaardigheid voor deugd in het algemeen genomen.

2) Prolegomena. Ook Stahl heeft Grotius hierover berispt; doch te streng.

3) We zeggen «schijnt», dewijl hij op dat punt niet zeer duidelijk is

oorzaak, die zoo en niet anders verkoos te scheppen. En beide beginselen zijn in de werkelijkheid zoo innig vereenigd, dat de menschelijke geest ze slechts door algemeene abstractiën kan onderscheiden.

Daaruit volgt, dat de eindige wet of het eindige goed niet meer kan gedacht worden als goed of ordelijk, zoodra men, met Grotius, God als niet bestaande denkt.

Vooreerst: omdat met die eindige orde het *positieve*, 'twelk Gods positieven wil veronderstelt, innig en onafscheidelijk vereend is, en het dus, dien wil ter zijde gesteld, geen orde of wet meer zoude zijn.

Ten andere, omdat God het doel is waarop iedere orde hoe dan ook wijst. Eene (*objectieve*) moraliteit, een regt, dat, door hoeveel bemiddelende doeleinden ook, God niet eindelijk ten doel heeft, is ondenkbaar, en zoo min als men een klein gedeelte van den cirkel waarlijk denken kan, zonder den geheelen cirkel te denken, zoo onmogelijk kan men eene orde begrijpen die haar model en haar doel niet heeft in God. De eenvoudige en de waarlijk wijze zien daarom God overal, slechts de middelmatigheid en de dwaling meenen Hem te kunnen verwijderen.

Dat alles belet niet, dat in het eindige eene waarachtige orde gerealiseerd is. Wij beweren niet, dat deze een bloot betrekkelijk bestaan heeft, maar dat men het een van het ander niet kan scheiden, dat er geen eindige wet is zonder wetgever, en zij steeds twee onafscheidelijke beginselen heeft: zekere *orde* en eenen positieven *wil*. Met op het „eenigzins" (*aliquem locum haberet*) van Grotius den nadruk te leggen, zou alles goed te maken zijn. Maar het blijkt te zeer dat bij Grotius de tendentie bestaat om de natuur van God te scheiden, en aan haar en hare slechts *algemeene* wet te veel toe te schrijven.

Zoo stelt hij terzelfder plaatse de bovennatuurlijke of openbaringswet, als wet van *Gods vrijen wil*, tegenover de wet der natuur, als zijnde uit de orde der dingen voortgekomen. Is dan de bovennatuurlijke wet bloot *positief*, en de natuurwet daarentegen volstrekt *ordelijk* zonder eenige positiviteit? Is God dan slechts vrij in zijne openbaring en niet in zijne schepping? Zeker niet! God is even vrij in zijne schepping als in zijne openbaring, en deze laatste veel ordelijker dan de natuur. Vandaar ook dat zij met de natuur, ofschoon deze haar niet vorderde, zoo volkomen overeenkomt dat zij, *in dien zin*, hoogst natuurlijk is.

Lib. I, C. I, § X schrijft hij: „*Het regt der natuur „is zoo onveranderlijk, dat God zelf het niet veranderen „kan — gelijk dus door God niet kan gemaakt worden, „dat tweemaal twee geen vier is, zoo kan hij ook niet „maken, dat iets wat in zich zelve kwaad is, niet kwaad zij.*"

Men ziet daar weder de neiging van den abstracten geest, om de orde der natuur aan te zien als de eigenlijke noodzakelijke orde, terwijl die der openbaring willekeurig schijnt alleen omdat zij niet zoo abstract gedacht wordt. Ja is ja, twee maal twee is vier, en kwaad is kwaad. Dat is alles abstractie, maar dat is de *werkelijke* orde der natuur niet. God kan niet maken dat ja = neen, en dat kwaad = goed zij, maar Hij kan op duizenderlei wijze scheppen, zonder die *abstracte* orde te weêrspreken, en daar nu de wetten der dingen voortkomen zoowel uit hetgeen deze dingen *positiefs*, als uit hetgeen zij *abstract-ordelijks* bevatten, zoo staat de noodzakelijkheid of onveranderlijkheid dezer wetten niet gelijk met de onveranderlijkheid van bloot abstracte betrekkingen.

Met die neiging tot abstracte algemeenheid en natuur-

vergoding komt wel overeen, dat Grotius eenen toestand der menschen veronderstelt waarin nog geen eigendom bestond, en den oorsprong van den staat toeschrijft aan een pactum of verdrag. Dat verdrag is een hersenschim [1]), en wie het eenmaal als beginsel stelt en daaraan getrouw blijft, moet niet alleen de ontdekking, maar de uitvinding der zedelijke waarheden en wetten aan den mensch toeschrijven. Het is te begrijpen dat Grotius tot zoo ver niet gaat. Zijne godsdienstigheid, zijn praktische zin en de positieve aard zijner wetenschap behoeden hem daarvoor. Hij blijft, geheel in overeenkomst met zijne eeuw, terhalverwege staan. Naar Grotius heeft God, wel niet de maatschappij gesticht, en door den eersten mensch zoowel onafhankelijk koning en priester als huisvader te maken, de beginselen gesteld die zich later zouden scheiden en ontwikkelen, maar Hij heeft zekere sociabiliteit, zekere neiging tot maatschappij in den mensch gelegd, die deze dan involgt door een verdrag aan te gaan, zich daarbij houdend aan de van God gegeven, uit de natuur en de openbaring gekende wetten van goed en kwaad [2]). Na het beginsel zoo half gesteld te hebben, valt het hem te gemakkelijker de gevolgen niet aan te nemen. Zoo laat hij (Lib. I, C. IV) den opstand in den eigenlijksten zin, (die zich niet op een deel van de politieke magt, op bezworen overeenkomst, enz. beroepen kan) slechts in een

---

1) Ook de ongodsdienstige theorie van dezen tijd verwerpt het, maar komt tot niet minder zedelooze consequentiën. De Staat gaat wel van gezag uit, maar dat gezag is slechts middel, vergaat meer en meer, totdat de vrijheid, gelijkheid en broederschap verkregen zijn.

2) Haller bemerkt te regt, dat Grotius, die anders met zoo wonderbare geleerdheid voor alles wat hij zegt honderd voorbeelden ten bewijs aanhaalt, er hier geen enkel heeft kunnen vinden.

uiterst geval en al schoorvoetende toe. Wat meer is, hij ontkent (Lib. I, C. III, § IV), dat alle koningen hunne magt van 't volk ontleenen, en onderscheidt ook bij volgende gelegenheden tusschen een staatsgezag (*regnum*) dat door den volkswil bestaat, en een staatsgezag dat op eigen kracht berust. (*Regna quae plene possidentur et in patrimonio sunt.*) Maar wanneer hij niet door historische gronden belet wordt de gevolgen te trekken, en deze niet gevaarlijk zijn of schijnen te zijn, gaat hij er toe over, en beroept zich op het oorspronkelijk verdrag.

De uitbreiding die zijn werk verkregen, of die hij aan zijn onderwerp gegeven heeft, vindt ook hier hare verklaring.

De abstracte verstandsgeest van het overdreven regtsidee kent de levende *oorzaak* en het daarvan afhangend gewrocht niet, maar weet slechts van *gelijkende* individuen en *algemeenheid*. Hij laat bijgevolg het eigenlijk begrip van maatschappij niet meer toe. Immers de orde dezer is een orde van *oorzaken*, is een organiesch geheel, een levend ligchaam, waarin het eene lid van het ander afhangt, en niet een bloot abstracte orde, waarbij soorten en individuen onder eene algemeenheid worden opgevat. Alzoo moet wel voor de oorzaak in de maatschappelijke orde, dat is het *gezag*, de *algemeene* wil der individuen in de plaats treden, terwijl degeen die dezen wil uitvoert slechts de dienaar is van die algemeenheid, het volk. Maatschappij is dus slechts verdrag, contract of associatie van individuen [1]). Maar hoe kan nu de eene

---

[1]) De overeenkomst met den dienaar of de dienaars is niet het oorspronkelijk contract. Organisatie, die de gezonde rede van maatschappij niet scheiden kan, wordt gedacht als slechts gevolg, en de geheele machinerie hangt af van de *algemeenheid*. Zoo maken

maatschappij nog van de andere verschillen? hoe kerk van staat, en staat van huisgezin? Zij bestaan allen uit dezelfde elementen, individuen; hebben denzelfden vorm, zijn contract of associatie; slechts het object van het contract verschilt, waardoor natuurlijk de regtsprincipen niet veranderd worden. Ja ten laatste gaat ook dit onderscheid in de veralgemeening verloren: alles is een! Maar laat ons het communisme daarlaten. Genoeg dat men ziet, hoe kerkregt [1]), publiek regt, volkenregt en privaat regt met elkander moeten verward worden, en het eigenlijk onderscheid dezer niet meer te vinden is, zoodra *de oorzaak* of het beginsel van leven, van verscheidenheid en werkelijke onderscheiding verloren gaat in de algemeenheid. Bij Grotius heeft dit ten gevolg, dat hij zijn eigenlijk onderwerp niet meer omschrijven kan. Terwijl hij belooft te zullen handelen over de regten des vredes en des oorlogs, waaronder men niet volstrekt het gansche volkenregt behoeft te verstaan, wordt het geheele natuurregt door hem uitgelegd, het private zoo wel als het publieke. En geen wonder! Alle oneenigheid tusschen individuen is immers nu oorlog en alle overeenstemming tusschen hen vrede? Slechts wordt daarbij de oorlog en vrede tusschen volken als laatst doel ter behandeling genomen.

Het zou ons te ver voeren, indien wij wilden toonen, hoe hierdoor het eigenlijk *zedelijk* beginsel in de maatschappij verloren gaat. Dit kunnen wij ons niet onthouden

---

ook de Protestanten naar believen hunne godsdienstige maatschappij of hunne Kerk, maar zijn er geen kinderen van en worden er niet uit geboren.

1) Niet alleen wordt het kerkregt beschouwd, alsof het geheel en al denzelfden aard had als het Staatsregt, maar de Kerk wordt van haar regt beroofd, en tot privaat-genootschap verklaard.

van nog aan te merken, dat zijn zoo geroemde leer over de straf *onwaar*, en een voorbeeld is, hoe, tengevolge van het valsch beginsel, de zedelijke orde verandert in een *strijd*, die óf *regel* óf *nut* ten doel heeft.

Iedereen verstaat onder straf een daad van regtvaardigheid, die althans in de *eerste plaats* vergeldend of vindicatief is; waarbij echter geen leedvermaak, maar slechts voldoening of herstel der orde bedoeld wordt.

Wat dan als er geen gezag bestaat, en de overheid slechts dienaar is van de algemeenheid? Wie kan in die veronderstelling straffen? En wat is dan straf? Er bestaat dan geen eigenlijke straf meer (door Grotius verward met misdadige wraakneming), maar slechts oorlog tusschen individuen, dien de regter, om meer orde te bewaren, overneemt. Want eigenlijk kan iedereen straffen [oorlog voeren] Lib. II, C. XX, § III, en de straf, ophoudend vergeldend te zijn, mag niet geschieden dan tot nut; § IV.

Door hetzelfde valsche beginsel misleid, rangschikt Grotius de straf onder de *commutatieve* regtvaardigheid, en bemerkt niet, dat de straf, als uitkomst der zich ontwikkelende orde, ofschoon in minder graad dan de belooning [1]), hare maat zoekt in de noodzakelijke gevolgen van de daad, niet in de daad op zich zelve, waaraan zij slechts evenredig (proportioneel) is.

---

[1]) De orde heeft het goed, niet het kwaad ten doel.

HET ITALIAANSCHE TIJDSCHRIFT

«LA CIVILTÀ CATTOLICA».

Men zal zich nog wel herinneren, met hoeveel nadruk door onzen Heiligen Vader den Paus bij den aanvang zijner regering aan de Katholieke schrijvers werd aanbevolen, om toch met al de hun ten dienste staande middelen de verderfelijke pogingen der zedelooze en ongodsdienstige drukpers tegen te gaan, en door de verspreiding en verdediging der goede beginselen op het gebied der godsdienst, der wijsbegeerte en der schoone letteren, in deze onze gevaarvolle tijden aan de geschokte maatschappij de ondersteuning en het wapen van hun talent te leenen. Het was inzonderheid de invloed, dien, ten goede of ten kwade, in onze dagen van beweging, de periodieke literatuur uitoefent, waar de Opperherder in zijn Encycliesch schrijven het oog op had. En het was zeker op zijne stem, dat in Frankrijk, Engeland, Duitschland, Spanje en België een aantal Katholieken met vernieuwden moed de pen opvatten, om ze met meer ijver dan ooit ter verdediging der waarheid, der Kerk, der miskende sociële beginselen te bezigen. Mogen wij het verzwijgen, dat ook wij hier te lande ons door dat vaderlijk opwekkingswoord versterkt en aangemoedigd voelden, om de door ons ondernomen taak, zoo ver tijd en krachten reikten, onverdroten voort te zetten? — In Italië, vooral in het midden en

zuiden van het Schiereiland, was er behoefte aan een tijdschrift, dat zich meer bepaaldelijk de behandeling der kwestiën aan de orde van den dag voorstelde, en wel in zoodanige vorm en taal, dat het geschrevene, zonder mangel van genoegzame populariteit, toch door den beschaafden, ja zelfs geleerden stand met welgevallen en met nut zou kunnen worden gelezen. De *Annali delle scienze religiose*, gedurende meerdere jaren door den even zedigen als verdienstelijken prelaat, Mgr. Ant. de Luca, President der Romeinsche *Academia ecclesiastica*, uitgegeven, hebben voorzeker gewigtige diensten bewezen en een weldadigen invloed uitgeoefend, maar zij waren te uitsluitend bestemd voor *ex professo* wetenschappelijke lezers, zoo al niet enkel voor theologen, om zich in een zeer uitgestrekten kring te kunnen bewegen, en in de meest dringende behoeften van het oogenblik, vooral na de revolutionaire beroerten van 1848, te kunnen voorzien.

Die leemte in de periodieke literatuur van midden-Italië is nu sedert een viertal jaren aangevuld door het hierboven vermeld Tijdschrift, dat om de veertien dagen te Rome [1]) wordt uitgegeven, een aantal met roem in hun vaderland bekende schrijvers onder zijne medearbeiders telt, en waarvan de hoofdredactie aan eenige uitstekende leden van de Societeit van Jesus is toevertrouwd [2]). Zooveel bijval

---

[1]) Het tijdschrift werd in den beginne, wegens de toenmalige omstandigheden, te Napels uitgegeven. Sedert April 1850 echter is de Redactie naar Rome verplaatst.

[2]) Onder de Redactie noemt men o. a. den geestigen P. Curci, den bestrijder van Gioberti, wiens populair geschrift *„La demagogia Italiana ed il Papa re. Pensieri di un retrogrado sulla novissima condizione d'Italia"* door den hoogl. von Moy in het Duitsch vertaald is; P. Pellico en P. Taparelli d'Azeglio, beiden door hunne veel besprokene broeders bekend.

heeft onder de bevolking van het Schiereiland, die, wat er ook de revolutionaire partij van moge beweren, haar geloof en hare politieke trouw nog niet heeft afgezworen, in de onderneming dezer moedige en vaderlandslievende mannen gevonden, dat de *Civiltà Cattolica* reeds meerdere duizenden abonnementen telt en op dit oogenblik niet alleen in Italië het meest verspreide tijdschrift is, maar ook reeds in alle Staten van Europa lezers heeft gevonden [1]), en zelfs tot in Britsch Indië en in Noord- en Zuid-Amerika betrekkingen heeft aangeknoopt. Zeker heeft, behalve de hooge verdiensten van het tijdschrift, niet weinig tot die algemeene deelneming bijgedragen de onverdeelde goedkeuring en de hooge bescherming die van allerwege aan deze onderneming te beurt viel. Immers reeds bij haren aanvang werd zij door den edelmoedigen Koning der Beide Siciliën begunstigd en later door de Congregatie voor de Bisschoppen en Regulieren aan alle prelaten van den Kerkelijken Staat met nadruk aanbevolen. Onderscheidene Italiaansche bisschoppen prezen in herderlijke brieven de *Civiltà* aan de deelneming en belangstelling der hun ondergeschikte geloovigen aan. Later werd door Z. E. den Kardinaal Sekretaris van Staat, in een schrijven aan de vertegenwoordigers van den Heiligen Stoel in het buitenland, genoemd Tijdschrift aan de belangstelling der Katholieken ten zeerste aanbevolen. Ja zelfs de hoogste aanmoediging en de dierbaarste belooning, die een Katholiek schrijver voor zijnen arbeid kan hopen, heeft den ijverigen

---

1) De correspondent voor Nederland is de heer C. L. van Langenhuysen, boekhandelaar te Amsterdam. De abonnements-prijs is ongeveer *f* 15 per jaargang, *geheel vrachtvrij* per post van Rome tot hier te lande. De 24 afleveringen vormen jaarlijks 4 deelen elk van 720 bladzijden gr. 8.

uitgevers der *Civiltà Cattolica* niet ontbroken. Z. H. Paus Pius IX heeft in eene aan hen gerigte Breve van den 20 October 1852 hunne pogingen toegejuicht en hun Tijdschrift, *„ dat zich in korten tijd reeds zooveel beroemdheid in Italië heeft weten te verwerven „*, als een voor godsdienst en staat heilzame onderneming gezegend, *„ omdat het van zulk overwegend belang is voor de burgerlijke en godsdienstige maatschappij, dat de goddelooze geschriften en de dwalingen die in onze dagen met zooveel sluwheid worden verspreid, met kracht en talent worden bestreden „.*

Wij kunnen hier geen uitvoerig verslag, zelfs geen beknopt overzigt leveren van al het in de vier reeds verschenen jaargangen door de *Civiltà Cattolica* geleverde. Voor het oogenblik is slechts ons doel om deze zoo belangrijke verschijning in het buitenland, aan onze lezers te doen kennen, vooral omdat naar ons beter weten, zoo men *de Tijd* uitzondert, de drukpers hier te lande zich aangaande het meest verspreide periodiek werk in Italië, voortdurend gehouden heeft alsof het niet bestond. Ook van onze zijde bekennen wij schuld dat we er niet reeds vroeger van hebben gewaagd.

Zonder dus in bijzonderheden te treden of op de eigenaardige verdiensten van bepaalde opstellen de aandacht te vestigen, willen we echter hier in het algemeen den hoofdzakelijken inhoud van het Tijdschrift aangeven, opdat elk wete wat men van de *Civiltà* te wachten hebbe, in welke kring zij zich beweegt, en op wat wijze zij aan haar doelwit, de godsdienstige en maatschappelijke wedergeboorte van Italië, beantwoordt. — Elke aflevering bevat vier hoofdartikelen, waarvan er gewoonlijk drie aan vrij uitvoerige opstellen over een of ander belangrijk vraagstuk, en één onder de rubriek van *Racconto* aan onderhou-

dende lektuur, verhalen en novellen, zijn toegewijd. De eerste klas dier hoofdartikelen wordt daardoor bijzonder belangwekkend, wijl zij meestal tot onderwerp hebben een dier in onzen tijd veel besprokene kwestiën, wier gewigt nog door hunne actualiteit wordt verhoogd. Verschil van regeringsvorm, absolutisme, volkssouvereiniteit, constitutionalisme, regt van opstand, autoriteit, systemen over het volksonderwijs, waarde en invloed der journalistiek, vrijheid van drukpers, nationaliteit, doodstraf, socialisme der massen, vrijheid der Kerk, betrekkingen tusschen Kerk en Staat, philosophische methode [1]), enz.: ziedaar eene reeks van opstellen — en wij noemen ze niet allen — die door degelijkheid van inhoud, door waardigheid en grondigheid van betoog, door levendige en populaire inkleeding schier op elke bladzijde uitmunten. Men ziet het, al de gewigtigste vragen van onzen tijd worden hier besproken; en bij de behandeling van zoo veel en zoo veelzijdige onderwerpen is inderdaad de eenheid van beginselen, die zich nergens verloochent, te bewonderen. Één beginsel doordringt en bezielt alles: dat men in niets tot een rigtig en volledig begrip der dingen kan geraken dan onder de leiding der geopenbaarde waarheid; dat het eenig zeker heilmiddel voor onzen in godsdienstig, politiek en maatschappelijk opzigt zoo diep geschokten en benarden tijd, alleen te vinden is in den opregten terugkeer tot het positieve Christendom en tot de zigtbare bewaarster en verkondigster daarvan, de ééne, heilige, algemeene en apostolische Kerk. Die

---

1) De met zooveel talent geschreven *Revue Catholique* van Leuven heeft in haar laatste nummer de aandacht der geleerden gevestigd op de zoo degelijke opstellen in de *Civiltà*, waarin *ex professo* de kwestie over de methode in de wijsbegeerte wordt behandeld.

beschouwingswijze der toestanden en gebeurtenissen, die toepassing der eenige ware beginselen op het leven der volkeren en der individu's is hetgeen de schrijvers „*concetto cattolico*" noemen. En overal waar zij zich op het politiek of maatschappelijk terrein bewegen, is het er verre af dat zij de algemeenheid hunner opvatting aan een of ander geliefkoosd stelsel ten offer brengen. Onder de verschillende staatsvormen en politieke systemen willen zij geen van allen uitsluitend verdedigen of bestrijden; zij zijn voor elken vorm waarin zij wettigheid der magt, eerbied des gezags, bescherming van het regt, overwigt der rede kunnen huldigen; zij zijn voor geen van allen, waarin deze noodzakelijke vereischten ontbreken [1]).

Behalve de hoofdartikelen, vindt men nog in elk nummer een overzigt van de Italiaansche drukpers, waarin eene veelal zeer bewerkte beoordeeling der voornaamste in het schiereiland verschenen schriften voorkomt. Hier te lande, zoowel als in Frankrijk en Duitschland, waar de Boekhandel het publiek met opzigt tot de Italiaansche letter-vruchten zoo weinig *au courant* houdt, komt zulk een overzigt dubbel te stade. Daarenboven geeft de Redactie, insgelijks in elke aflevering, eene reeks van opstellen, in den aard der *Zeitläufte der Hist. Polit. Blätter* van Munchen, waarin onder de drie afzonderlijke rubrieken van *Cose italiane*, *Cose straniere* en *Cose scientifiche*, al het opmerkenswaardige in Italië en het buitenland [2]), op

---

1) Quanto a queste formi accidentali siamo per tutte e non siamo per nessuna: siamo per tutte, nelle quali troviamo legitimità di potere, rispetto all' autorità, tutela del diritto, prevalenza della ragione; non siamo, nè possiamo essere per veruna in cui quelle condizioni non truovansi. Num. 71, p. 18.

2) In meer dan een nummer vinden wij ook onze vaderlandsche aangelegenheden herdacht.

het gebied der godsdienst, der politiek en op dat der kunsten en wetenschappen met veelzijdige kennis en uitnemende humaniteit en takt wordt besproken [1]). — Eindelijk mogen we ook de ligtere literatuur niet vergeten. Novellen gelijk die van den *Ebreo di Verona*, *l'Orfanella*, *Ubaldo ed Irene*, enz., leveren het bewijs, dat de sierlijke en kiesche pen van den gevierden schrijver der *Promessi Sposi* zijner waardige opvolgers heeft gevonden. En dat zelfs de begaafde schrijvers der *Racconti* ook de romanliteratuur in den vreemde niet geheel uit het oog verliezen, kan het geestig opstel getuigen over de zooveel gerucht makende *Uncle Tom's cabin*, dat in een der jongste nummers voorkomt. — Het is dus met het volste vertrouwen dat wij de *Civiltà Cattolica* aan alle lettervrienden hier te lande durven aanbevelen, voor wie de schoone taal van Tasso en Dante geen onverstaanbare klanken spreekt. Zij zullen zich de daaraan gewijde uren niet beklagen.

---

1) De veelzijdige verdiensten der *Civiltà* worden in Duitschland, zelfs door die organen der publieke opinie erkend, die men zeker niet van te veel genegenheid voor hare redakteurs zal verdenken. Zoo getuigt o. a. de bekende *Allgemeine Zeitung* van Augsburg in haar nummer van den 2 Januarij dezes jaars: „Sie (die *Civiltà Cattolica*) durchmisst mit sicherm Schritte das Gebiet der verschiedensten Wissenschaften, sie erörtert eine nach der andern die wichtigsten Fragen der Politik und verschmäht weder die Besprechung der Ereignisse des Tags noch selbst das Gewand belletristischer Unterhaltung. Alles dies mit einer namentlich in Italien seltenen Sachkunde, in würdigem, gehaltenem Tone und einer den strengsten Ansprüchen genügenden edeln, erlesenen Sprache".

ZUID-NEDERLANDSCHE LITERATUUR.

GEZANGEN,

MET UITGEKOZEN MUZIEK,

DOOR

E. WEEMAES [1]).

(INGEZONDEN.)

De Kerk- en Staatsberoeringen der Zestiende Eeuw hadden Europa geschokt tot in het diepste zijner ingewanden. Geen wonder, dat de trilling nog eeuwen daarna gevoeld werd; geen wonder, dat aanzienlijke deelen van het ligchaam des Christen werelddeels ten prooi bleven aan verlamdheid, herhaling der ontsteltenisse, strijd van krachten, ondermijning en verderf des levens. In de landen, waar het Protestantisme vasten voet had verkregen, stak de waarheid met moeite nu en dan het geteisterd hoofd naar boven; beproefde hier en daar met een goed gevolg eene vernieuwing van den strijd, won somtijds veld en vond gelegenheid zich eenigzins te versterken en

1) Priester van het Gezelschap van Jesus. Eerste Deel. Loven, Drukkery van Ickx en Geets, Namensche Straet, n°. 38. 1852.

te wapenen tegen verdelging. De omwenteling van het laatst der vorige Eeuw, het daarop gevolgd Despotisme en de krijg van geheel Europa grepen het werelddeel en hare maatschappij even geweldig aan, als de boven genoemde beroeringen van voor twee-honderd-vijftig jaren. Veelszins werkte dit gunstig. Waar ontbinding was, werd haar gang gestuit, eene nieuwe rigting moesten de uit hun centrum gewrikte krachten nemen, men kwam tot het indenken van algemeene en bijzondere toestanden; de Katholieke Waarheid zag, dat de Dwaling met zich zelve verlegen werd, en besluiteloos daar stond. De Katholieke Waarheid kan wel gefnuikt, onderdrukt worden, maar met besluiteloosheid geslagen — nooit! Zij heeft een beginsel; dat is haar grondslag, dat is haar wegwijzer in alle omstandigheden des levens. De Katholieke Waarheid hernieuwde moedig den ouden strijd, ten einde het verloren terrein te herwinnen. De Magten, die uit den Booze zijn, stonden schrap, en voor wie de Belofte van Christus een oogenblik uit het gezigt verloor — scheen het somtijds of de Wijsbegeerte, die God den Algoede, heiligschendigerwijze, tot eene bloote natuurkracht verlaagt, of het wereldvergodend Socialisme, of de hoogmoedige Volks-souvereiniteit en zelfaanbidding, of het goudverheerlijkend Oekonomisme (als men de uitdrukking ons veroorlooft), of alle die ongoddelijke leerstelsels de Waarheid met voordeel bekampten. Maar welhaast werd het duidelijk, en schitterde uit voor de oogen aller geloovigen, dat de goddelijke Voorzienigheid aan zijne Kerk een zegepraal en merkelijke uitbreiding had toegedacht. De gebeden van zoo vele vromen werden verhoord; het handtastelijk bewijs werd geleverd, dat het Katholicisme uit God is, en daarin door en door onder-

scheiden van alle andere instellingen, vereenigingen van personen, en verzamelingen van leerstukken, welke, sedert Christus, zich in de wereld vertoond hebben. Wij beleefden iets, waarvan noch de oude noch de nieuwe geschiedenis een tweede voorbeeld oplevert. Men heeft namelijk opgemerkt, dat alle geschiedenissen van volken, van instellingen, van leerstelsels, hun tijd van opkomst, van bloei, en van verval hebben. Eenmaal het hoogste toppunt van ontwikkeling bereikt hebbende, gaat alle werk, dat uit menschen is, terug en keert in de nevelen, waaruit het is voortgekomen. Wat zien wij daarentegen van het Katholicisme? Dat het zijn tijd van geboorte in lijden en opkomst in strijden heeft gehad; dat het zich versterkte, zich vestigde en in het tweede tijdperk der Middeleeuwen tot de hoogste inwendige kracht en uitwendigen luister zich verhief. Het H. Bloed, dat uit de wonden van onzen dierbaren Zaligmaker gevloeid was, had tot de kleinste aderen der maatschappij doordrongen, en het heerlijkst leven (altijd met voorbehoud der aardsche vormgebreken) openbaarde zich in het „Christen Rijk", gelijk men de door Gods Geest beschaafde wereld noemde. Maar ziet! de menschelijke flaauwheid en zwakheid en boosheid spande, omtrent 1500, willens of onwillens zamen, om de bloeijende en rijk getooide Bruid van Christus te verguizen, te vernederen, te berooven, te kerkeren en zoo mogelijk te doen sterven. Zoo werden de beroeringen voorbereid, met welker vermelding wij ons opstel begonnen. — En thans — thans zijn wij getuige van het ongeziene feit, dat wij bedoelen; wij aanschouwen de voorbereiding eener glorierijke herstelling van Christus' Bruid, in hare waardigheid. De oplettende beschouwer der wereldgebeurtenissen heeft slechts een on-

bevangen blik om zich rond te slaan, om overal bij de geloovigen eene bovennatuurlijke opwekking van het langen tijd gesluimerd hebbend leven des geloofs en der liefde op te merken. Al wat de groote eeuwen des Christendoms zedelijk verhevens en aesthetiesch schoons, dat is goddelijk en menschelijk goeds hebben opgeleverd, komt in onzen tijd aan het licht, wekt tot navolging, vindt navolging. Frankrijk, Engeland, Duitschland, zelfs Amerika worden bewerkt door den H. Geest Gods. Ongeloof en Heidendom zijn er sinds de laatste jaren in hunne verschillende vormen met kracht bestreden; en wij zien op vele plaatsen de Waarheid hare zetels herstellen, vaak op de puinhoopen van leugen en ongeregtigheid. Reeds zijn wij het tweede tijdperk dier gelukkige vernieuwing genaderd. De bestorming der sterkten van de ons vijandige beginsels en handelingen heeft op onderscheidene punten reeds gestaakt kunnen worden, en de zieltogende vijand ligt overgelaten aan zijne magtelooze en tandenknersende woede. Vele zijner burgten zijn geslecht, en men is aan het herbouwen der Kerken Gods.

Ook op het gebied van Kunst en Letteren openbaart zich krachtig de verblijdende herleving. De Katholieke poëzie, harer krachten zich bewust, dank zij het eeuwig beginsel waaraan zij gehoorzaamt, verheft zich, en begint vrij en onbezorgd den gouden snaren harer harpe, ter hoogster eere van God, de aloude liefelijke melodiën te ontlokken. België is aan Nederland, ook in dat opzigt, ten innigste verwant. Wij zijn gewoon, de burgers der beide staten, die dezelfde taal spreken, en wier geschiedenis onafscheidelijk van elkander moet genoemd worden, als één volk, ééne natie te beschouwen. Dat is geen ideaal; dat is eene blijkbare waarheid. Of zou er minder

onderscheid tusschen een Groninger en een Bosschenaar zijn, dan tusschen een Bosschenaar en een uit Antwerpen of Leuven? Zou het onderscheid grooter zijn tusschen een Nijmeger en een St. Truyenaar, dan tusschen een Hagenaar en een Fries? De wereldvorsten maken de staten — en wij behooren in hunne handelingen, ook desaangaande, te berusten — God zelf heeft de volken verdeeld en omgrensd; wij mogen, wij moeten de banden die Hij geknoopt heeft eerbiedigen, beminnen, onderhouden, als al wat ons van zijne vaderhand toekomt. Dit aangenomen zijnde, zal men zich niet verwonderen, dat wij nu en dan evenzeer de zoogenaamde Vlaamsche als Hollandsche letterkunde in hare voornaamste verschijnsels trachten na te gaan.

Onder de verblijdende behoort ook het in 't licht komen van den boven dit opstel vermelden bundel gezangen.

De Eerw. Pater Weemaes is een waardig kunstgenoot van Adrianus Poirters, Joannes van Sambeeck, Makeblijde en andere Paters Jesuieten, die met talent de Nederlandsche dichtharp bespeeld hebben. Hij beweegt zich met gemakkelijkheid in verschillende vormen. Zijn bundel biedt liederen aan in de meest onderscheiden stijl en toon. In de luimige stukjes slaagt hij niet het ongelukkigst. Wij raden hem aan dit *genre* verder in beoefening te brengen. Zedelooze wereldsche liedjes worden niet ligt alleen door zuiver godsdienstige verdreven. De laatste afgewisseld door schadelooze geestige, niet altoos *geestelijke* stukjes, hebben veel meer kracht, doordien de verscheidenheid de verschillende vermogens en vatbaarheden van den mensch gezamentlijk aangrijpt en treft.

De gemakkelijkheid, waarmede de Heer Weemaes rijmt, is zeker eene loffelijke eigenschap, maar zij is voor hem niet zonder gevaar. Zij levert hem dezelfde klip op, die

de Heer van Duyse niet altijd heeft weten te ontzeilen.

„Waer wekt, met vaderlandsche snaer,
Van Duyze berg en dalen,
Door vleuglen, nyd van d'adelaer,
Door zang, der nachtegalen?"

vraagt de Heer Weemaes in een dezer dagen van hem in het licht gekomen feestzang [1]), dat, naar 't schijnt niet in den handel, ons van zijne vriendelijke hand is toegekomen. De beide dichters hebben het zwak te spoedig voldaan te zijn over een gevonden verskoppel; zich niet genoeg in te spannen; de dichtkunst niet kunstig genoeg te behandelen. Hun gevoel spreekt — zij schrijven een regel en voegen er aanstonds den eersten den besten bij, die aan de eischen van maat en rijm voldoet en tamelijk wel den zin volmaakt, dien zij uit willen drukken, zoo ontrollen hun de verzen als de kralen van een gebroken halssnoer, maar zij bemerken niet, dat die kralen niet alle even zeer voldoen aan de eischen, welke men ze stellen mag. Dit *gemakkelijk* schrijven moedigt aan tot *veel* schrijven, en men komt er toe zijne kernige dichtstoffen, die wél afgemengd eene geurige flessche poëtische liquor zoude opgeleverd hebben te doen verwateren tot een emmer vol — wat wij in Holland noemen *lang nat*. Men begrijpe ons wel — wij begeeren geene meerdere gedrongenheid van uitdrukking van de genoemde dichters (de vier aangehaalde regels zijn ons kort genoeg en de ellipsis van „der nachtegalen" *nyd* komt ons zelfs ongeoorloofd voor) — maar meerder intensiteit en rijkdom

---

1) Bij de meerderjarigheid des vromen en, in 't geheel voortreffelijken jongen Vorsten, den Hertog van Brabant.

van gedachten. Met de onmiskenbare gaven van de HH. Van Duyse en Weemaes moet men, mits eenigzins streng voor zich zelven zijnde, door meerdere inspanning tot dien grooteren rijkdom kunnen komen. Die rijkdom bestaat niet alleen in de talrijkheid der gedachten, maar vooral ook in de wijze schikking, in de onwraakbare harmonie, in de architektonische volkomenheid van het gedicht. Daar moet meer *gekomponeerd*, minder onvoorbedacht en onnagedacht *uitgegoten* worden. Meer inspanning, hooger aanprikkeling der geestvermogens op één deel van het gedicht brengt ook te weeg, dat onze geest hierdoor in eene stemming komt, welke den volgenden deelen als van zelven de eigenschappen geeft, die ons voor het eerste deel zoo veel moeite hebben gekost. De beste dichters en die schijnbaar het gemakkelijkst schrijven kunnen (als blijkt uit vele stukken van Vondel en Bilderdijk) niet *op slag* komen (om den schilderachtigen term ons te veroorloven), zonder zich bij het beginnen of vóór het beginnen van hun stuk eene groote inspanning en geweldige concentratie van krachten te getroosten; het is als de lading eener elektrische batterij. De dichters die wij het wagen hierop aandachtig te maken, gelijken daarentegen den elektrischen vonken, die onophoudelijk aan het werktuig ontsnappen en wel verre van in staat te zijn een man om ver te stooten, slechts doorgaans genoegzame krachten hebben om eene reeks van dansende vlierpoppetjes in beweging te brengen. Intusschen, wij bekennen gaarne, dat er onder de met snelheid elkander opvolgende elektrische vonken van den heer Weemaes regt krachtige en heldere gevonden worden.

Fraai en geheel in dien teederen geest van ons beste mystiesch balladentijdperk (XVe Eeuw) is, bij voorbeeld,

N°. 23 *Jesus verloren.* Een schoon lied, ter eere van den H. Rozekrans, mag n°. 55 genoemd worden. Daar is vrolijkheid, hartelijkheid, helderheid en frischheid in de Godsvrucht van den dichter — en zoo moet het zijn. De naargeestigheid van het Calvinisme is bij ons niet te huis. Met genoegen leest men zelfs de grappige stukjes n°. 175, 176 en andere.

De heer Weemaes begrijpt goed, dat gevoel en gedachte niet genoeg is, om poëzie te zijn; dat er toon en kleur bij moet komen. Hij heeft zin voor melodie en koloriet. Bijv.:

AEN DEN WINTER.

Winter! winter! uw kristal
Schittert kwistig overal;
Prikkels hangen aen myn dak
En aen kalen boomentak;
Maer gy laet geen voglen fluiten,
Schildert grillen op myn ruiten,
Zilvren bloemen, ijdle pracht,
Die de zon weglacht. Ah, ah, ah, ah, etc.

Niet een enkel beekje stroomt,
En de windjes van 't geboomt
Werpen in het aenzigt ons,
Speelzot, uw sneeuwvlokkendons,
Even als een bloesemregen,
En bepoedren veld en wegen;
Tot de zon uw wollen dragt
Van de velden lacht. Ah, ah, ah.

Van melodie gesproken. Het letterlijk *muzikale* gedeelte van den bundel is ver het minste. Wij kunnen

ons naauwelijks verklaren, hoe de Eerw. Heer Weemaes in onzen tijd nog met zulke ijdele ariëttjes zijne verzen heeft willen ontsieren. Hij heeft vele melodiën van Pater Lambillotte ontleend; maar Pater Lambillotte is thans een van de voortreffelijkste kenners, beoefenaars, en voorstanders van de goede, ernstige gewijde muziek; deze bekwame oudheidkenner en muzikus zal thans, meenen wij, de laatste zijn, die zijne eigene voortbrengsels (op het gebied der muziek-compositie) uit een vroeger tijdperk in bescherming zal nemen. Wij kunnen niet te ernstig waarschuwen tegen den liberalistischen geest, zonder de minste diepte, welke zich uitspreekt in de groote meerderheid der door den Eerw. Heer Weemaes gekozen melodiën, *verbonden gelijk zij hier voorkomen aan geestelijken tint.* In dat opzigt komt ons de bundel minder bruikbaar voor, en wij zouden het zeer bejammeren en het der waardigheid onzer Godsdienst, en den luister en eere der Katholieke kunst zeer schadelijk rekenen, indien een godsdienstige muzikale smaak langer den toon gaf, welke bijv. den *Stabat Mater* op de wijze laat zingen van „A peine au sortir de l'enfance".

Als ongeschikte wereldsche melodiën, die, onzes inziens, volstrekt op den geestelijken tekst niet passen, komen vooral uit n°. 23 van Rossini, waar het stukjen n°. 3 *God is goed* op werd vervaardigd, en n°. 24, waar het ook op gezongen kan worden, n°. 30 en 32 voor n°. 6, vooral ook n°. 34, voor n°. 9, n°. 36 van Michiel Haydn, waar men den *Te Deum* op laat zingen, n°. 37 een *marcia* van Lambillotte bovengen., waar men een kerslied op gesteld heeft, n°. 39 voor n°. 16, n°. 44 voor n°. 19, 35 voor 30, 41 voor 31, 43 voor 41, 46 voor 44, 63 voor 54, 33 voor 57, n°.50 van Rossini, waar

60 een waren wanklank meê uitmaakt, n°. 82 is ongeschikt voor den tekst 94, 53 past niet op 104, noch 20 op 122. Wij gelooven daarenboven, dat er vele melodiën vallen uit te monsteren, die voor geen enkel geestelijk onderwerp geschikt zijn; bijv. n°. 3, 5, 14, 15, 17, 21, 26, 29, 31, 47, 48; de allerongeschiktste noemen wij echter nog n°. 5, 10, 15, 51, 54, 75 en 81. Men beseft, dat wij intusschen deze meening slechts geven voor hetgeen zij is. Het zou ons te ver heenvoeren, zoo wij, met betrekking tot al deze melodiën, ons oordeel analytiesch ontwikkelen en staven wilden. Uit de opgave blijkt het gevoelen van één persoon; meer waarde heeft er de Eerw. Heer Weemaes niet aan te hechten. Om den lezer inmiddels eens eene proeve te geven van de eischen, waaraan de dichter gemeend heeft dat zijne keus van melodiën te beantwoorden had, melden wij alleen, dat hij eene vertaling van den verheven hymnus *Vexilla regis* gesteld heeft op de bekende romance uit *Joseph* „A peine au sortir de l'enfance", boven aangehaald; ja, hij heeft zooveel behagen in deze melodie, dat hij den *Stabat Mater*, reeds eenmaal vertaald voorkomende in zijn eigenaardige versmaat (onder n°. 53), van deze laatste beroofd en mede (gelijk wij hooger te kennen gaven) op de romance uit *Joseph* versteld heeft. Waarlijk, bleken de bedoelingen van den dichter niet zoo zuiver en loffelijk te zijn, men zou hier kwalijk een woord van diep leedgevoel over deze afdwaling kunnen terughouden: de onnavolgbaar teedere, mystische, heilige zang van Jacopone op eene melodie van Méhul! O goede dichter, wat is in uw heerlijk en lieflijk godvruchtig Vaderland, in de gewesten, die Pepijn van Landen, Godfried van Bouillon, Gerard van Sint Truyen, de Van Eycken, de Aartshertogin Isabella Clara

Eugenia en zoo vele andere edele en doorluchtige geesten vermaard hebben gemaakt in de geschiedrollen des Christendoms, wat is er de godsdienstige muzieksmaak bitter diep gevallen. Gewis, de pogingen door Lambillotte, De Coussemaker, Fétis, Janssen, Past. Cras en anderen aangewend, om de kunst te verheffen, komen wél te stade.

Wij erkennen gaarne, dat er onder de gekozen melodiën ook gevonden worden, die zich gunstig onderscheiden. Van deze soort is, bij voorbeeld, n°. 78, ook Werner's melodie, gesteld op n°. 68, is schoon; dit laatste is te gelukkiger, omdat het jammer zou zijn indien Pater Weemaes' allerliefste dichtstukje, getiteld *Ave Maria*, weder de prooi was geworden van eene ongeschikte melodie.

Zoo fraai als ons (om dit in 't voorbijgaan te zeggen) het dichtstukje n°. 46 *Maria's Opdragt* voorkomt behandeld te zijn, zoo veel lof als de Schrijver hier, voor zijne vrije schildering verdient, zoo weinig behaagt ons het volgende, waar het uit den H. Lucas bekende feit van Maria-Boodschap in geheel van de H. Schriftuur afwijkende bewoordingen wordt voorgesteld. De bewerking der Litanie van Loretto (n°. 86) achten wij goed geslaagd.

Wij eindigen. Zuivere liefde voor de belangstelling in het talent van den Eerw. Heer Weemaes, gaf ons de medegedeelde aanmerkingen in de pen. Ligt vindt hij er iets bij, dat hem behartigenswaardig toeschijnt. Wij wenschen van harte, dat hij door vernieuwde inspanning van krachten nog menig fraai dichtstuk ter eere Gods en verrijking der Nederlandsche letteren moge voortbrengen.

TIJDSOMSTANDIGHEDEN.

HET GEVAAR VAN DEN TOESTAND.

Wij weten dat wij uit God zijn en de geheele wereld ligt in den booze. I Joan. V, 19. Dat is de slotsom, dat de laatste en blijvende indruk dien het gebeurde in ons vaderland op de Katholieken maakt. „Indien ik niet wist dat mijne godsdienst de ware was, zou ik er thans van overtuigd worden", dus hebben we velen hunner nagenoeg met dezelfde woorden hooren spreken. Dat gevoel is onder hen algemeen, en wordt door de tegenstelling die er in het gebeurde ligt, onwillekeurig in hen opgewekt.

Er is in de daad des Pausen iets zeer openhartigs en eenvoudigs, iets wat ieder van hem verwacht en gewoon is, en een der bestrijderen van het regt der Katholieken (de heer van Buren) heeft erkend, dat de Paus niet te berispen of te beschuldigen was, maar zeer natuurlijk de belangen zijner Kerk heeft behartigd. De daad is er slechts te verwonderingswaardiger om. Wat is dan toch een Paus? Welke gedachten moeten wij ons vormen van iemand die doet wat niemand vermag te doen? die dan hier dan daar tot de volken spreekt, die zoo het verst verleden verbindend aan het tegenwoordige, de eenheid der geschiedenis bewerkt, en met een enkel woord van zijnen mond orde kan voortbrengen, kan stichten en bouwen? In waarheid, die magt komt van God, en zonder goddelijken bijstand kan de mensch niets dergelijks verrigten.

Wilt ge er u van overtuigen? Zie dan het kerkenbouwen der Protestanten.

De Protestanten hebben willen doen wat alleen Christus vermag, eene Kerk stichten. Het is nu drie eeuwen dat ze bezig zijn, maar is er niemand die de taalverwarring kan beschrijven uit dezen meer dan Babelschen torenbouw gevolgd? De een meende het nog

beter te weten dan de ander; niet ééne maar honderd kerken werden er opgetrokken, en zoo onzeker was overal de grondslag, zoo veranderde men telkens van plan, dat van de herhaalde instorting, of van het vrijwillig afbreken en wederafbreken, de bouwsteenen zelven verbrokkeld werden tot gruis. Het opmerkelijkste daarbij is, wat zij zelven van hun werk oordeelen. Het is eene ironie zoo bitter als geen Katholiek ooit zou kunnen uitdenken: zij zeggen, dat zij onophoudelijk vooruitgaan!

Hunne wijsheid is zoo groot, dat zij Christus, de waarheid bij uitnemendheid verloochenen. Hoe ook zouden zij in Hem geloovend, verwijten aan de waarheid dat zij onveranderlijk is, en aan de volkomenheid dat zij niet verandert, maar rust.

Maar meer dan dwaling: de zonde, de voorbedachtelijke wil van het kwaad is om ons zigtbaar geworden. Te ijveren voor het Protestantisme, is den Protestant als Protestant niet te verwijten. Maar hebben zij gemoedelijke overtuiging van de onvergankelijke waarheid te bezitten, zij die op 't hooren van 's Pausen stem zulk een wanhopig gehuil hebben aangeheven? Toont de eisch eener wet, die niet alleen in 't vervolg ongeoorloofd make wat geoorloofd was, maar op het verledene terugwerke, niet eene zich bewuste onregtvaardigheid aan? Het gebeurde was wettig; men erkent het door eene nieuwe wet te vragen. Maar hoe datgene door eene wet te vernietigen, wat wettig tot stand kwam? En hebben de predikanten en de hunner zoo waardige schrijvers niet moedwillig de vrijheid der Katholieken aangerand, niet tegen beter weten aan gesproken, toen zij zich beklaagden over het aanzien aan de Katholieke Kerk geschonken, terwijl ze niet alleen wisten, dat aan haar niets geschonken, en slechts grondwettige vrijheid gelaten werd; maar haar met spot en verguizing overlaadden? Toen ze verkondigden, dat het Aartsbisdom van Utrecht zou hersteld worden, „met al den aankleve van dien"? dat het der Kerk om tijdelijk bezit en tijdelijke magt te doen was? dat de Paus staat en gezin, wet en zeden zou verwoesten? dat de bloedige vervolging der Protestanten weldra zou beginnen, en de Katholieken tot alles in staat waren, wilden dieren, tijgers en roovers gelijk? Men zegge, welke booze hartstogten niet tegen de Katholieke Kerk opgeroepen en verschenen zijn? Geen dezer, en 't was te wachten, is achter-

gebleven; ook die niet die anders het licht schuwt, en de duisternis zoekt om zijne gruwelen te bedrijven [1]).

Vele Katholieken hebben uitgeroepen: „Neen, zoo iets hadden „wij nooit gedacht. Zulk een woede, zulk eene onverdraagzame „dwingelandij en schaamtelooze gemeenheid hadden we ons niet „kunnen voorstellen!„ Het was voor hen eene openbaring. Helaas, dat was het niet voor ons; wij hadden het verwacht, en herkenden de hervorming. Wij zagen den dollen Luther met zijne spotprenten, den heerschzuchtigen Calvijn met dien valschen blik, waar Geneve voor sidderde, en den gewapenden Zwingel, de eerlooze deerne aan de hand voerend, met welke hij zich beroemde zijne lusten te hebben botgevierd [2]).

Zeer natuurlijk heeft de beweging door aanvankelijk te slagen en over te gaan op het hoogere staatsterrein, haren aard niet verloren. Wat we voor drie maanden zeiden: dat iets opzettelijks, iets dat van kwaden wil getuigt en tot alles in staat maakt, zigtbaar was, datzelfde kunnen we nog zeggen. We worden van alle bewijs daarvoor ontslagen door het bereids overvloedig toegelichte wetsontwerp, en de correspondentie met Rome gevoerd.

Het is reeds zoo ver gekomen dat de meerderheid der vertegenwoordigers eene *preventieve* wet verlangt, en om den strijd waarin zulk eene wet is met de Grondwet, deze als eene doode zinlooze letter beschouwt. Ieder begrijpt, dat als ergens in een staat de wet over de godsdienst aanvangt, met alle godsdienst, hoedanig die ook zijn moge, vrij te verklaren, daar een ontzettend beginsel van vrijheid is uitgesproken; ieder begrijpt, dat als die wet daarop aan de *meest verschillende lijnregt met elkander strijdige kerkgenootschappen gelijke bescherming* belooft, dit eene consequentie is van het vorige, en men het individu straks zoo volkomen vrij verklaard, niet weder die vrijheid ontnemen wil van God te dienen

---

[1]) Een dier schandelijke geschriften tegen de Katholieken is aan het openbaar gezag gedefereerd als kwetsende de openbare zeden. Schoon we de gevolgen niet weten die het gehad heeft, vertrouwen we dat het niet vruchteloos is geweest. Men zal gemeend hebben, niet door geruchtmakende maatregelen de nieuwsgierigheid te moeten prikkelen en het kwaad verergeren.

[2]) *Zwing. Opp.* T. VII, p. 55.

gelijk hij 't goed vindt. Hoe kan dan de Grondwet eensklaps van zin en strekking veranderend, ten opzigte van 't kerkgenootschap preventieve wetten verlangen? Maar de meerderheid wil niet begrijpen, zelfs niet, dat het geene bescherming is maar onderdrukking. Wanneer men aan het kerkgenootschap belet, zich zoo te organiseren als zijne behoeften vorderen, behoeften waarover het zelf alleen kan oordeelen, en waarover een staat die alle godsdienst vrij verklaart, zeer zeker noch geroepen, noch bij magte is te beslissen.

Met voorbijgang van alles, en alleen het doel gedachtig schrijft men een kerkelijk gezag aan den staat toe.

Immers met *repressief* te handelen ten opzigte der kerk, blijft de staat op zijn eigen gebied, en belemmert de vrijheid niet op het kerkelijke. Integendeel *preventieve* wetten, als noodzakelijk de vrijheid beperkende, veronderstellen gebied over die vrijheid, kunnen alzoo door den staat opzigtens kerkelijke zaken niet gemaakt worden, zonder dat hij op het terrein der kerk over de vrijheid beschikt, en zich dus een kerkelijk gezag aanmatigt. Of is de orde der geestelijke jurisdictie niet eene kerkelijke, zeer bijzonder kerkelijke zaak? Zij werkt naar buiten, zegt de heer Groen. Ongetwijfeld, zij werkt naar buiten; maar is alles wat we hooren en zien kunnen *politiek*? Welk zoo groot belang heeft de staat er bij, dat een bisschop niet te Haarlem maar te Deventer wone? dat er geen vijf maar vier of nog minder bisschoppen zijn? En welke zoo groote verandering heeft er dan plaats, dat het geheele land er van gewagen moet, en eene preventieve wet noodig is om het gerust te stellen? Want de Bisschoppen zijn er, verrigten alle hunne functiën, en er is geene andere onrust, dan die men aan predikanten en hunne fanatieke helpers toelaat te stoken.

En eens toegegeven, dat de preventieve wet *niet is uitgesloten*, daarmede is de zaak niet beslist. Waar is het regt, waar de positieve grondslag om eene preventieve wet te maken?

De meerderheid der leden verdedigde „het gevoelen, dat het „vaststellen eener wet tot regeling van het toezigt op de kerkge„nootschappen geenszins tegen de grondwet aandruischt, *maar als „geoorloofd of althans niet verboden moest worden aangemerkt.*„

Men zou verwonderd staan, indien men zich heden nog over iets

verwonderen kon. De wet is *niet verboden!!* Zij is *niet geboden*, en reeds daarom alleen, omdat de Grondwet u niet gebiedt eene wet te maken, staat het u niet vrij, dit op eigen van niemand erkend souverein gezag te doen.

Ondanks dat men zich niet stoort aan de opzettelijke in de Grondwet gemaakte verandering van het: *de koning zorgt*, in *de koning waakt*, ondanks alles wat men aanvoert over toezigt tot behoud van orde en rust, gevoelt men, — zoo duidelijk is de miskende waarheid — dat ook repressieve handhaving der bestaande wetten genoeg zoude zijn, en zegt daarom ten slotte, dat de wet *geoorloofd* of *niet verboden is*. Reeds daarmede ontzinkt alle grond. Want niemand heeft regt van te spreken, waar de Grondwet zwijgt, van zonder haar bevel de vrijheid te beperken die zij overlaat, en als een nieuw artikel tusschen hare artikelen in te lasschen.

Degenen die beweerden dat eene preventieve wet *noodzakelijk* was, begrepen ten minste dat tot het maken eener wet van den positieven wil der Grondwet moest worden uitgegaan. Deze wil echter of die noodzakelijkheid blijkt nergens, en met de uitdrukking *„de koning waakt"* zoo te drijven, dat hem een preventief *„oppertoezigt"* over de kerkgenootschappen wordt toegekend, maakt men den Koning tot meer dan Paus, en vordert van hem eenen ondragelijken gewetensdwang. De valschheid der stelling blijkt uit de absurditeit der gevolgen.

Wie ook ziet niet, dat daarom hier bijzonder en hier alleen van den Koning gesproken wordt, omdat het *de uitvoerende magt* geldt, die slechts de bestaande wetten moet doen eerbiedigen, en er bijgevolg *repressie*, niet *preventie* wordt aangewezen?

Maar waartoe meer aanmerkingen noodig? De zeer weinige en zeer korte die wij gemaakt hebben zijn overvloedig om dien nu eenmaal opgevatten en onverzettelijken wil te doen zien van aan de eischen des Protestantschen predikstoels en eigen verlangens te voldoen.

Er schiet ons niet over, dan deze verklaring af te leggen, dat de Katholieken een geweten hebben, dat geen staatswetten, moge zwaard of kerker daaraan tot sanctie strekken, hen de wet zullen doen overtreden die dat geweten heilig acht, dat zij aan den staat gehoorzamen uit beginsel, uit pligt, omdat zij gehoorzamen

aan God, en als derhalve het beginsel hunner gehoorzaamheid aangetast en iets van hen gevorderd wordt, wat zij strijdig achten met hetgeen zij aan God zijn verschuldigd, zij niet meer mogen en niet meer zullen gehoorzamen, de gevolgen ter verantwoording latende aan diegenen die willen wat onregtvaardig is.

Na al het gebeurde is het geen vermetel vermoeden, dat sommigen haken naar een dergelijk conflict, daar zij toch wel weten dat de Katholieken geen geweld zullen plegen, en het naar hunne meening eene geschikte gelegenheid zoude zijn, de Bisschoppen te verwijderen, en de Katholieken voor goed ten onder te brengen.

Het is waar, de botsing wordt meer en meer onvermijdelijk. Het is ook waar, dat de Katholieken geen geweld zullen plegen. Hunne geestelijken gelijken volstrekt niet op een Oosterzee, een Barger of hoe ze al meer heeten, en zullen geen haat prediken, maar liefde, geen oproer, maar geduld en vertrouwen op God die alles bestiert. Echter zijn dat geene redenen die geruststellen.

Want ook dat is waar, dat God alles bestiert. De mensch is de opperste meester niet, en het blijkt het meest daar, waar hij zijne hoogste daden verrigt: op het slagveld, en op den troon. Gij die den slag bestiert, kunt veel toebrengen tot de overwinning, en toch hangt zij af van 'tgeen gij de krijgskans noemt. Gij die de volken bestiert, gij kunt veel toebrengen om ze gelukkig te maken, maar uw bestier hoe wijs, is slechts helpen, slechts bevorderen, gebruik maken van de omstandigheden die gij niet maakt, en met welke u alles kan ontsnappen. God is de ware bestierder, is „de Heer der legerscharen" en „de Heer der volken".

En die God zou de orde niet handhaven, die Hij zelf in de dingen gelegd heeft? zou straffeloos de wetten laten overtreden, waar de maatschappij op rust en door bestaat? zou u ten gevalle, die ons uwen haat hebt toegezworen, de rivieren doen terug- en omhoog stroomen naar de bergen?

Want er is een gang in onze omstandigheden, waarvoor men de oogen sluit, maar die niet minder bestaat, en vrees inboezemt aan die hem bemerken. Ik bepaal mij hier tot weinig, en wijs alleen op onze staatsregeling. Zij is een zeer schoon [1]), zeer theoretiesch,

[1]) Niet in den zin der verstandspolitieken.

zeer kunstig systeem van vrijheid. Maar volgens eene algemeene wet der dingen, is zij, in dezelfde mate als ze schoon, kunstig, theoretiesch en vrij is, ook zwak en tegen geene groote schokken bestand. Telkens raakt zij in gevaar door het gevecht der partijen welke zij zelve wekt en door hare zeer *vormelijke* natuur niet in staat is te onderdrukken. Zij is een systeem van beweging, en wat is zoo gevaarlijk voor eenen *staat* als zich te *bewegen*? Waar dan is hare kracht? Niet in haar zelve, maar in het volk dat er zich door *laat* regeren. In diens godsdienstigheid, zedelijkheid, regts- en vrijheidszin, en wat men *public spirit* noemt.

Daarbij vergelijke men wat er gebeurd is en nog gebeurt! Niet alleen heeft men den onverzoenlijksten, hevigsten, algemeensten strijd, dien van godsdienst tegen godsdienst, tot een staatsstrijd gemaakt en er het kunstig stelsel aan gewaagd, maar men gaat het van een zijner schoonste hoedanigheden, van de vrijheid berooven en een afschuwelijken gewetensdwang daarin vaststellen, waarbij een staat die geene godsdienst belijdt over de dierbaarste godsdienstige belangen zal beslissen. En terwijl men het van den eenen kant zoo hatelijk maakt, berooft men het tegelijk van de steunselen die het zoo noodig heeft. Openlijk predikt men den haat, openlijk vertrapt men wet en regt, openlijk wil men aan bijna de helft des volks den voet op den nek zetten. Waar blijft dan de godsdienstigheid, waar de regts- en vrijheidszin? Laat ons sneller vragen: waar blijft de constitutie?

Maar God straft niet alleen doordat hij de geschonden orde laat werken, en ten kwade verrigten wat ze ten goede zou doen. Hij treedt zigtbaar tusschen beide. Er zijn van die complicatiën, die zoogenaamde incidenten of toevallen die niemand kan voorzien, en die toch den slag beslissen. De aanvoering dier onberekenbare voorvallen heeft God zich voorbehouden, opdat het blijke, dat wij niet beheerscht worden door eene blinde natuur.

Meer dan ooit doet Hij ze geschieden in een tijd als de onze, waarin de mensch van alles meent meester te zijn, en ik behoef niet te herinneren, dat we heden bijzonder drijven op zijne hand, en honderd zulke beslissende toevallen 'tzij zij in 'tzij buiten ons land kunnen gebeuren. Desniettemin, men zal voortgaan, men zal de constitutie in zijne diepste beteekenis veranderen, men zal doen

wat men wil, want men gevoelt zich magtig, zich rijk en bovenal verstandig. De eene schok moge na den anderen komen, men zal zeggen, o dat gaat voorbij! vrede! vrede! En inderdaad het schijnt voorbij te gaan: de dreigende wolken drijven af, en de zon des tijdelijken voorspoeds schiet immers hare stralen? Maar er is een zwart stipje aan den gezigteinder, dat men niet had opgemerkt. En zie dat stipje! het groeit aan, het wikkelt alles in verschrikkelijke duisternis, eindelijk daar vallen ze de stralen, de pijlen van Gods wraak, en het klinkt, maar te laat, slechts voor anderen en als bij eene lijkrede: *et nunc reges intelligite, erudimini qui judicatis terram!*

VERSCHEIDENHEDEN.

HET ANTWOORD VAN Ds. BARGER OP DE BROCHURE VAN DEN HOOGLEERAAR BROERE [1]).

Truth and justice matter not a particle,
Provided that one writes a violent article.

Een predikant uit Delfshaven, de heer G. Barger, heeft dezer dagen den indruk dien het „Bezadigd Woord" van den hoogleeraar Broere ongetwijfeld op het gemoed en de overtuiging van vele welgezinde Protestanten heeft gemaakt door een tegenschrift trachten weg te nemen of althans te verminderen. Wij hebben dat *factum* van den heer Barger gelezen. Er in ernst over te spreken, kunnen we niet van ons verkrijgen. Er zijn boeken gelijk menschen, waarop een trouw en eerlijk en open oog niet rusten kan. Uit zijn gansche philippica blijkt ons de Schrijver van het *Antwoord* tot die klas van *lezers* te behooren, waarvan de oude Plinius zeide: *non judicant qui maligne legunt.* Waartoe zou bezadigd redeneren met iemand die zóó gelezen heeft, baten? Wij bepalen ons dus bij eene bloote tentoonstelling — niets meer.

„Er is verhaald", had Professor Broere gezegd, „dat de predikanten zich hebben laten misleiden, en alleen gediend hebben aan de politiek eener Staatspartij." — „Vergun mij u te doen opmerken", antwoordt hem Ds. Barger, „dat men zich, bij het „schrijven van een „bezadigd woord" niet moet gronden op losse „en onbewijsbare geruchten. Weet men niet wie iets verhaald „heeft en vooral hoe het te staven is, dan gebiedt de Christelijke „zedeleer, die voor Roomschen en Protestanten even verbindend

[1]) Antwoord aan den heer C. Broere — door G. Barger, Predikant bij de Hervormde Gemeente te Delfshaven. Rotterdam, 39 bl. 8°.

„is, dat men zich wachten moet om dergelijke vermoedens, vooral „indien zij niet vereerend zijn, verder te verhalen. Het zou u „immers ook niet aangenaam zijn, zoo de Roomsche kloosters, de „pastoriën uwer celibataire priesters, de biechtkamer, ja het leven „binnen de muren van uw seminarie te Warmond zelf beoordeeld „werd, enkel naar hetgeen „men verhaalt". Mogelijk zou het „oirbaar maar zeker niet stichtelijk zijn, bijaldien men het slechts „blootelijk weder verhalen wilde. Mij dunkt de waarschijnlijkheid „pleit ook tegen het vertelsel dat men u heeft opgedischt. Immers „is eene misleiding van dien aard minder gemakkelijk in praktijk „te brengen bij mannen als de Protestantsche predikanten, wier „academische vorming en onafhankelijk standpunt hen, zoo goed „als eenige andere klasse van geleerden, tot een zelfstandig oor„deel in staat stelt. Was hunne opleiding, gelijk zij wezen moet, „om aanstaande blinde werktuigen van schijnheiligheid en sluwe „list te vormen, het zou voorzeker gemakkelijker vallen dan thans, „om vele honderden mannen, die steeds gewoon zijn hun eigen „weg te gaan, en geen leiband van anderen kennen noch eerbie„digen, met zoo groote eenstemmigheid te doen handelen. Indien „iets dan pleit dit tegen uwe stelling, dat de jongste beweging „onverstandig was" (bl. 15).

Drie bladzijden verder vraagt de heer Barger: „Is er ergens „een geheim tractaat hetwelk bepaalt, dat de onschendbare persoon „des Konings te Warmond, onder curatele is gesteld?" (bl. 18).

De hoogleeraar Broere had de predikanten-beweging hartstogtelijk genoemd en afgekeurd, dat „die hartstogt werd opgewekt ter plaatse, waar men zou moeten leeren dien te overwinnen — in de Kerk". Ds. Barger weerspreekt deze beschuldiging met kracht van argumenten door feiten te scheppen, die niemand kent. „Ach, dat dit grondbeginsel toch wat meer den kweekelingen „uwer eigene Seminariën was ingeprent! Dat de kapellen uwer „eigene gezindheid hier te lande wat minder weergalmd hadden „van de taal der blindste, onverdraagzaamste, gevaarlijkste harts„togtelijkheid! Indien er zijn die het mogen afkeuren, dat men „confessionele [?] geschillen op den kansel brengt, het is voorwaar „geen Roomschgezinde, dien men daartoe het regt vergunnen kan. „Al waren sommigen aan onze zijde in dit tijdsgewricht te ver

„gegaan, al hadden zij zich uitdrukkingen veroorloofd, die den „toets eener kalme gematigdheid niet kunnen doorstaan, wat zou „het zijn, als men dit in vergelijking bragt bij dat heirleger ser„moenen, dat van Roomsche kansels, uit niet altijd even kiesche „monden, meest in stuitend Brabandsch boeren-dialect, over de „ketters is uitgedonderd?" (bl. 20) — Wij vreezen maar al te zeer, dat de heer Barger hier zelf wist, dat hij onwaarheid sprak. Wij hopen het tegendeel.

Na eenige brommende volzinnen over de slechte Pausen, waarvan elk, zonder ze hier te lezen, den inhoud kan raden, daagt de heer Barger „den Hoogleeraar van het R. C. Seminarie uit op een eerlijken wetenschappelijken strijd", en bepaalt vooraf wat hij zich dan zoo al te bewijzen voorstelt. Voor 't oogenblik was er te bewijzen, dat de Katholieken geen regt hadden om hunne kerkelijke zaken geregeld te zien. Dit bewijs blijft achterwege, zooals zich laat vermoeden. De aanstaande controvers zal loopen over de volgende punten:

„Ik wil u dan gaarne bewijzen, met beroep op de Schrift en „op het zoo hoog door u geroemde gezond verstand, dat het „onverstandig is, de overlevering met den Bijbel gelijk te „stellen, daar de eene onverzoenlijk met den andere strijdt, zoo„dat men wel beide verwerpen kan, of een van beiden verwerpen „moet, maar nimmer beide te gelijk kan aannemen; daarbenevens „dat de aanbidding van den ouwel, de aanroeping van heiligen, „de Mariadienst, afgoderij is gruwelijk in het oog van God. „Ik wil voor u in het licht stellen, hoe het moedwillige be„dekking voor zich zelven is van den weg der zaligheid, wanneer „men levende in het licht der gezegende Kerkhervorming, JEZUS „CHRISTUS den eenigen Heiland onkenbaar maakt door een heirleger „middelaars in te roepen, allen, ondanks hunne heidensche apo„theose door de Roomsche Kerk, even onmagtig om ons te helpen. „Ik wil u betoogen, dat eene magt, die Gods heilig woord aan „de onsterfelijke zielen onthoudt, de Bijbelverspreiding vervloekt, „en menschen als de Madiai's laat in den kerker werpen, alleen „omdat zij dit Woord onderzoeken, anderen belet den weg ten „hemel te leeren kennen. Ik zal daarmede tevens gestaafd heb„ben, dat het moordtuig der Jezuiten in JEZUS naam op de borst

„van JEZUS trouwste volgelingen is gerigt. Ik zal de historie laten „spreken, en de ontzettende ontucht, die het kloosterleven heeft „geteeld, zal ons daarvan doen gruwen. Ik zal u vragen, bladz. „42 en 43 uit de Toelichting der Allocutie van DOEDES [?] te „wederleggen, indien gij kunt, en gaarne met hem volhouden, „wat hij daar zegt van het kloosterleven, van de indiscrete vragen „in den biechtstoel, van het gedrogtelijk zamenstel eener zoo- „genaamde „Zedenleer", in gebruik, waar de jezuiten hunnen „invloed uitoefenen, welk zamenstel „op sommige plaatsen wegens „de liederlijkheid van den inhoud, ons vragen doet, wie eer- „der behoort schaamrood te worden, de leermeester of de discipel." „Zie als gij dat alles nu maar eens bij voorraad weêrlegd, en u „daarbij in het reine gebragt hadt, hoe veel meer waarde zou dan „uwe Brochure hebben voor „welgezinde Protestanten," hoeveel ge- „makkelijker zou dan niet onze aanstaande strijd zijn! Als gij nu „eens hadt aangewezen, dat men zich zeer vergist, wanneer men „Rome voor bloeddorstig en afgodisch houdt, dat uwe geestelijk- „heid het licht der waarheid niet schuwt noch smoort, dat uwe „lezers niet met allerlei laffe fabelen worden opgevuld, terwijl zij „onkundig gehouden worden in den waren weg der zaligheid, en „ter goeder trouw meenen, dat als zij „betaald" hebben, zij niet „meer voor zich zelf verantwoordelijk zijn, maar hunne zonden „nu voor uwe rekening zijn. Als gij hadt aangewezen, dat gijlieden „de vergeving der zonden niet verkoopt voor geld, dat uw Paus „in zijne Allocutie geene gehuichelde tranen stort, dat het geheele „stelsel uwer eerdienst en leer niet op geld en telkens weer geld „gebouwd is, dat gij bereid zijt om het Woord van God in alles „te laten zegevieren, dat gij den gewetensdwang verfoeit en het „verbranden van ketters verafschuwt, dat gij bovenal de Jezuiten „houdt voor de grootste pest der aarde" [1]), enz. enz. enz. (bl. 26—28).

---

[1]) In eene *aanteekening*, wier cynisme ons verbiedt haar hier geheel af te schrijven, noemt de heer Barger in volle letters den hoogwaardigen Bisschop van Haarlem, en verhaalt, dat gemelde Kerkvoogd „bij den heer VAN NISPEN *van Zevenaar* logeerende, aldaar de Missie „van de Eerw. Paters [het waren priesters uit het Seminarie van „Warmond] van den kansel inleidde. Deze Paters moeten daar te „Zevenaar het schandaal hebben doen voorvallen, dat zij het on-

Ware dit alles aan Ds. Barger door den Warmondschen hoogleeraar bewezen, dan ware het immers ook uitgemaakt geweest, dat de Katholieken geen regt op hunne kerkelijke organisatie hadden!

Het derde deel van Prof. Broere's arbeid wordt niet aangeroerd. „Ik leg de pen neder, zonder den panegyricus, dien gij ten slotte „onder den titel „de kracht van het regt", op uwe kerkgemeenschap houdt, te willen volgen" (bl. 39).

De polemiek van den heer Barger is niet nieuw. Zijne ambtgenooten hier te lande verstonden die reeds meesterlijk voor een paar eeuwen. Lees maar eens:

„Zij trachten bij allen den grootst mogelijken afkeer tegen de „Roomsche Kerk te verwekken — zij weten wel dat al die groote „beschuldigingen op geen waarheid steunen, maar houden ze aan, „zeggen zij, ten algemeenen nutte — velen zijn er die beweren „dat het zijn goed heeft dat men den Paus voor den Antichrist „houde, en dat men verkeerd zou doen met die overtuiging bij „het volk weg te nemen, hoe ongegrond ze dan zijn moge — Gij „kent den Predikant..... wel. Eens bragt ik hem onder het oog, „dat hij zich onthouden moest van in zijne preken, aan de paus„gezinden gevoelens toe te schrijven, die zij zelf om 't zeerst „verfoeijen. De waarheid behoeft immers geen leugens ter harer „verdediging. Ik voegde er bij dat hij niet in staat was, om mij „slechts één enkelen pausgezinde aan te halen, die dergelijke „meeningen voorstond: dat ik hem er honderden zou opnoemen „die het tegendeel leerden. In 't naauw gebragt snaauwde hij mij „met toornige tronie toe: Niemand kan de leer der Roomsche „Kerk schandelijk genoeg aan het volk afschilderen, op dat het „ze des te meer verfoeije" [1]).

Zoo was de praktijk der Predikanten ten tijde van Huig de Groot, en zijn vriend Ger. Vossius, wier eigen woorden we hier hebben aangehaald.

Is zij nu nog niet bij velen dezelfde?

„boetvaardig volk dreigden den Heer JEZUS te zullen laten verschijnen, „en ook werkelijk eene witte gedaante uit de sacristy lieten komen, „die men alleen terstond verwijderde, omdat het angstige volk zich „dood zou gedrongen hebben" (bl. 28).

[1]) *Epistt. praest. et erud. viror.* Epp. 557 et 571.

REDENEN VAN MIJNE BEKEERING TOT DE KATHOLIJKE KERK, VAN DEN WELEERWAARDEN HEER J. GORDON [1]).

Dit belangrijk geschrift wordt uitgegeven ten voordeele van het *Gesticht voor arme en verlatene kinderen te Amsterdam*, aan welks vestiging, zoo wij wel onderrigt zijn, de verdienstelijke vertaler een belangrijk aandeel gehad heeft. Wij kunnen niet nalaten dit boeksken onzen lezers ten zeerste aan te bevelen; niet alleen om het *weldadig* doel, waarmeê het ter perse gelegd is, maar ook om het wetenschappelijk en algemeen maatschappelijk nut, dat er door kan worden uitgewerkt.

Het schrander vertoog van den Eerw. Gordon heeft eene dubbele belangrijkheid in deze dagen verkregen, nu men verneemt, dat de Protestantsche propagande in Italië het Anglikanisme meest geschikt rekent en doorgaans als middel kiezen zal om Italië te protestantiseren. Het Anglikanisme biedt, door zijne vormen, eenen gemakkelijker overgang uit den schoot der Katholieke Kerk in het Protestantismus aan, dan eenige andere gezindheid. Zij zullen het er daarom op toeleggen, om het Anglikanisme den Italianen aan te prediken. Wij willen hier in geen onderzoek treden van de juistheid dezer beoordeeling en de waarschijnlijkheid van een goeden of slechten uitslag; wij weten niet, of zij, die zich losscheuren van het Katholiek Kerkgezag, genoegen zullen vinden in de gehoorzaamheid, die ook *the church of England* haren telgen oplegt, — genoeg, dat in het werkje van den Eerw. Gordon met scherpzinnigheid de schijnredenen weêrlegd worden, waarop het Anglikanisme zich tegenover de Katholieke Kerk tracht te handhaven. Het is daarom vooral doeltreffend, wijl het geen bloot spekulatieve redeneringen aanbiedt, maar de geschiedenis levert van de wording, ontkieming en vollen opbloei der Katholieke waarheid in de ziel des auteurs. Wij bevelen het zoowel der belangstelling onzer geloofsgenooten, als die der Protestanten aan. 't Is treurig, dat de laatsten zoo weinig *lezen*; 't is te meer treurig,

[1]) Priester van het Oratorie St. Philippus Neri. Naar de 5e Eng. uitgave, door den vertaler van „*De Heilige Vader*", enz. Amsterdam, C. L. van Langenhuysen. 1852.

daar zij zoo hoovaardig zijn op hunne vrijheid van onderzoek. Zij vergenoegen zich met in het oneindige te herhalen de beschuldigingen, welke van Katholieke zijde reeds even dikwerf weêrlegd zijn. Men schiet met hen niet op. Zij komen nimmer tot re- of dupliek. Zij vergenoegen zich met de geijkte leuzen uit te spreken, en dan bij zich zelven te zeggen: „Men prate er tegen wat men wil, ik heb toch gelijk." — Had Cervantes in de ziel van *Don Quijote* niet zoo veel wijsheid en adel, bij zijne maniën, gelegd, en bevond men zoodanige wijsheid en adel niet eene uitzondering te zijn bij onze woordenrijkste bestrijders — dan zou men geneigd wezen in hen eene bende van *Don Quijoten* te begroeten; maar de *Caballero* is te goed voor de vergelijking. Ettelijke windmolens, ettelijke kudden schapen waren er anders aan te wijzen, waar de Protestantsche woordvoerders in volle harnas op losrukken, alsof het reuzen en legerbenden waren. Wij spreken niet eens van de groote beweging der „Adresteekening", maar herinneren onzen lezers de hallucinatie onzer Protestantsche broeders wegens de miskenning, die den grooten mannen der XVIe en XVIIe eeuw van den kant der Katholieken onzer dagen zou ten deel vallen. Een verschil van appreciatie der inborst van Willem den Zwijger, bij welker beoordeeling de Katholieke schrijvers voor het door sommigen hunner uitgesproken gevoelen de motieven vinden in de *Archives* van Mr. Groen, vergeleken met 's Prinsen apologiën, en zoo mede in het door het *Nederlandsch Athenaeum* (1853, n°. IV) geschilderd feit, verschaft onzen tegenstanders NB! het regt ons, aangaande de Nederlandsche Wetenschap, Kunst, Heldenmoed, Welvaart, Volksaard, en Nationaliteit gevoelens toe te dichten, die met de klare waarheid geheel in strijd zijn! Men moet de gevoelens, die wij *inderdaad* koesteren, de stellingen, die wij *in de wezenlijkheid* vasthouden en verdedigen, al zeer onbetwistbaar schatten, dat men altijd, zoo op godsdienstig als geschiedkundig gebied, ons hard valt over dingen, die wij nooit gezegd hebben en waar wij niet verantwoordelijk voor zijn. Tot de kennis der dogmata en meeningen, die ons niet bloot door onze vijanden worden toegeschreven, maar die wij in allen ernst en met allen nadruk vasthouden, levert het boekje van den Eerw. Heer Gordon eene belangrijke bijdrage.

HET PROTESTANTISME OP CEYLON.

Uit een brief van Monseigneur Bettachini, Apostoliesch Vikaris van Jaffna, gedagteekend den 8 December ll., ontleenen we over de Missie van Ceylon eenige bijzonderheden, die den Nederlandschen Protestanten helaas! niet tot eere verstrekken, maar eene gewigtige bijdrage leveren ter kennisse van het Protestantsch Zendelings- en bekeeringswerk. Geweld was hier gelijk elders, gelijk van den beginne, het groote middel om het Protestantisme in te voeren.

Nadat de Portugezen — dus verhaalt de Hoogw. Prelaat — zich in het begin der zeventiende eeuw, van de stad en geheel het koningrijk Jaffna hadden meester gemaakt, ontmoette de godsdienst geene hinderpalen meer om zich uit te breiden. Zij maakte, onder de bescherming van het gouvernement, snelle vorderingen, en strekte zich zoo ver uit als de Portugesche heerschappij, welke de geheele kust omvatte. In de provincie Jaffna, welke in 34 gemeenten verdeeld was, beleed de meerderheid der bevolking, die aan de Portugezen onderworpen was, het Katholiek Geloof, en in de stad Jaffna alleen waren niet minder dan 40 tot 50 priesters, die tot drie geestelijke orden behoorden: de Dominikanen, de Franciskanen en de Jesuieten, van welke de eersten kerken en kloosters, en de laatsten eene kerk en een collegie bezaten. „Indien het Portugesche gouvernement zich hier had staande gehouden, zegt de Hoogw. Schrijver, zou thans bijna het geheele eiland Katholiek zijn. Doch in de ondoordringbare raadsbesluiten der Voorzienigheid was er anders over beschikt, en deze nieuwe en bloeijende christenheid moest weldra eene der verschrikkelijkste beproevingen ondergaan, welke in de jaarboeken der Kerk zijn opgeteekend".

---

[1]) Zie het voorlaatste nummer der *Annalen* van het genootschap tot Voortplanting des geloofs. We kunnen de lezing dezer even belangrijke als stichtende *Annalen*, die eene voortzetting zijn der bekende *Lettres Édifiantes*, niet genoeg aanbevelen; ze worden gedrukt te St. Michiels-Gestel, ter boekdrukkerij van het bisdom van 's Hertogenbosch in het Instituut voor Doofstommen, en verkocht ten voordeele van 't Genootschap.

Inderdaad, toen de Hollanders de Portugezen in het bezit hadden vervangen, vervolgden zij, gedurende bijna eene eeuw, de Missie van Ceylon met eene ongehoorde verwoedheid. Zij verdreven al de priesters van het eiland, en een edikt van den 19 September 1658 sprak de doodstraf uit tegen ieder, die hen eene schuilplaats verleenen, of hun, op welke wijze ook, eenigen bijstand verschaffen zou. Zij overweldigden alle kerken, verwoestten er de meeste van, en veranderden de overige in Protestantsche tempels. Te midden echter der verwoesting zijn er tot heden nog eenige blijven staan, en het volk herinnert zich nog den naam, dien zij weleer droegen. Door een ander bevelschrift van den 11 Junij 1715, werd het den Katholieken verboden geestelijke vereenigingen te houden. De vaders moesten hunne jonggeborenen door predikanten laten doopen, en hunne oudere kinderen naar de Protestantsche scholen en kerken zenden. Ook moesten de huwelijken in de tempels der hervormers worden voltrokken.

„Ziedaar — roept de Hoogw. Zendeling uit — hoe de Hollanders het Protestantisme invoerden, op de spitsen namelijk hunner bajonnetten!„ Men begrijpt gereedelijk, dat het, ondersteund door het geweld der menschen en door de gestrengheid der wetten, reuzenschreden deed, zoo zeer zelfs dat het, indien men er de berigten van gelooft, in de provincie Jaffna alleen 141,450 aanhangers telde. Doch inderdaad waren het slechts naam-protestanten. Hunne kerken bleven ledig, en verscheidene Katholieken toonden zich, in weêrwil van de woede der vervolging, onwankelbaar; maar de groote menigte, zwichtend voor de vrees of voor het belang, omhelsde in 't eind de godsdienst van het gouvernement. Wat de ongeloovigen aangaat, het behoeft geen betoog, dat men over dezen gemakkelijker zegevierde.

In dien treurigen toestand, verhaalt verder de Hoogw. zendeling, kwam Pater Josef Vaz de troostelooze Katholieken te hulp. Altijd in 't gewaad van een bedelaar of een slaaf verscholen en altoos in gevaar van ter dood gebragt te worden [1]), zoo hij ont-

---

[1]) Een voorbeeld uit vele stave hetgeen Mgr. Bettachini daar schrijft. Eens op den vooravond van het Kersfeest waren de Katholieken vergaderd in drie huizen, waar men altaren had opgeslagen, op ieder

dekt werd, doorkruiste hij onvermoeid het eiland, en veelal moest hij onder de begunstiging van den nacht zijne gevaarlijke bediening uitoefenen. Maar God zegende een arbeid die door de vervolging werd geheiligd, en Pater Vaz, weldra door meer Paters ondersteund, wordt beschouwd als de hersteller van het Katholiek Geloof op Ceylon. In 1717, toen men de Kerk met de meeste woede vervolgde, telde men aldaar 70,000 ijverige Katholieken.

„De Hollanders stonden, omstreeks het einde hunner heerschappij, den Katholieken, onder zekere beperkingen, de vrijheid toe om hunne Godsdienst te belijden. De Engelschen, die in 1796 de Hollanders opvolgden, breidden die vrijheid uit; evenwel werden de strafwetten niet geheel opgeheven [1]) voor den 27 Mei 1806, zoodat de Missionarissen niet eer in het bezit geraakten der geeste-

---

van welke de Missionaris de Mis zoude lezen. Terwijl zij de litaniën zongen of zich met andere vrome oefeningen bezig hielden, stormden op eens de Hollandsche soldaten binnen, vallen als razenden op de Christenen aan, slaan mannen en vrouwen, werpen de altaren omver, ontheiligen de beelden met de grootste onbeschoftheid, en werpen bij de drie honderd personen in de gevangenis. Des anderen daags werden de gevangenen voor den Hollandschen regter van Reede gebragt; deze liet de vrouwen op vrije voeten stellen en leî de mannen eene geldboete op, acht uitgezonderd, die een groot vermogen bezaten en in algemeene achting stonden. Deze acht liet hij wreedaardig met roeden geeselen; één hunner, Peter genaamd, die nog onlangs door Pater Vaz van het Lutheranisme bekeerd was, werd op de barbaarschste wijze vermoord, en de zeven anderen werden voor geheel hun leven naar de galeijen verwezen. Verg. *De Catholijke en Protestantsche Zendelingen in Indië.* Utrecht, bij J. R. van Rossum.

[1]) Het nieuwe hoofd van 't geregt, Alexander Johnston, verkreeg toen van 't Engelsch Gouvernement: 1°. dat de Katholieken hunne godsdienst vrij konden belijden en uitoefenen in al de plaatsen van het eiland Ceylon; 2°. dat zij tot alle burgerlijke regten en privilegiën werden toegelaten; 3°. dat alle huwelijken sedert 1795 onder hen aangegaan naar de gebruiken der R. K. Kerk, geldig voor de Wet werden verklaard, ook dan wanneer de door 't Hollandsch Gouvernement voorgeschreven formaliteiten niet waren in acht genomen; 4°. dat alle wetten, proclamatiën en bevelen, hiermede strijdig, werden herroepen en afgeschaft.

De Katholieken van Ceylon, met den Aartsbisschop van Goa aan het hoofd, bleven natuurlijk niet in gebreke, het Engelsch Gouvernement voor zijne welwillendheid hun innigsten dank te betuigen.

lijke vrijheid, dan verscheidene jaren na de afkondiging hunner vrijverklaring.

„Na al hetgeen hier voorgaat, — merkt de bisschop aan — zou men, en met eenigen schijn van reden, kunnen gelooven, dat op Ceylon de meerderheid der bewoners van het eiland Protestantsch moet wezen, of ten minste dat er de Protestanten zeer talrijk zijn. En evenwel is daar niets van aan. Naauwelijks hadden de Hollanders de vrijheid van geweten toegestaan, of weldra keerde het meerendeel der afvalligen terug tot hunne vorige godsdienst, namelijk, de een tot het Katholiek geloof, en de anderen tot het heidendom. In deze provincie bevinden zich thans hoogstens duizend belijders van andere gezindheden, en in de beide andere, welke mijn vikariaat voltallig maken, zijn er misschien ook zoo veel. En opmerkenswaardig is het, dat dezen het meestal zijn ter oorzake eener bezoldiging, welke aan eenen of anderen titel verbonden is, terwijl zij, zoodra die bezoldiging ophoudt, de dwaling, waaraan zij nimmer geloofden, verlaten. Ik zou u ter bevestiging verscheidene daadzaken kunnen vermelden. Al degenen, die ik in den schoot der Kerk heb zien terugkeeren, waren alleen om het geld afvallig geworden, en allen, met uitzondering van eenen enkele, hebben openlijk verklaard, dat zij nimmer aan de godsdienst van den Staat geloofd hadden, en dat zij heimelijk Katholiek waren gebleven."

Wel mogt de Hoogw. Schrijver hier zeggen: „Een der kenteekenen, welke, naar mijn inzien, het krachtigste de valschheid van het Protestantismus bewijst, is die ongeneeslijke onvruchtbaarheid. De Predikanten hebben de rijkste hulpbronnen ter hunner beschikking; maar zij brengen niets tot stand, een onloochenbaar bewijs, dat zij noch de goddelijke zending, noch de genade van boven bezitten. Wilt gij b. v. de middelen kennen door de Amerikaansche Predikanten, die uit New-York zijn gekomen, hier aangewend? Zij vestigden zich vóór ongeveer 35 jaren in het district Valigamma, dat niet ver van Jaffna af ligt; daar hebben zij verscheidene kerken, eene groote drukkerij, een aanzienlijk collegie voor de jongens, een ruim opvoedings-gesticht voor de meisjes, en in deze twee inrigtingen nemen zij kosteloos leerlingen op, als om hunnen afval te koopen; voegt daar nog bij 90 scholen, 2 geneesheeren,

8 of 9 Predikanten, verscheidene geloofsonderwijzers. Hoe vele werktuigen, om afvalligen te maken! En welke uitkomsten hebben zij verkregen? Een verslag door hen zelven voor drie jaren gedrukt, brengt het geheele getal hunner aanhangers op 357; waarbij dient aangemerkt, dat de meesten dezer in hunne dienst zijn. Wij daarentegen, wij hebben in dit district slechts een' enkelen Missionaris, wien de tijd ontbreekt om de heidenen te gaan opzoeken, dewijl hij verpligt is om 5000 Christenen in 20 kerken te bedienen; en evenwel doopt hij elk jaar 100 bekeerde afgodendienaars". Het schijnt overigens, zegt de Hoogw. Schrijver, dat zij het hier moede worden; althans zij verminderen van dag tot dag hunne uitgaven, alsof zij eerlang het strijdperk moesten verlaten. De Anglikanen en Wesleyanen in Jaffna en omstreken hebben geen beteren uitslag verkregen; misschien zullen ook zij spoedig verdwenen zijn, want ieder jaar worden een twaalftal hunner en voor omstreeks twee jaren werden ook twee zeer aanzienlijke dames door het doopsel in de Katholieke Kerk opgenomen.

En zoo is 't ook te Trincomaly, waar zich jaarlijks veel Protestanten bekeeren, zoo zelfs, dat de Methodisten, die hier ook eene statie hadden, verpligt zijn geweest die te verlaten bij gebrek van nieuwe aanhangers.

Ziedaar, mogen wij aan 't eind dezer uittreksels zeggen, ziedaar weder een der vele bewijzen ons herinnerd, hoe het Protestantisme zich indrong bij roof en wapengeweld, zich staande houdt door magt van geld en den vleeschelijken arm. Ontbreken die krachten, wat brengt het voort, wat duurt, wat blijft er van? Voor dit laatste raadplege men o. a. *De onvruchtbaarheid der Protestantsche Zendingen*, door den Kardinaal Wiseman, of 't bovengenoemde werkje *De Catholijke en Protestantsche Zendelingen in Indië*, waar men de onvruchtbaarheid van 't Protestantsche Zendelingschap onweêrspreekbaar bewezen zal vinden. Voor het eerste spreke elke bladzij van de geschiedenis der Hervorming, en bepaaldelijk over hare invoering in Engeland, Frankrijk, Nederland: mogen o. a. de tallooze voorbeelden van kannibalen-woede getuigen, te vinden in *Theatre des Cruautez des Hereticques de nostre temps* [1]). Anvers,

[1]) Zie *de Katholiek*, D. XII, bl. 389.

Adr. Hubert, 1588, of voor eerstgenoemd rijk: het ijselijk *Geschiedverhaal der Geloofsvervolging en Marteling in Engeland, door Priesters en Leeken van beide kunne, sedert* 1577 *tot* 1684 *ondergaan* [1]). En zulk eene wreedaardij durft men nog „gezegend", durft men het „werk van God" noemen.

SYNODALE KLAGT OVER DEN INWENDIGEN STAAT DER NEDERLANDSCHE HERVORMDE KERK.

In het Verslag van den staat der Nederl. Herv. Kerk, dat door de Algemeene Synodale Commissie aan de Algemeene Synode in de vergadering van 't vorig jaar is aangeboden, lezen wij wat den *inwendigen* staat van 't Hervormd Kerkgenootschap betreft o. a. het volgende, dat in menig opzigt, en vooral om de droeve jammerklagt over altoosdurende en toenemende inwendige verdeeldheid niet onbelangrijk en een teeken is des tijds. We maken geen bemerkingen: ze dringen zich van zelve op:

„Wat zullen wij dan zeggen? — dus vangt de weeklagt aan — Staat het oog geheel u helder en vrolijk, als gij den blik slaat in het hart dier Kerk, die wij met innige liefde, met edelen trots *onze Kerk* noemen, gelijk de wetgeefster schijnt gevoeld te hebben, toen zij in de regeling der nieuwe kerke-orde het voorschrift van het overzigt behield, maar voor de christelijke vereeniging, wier staat moet worden geschetst, den naam in het leven riep, dien zij eigendommelijk draagt, waar voor ieder onzer zoo vele teedere geschiedkundige herinneringen aan verbonden zijn, den naam van *de Nederlandsche Hervormde Kerk.* Jammer zeggen wij — zij had zulk een goeden grondslag; zij werd zoo krachtig opgebouwd, daar woonden anders bij haar zoo veel gods-

---

[1]) Door Dr. Richard Challoner, Bisschop van Debra, Apost. Vicaris van Londen. Het eerste deel van dit autentieke werk, loopende van 1577—1603, onder koningin Elisabeth, is, als 2e Afl. van den Ie jaargang der *Uitspannings-lectuur, toegewijd aan wetenschap, kunst en smaak*, uitgegeven en verzonden door Josué Witz te Arnhem. Het bevat X en 242 bl. in gr. 8°.

dienstzin, die haar versieren kon; jammer maar, dat schier altijd partijschap en verdeeldheid haar beroeren en ontluisteren moesten, zoodat geene twisten ooit verouderd waren, of daar werden nieuwe geboren. Gelukkig zouden wij onze Kerk noemen, als die twisten en woelingen alleen tot haar geschiedboek behoorden, maar ook in de dagen van heden zijn de teekenen als in de dagen van ouds. Enkele jaren mogen onze eeuw hebben gekend, dat de leden der Kerk verdraagzaam en rustig te zamen verkeerden, en er van strijd van meeningen bijna niet werd gehoord, voor meer dan 25 jaren is er een zucht tot veroordeelen, een geest van wantrouwen opgekomen, die de Synodale Commissie ten jare 1829 in haar eerste overzigt deed opmerken, dat zich bij toeneming vertoonde; en ziet gij in de gansche volksreeks der jaren al hare verslagen door, zij heeft er geen gegeven, waarin zij niet, zonder daarom het goede te miskennen, hare klagten doet hooren over jammerlijke verstoring van de eenigheid des geestes en schennis van den band des vredes, veroorzaakt door de woelingen der voorstanders van de oude beproefde kerkleer, gelijk het heeten moet, die zij waanden door een geest der nieuwigheidszucht en des ongeloofs te zien miskennen, en daarom met dolzinnigen ijver in bescherming namen, tot dat uit al het wrijven en drijven zich scheuringen in de Kerk ontwikkelden, en de Kerkgemeenschap door duizenden werd verbroken. Het is geschied, en zal zich niet ligt herstellen. Hoewel er zijn, wie hunne afzondering berouwt, hetzij ze dit ondanks zich zelven verraden, hetzij ze met gevouwen handen de wederopneming in de gemeenschap zoeken; hoewel de Scheurmakers, hunne natuur niet verzakende, reeds tegen elkander opstaan, en de gescheidenen alweder onder elkander zijn verdeeld, de scheur wordt niet ligt geheeld, en soms hooren wij van nieuwe gemeenten en nieuwe bedehuizen, die bij de afgezonderde rijzen. Maar zij dit zoo; hen, die buiten zijn, mogen wij laten aan hunne plaats. Als wij niet elke scheiding en verdeeling, in de gemeenschap van menschen door twist verwekt, uit beginsel betreuren moesten, wij zouden onze kerk geluk kunnen wenschen, dat zij van de onruststokers gezuiverd is.... Indien zij ook maar gezuiverd ware, en indien het ook maar bij deze scheuring bleef! Velen zijn bekommerd, om de teekenen des tijds, en vragen met angstigen blik naar de toekomst, wat zal er worden van onze Nederlandsche Hervormde Kerk? Wij gelooven, dat men zulk eene bekommering niet mag voeden, maar ook, dat er aanleiding en grond tot zulk een vragen bestaat. De spanning neemt toe, wij kunnen het ons niet verbergen. De geest der onverdraagzaamheid, die verder dan

den kring der onkundigen en onbeduidenden gaat, spreekt op al sterker toon, en doopt al meer zijne pen in bittere galle. Hij randt beginselen aan, die in de christelijke overtuiging van anderen leven, en door velen geëerbiedigd worden. Hij valt op mannen aan, wier leven getuigenis geeft aan hun geloof, alsof zij vijanden van Christus waren, en die in gemoede de waarheid zoeken, en ijveren voor den Heer, om zijn geest te doen doordringen tot het leven, en met zijnen adem de menschheid te bezielen, hen zoekt hij te schandmerken, alsof zij ergernissen van de gemeente waren. Met droefheid vervult het alle weldenkenden in de kerk, die den vrede beminnen, en eerbied vragen voor ieders overtuiging, uitgaande van het Goddelijk Evangelie, en die oordeelen, dat er eenheid des geloofs kan bestaan bij verschil van begrip, eenigheid des geestes bij verschil van rigting, en dat er nog eene andere regtzinnigheid wordt genaamd, dan die de leer der vaderen heiligt. Indien het inzigt in den aard van het geloof in den levenden Christus meer verhelderd, en het wezen des Christendoms meer waar zal worden opgevat, waartoe de openbare verkondiging van het woord des levens en het onderwijs mogen leiden, dan zal de stelselzucht verflaauwen, het twistvuur zal verdooven en de vermetelheid zal ophouden, die den broeder buiten sluit, omdat hij in meening en begrip tot de geestverwanten niet behoort, en die, op den drievoet geklommen, het orakel spreekt: »bij mij is de waarheid, en zij is bij mij alleen.« — Wij willen het goede niet voorbij zien, hetwelk nog rijkelijk in ons midden woont, — belangstelling in de zaak der waarheid en godzaligheid, zigtbaar in het onthaal van de godsdienstige geschriften, waarvan een nimmer opgedroogde vloed door onze Kerk stroomt, en in de groote geldsommen, die elk jaar, met groote bereidvaardigheid, voor christelijke instellingen van allerlei aard, wordt opgebragt, dat onze Hervormde Kerk van het beginsel van Christus gemeente niet geheel geweken is, en zij haar karakter als Nederlandsch niet verzaakt, het mag gezien worden in de krachtige hulp, die broeders aan broeders verleenen, om nood te verligten, geledene schade te herstellen of in behoeften te voorzien. Zoo is er nog in onze Kerk van hetgeen in de oude Apostolische was, toen bij de menigte van degenen, die geloofden, alle dingen gemeen waren. Maar de onze — zij moet digter naderen; aan die moederkerk moet zij beter gelijken; en zij kan het niet, of aan de verdeeldheden moet een einde komen. De toekomst aanschouwe het, wat wij vreezen, dat voor ons geslacht niet zal zijn weggelegd, dat het ook onder de onze is één

kart en ééne ziel, en ook onze Godsvereering eendragtig, met verheuging en eenvoudigheid des harten. "

Niet zonder grond, dunkt ons, mogt *de Boekzaal* van Junij ll. hier achtervoegen, dat deze regelen meer hebben van eene klagt of aanklagt dan van een Verslag van den *inwendigen aard der kerk:* hij laat dan ook niet na, bittere aanmerkingen op deze "aanklagt" neêr te schrijven, en geeft daarmede een getuigenis te meer van de grenzenlooze verwarring en verdeeldheid van 't Hervormd kerkgenootschap in Nederland.

PROTESTANTSCHE AANMANING TER HEILIGEN-VEREERING.

In *de Tijdspiegel* dezer maand lezen we (bl. 7): "Ook naar onze (Protestantsche) belijdenis behooren we de herinnering aan opregte Christenen te verlevendigen, vooral om daardoor hun geloof en hunne goede werken, in onze roeping, na te volgen. En alzoo mag hun beeld ons heilig zijn, in dien zin, dat wij den geest, die het bezielt, bij ons aankweeken, zonder door de vereering der menschelijke deugd, die toch altijd gebrekkig blijft, van de heilige bron alles goeds, van Hem, die alleen goed is, op eenige wijze afgeleid te worden, maar veel meer om steeds dieper en levendiger in gemeenschap met Hem te treden. "

't Zijn woorden van Ullman, in 't levensberigt van Nonna gezegd, en door den schrijver in genoemd maandschrift als de zijne overgenomen. — Men vergelijke hiermede de kerkvergadering van Trente, Zitt. XXV, *over de vereering der Heiligen*, waar zij, na herinnerd te hebben, dat Christus onze eenige Verlosser en Zaligmaker is, en wij Hem zelven in de Heiligen eere brengen, laat volgen, "dat "dezer heilzame voorbeelden den geloovigen worden voorgehouden, "opdat zij God daarvoor danken, en hun leven en zeden zoo in- "rigten, dat zij de Heiligen navolgen, en opgewekt worden om "God te aanbidden en te beminnen, en de godsvrucht te be- "oefenen ".

Ds. OOSTERZEE EEN ECHO VAN DEN EERW. JOHN ANGEL JAMES.

In 't beruchte verdertienduizendvoude kanselstuk van 10 April jl. sprak de Rotterdamsche predikant: „Geef mij tien nederige Evangelieboden tegen één blinkenden Bisschop; waarborg mij volkomen vrije Evangelieprediking, des noods op velden en wegen, tegenover elke processie, en Rome is verslagen, want — het is naar waarheid gezegd — den Bijbel ontvlugt het, „gelijk de duivel het kruis."

Wonder juist komt deze enorme, wat Engelsche hyperbool overeen met hetgeen de Engelschman John Angel James gesproken heeft in de vergadering van het Britsche en Buitenlandsche Bijbelgenootschap, welke in Maart ll. bij de intrede des vijftigsten jaars van 't bestaan diens Genootschaps gehouden werd.

„Ik beken, — zoo liet hij zich hooren — dat ik voor mij niet deel in den panischen schrik van menigeen voor het Pausdom. Sheridan, de beroemde staatsman, zeide eens met betrekking tot een slecht Ministerie: geef het de praerogatieven van de kroon, de sleutels van de schatkist, een veil Huis der Gemeenten, maar geef mij de vrijheid van de drukpers, en ik werp het toch omver. Welnu ik wil iets dergelijks zeggen met het oog op het Pausdom. Geef het eene driedubbele kroon, geef het al de regten van Koningen en Heeren, geef het de Inquisitie, geef het de verfoeijelijke gift van Maynooth, geef het een Kardinaal Wiseman, het kanonieke regt en eene geheel geregelde Hierarchie, en toch [hier ontmoeten de beide redenaars elkander niet slechts naar *inhoud* en *wending*, maar betrappen elkaâr op het *woord*] en toch als ik maar dat enkele kleine werktuig heb, den Bijbel en de vrijheid om dien overal te verspreiden, — onder Gods zegen vernietig ik het Pausdom. Waarlijk, als wij maar den Bijbel hebben tegen den prijs van tien stuivers, en volksonderwijs naar Bijbelsche beginselen, en voorts den Bijbel in aller handen en allen onderwezen om hem te lezen, te verstaan en in beoefening te brengen, *dan* mogen wij wel iets afleggen van onze bezorgdheid voor de stoute aanvallen van het Pausdom."

Ds. Oosterzee heeft echter wijselijk de *tien stuivers*, die, al preekte hij ook een Roman, toch ergens op den kansel, hoe on-

gewijd ook, niet te wel eene hun passende plaats konden vinden. (ofschoon anders weêr die klinkende, blinkende munt met den „blinkenden bisschop" eene zijner niet onwaardige speling zoude geweest zijn) — Ds. Oosterzee dan heeft die *tien stomme stuivers* in *tien sprekende Evangelieboden* omgeschapen, maar die met dat al, hoewel met geen *tien stuivers* te bekostigen, er niet te minder onvruchtbaar en profaan, leven- en zendingloos om zijn dan de doode papieren zendelingen waarvan de Protestant zijn heil tegen het Pausdom zit te hopen en niet minder dan 's werelds heugelijke bekeering verwacht, jaren en jaren reeds, maar, o jammer, nog altoos te vergeefs!

CHAOTISCHE VERWARRING IN DE PROTESTANTSCHE KERK.

„Chaotiesch", om eene uitdrukking van Ds. ten Kate over dit punt te gebruiken, „chaotiesch" moet wel „de toestand" van 't Protestantsche kerkgenootschap zijn, waar men een de Pressensé over de Synode van 1848, te Parijs gehouden, een verwijt hooren uitbrengen dat, wijl het van *gehuichel* spreekt in 't stuk van godsdienst, onwillekeurig huiveren doet, en te meer beteekenis verkrijgt, nu we weten, hoe het evenzeer van toepassing is op de Synode van Bremen, waar op dezelfde wijze een 800-tal Duitsche predikanten — zooveel hoofden zooveel zinnen — chaotiesch vergaderd zaten; nu we daarenboven, wat buitendien handtastelijk genoeg was, maar nu we uit eene synodale klagt zelve vernomen hebben, hoe de toestand dier kerk in Nederland niet minder chaotiesch is. „De herinnering, dan, — aldus beklaagt zich bovengenoemd Fransch predikant — *de herinnering aan die Synode zal voor allen een wroeging zijn; die Synode, zij, getrouwe vertegenwoordigster der Hervormde Kerken, heeft deze slechts bijeen kunnen houden door alles te bewimpelen wat haar verdeelt.... 't is door de openlijkste ontveinzing dat men de* LEUGEN *aan eene eenige Kerk heeft doen voortdure*"!..

HET CHRISTENDOM

VAN DEN LEYDSCHEN HOOGLEERAAR

J. H. SCHOLTEN.

(*Vervolg van* D. XXIII, *bl.* 404.)

IV.

In eene vorige aflevering hebben wij de Anthropologie des hoogleeraars in 't algemeen uiteen gezet; nu gaan wij, in 't bijzonder, zijne *Christologie*, mitsgaders hetgeen men zijn *Christendom* moet noemen, mededeelen.

Achttien eeuwen ruim zijn verleden, sinds in Palaestina een groot man leefde, en stierf, van wien de aanzienlijkste ontwikkeling op het gebied der „geschiedenis" is uitgegaan. Ettelijke boeken, bij de Christenen hoog in eere, door hen beschouwd niet slechts als getrouw-historische oorkonden, maar als het woord van God — weten van dien man de wonderlijkste dingen te verhalen. Reeds zijne geboorte, ja zijn ontstaan omgeven ze met een goddelijken straalkrans. Verbeeld u: een *engel*, Gabriël geheeten (blijkbaar een mythiesch wezen), zou

van Gods wege eener jonge maagd hebben aangekondigd, dat zij Hem, den verwachten Messias, zonder mannelijk toedoen, zou ontvangen door overlommering des H. Geestes. Zij zou werkelijk maagd blijvende, moeder zijn geworden, en, maagd zijnde, haar kind in David's stad gebaard hebben. Ook dit kon weder niet gebeuren zonder Engelen, die aan enkele eenvoudige lieden de blijde mare bragten, dat de Messias was geboren. Ja, de „natuur" zelve moest hare belangstelling Hem betoonen: eene ster aan het uitspansel zou zijn bode geweest zijn bij ettelijke wijzen in het verre Oosten, en deze vergezeld hebben tot de plaats alwaar de kleine zich bevond. Man geworden, zou Hij het ambt van volksleeraar aanvaard, en het geheele land verbaasd hebben nog minder door zijne leer dan door zijne wonderbare feiten. Heel de natuur scheen — altoos volgens die verhalen, Evangeliën genaamd — aan zijne wenken te gehoorzamen. Hij sprak en al wat Hij verkoos geschiedde: men zag den blinde zien, den doove hooren, den stomme spreken, den lamme wandelen, den zieke wel varen, ja, den doode zag men leven. Zekerder dan dit alles is, dat de groote man eindelijk moest zwichten voor het geweld zijner vijanden, die Hem, als een valschen profeet aan een kruis ophingen. Of Hij aan dat kruis, in allen ernst, is gestorven, is weder minder zeker; althans de boeken waarvan wij spraken, doen Hem ten derden dage, uit het graf, waarin Hij gelegd was, opstaan, en ligchamelijk zigtbaar verschijnen aan zijne leerlingen, tot Hij, veertig dagen later (verbeeld u!) ten hemel zou zijn opgevaren. Aldus leest men in die boeken. Wat er van dit alles zij, kan men voor alsnog niet met volle zekerheid bepalen; in allen gevalle is het raadzaam, zich deswege niet bepaald te uiten. De wetenschap, inzonder-

heid de kritiek, is druk bezig met die geschriften, zoo naar vorm, als inhoud, ter deeg te onderzoeken. Eerst is de vraag natuurlijk, of ze echt, dan of ze volkomen geloofwaardig zijn, vervolgens, hoe men ze moet of kan uitleggen. Dit onderzoek heeft reeds beduidende resultaten opgeleverd, en men mag verder, al wat men noodig heeft, er van verwachten. Eigenlijk gezegde *wonderen* moet men zekerlijk niet aannemen. Een ding echter zal de wetenschap denkelijk steeds blijven erkennen: Jesus heeft werkelijk bestaan, en is een groot man geweest, een volstrekt onzondig mensch; met Hem is eene onmetelijke ontwikkeling der „geschiedenis" ten goede aangevangen: dit gevoelen wij zelven aan de groote nawerking zijner voor meer dan 1800 jaren geëindigde werkzaamheid, wij, die in de groote, door Hem gestichte, naar Hem *Christelijk* benoemde gemeenschap leven. Dit is het eenige, wat wij eigenlijk van Jesus weten, en hieraan hebben wij genoeg, om Christenen te zijn.

Ziedaar, lezer, ongeveer de Christologie en het Christendom des hoogleeraars Scholten, uitgaande van eene onderstelling, welke even noodzakelijk voortvloeit uit zijn Pantheïsme, als ze onbestaanbaar is met Christendom en alle godsdienst, de onderstelling: eigenlijk gezegde *wonderen zijn niet mogelijk.*

Met de erkenning van waarachtige *wonderen* of *mirakelen*, staat en valt het Christendom. De persoon zelf en de geschiedenis onzes Heeren Jesus Christus, zijn werk op aarde, zijne voortdurende werking, het leven zijner geloovigen: alles is mirakel; alles bovennatuurlijke tusschenkomst der Godheid. Wonderschuwe geesten zijn onchristenen in diezelfde mate.

En niet van het Christendom alleen, maar van alle

godsdienst is het geloof aan de mogelijkheid, aan de werkelijkheid van wonderen de ziel. De mensch [1]), die persoon is, verlangt een God, die persoon zij. Slechts met een waarachtig *Gij* kan *Ik* zulk een innig verkeer oefenen, als de godsdienst waaraan het menschelijk hart behoefte heeft, uit haren aard medebrengt. Slechts een goddelijk Gij kan ik huldigen, eerbiedigen, liefhebben, dienen. Maar die God moet dan ook als *persoon* zich toonen: Hij moet mij antwoorden, wanneer ik tot Hem spreek; Hij zelf moet eerst tot mij spreken, *persoonlijken* dus *onmiddellijken* invloed moet Hij op mij oefenen, en die invloed moet uit den aard der zake *bovennatuurlijk* zijn, want God, die persoon is, moet zich als persoon die *God* is, toonen. Zoo vloeit uit het wezen zelf der godsdienst (*religio*) de noodzakelijkheid van het geloof aan wonderen op het gebied des geestes; van het geloof aan 'tgeen de Christenen *genade*, en bepaaldelijk *theopneustie*, *ingeving*, *inspiratie* noemen.

Doch ook op natuurgebied moet Hij zich, als persoon, die God is, toonen: Hij moet als *Heer der natuur* zich kond doen, want als zoodanig moet Hem de menschelijke geest, die zelf heerschappij over de natuur voert, vereeren. Als *Heer* der natuur moet God zich openbaren door *wonderen* in den meer bepaalden zin des woords, door vrije, vrijmagtige ingrepen in den natuurlijken loop der dingen.

Dit geloof aan wonderen, den mensch even natuurlijk als het geloof aan God zelven, die zonder wonderen niet denkbaar is, dit geloof aan wonderen, eene zeer eenvou-

---

1) Wij beschouwen hier, natuurlijk, den mensch, zooals hij werkelijk bestaat, met eene bovennatuurlijke bestemming.

dige uiting van het godsdienstige gemoed des menschen, vindt men dan ook bij alle volkeren te allen tijde. Allerwege legenden van goddelijke openbaring; allerwege godsgezanten, godspraken; overal verhalen van bovennatuurlijke schakels in de keten der gebeurtenissen; overal gebeden tot de Godheid. Immers reeds het *bidden*, dat ademen van het godsdienstige gemoed, strekt het krachtigste bewijs voor ons beweren. Bidden is met God spreken, hooring, verhooring van hem wachten, van Hem als voorzienig Heer over geest- en natuur-wereld beide. Overtuig den mensch, dat God geen wonderen [1]) doet, geen wonderen kan doen, en gij hebt de wieken des gebeds gebroken. Eene Godheid, die een noodlot is, die niets vermag dan hetgeen de natuur noodzakelijk doet geschieden, eene Godheid, die de wereld moet laten afloopen, als een opgewonden uurwerk — tot zulk een Godheid bidt men niet. Eene Godheid, welke men men niets kan verzoeken [2]), men huldigt ze niet, bemint ze niet. Want men gevoelt het, indien er geen wonderdoende God bestaat, dan bestaat er geen God, en dan is de menschelijke natuur, die bidden wil, een leugen.

Genoeg, de heer S. loochent deze ziel van alle godsdienst: hij gaat in zijne Christologie en Christendom uit van de lijnregt tegenoverstaande onderstelling: er is niets bovennatuurlijks, er kan niets bovennatuurlijks zijn; een

---

1) Tegenover den heer S. is reeds Gods voorzienig albestuur, zelfs de *providentia naturalis* een mirakel.

2) De heer S. spreekt van het gebed, bepaaldelijk het *smeekgebed*, bijkans nergens, en waar hij er van gewaagt (D. II, 407), geeft hij genoeg te kennen, dat hij 't verstaat als Schleyermacher, d het geen eigenlijk bidden is.

wonder in den Christelijken en gewoon-menschelijken zin is onzin, is eene ongerijmdheid.

Dit vloeit, gelijk wij bereids aanmerkten, zoo noodwendig uit zijn pantheïstiesch grondbeginsel, dat het naauwelijks de moeite loont, het opzettelijk aan te wijzen. De wereld toch, als „natuur en geschiedenis", is, volgens hem, de noodzakelijke uitdrukking of verschijning van het onvrije, hoogste wezen, dat de menschen God noemen; „het heelal is gegrond in ééne oorzaak, die geene andere zijn kan, dan het ééne, oneindige, goddelijke *denken*", gelijk wij vroeger hoorden. Alles derhalve wat is of wordt, al wat geschiedt, volgt even *logiesch* uit dat goddelijke denken; alles gebeurt even noodzakelijk als wij tweemaal twee is vier denken, door vaste, onveranderlijke wetten, die haren grond hebben in het hoogste wezen. Een mirakel in christelijken zin is de vrije, vrijmagtige tusschenkomst in den natuurlijken loop der dingen van een God, die vrij is, wijl Hij persoon is: met dien God moet dus, voor de hooge regtbank van Scholtensche wijsheid, zijne vrije, bovennatuurlijke tusschenkomst, het eigenlijk gezegde *wonder* vallen.

Schleyermacher is dan ook met tamelijk open vizier tegen de wonderen der H. Schrift ten strijd getogen, schoon hij zich bedient van zulke eerlooze, lage wapens, dat hij den christelijken toeschouwer van verontwaardiging doet blozen. De heer S. bezit meer terughouding; hij kan van Jesus' „wonderen" spreken, bijkans gelijk een Christen doen zou. 't Is waar, men ziet zijne terughouding; ook kan hij niet nalaten, telkens met nadruk er op aan te dringen, dat men vooral geen bewijskracht voor Jesus' goddelijke zending aan die wonderen toekenne. Dit was steeds voor 't minst de eerste stap, waarop de

ontkenning der wonderen, als wonderen, volgde, gelijk die ontkenning dan ook bij de Groningers [1]) niet zal achterwege blijven. Bij den heer S. echter is deze waarschuwing niet zulk een eerste stap, voorbode van een tweeden: bij hem is het ontkennen van de bewijskracht der wonderen het gevolg eener voorafgaande ontkenning van de wonderen zelven. Geen mirakelen kan op natuurgebied aannemen, wie de mirakelen op het gebied des geestes loochent [2]). En dit doet de Leydsche hoogleeraar.

Men hoore: „Volgens de H. Schrift (de lezer zij eens voor al gewaarschuwd, dat dit vaak beteekent de heer Scholten) werkt de Geest Gods noch *bovennatuurlijk*, „noch *onmiddellijk* in den mensch. Niet bovennatuurlijk, „want reeds van *nature* is de mensch aan God verwant „en met den aanleg toegerust, om, naar Gods beeld en „gelijkenis geschapen, den Geest van God als een *natuurlijk* „eigendom te bezitten" [3]). Hier kan ik niet nalaten, den lezer, in 't voorbijgaan, opmerkzaam te maken op eene algemeene heerschende dwaling. Men meent altijd, dat men, middellijk of onmiddellijk, van de Grieken Grieksch moet leeren, Hebreeuwsch van de Hebreeuwen, van de Indianen Indiesch, van de Hottentotten Hottentotsch; ja, dat een kind geene taal zal kennen, zoo het er geene van anderen leert. Dit is eene dwaling. Wij zijn immers van nature verwant niet slechts maar van hetzelfde mensche-

---

1) Zij schijnen althans nog eenige wonderen te laten staan, schoon ze dapper in de weer zijn, om het getal, zooveel maar immer mogelijk, in te krimpen.

2) 't Is waar, dat de Groningers zich aan deze inconsequentie schuldig maken: doch zij geven althans de *mogelijkheid* van wonderen op het gebied des geestes, van genade, ingeving, geloof ik, toe, welke de heer S. loochent.

3) *De leer der H. K.*, I, 161.

lijke geslacht met de Grieken, Hebreeuwen, Indianen, Hottentotten, met alle mogelijke natiën. Wij zijn dus van nature „met den aanleg toegerust", om even zoo te spreken, als al die lieden doen, en deden. Die aanleg wordt nooit vernietigd: dus kunnen wij allen Grieksch spreken, Hebreeuwsch, Indiesch, alles. Buiten onzen natuurlijken aanleg hebben wij niets daartoe noodig: onderrigt kunnen wij dus zeer wel ontberen. Dit in 't voorbijgaan; nu is de heer S. weder aan het woord: „Geene *onmiddellijke* „werking van God wordt vereischt, maar eene *middellijke* „opvoeding en ontwikkeling van het geestelijk beginsel „dat in den mensch reeds aanwezig is, maar sluimert" [1]). Dit heeft geen bewijs van noode: wij menschen komen niet onmiddellijk met God in aanraking, Hij oefent op onzen geest geen persoonlijken invloed, om de eenvoudige reden, dat er eigenlijk geen God bestaat, met wien wij in onmiddellijke aanraking zouden knnnen komen, geen God, die persoonlijken invloed op ons zou kunnen uitoefenen. Dit vergeet de heer S. dan ook te zeggen; misschien is het kortheidshalve, maar hij scheept de Christenen en hunne *genade*, of *goddelijke ingeving*, met een ander magtwoord af. Dat zou [2]), zegt hij meermalen, eene „mechanische" werking zijn, waarbij 's menschen geest passief bleve". Natuurlijk, gelijk mijn geest passief blijft, wanneer een ander menschelijke geest, verlichtend, opwekkend, aanmoedigend, versterkend, bewegend op mij werkt. Gelijk het bestaan, het aanzijn zelf van 's menschen geest eene passiviteit is, wijl dat bestaan voortdurend het gewrocht is eener werking Gods. Jammer is het, dat het

---

[1]) Ald. 162.
[2]) O. a. II, 31.

woord „mechanisch", als scheldnaam, zoo kwalijk voegt in den mond van den heer S., volgens wien wij menschen nimmer anders dan „mechanisch", werktuigelijk, ja, met logische noodzaak handelen. Wij hebben trouwens reeds van hem gehoord, dat onze wil slechts in zoover zich zelf bepaalt, als hij „bepaald *wordt*" door onzen eigen „toestand", die weder onderworpen is aan, afhankelijk van allerlei uiterlijke invloeden.

Dat de hoogleeraar ook bepaaldelijk die soort van genade loochent, welke de Christenen door *ingeving*, *inspiratie*, *theopneustie* verstaan, is niets meer dan consequent, schoon hij ze welligt niet noode loochenen zou, al eischte het in dezen niet de consequentie. Zulk eene ingeving is weder eene „mechanische voorstelling" [1]), roept hij. Weg dus met dat „denkbeeld van eene onmiddellijke ingeving „der waarheid door den goddelijken Geest", die immers eigenlijk niet bestaat; „de getuigenis des H. Geestes is „eene getuigenis van het door den Geest van Christus „gereinigde menschelijke bewustzijn" [2]). Weg dus met alle eigenlijk gezegde *profetie;* profeteren is niets anders, dan zijn eigen voorgevoel, zijne eigen „verwachting" en overtuiging uitspreken! Weg met de gewijde schrijvers, wier eigen woord men ons als „Gods Woord" wil doen vereeren, daar er toch geen „woord Gods" kan zijn! De Bijbel is of behelst Gods woord, in zoo verre hij 's menschen woord behelst aangaande godsdienst, dus even als de schriften van den heer S. zelven Gods woord bevatten. Slechts bevatten dezes schriften een goddelijker woord, dan de geschriften van Moses, Matthaeus, Jo-

---

[1]) I, 77, o. a.
[2]) Ald. I, 165.

hannes, Paulus, of hoe die oudere en nieuwere Joden verder heeten. Want de „H. Geest" in de menschheid wordt gedurig goddelijker, beklimt steeds hooger „standpunt".

Het spreekt dus van zelf, dat ZHG. noch de *onfeilbaarheid* der gewijde schrijvers, noch de *feilloosheid* der door hen opgestelde H. Schrift erkent. Ook zij waren „onvolkomene subjecten", ook op hen is dus toepasselijk, wat wij boven van den hoogleeraar hoorden: „Dat onze „Christelijke overtuiging of de getuigenis des H. Geestes „in ons aangaande de waarheid, onvolledig is en met „subjectieve dwaling vermengd blijft, zoolang wij zelven „*onvolkomene subjecten* zijn, stemmen wij toe, en volgt „uit den aard der zake" [1]). Eene bijzondere genade kon hen noch onfeilbaar, noch feilloos maken, want genade „gibt es nicht", zou Schleyermacher zeggen. Het „volgt dus uit den aard der zake", dat de heer S. de gewijde schrijvers steeds feilbaar [2]), en ook wel eens feilend onderstelt. Hier volsta een enkel voorbeeld. Hij erkent, natuurlijk, geen laatste oordeel als „een vormelijk *regterlijk* vonnis *na den dood*", maar alleen „een *zedelijk* oordeel, *op aarde*, niet over den *zondaar*, maar over de *zonde*". Hij kan niet ontkennen, dat de *Openbaring* van Johannes XIV, 11; XX, 12 verv. het Christelijk laatste oordeel schilderend leeraart; maar met zijne voorstelling of ontkenning meent hij het *Evangelie* diens Apostels, Joh. XII, 31, 32; XVI, 11 te kunnen rijmen. Dan is Johannes niet te rijmen met zich zelven, zal men opperen. Dat is ook niet noodig, antwoordt de heer S.: „tusschen

---

[1]) Ald. I, 170.
[2]) Zie o. a. I, 136.

beide schriften (de *Openbaring* en het *Evangelie* van Johannes) ligt eene Christelijke ontwikkeling van misschien 30 jaren" [1]). Nu, tusschen het Evangelie des beminden leerlings en het laatste Evangelie van den hoogleeraar ligt eene ongeveer 58 maal langere en grootere Christelijke ontwikkeling, „eene Christelijke ontwikkeling van misschien" 1750 „jaren".

Men begrijpt ligtelijk, van hoe groot gewigt de *niet-inspiratie* en *niet-onfeilbaarheid* der gewijde schrijvers voor zijne beschouwingswijze is. Want nu kan hij al wat zich in de H. Schrift niet voegelijk, zelfs door geen gewelddadige zinsverdraaijing, met zijn pantheïstiesch stelsel laat verzoenen, op rekening van die „onvolkomene" en dus noodzakelijk dwalende „subjecten" brengen, b. v. onder de rubriek van Joodsche denkbeelden; gelijk hij dan ook van dit hulpmiddel vlijtig zich bedient. Ja, wat eveneens van geen gering belang is, hiermede is hem eene deur geopend, waardoor hij zich ook van vele anders zoo lastig palstaande feiten kan ontdoen, welke men in de H. Schrift geboekt vindt: hem is, inzonderheid voor de wondergeschiedenis des Nieuwen Testaments een Procustesbed vervaardigd, waarop hij al wat groot is naar believen klein kan maken. Nu „kan op het kerkelijke (Scholtensche) standpunt de vraag naar het ontstaan en de „betrekkelijke waarde der Bijbelboeken, mitsgaders naar

---

1) Ald. II, 433—434. „De χρίσις is hier (Joh. XII, 32) het-„zelfde als ἐκβληθῆναι ἔξω, d. i. krachteloos gemaakt worden, waar-„mede χρίσις in hetzelfde vers wordt afgewisseld. Hoe sterk ge-„spiritualiseerd is hier niet de χρίσις vergeleken met de nog zinnelijke „voorstelling van Johannes, Openb. XIV, 11; XX, 12 verv. Doch „tusschen beide schriften ligt eene Christelijke ontwikkeling van „misschien 30 jaren." — Dat is eerst exegese!

„hetgeen in de Schrift niet tot het gebied der godsdien-
„stige waarheid behoort, aan het vrije onderzoek der
„wetenschap overgelaten worden, zonder schade voor de godsdienst" [1]). Dat wil zeggen: of de geschiedenis van het N. T. waarheid behelst, is eene vraag, welker beantwoording men „aan het vrije onderzoek der wetenschap" en bepaaldelijk der „kritiek" moet prijs geven; de godsdienst heeft er geen belang bij, hoe dat antwoord uitvalle. Men kan de bovennatuurlijke geboorte onzes Heeren, zijne wonderen, zijne opstanding, zijne hemelvaart ontkennen, en toch Christen wezen, „zonder schade voor de godsdienst".

Welk resultaat de wetenschap den hoogleeraar zelven tot dus ver heeft opgeleverd, heeft hij niet kunnen goedvinden, ons onbewimpeld mede te deelen. Hij „durft de „onmogelijkheid beweren, dat een godgeleerde, voor wien „de Christelijk-*godsdienstige* waarheid in de schrift het „woord des levens geworden is, ooit tot de uitspattingen „der enkel ontkennende kritiek (van Strausz en de Tubinger school) komen kan" [2]). Van een zeer sterk geloof aan de Evangelische geschiedenis getuigen deze woorden niet. Zij laten alle mogelijke ruimte tot allerlei reserves. Eenige bladzijden verder schijnt zijn geloof nog minder vast: daar „schijnt het" hem „onmogelijk toe, dat het aan de „kritiek zal gelukken (zegge: gelukken) om den geschied-
„kundigen oorsprong der Christelijke godsdienst onzeker „te maken" [3]). Ginds „durfde" hij „de onmogelijkheid

---

1) Ald. I, 175.
2) Ald. I, 197.
3) Ald. 202. Men leze dit betoog geheel, om het weifelende zijner overtuiging op te merken.

beweren"; hier „schijnt het" hem „onmogelijk toe" 't Gaat blijkbaar niet *crescendo*. Laatstgemelde woorden dient men in 't geheugen te bewaren, om andere plaatsen te verstaan, waar hij van de wonderen en groote feiten der Evangelische geschiedenis gewaagt, als van volkomen zekere daadzaken. Hij schikt zich daar namelijk naar de overtuiging van het groote meertal zijner lezers, gelijk hij in zijne uitdrukkingen gaarne pleegt te doen.

Wil men echter weten, hoeveel van de Evangelische geschiedenis bij den hoogleeraar, altoos tot dusverre, boven alle bedenking, vaststaat? Men hoore: „De slotsom „blijft, dat er eene persoonlijkheid moet bestaan hebben, „uit wier goddelijken geest de schatten van kennis en „wijsheid, van geloof en liefde, van vrede en zaligheid „gevloeid zijn, die het N. T., op iedere bladzijde, voor „den geloovige ontsluit. In die overtuiging zien wij de „aanvallen der historische kritiek met kalmte aan, over- „tuigd, dat zij de waarheid niet rooven kan, die God „zelf (= de *Urgrund*) in het binnenste der menschen ge- „legd heeft, en evenmin op *historisch* gebied den roem „van Christus kan verdonkeren, wiens leven ons hoogste „ideaal, wiens sterven onze roem en troost, wiens op- „standing onze hoop is, en wiens goddelijk-menschelijke „waarde door eene kerk van achttien eeuwen en door „het goddelijke leven, dat door zijn' Geest in zijne ge- „meente geplant werd, voortdurend gewaarborgd wordt"[1]). Aldus de heer S. Doch het wordt tijd, dat wij zijne Christologie meer in bijzonderheden nagaan.

Voorop sta eene merkwaardige bekentenis des hoog-

[1]) Ald. I, 203.

leeraars, welke men van een Protestant niet zou verwacht hebben. D. II, 271 zegt hij letterlijk: „Eene volledige „Christologie uit de *letter* des N. Ts. op te stellen, achten „wij wegens de menigvuldigheid der vormen en voor- „stellingen, waarin de leer over den persoon van Christus „door de schrijvers van het N. T. wordt voorgedragen, „niet wel mogelijk". Alzoo die Bijbel, die hem, als Protestant, „de eenige kenbron en toetssteen der Christe- „lijke waarheid is" [1]), gelijk hij anders zelf verklaart, helaas! die Bijbel, men kan uit zijne letter zelfs niet den persoon van Christus volledig leeren kennen! De heer S. voegt er wel bij, dat de ontwikkeling onzer Christologie „in den *geest* van Christus en van de eerste Apostolische „Kerk moet plaats hebben", maar nu wil het ongeluk, dat die geest noodzakelijk ademt in de *letter*, zoodat men den geest niet volledig kan magtig worden uit de niet volledige letter van het N. T. Een geluk echter staat hier tegenover: den „geest van Christus en van de eerste Apostolische Kerk" vindt *hij* volledig in de zeer volledige letter van „den grooten man", Schleyermacher [2]).

De goddelijke persoon onzes Heeren Jesus Christus is, volgens hem, niets meer noch minder dan — een mensch, als wij; slechts met dit onderscheid, dat Hij (men weet niet hoe?) even noodzakelijk volstrekt „fromm" of on-

---

1) Ald. I, 62.

2) In zijn werkje: „*Dr. van Oosterzee's beschouwing* enz. *beoordeeld*" — zegt de heer S., dat de Christologie van Schleyermacher niet de zijne is (bl. 91). Hij meent het daar te bewijzen door eenige woorden uit zijn hoofdwerk, die het geenszins bewijzen. Inderdaad, hij maakt zich het wederleggen van eene bewering, welke door geheel zijn werk gestaafd wordt, al te gemakkelijk. Met eene tamelijk mentele restrictie (waarin ZHG. *passé maître* is) kon hij ook verzekeren, dat de Christologie van Schleyermacher niet de zijne is.

zondig was, als wij anderen gebrekkig „fromm", dus zondig zijn [1]). Uit dien hoofde „was Jesus zending en „verschijning de volkomenste openbaring Gods op het „gebied der geschiedenis"; „werd met zijne verschijning „Gods heerlijk wezen geopenbaard in menschelijke rein„heid" [2]); want met de zending en verschijning van alle overige menschen, althans die tot nu toe geleefd hebben, wordt Gods heerlijk wezen geopenbaard in menschelijke onreinheid. Alles zeer natuurlijk, want „in God heeft „ook het menschelijk geslacht oorspronkelijk den grond „van zijn bestaan" [3]); ieder mensch is eene openbaring, eene verschijning van het hoogste wezen.

Het Evangelie geeft ook aan de menschelijke natuur des Heeren een bovennatuurlijken oorsprong, leerende, wat de Apostolische geloofsbelijdenis uitdrukt, dat de mensch Jesus werd ontvangen van den H. Geest, geboren uit de *Maagd* Maria. Dat de heer S. deze bovennatuurlijke ontvangenis, (welke zelfs de Groninger Arianen *op hunne wijs* aannemen) loochent, dat hij het verhaal deswege der Evangelisten beschouwt als eene mythische inkleeding, wie kan er aan twijfelen, dien bekend is, dat hij *al het* eigenlijk *bovennatuurlijke*, dat hij den *H. Geest*, dat hij de *Engelen* der Christenen als hersenschimmen aanmerkt. Schleyermacher [4]) geeft duidelijk te kennen, dat hij Jesus houdt voor een zoon van Josef

---

1) Schleyermacher, *Der Chr. Glaube*, II, 78: „Christus war von allen andern Menschen unterschieden durch seine wesentliche Unsündlichkeit und seine schlechthinige Vollkommenheit." De heer S. *passim*.

2) *De leer der H. K.*, II, 22.

3) Ald. II, 25.

4) *Der Chr. Gl.*, II, 65.

en Maria, en er bestaan alle redenen, om dit gevoelen ook bij den Leydschen hoogleeraar te onderstellen. D. II, bl. 67 zegt hij, „dat in de schakel van de ontwikkeling des menschdoms de Christus, als een met het menschelijk geslacht organisch zamenhangend lid, van eeuwigheid door God verordend was". Deze woorden zijn slechts de getrouwe wedergalm van Schleyermacher's voorstelling [1]), welke men, ontdaan van eene min of meer Christelijke, theïstische inkleeding, het klaarst aldus vindt uitgesproken: „Das Erscheinen des Erlösers war der menschlichen „Natur auf unzeitliche Weise schon eingepflanzt" [2]). Alzoo het ontstaan van Jesus' persoon was eene volkomen natuurlijke, noodzakelijke schakel in de geschiedenis des menschdoms: hij ontstond even natuurlijk en noodzakelijk uit het menschelijk geslacht, als eene buitengewoon schoone plant uit hare kiem ontstaat; een zeer natuurlijke spruit van het menschelijk geslacht, moest hij te eeniger tijd ontstaan door de „personbildende Thätigkeit" (opdat wij Schleyermacher's uitdrukking bezigen) van menschelijke ouders.

't Is waar, op eene zekere plaats [3]) (het is de eenige welke over dit onderwerp, en dan nog in 't voorbijgaan, handelt) zegt ons de heer S., dat „Christus naar het vleesch geen zoon van Jozef was", maar — ZHG. houde 't ons ten goede — deze woorden, zelfs gelet op het verband waarin ze voorkomen, zijn niet voldoende, om ons te

---

1) Ald. II, 15, en II, 62, waar zelfs Schl. van een goddelijken „Rathschlusz" spreekt, tevens te kennen gevende, dat „in Gott kein Unterschied ist zwischen Beschlusz und Thätigkeit."

2) Ald. II, 19.

3) *De leer der H. K.*, II, 418.

overtuigen, dat hij geenen man erkent als vader onzes Heeren. Het zou een andere dan Josef kunnen zijn; althans de wijze waarop hij van Maria pleegt te spreken, ware des noods met eene gissing, als die van Dr. Paulus van Heidelberg, belagchelijker gedachtenis, of andere even schandelijke gissingen overeen te brengen. Zeer opmerkelijk altoos is het, dat hij bijkans onmiddellijk na de evengemelde woorden, aanmerkt, dat „de huwelijksverbindtenis (welke blijkbaar niet in den strengen zin is te nemen) door zijne ouders gesloten, zoowel „physiologisch „als psychologisch beschouwd, de noodzakelijke voorwaarde „was, zonder welke *die* persoon (deze of gene bepaalde „persoon) niet had kunnen geboren worden". Nu, aan eene „physiologisch en psychologisch *noodzakelijke* voor- „waarde" is, volgens hem, niets te veranderen, want een eigenlijk wonder is niet mogelijk. Ook de mensch Jesus mitsdien kon niet geboren worden zonder mannelijk toedoen. De echtheid en volkomen geloofwaardigheid der Evangeliën zijn toch bij den hoogleeraar niet boven alle verdenking verheven, wachtende hij dagelijks nieuwe en verdere resultaten van de „wetenschap". Verdient het ook opmerking, dat hij niet schrijft: „de mensch Jesus", maar: „*Christus* was naar het vleesch geen zoon van Jozef"? Dat hij te dezer plaatse die uitdrukkingen onderscheidenlijk gebruikt, is vrij zeker, want eenige regelen verder spreekt hij weder van „de geboorte van elken mensch, van Maria, van den mensch *Jesus*". Volgens Schleyermacher duidt „Jesus" het „geschichtliche", „Christus" echter het „urbildliche", het ideële van den persoon des Heeren aan [1]).

1) *Der Chr. Gl.*, II, 49. Men weet, dat de Groningers veel meer werk maken van deze onderscheiding, meer dan S., op zijn pantheïstiesch standpunt, behoeft te doen.

Dat „Christus" naar het vleesch geen zoon van Josef was, kon de hoogleeraar, aan zijnen meester trouw, verzekeren; want deze verklaart, dat alleen de gewone, „personbildende Thätigheit" (van Josef en Maria) geen persoon als *Christus* was, niet het „Urbildliche" aan Hem kon voortbrengen; dat zondige menschen, naar den regel, geen onzondig kind konden telen; weshalve daarbij eene hoogere ons onbekende natuurkracht werkzaam moet geweest zijn, eene kracht, die wel altijd in het menschelijk geslacht had gelegen, maar — men weet waarom noch hoe? — eerst nu, en slechts voor dezen keer in werking trad. „In dien zin" (gelijk hij zegt) heeft Schleyermacher er dan ook niet tegen, dat men van eene „bovennatuurlijke geboorte" onzes Heeren spreke [1]), mits men, wel verstaan, dit „bovennatuurlijke" toch niet als „iets volstrekt bovennatuurlijks, noch als iets bovenredelijks" [2]) (übervernünftiges) aanmerke, maar integendeel als iets zeer „natuurlijks" [3]). Hij heeft er namelijk niet tegen, dat men met de woorden spele. Zoo *kon* dus ook de heer S. schrijven, dat „*Christus* naar het vleesch [4]) geen zoon van Jozef was", nogtans er voor houdende, dat „de mensch Jesus", het „geschichtliche" aan den persoon des Heeren, wel degelijk de zoon was van Josef en Maria [5]).

---

1) Ald. II, 68.

2) Ald. I, 81.

3) Ald. I, 82. Seine Erscheinung war auch als das Menschwerden des Sohnes Gottes etwas natürliches.

4) Ook deze woorden „naar het vleesch" kunnen bij den heer S. een anderen zin hebben, dan men gemeenlijk er aan hecht. Christus was, volgens hem, geen gewone, vleeschelijke, vleeschelijk gezinde zoon van Josef en Maria. S. heeft misschien op het oog gehad Joh. III, 6.

5) Schleyermacher's voorstelling van Jesus' of Christus' ontvangenis, kan men vergelijken met die, welke bij de Katholieken

Wat hij houdt van de wonderen, welke onze Heer, op aarde levende, naar luid der Evangeliën, gewrocht heeft, kunnen wij in 't zekere niet melden; slechts dit mogen wij als zeker stellen, dat hij niet in het bezit is eener volkomen zekere overtuiging dienaangaande, daar hij met iederen dag de resultaten der wetenschap, bepaaldelijk der kritiek, is wachtende. Wel gewaagt hij van Jesus' „wonderen", van Jesus' „*goddelijke magt*, die zich als de opstanding en het leven openbaarde in de natuurlijke en zedelijke wereld"; van zijn „*goddelijk* „*verstand*, dat de eeuwen overzag, en de vernietiging van „stad en tempel aankondigde" [1]); maar — men kent ZHG., men weet wat te denken waar hij van „goddelijk" spreekt. Hij haast zich dan ook, er bij te voegen, dat Jesus die *goddelijke magt* „oefende in *menschelijke* afhankelijkheid van en gehoorzaamheid aan den Vader" (Vader = *Urgrund*, het onzijdig *Brahman*); dat zijn „*goddelijk verstand*" geopenbaard werd in *menschelijke* beperktheid, betuigende den *dag* en het *uur* niet te weten [2]). Jesus was namelijk goddelijk, *omdat* Hij menschelijk was, en gelijkerwijze zijne magt en zijn verstand. Zijne *voorspellingen* waren dus ook maar „de zekerste

---

algemeen, ofschoon geen dogma, is aangaande de (passieve) ontvangenis van de Moeder onzes Heeren zelve. Doch, dat Maria toen van de erfzonde werd gevrijwaard, wijten wij aan Gods genade, om Christus' wille, dank, terwijl Schl. het aan eene domme natuurkracht toeschrijft, dat Jesus onbesmet van besmette ouders werd geboren.

[1]) Deze zijne gezegden zijn het voornamelijk, waaruit de heer S. tegen van Oosterzee, en passant, meende te bewijzen, dat de Christologie van Schleyermacher niet de zijne is. Als hadde Schl. ze niet, van ganscher harte, onderschreven!

[2]) *De leer der H. K.*, II, 282.

verwachtingen der toekomst" [1]), want men kan voorgevoelen, verwachten, wat noodzakelijk moet gebeuren. Zijne overige *wonderen*, indien en zoover de verhaalde feiten ook al waar zijn, kunnen insgelijks slechts als zeer natuurlijke werkingen beschouwd worden, doch welke ons vreemd, dus wonder voorkomen, wijl we de natuurwetten niet genoegzaam kennen. Wij moeten derhalve, zegt Schleyermacher en met hem natuurlijk de heer S., die feiten, gelijk zoovele andere ons voor alsnog onverklaarbare gebeurtenissen, liefst op hunne plaats laten „tot eene naauwkeuriger kennis zoowel der onderwerpelijke daadzaken, als ook van de wetten der natuur" [2]). Jesus zou wel door zijn willen enkel zieken de gezondheid, blinden het gezigt, dooven het gehoor, stommen de spraak, lammen het gebruik hunner leden teruggegeven, dooden (vermoedelijk schijndooden) ten leven hebben opgewekt, maar — gesteld ook, dat de berigten getrouw zijn — „wonderen kunnen die werkingen altijd maar „betrekkelijkerwijze heeten, aangezien onze voorstellingen „zoowel van de Empfänglichkeit der ligchamelijke natuur „voor de inwerkingen des geestes, als ook van de oor„zakelijkheid des wils op de ligchamelijke natuur even „min abgeschlossen en evenzeer voor bestendige uitbrei„ding door nieuwe ervaringen vatbaar zijn, als onze „voorstellingen van de ligchamelijke natuurkrachten zel„ven" [3]). Kortom, wat er van Jesus' wondere feiten zij, mirakelen zijn het niet geweest, want die zijn niet mogelijk: al wat geschiedt, geschiedt noodwendig. Er is niets

---

1) Ald. I, 249.
2) *Der Chr. Gl.*, I, 93.
3) Ald.

dan een groot uurwerk, dat van zelf bestaat en loopt, grond en gegronde tevens zijnde, het ligchaam zijner eigen ziel. Er is niets buiten die machine; niets kan dus iets in haren loop veranderen.

Van één wonder slechts der Evangelische geschiedenis spreekt de heer S. tamelijk uitvoerig — van de *opstanding onzes Heeren.*

„Wat de *opstanding* van Christus in het bijzonder „aangaat, zoo staat deze vast, al hadden wij geene andere „geschriften van het N. T., dan die ons de kritiek van „Tubingen als echte apostolische voortbrengselen van dien „tijd laat behouden, t. w. de *Openbaring* van Johannes en „de brieven van Paulus aan de *Romeinen*, *Corinthiërs* en „*Galaten.* Is de *Openbaring* een geschrift van Johannes „den zoon van Zebedaeus, zoo als de Tubingsche school „met krachtige bewijzen gestaafd heeft, dan staat hierdoor „vast, dat een *discipel van* Jesus zijn verrezen meester „als den eerstgeborene uit den dood begroet heeft.... Neen, „óf weg met alle geschiedkundige waarheid, óf zoo er „die bestaat, dan moet de vereenigde getuigenis van zoo „velen, dat zij het feit aanschouwd hebben, ten waarborg „verstrekken dat het *werkelijk* gebeurd is. Men zegge „nu niet, het feit *kan* niet gebeurd zijn; want hier is „de historicus in zijn volle regt, dat over het gebeurd „of niet gebeurd zijn, geene redenering a priori, maar „alleen geschiedkundige getuigenis beslissen kan" [1]). Alzoo de opstanding van Christus staat hem — altoos behoudens hetgeen de voortgaande kritiek beters zou kunnen leeren —

---

[1]) *De leer der H. K.*, I, 199 vlg.

geschiedkundig, voor 's hands vast; slechts heeft hij gemeend, nadrukkelijk te moeten aandringen, dat men aan dit feit niet te veel gewigt hechte, en er voor al zijn geloof aan Christus niet op bouwe. Diensvolgens keurt hij het niet goed, dat Paulus (I Cor. XV, 14) het geloof der Christenen „ijdel" noemt, bijaldien Christus niet is opgestaan; en hij tracht aan dien tekst een anderen, hem passenden zin te geven, want, gelijk Schleyermacher waarschuwt, dit moet men altijd doen, als men stoot op lastige schriftuurplaatsen; men moet „etwa lieber *wissentlich* „in der Auslegung *künsteln*, als ein Resultat aufstellen, „welches eine minder reine Auffassung des Christlichen „Glaubens verrathen könnte" [1]). Paulus nu verraadt hier blijkbaar „eene minder zuivere opvatting van het Christelijk geloof", daar hij het op goddelijk gezag, en dus op wonderen doet steunen, inzonderheid op het heerlijke mirakel der verrijzenis onzes Heeren, als waardoor God op de schitterendste wijs Deszelfs zending, leering, werkzaamheid bekrachtigde. Inderdaad echter kan er van gelooven op gezag geen spraak zijn, wijl er geen spraak kan zijn van eigenlijk gezegde wonderen, wijl er geen spraak kan zijn van een eigenlijk gezegden God. De heer S. moet dus wel „künsteln", des noods zelfs „wissentlich künsteln", om een beteren zin te leggen in de woorden des Apostels, dan de Apostel er mede had bedoeld.

Genoeg: Christus' opstanding is, 't behoeft niet meer aangemerkt, volgens den hoogleeraar geen waarachtig wonder, maar eene zeer natuurlijke gebeurtenis. Hoe

---

1) *Der Chr. Gl.*, II, 343.

zich dat feit natuurlijk kon toedragen, dit aan te wijzen, lag niet in zijn bestek. Was onze Heer misschien schijndood, en kwam in het graf weêr bij? De heer S. schijnt dit niet te onderstellen; althans hij spreekt van Jesus' „dood" en „sterven" aan het kruis, gelijk een Christen doen zou. Desniettegenstaande kunnen wij het vermoeden niet van ons weren, dat ZHG. niet zoo geheel wars is van die onderstelling [1]), en ziehier wat, behalve den aard der zaak, voor dit vermoeden schijnt te pleiten.

Paulus, zegt hij — en dit is de betere zin, dien wij zoo even zeiden, dat hij wil schuiven in de woorden des Apostels — „Paulus maakt het godsdienstig geloof der „Christenen aan Jesus als den Messias niet afhankelijk „van de *bijzondere wijze*, waarop hij, in onderscheiding, „van alle anderen, *ten derden dage* en *zigtbaar* verrezen „was, maar van de groote waarheid, dat hij, gestorven „zijnde, *leefde*. Dat Jesus *opgestaan* is en dat hij, ge„storven zijnde, *leeft*, zijn in de schriften van Paulus „identische begrippen" [2]). Deze woorden, onschuldig als ze schijnen, zijn, naauwkeurig beschouwd, opmerkelijk. De heer S. onderscheidt Jesus' opstanding ten derden dage van de algemeene opstanding der dooden. Jesus, zegt hij, „is *ten derden dage*, *zigtbaar*", d. i. gelijk hij bl. 136 vertolkt, „*ligchamelijk*" opgestaan, in onderscheiding van alle anderen, die derhalve niet alleen niet ten derden dage, maar *niet zigtbaar*, *niet ligchamelijk* verrijzen zullen. De gewone, algemeene opstanding der

---

1) Hoe men den schijndood onzes Heeren zoo al aannemelijk heeft willen maken, berigt o. a. Strausz, *Leben Jesu*, II, 138 vlg. (derde uitgaaf).

2) *De leer der H. K.*, I, 138.

dooden is namelijk niets anders, zegt hij bl. 137, dan „de onsterfelijkheid des menschen" en hij hecht er aan, dat men dit wel in 't oog houde. Hij onderscheidt „het speciale feit van 's Heeren (zigtbare, ligchamelijke) opstanding als zoodanig „van de groote en algemeene „waarheid, dat Christus gestorven zijnde leefde" [1]). Dit is nu, zeker, eene zonderlinge *„groote en algemeene waarheid*, dat Christus gestorven zijnde, leefde", maar wij begrijpen den hoogleeraar; hij wil zeggen: het is eene groote en algemeene waarheid, dat de mensch onsterfelijk is, dat men dus gestorven zijnde, leeft: ook Christus derhalve, gestorven zijnde, leefde — te weten, *niet* zigtbaar, *niet* ligchamelijk. Wij vinden dus in 's hoogleeraars gedachten eene dubbele opstanding onzes Heeren; de eerste, Hem bijzonder, ten derden dage, zigtbaar, ligchamelijk; de tweede, Hem gemeen met alle menschen, onligchamelijk, onzigtbaar. Want, dat ook deze onligchamelijke opstanding den Heer, volgens S., is weêrvaren, lijdt geen twijfel; vooreerst om „de groote en algemeene waarheid", dat de mensch gestorven zijnde, (onligchamelijk) leeft, terwijl ook de Heer mensch was; vervolgens wijl Hij, volgens S., thans zeker niet meer zigtbaar, ligchamelijk bestaat, misschien zelf niet meer persoonlijk. Hieruit schijnt men nu toch wel noodzakelijk te moeten afleiden, dat de heer S. eveneens een dubbelen dood des Heeren denkt: den eersten vóór de eerste, ligchamelijke, den tweeden vóór de tweede, onligchamelijke opstanding. Dat Jesus tweemaal waarlijk is gestorven, zal hij bezwaarlijk aannemen: hij is de man niet, om nieuwe

---

[1]) Ald. bl. 137.

wonderen te maken bij die het Evangelie reeds vermeldt. Wat kan hij mitsdien anders dan een *waren* en een *schijndood* onderstellen? En zoo hij éénen schijndood aanneemt, moet het wel niet die dood des Verlossers wezen, die ten derden dage, door eene Hem bijzondere ligchamelijke, zigtbare opstanding werd gevolgd? Nog eens, wij hopen, dat wij ons vergissen, maar wij kunnen het vermoeden kwalijk onderdrukken, dat de heer S. niet zoo geheel wars is van deze hypothese, welke hem zoo gemakkelijk van de andere toch maar al te wonderlijke, ware opstanding zou verlossen. Wel gelooven wij, dat eene andere verlossing hem even, zoo niet meer welkom zijn zou: indien het namelijk der wetenschap „gelukte", uit te maken, dat die zigtbare, ligchamelijke opstanding onzes Heeren heeft plaats gehad, niet ten derden dage, maar — slechts in de verbeelding der eerste Christenen.

Schleyermacher ook is wel wat verlegen met die „*zigtbaar* gewordene opstanding" [1]). Hij doet opmerken, „dat ze slechts wordt aangenomen, wijl ze geschreven staat en van ieder Evangelisch Christen maar kan verlangd worden, er aan te gelooven, in zooverre hij ze voor genoegzaam gewaarborgd (bezeugt) houdt". Voorts, dat „Christus immers, ook zonder de tusschenleden van opstanding en hemelvaart, onmiddellijk ter heerlijkheid hadde kunnen verheven worden, zoodat men volstrekt niet inziet, in welken zamenhang beide staan met de verlossende werkzaamheid van Christus". De „verheffing ter heerlijkheid" is geheel de tweede onligchamelijke,

---

[1]) *Der Chr. Gl.*, II, § 99.

onzigtbare opstanding, of onsterfelijkheid van den heer S., en dat ook Schleyermacher genegen was, om zich de „*zigtbaar* gewordene opstanding" als de opwekking uit een schijndood voor te stellen, moet men bijkans hem kennende vermoeden zoo uit hetgeen hij zegt, als uit hetgeen hij niet zegt.

Immers dat de Heer, tengevolge van zijn kruislijden, werkelijk stierve, was, volgens hem, volstrekt niet noodig; het kwam er alleen op aan, „dat de werkzaamheid van Christus ter stichting van het nieuwe Gesammtleben (zou men „zamenleven" mogen zeggen?), om in hare volkomenheid werkelijk te verschijnen, voor geenen weerstand week, ook voor geen zoodanigen, die den ondergang des persoons vermogt herbij te voeren" [1]). D. w. z.: Christus moest zelfs voor geen tegenstand zwichten, die zijnen werkelijken dood *kon* veroorzaken, want de dood is, bij Schl., „de ondergang des persoons"; men is wel onsterfelijk maar niet als persoon. Dat „vermogt" of „kon" is niet, zonder opmerkelijk te wezen. Vervolgens moet het altoos in een man, als Schl., onze opmerking trekken, dat hij, de zigtbare opstanding behandelende, de onderstelling, dat Jesus schijndood zou geweest zijn, openlaat, terwijl hij, — even als de heer S., D. I, bladz. 200 — eene onderstelling, om het *feit* dier zigtbare verrijzenis weg te cijferen, schijnt af te keuren. Het openlaten én door Schl., én door Sch., van deze onderstelling heeft eene niet geringe beteekenis, als men zich herinnert,

---

[1]) Ald. II, bl. 108. — Bl. 490 spreekt hij van „das sinnliche Interesse an der Fortdauer des Einzelwesens". Het belang, dat de mensch stelt in persoonlijke voortduring ook na den dood, is een *zinnelijk* belang. Christus moest dat zinnelijk belang dus opofferen, en willen sterven als persoon. Sic!

welke moeite hunne „geestverwante" Rationalisten in het werk stellen, om Jesus' schijndood aannemelijk te maken. Een en ander geeft, onzes inziens, grond tot het door ons geopperde vermoeden, wanneer men er bij in aanmerking neemt, dat én Schleyermacher én Scholten noch aan mirakelen gelooven, noch vastelijk gelooven aan de echtheid en geloofwaardigheid onzer Evangelische geschriften.

Indien het waar is, dat de heer S. er toe overhelt, om den kruisdood onzes Heeren als een schijndood te beschouwen, dan lijdt het naauwelijks twijfel, of hij viert, Jesus' *hemelvaart* vierende, deszelfs waren, werkelijken dood.

Van de „hemelvaart" des Verlossers spreekt hij, dat ik wete, nergens, en slechts eenmaal van „het hemelvaarts-*feest*", hetwelk hem, zegt hij „een dag is der heiligste herinnering.... van zijne (Christus') opneming in het Vaderlijke huis" [1]). Wat die „opneming in het Vaderlijke huis „in pantheïstischen mond beteekent, is niet moeijelijk te bevroeden. De *hemel* der Christenen staat hem gelijk met den *Olymp* der Grieken, of, naauwkeuriger, met Indra's hemel, den *swargas* der Indoes — louter mythologische denkbeelden. De *Vader* is hem het Eene van het Al, de onpersoonlijke grond der wereld, of, gelijk wij boven zeiden, het onzijdig Brahman der Indische wijsgeeren. De „opneming in het vaderlijke huis" wat kan ze wel anders zijn dan het Indische *Brahmanirvânam*, de verzinking, of gelijk Schleyermacher zegt, „de onder-

---

[1]) *De leer der H. K.*, I, 198.

gang des persoons" in dien Urgrund, in het Brahman.

Men mag ten minste twijfelen, of de hoogleeraar wel gelooft, dat onze Heer na zulk eene „opneming in het „Vaderlijke huis" nog werkelijk als persoon bestaat. In de voorrede van het tweede deel zijns hoofdwerks, geeft hij, onzes erachtens, genoeg te kennen [1]), dat hij op deze vraag niet gul en gaaf bevestigend zou antwoorden. „Wat „het eigenlijke *vita coelestis* van Jesus betreft, zegt hij, „dit kan, mijns inziens, wel niet, gelijk zijn aardsche „leven, een voorwerp zijn van geschiedkundige navor- „sching. Dat Jesus in den hemel leeft en heerscht als „koning van het Godsrijk, kan alleen volgen uit de uit- „spraken des N. Ts., maar niet uit de geschiedenis der „Kerk. Slechts de mystieken, die in onmiddellijke aanra- „king meenen te staan met den verhoogden Zaligmaker, „zouden, bijaldien hunne overtuiging op waarheid gegrond „ware, nieuwe geschiedkundige bijdragen kunnen leveren „voor de kennis van Jesus *hemelsch* leven. Doch die bron „is.... voor mij gesloten". Allezins opmerkelijke woorden. Dat de Heer Jesus niet meer in onmiddellijke, persoonlijke aanraking met zijne geloovigen kan komen, beweert de heer S. vlakaf. Van Jesus' eigen „hemelsch" leven, betuigt hij niets te weten. „Dat Jesus in den hemel leeft en heerscht als Koning van het Godsrijk, *kan* volgen uit de uitspraken des N. Ts., dat het hieruit volgt, zegt hij niet, en *voor hem* kan het zelfs uit de uitspraken des N. Ts. alleen niet volgen, wijl hij zijn geloof daar niet op bouwt. Geen woord er van, dat Jesus werkelijk nog als

---

[1]) Bl. XXIX vlg.

persoon bestaat, maar opzettelijke ontduiking van dat vraagpunt [1]).

Hij gewaagt toch van „den verhoogden Zaligmaker"? Ja, dat doet hij. Hij doet meer zelfs; hij „zegt het (bl. „XXXII) den Apostel na", „dat God zijnen Zoon tot een Christus en Heer aan zijne regterhand verhoogd, en hem der gemeente tot een Hoofd boven alle dingen gegeven heeft"; nog meer: „ten" zijnen „aanzien be„hoeft er, zegt hij, geene vrees te bestaan, alsof" hij „den levende bij den dooden wil zoeken". Maar men zij niet zoo onnoozel, om te denken, dat de heer S. aldus schrijvende, er mede bedoelt, wat een gewoon mensch, wat de Apostel er door bedoelde. „Door Christus' zitten aan de regterhand Gods, aangezien deze uitdrukking onmogelijk eene eigenlijke zijn kan, mag niets verstaan worden, dan de boven alle conflict verhevene eigendommelijke en onvergelijkelijke *waardigheid* (*Würde*) van Christus". Aldus Schleyermacher [2]), maar dat de heer S. ook hierin zijnen meester nadenkt, blijkt uit eene boven aangevoerde plaats, D. I, bl. 203. Daar predikt hij, dat volgens zijne overtuiging, „de historische kritiek, ook op *historisch* „gebied *den roem van Christus* niet kan verdonkeren, „wiens leven ons hoogste ideaal, wiens sterven onze „roem en troost, wiens opstanding onze hulp is en „(op de opstanding immers volgt de hemelvaart) *wiens* „*goddelijk-menschelijke waarde* door eene kerk van acht„tien eeuwen en door het goddelijke leven, dat door

---

1) Vgl., om den regten zin dezer plaats te hebben, Schleyermacher II, 101, waarop de heer S. misschien onwillekeurig zinspeelt.

2) *Der Chr. Gl.*, II, 85.

„zijn' Geest en zijne gemeente geplant werd, voortdu-„rend gewaarborgd wordt". Ziet gij nu, wat Gods regterhand is, waar de „verhoogde Zaligmaker" is gezeten? Gods regterhand, dat zijn wij, de Christenen, de Kerk; daar, in ons, is Christus verhoogd, want wij erkennen zijne „goddelijk-menschelijke waarde" [1]) aan „het goddelijke leven, dat door zijn' Geest in zijne gemeente", in degenen, die zich Christenen noemen „werd geplant". Zoo *leeft* dus, gestorven zijnde, niet eigenlijk Jesus, maar Christus; Hij leeft, niet zelf persoon, maar in andere personen; Hij *leeft* in hen door zijnen Geest, d. w. z. door den schok ten goede, welke zijn menschelijke geest, toen Hij op aarde leefde, aan andere menschelijke geesten heeft gegeven.

In dezen zin is het, dat de heer S., bl. XXXI, na gezegd te hebben, „dat Christus de ware godsdienst door woord en leven *gesticht* en tot stand gebragt heeft", er wel, ten gevalle van den heer Pareau, wil bijvoegen, dat Christus diezelfde godsdienst nog steeds uitwerkt door den Geest, die als zijn plaatsbekleeder in de gemeente woont". Men ziet, dat de hemelvaart onzes Heeren bij den heer S. wel eens niets anders dan zijn werkelijke dood voor immer, en zijn „hemelsch leven" niets anders dan zijn onpersoonlijk leven in den geest der Christenen, zijner leerlingen, zou kunnen wezen [2]).

---

1) Men ziet, de heer S. geeft het Hoogduitsche „Würde" met ons Nederduitsch „waarde". Wij hebben „waardigheid" vertaald, ofschoon het wel wat christelijk klinkt.

2) Op de vraag, of „de onsterfelijkheid des menschen" volgens den heer S., onsterfelijkheid des persoons, persoonlijke voortduring na den dood is, komen wij naderhand terug.

Wat ZHG. houdt van het feit der, volgens het N. T., *zigtbare*, *ligchamelijke* hemelvaart, kunnen wij niet melden, want, gelijk gezegd, hij maakt er zelf geen melding van. Jesus' „historisch" leven laat hij eindigen met diens ligchamelijke opstanding, en zigtbare verschijning aan de discipelen. Eveneens de heer Groneman in zijn „Register" op het hoofdwerk des hoogleeraars. Wil de heer S. hiermede te kennen geven, dat hij met Schleyermacher instemt, die Jesus' zigtbare hemelvaart even duidelijk als bewimpeld loochent? Schleyermacher heeft namelijk nuttig geacht, te doen opmerken, dat „het met Jesus' zigtbare „hemelvaart althans in zooverre anders gesteld is, dan „met zijne zigtbare verrijzenis, als wij geen toereikenden „grond hebben, om te beweren, dat wij van de toedragt „bij de hemelvaart als uiterlijke daadzaak een onmiddellijk „berigt van eenen ooggetuige, veel min een apostoliesch „berigt voor ons hebben" [1]). Wie „den grooten man" een weinig kent, weet aanstonds wat dit gezegd is: hij ziet hier den staf gebroken over „de toedragt der hemelvaart als uiterlijke daadzaak" [2]). Wie nog mogt twijfelen, ziet zijnen twijfel opgelost door den grooten man zelven, die, bl. 86, zegt, dat „Christus' hemelvaart als pendant (Gegenstükk) zamenhangt met zijne „wederkomst"; en deze, zoo geeft hij te kennen, zal nimmer plaats hebben. Want „die wederkomst" zou volgens de Apostolische ge-

---

1) *Der Chr. Gl.*, II, 88.

2) Het verdient opmerking, dat Schl. en ook S. blijkbaar veel sterker tegen Jesus' zigtbare hemelvaart zijn ingenomen, dan tegen zijne zigtbare opstanding. Moet men ook hierin eenen wenk zien, dat zij met de zigtbare opstanding, gelijk wij het vermoeden opperden, beter raad weten?

loofsbelijdenis, zijn „om te oordeelen levenden en dooden"; en zulk een laatste oordeel zal, volgens Schl., nimmer plaats hebben, noch, gelijk wij bereids zagen, volgens den heer Scholten.

Ziedaar dus de Christologie des hoogleeraars, gelijk ze deels open door hem is uitgesproken, deels *vermoedelijk* uit hetgeen hij zegt of niet zegt is op te maken. Men behoort steeds in 't oog te houden, dat de hoogleeraar aan eene Christelijk zijn willende akademie, en dat in Nederland, niet altijd zoo kon schrijven, als hij misschien, eerlijk zijnde, moest. Anders zou men kunnen vragen, of ZHG., behoudens eerlijkheid, mogt schrijven: „Zoo „bestaat er dan geene vrees, dat de godgeleerde, die in „het Christendom de hoogste uitdrukking leest van zijne „godsdienstige overtuiging (zulk een godgeleerde beweert ZHG. nog te zijn), „de wapens der vrije wetenschap ooit „vijandig rigten zal tegen de geschiedkundige waarheid „van het Christendom, zoo als die in de schriften der „Evangelisten en Apostelen ons voorgesteld wordt. Voor „hem blijft de historische waarheid der evangeliën, en „dus ook het historisch geloof aan de wonderen, den dood „en de opstanding (hij vergeet weder de hemelvaart) van „Christus, in één woord, aan de groote feesten, waaraan „het Christendom zijne verschijning als godsdienst in de „wereld te danken heeft, al meent hij dat die feiten evenmin „thans als in de dagen van Jesus, de laatste *grond* des „zaligmakenden geloofs mogen uitmaken" [1].

---

[1]) *De leer der H. K.*, I, 197—198.

De heer S. zou bezwaarlijk, ter redding zijner eerlijkheid, kunnen inbrengen, dat hij door „de geschiedkundige waarheid van het Christendom", door „de historische waarheid der evangeliën", door „het historisch geloof aan de wonderen, den dood en de opstanding van Christus" niet verstaat wat de Christenen daarbij denken. Hij hadde ten minste zijne lezers ligt kunnen waarschuwen.

Wij kunnen niet sluiten zonder deze aanmerking. De heer S. verschilt in zijne Christologie, zooverre het om volkomen zekerheid te doen is, juist niet zeer veel van Strausz. Deze houdt van het „Leben Jesu" op zijn hoogst als slotsom over, dat er, voor ruim achttien eeuwen, in Palaestina een Joodsche leeraar, Jesus genaamd, heeft geleefd en is gestorven. De heer S. voegt er bij: en die Jesus was een volkomen heilig mensch; ook dit, maar alleen dit nog, staat boven alle bedenking vast. Ik beweer, dat ZHG., op zijn standpunt, geen regt heeft, om dat er bij te voegen. Dat Jesus een volkomen heilig mensch geweest is, dit is uit den aard der zake onmogelijk historiesch, door louter menschelijke getuigenis, te bewijzen. „De geschiedenis van Jesus en van de Christelijke kerk", waarop hij zich beroept, kan niet, wat hij wil, „het bewijs leveren, „dat die Heilige, wiens Geest alleen de harten „kan reinigen van de zonde [1]), in Jesus van Nazareth

---

1) *Jaarboeken*, t. a. p. bl. 331. Eenige regelen verder schrijft hij breeder: „Dat dit zoo is, leere ons zijne geschiedenis, die ons bekend maakt met de getuigenissen aangaande Hem, beide van vriend en vijand, en door de verklaringen, die Jesus aflegt van zich zelven, de diepste blikken ons vergunt in het binnenste heiligdom zijns harten". Strausz had wel gelijk, dat hij geen genoegen nam met zulke argumenten.

„verschenen is". De hoogleeraar schijnt het gevoeld te hebben, en lascht diensvolgens in: „en in vereeniging „daarmede ook de ervaring van ons eigen hart". Dit is nu waarlijk een allervreemdst bewijs voor een feit, dat achttien honderd jaren is verleden: de ervaring van ons eigen hart zal mij leeren, niet alleen dat voor achttien eeuwen een man, Jesus van Nazareth genaamd, bestaan heeft, maar ook, dat Hij een volstrekt heilig man geweest is! Zoo kan alleen een pantheïst, maar nog niet ieder pantheïst [1]), bewijzen.

Daarbij bedenke men, dat de heer S. Jesus' volkomen heiligheid aanneemt tegen alle waarschijnlijkheid a priori. Ze is, in zijne beschouwingswijze, een mirakel [2]), waarbij al de wonderen van het Evangelie niet kunnen halen. Terwijl het menschdom noodzakelijk in merg en beenderen zondaar is, zal er eensklaps een noodzakelijk volstrekt heilig „Einzelleben" ontstaan uit zondige ouders! En dit verschijnsel zal slechts eenmaal plaats hebben, ten blijke dat de menschelijke natuur nog niet zooverre is gevorderd! Waarlijk, indien in de menschelijke natuur, diep verborgen, zulk een wonderkracht besloten ligt, dan zijn er geen fabelen meer ongeloofelijk.

Neen, men zij consequent. Men zoeke anderen, en misschien zich zelven mede, niet met zulk een ellendig

---

1) Strausz t. a. p. II, 751 merkt zeer goed aan: „Blosz auf den Rückschlusz von der innern Erfahrung des Christen, als die Ursache, gegründet, steht die Schleyermacher'sche Christologie auf schwachen Füssen, indem nicht bewiesen werden kann, dass jene innere Erfahrung nur dann sich erklären lasse, wenn ein solcher Christus wirklich gelebt hat."

2) Strausz II, 747 vlg., geeft eene kritiek hiervan, waarop de heer S., van zijn standpunt, niet kan antwoorden.

overschot van positief Christendom te paaijen. Men zij eerlijk Christen, of men zij gulweg onchristen, heiden, gelijk Strausz, en noeme ronduit de Evangelische geschiedenis eene *mythe*, welke in den persoon van Christus „de idee der menschheid" schildert. Men verklare met dien verfoeijelijke: „Zur Idee im Factum, zur Gattung „im Individuum, will unsere Zeit in der Christologie ge„führt sein: eine Dogmatik, welche im Locus von Christo „bei ihm als Individuum stehen bleibt, ist keine Dog„matik, sondern eine Predigt" [1]).

---

[1]) *Leben Jesu*, II, 770.

ZUID-NEDERLANDSCHE LITERATUUR.

LETTEROEFENINGEN

VAN EEN JEUGDIG TAALMINNEND GENOOTSCHAP [1],

EN

JONGELINGSDROOMEN,

DOOR

JAN VAN BEERS [2].

„Ook op het gebied van Kunst en Letteren openbaart „zich krachtig de verblijdende herleving. De Katholieke „poëzie, harer krachten zich bewust, dank zij het eeuwig „beginsel waaraan zij gehoorzaamt, verheft zich, en be- „gint vrij en onbezorgd den gouden snaren harer harpe, „ter hoogster eere van God, de aloude liefelijke melodiën „te ontlokken. België is aan Nederland, ook in dat op- „zigt, ten innigste verwant." —

Dus schreef eene bevoegde hand in de vorige aflevering, en tot eene eerste proeve werden de Gezangen van Pater

1) Opgerigt onder de leerlingen van het klein-Seminarie te Sint-Truiden. — Aldaar bij Vanwest-Pluymers. 1852. Gr. 8°. 168 bl.

2) Antwerpen, H. Peeters; Amsterdam, H. J. van Kesteren, 1853. Kl. 8°. 168 bl.

Weemaes aangevoerd; ten naderen bewijze dezer bewering geven we thans eene vlugtige waardering der bovengenoemde bundels. 't Geldt hier wel geen liederen-poëzij, noch enkel godsdienstige onderwerpen — ook Pater Weemaes gaf ongewijde zangen — maar toch mag gezegd worden, dat het oplevend Katholiek beginsel in menig stuk der hier geleverde dichtsoorten genoegelijk te erkennen en te genieten is.

De eerste dichtbundel is, blijkens den titel, het werk van leerlingen, en verdient als zoodanig een niet geringen lof. Een goed deel van dat werkje (bl. 175—299) wordt door een proza-stuk ingenomen, een blijspel in drie bedrijven, getiteld: *Het geldkoffer van Kornelis.* Daar komen echt komische elementen en toestanden in voor, die nogtans niet allen even oorspronkelijk of natuurlijk zijn. We treden in geen uitvoeriger beoordeeling dezer bijdrage, wijl we alleen op het poëtiesch gedeelte der *Letteroefeningen* onze aandacht te vestigen hebben. Haar uitvoerigst zamenstel is het komiesch heldendicht in zes zangen: *de ontschaekte Worst*, een ratten- en muizenkrijg in den trant van de bekende *Batrachomyomachia;* dat poeëm is met veel gemak geleid en behandeld; de klassieken zijn er met goed geluk in benuttigd; Virgilius' minnend heldenpaar Nisus en Euryalus b. v. hebben we met welgevallen in de bevriende Rattenhart en Goedaert herkend.

Het *lied der Weezen* is niet zonder vinding en gevoel, ofschoon de zoo lang doorgezette allegorie in den mond van sprekende en handelende personen anders weinig geschikt is om eene werkelijke liefde met haar eigenaardig gevoel weêr te geven. — *De Lofzang der Schepping* verraadt, welligt uit gebrek aan eene krachtig opgevatte grond-idee, wel wat veel poging; de stukken: *Aen myn Vaderland*,

God, *O'Connell* hebben gang en gloed; zangerig is *het Lied van den Leeuwerik;* lieflijk zijn de dichtjes *Aen den Nachtegael*, *Aen een hofsysje;* teeder het stukje, getiteld: *de Zwaluwen;* teeder ook en vrij eenvoudig de klaagzang *By de dood van mynen vriend.* Snedig is *Sonor*, of de vermaarde zanger. Lathmon, gezang van Ossiaen, heeft met meer stukken, o. a. het reeds genoemde *Lied der Weezen*, menig keurwoord dat den echten dichter doet kennen, als: de *snelvoetige* Ossiaen (*πόδας ὠκὺς Ἀχιλλεύς*), een *twyflig* licht, zoo *topt* een kinderstoet *de ruige distels af*, enz.

Het vers *Aen Frederik de Merode* scheen ons niet vrij van eenige declamatie, en op bl. 66 konden we ons met de tweede strofe, derwijze althans geformuleerd, niet vereenigen.

Doch we kunnen niet alle stukjes karakteriseren; verkwikkelijk is het zooveel en velerlei spranken van dichterlijk vernuft, en daaronder ettelijke door een verhoogd Katholiek leven gewekt, te mogen opmerken. Dieper *gedachten* mogen we bezwaarlijk van leerlingen vergen; ook niet, dat zij nu reeds de taal en het technische geheel magtig en meesters zijn in de kunst, of nu reeds ten eenen male geleerd hebben: de poëzij minder in den klankrijken, opgesierden vorm na te jagen, en haar meer in de *zelfgevoelde waarheid*, en deze in 't haar passend dichtgewaad, in haar eigen licht en glans weêrgegeven, te zoeken. Er is veel in deze *Letteroefeningen* dat van geest, van smaak, van ernstigen toeleg getuigt, en we onderschrijven gaarne de *Goedkeuring* aan 't hoofd van dit werkje geplaatst: „Wy verblyden ons in de gedachte dat deze welgemeende „pogingen het hare zullen bydragen tot de zoo gewenschte „bevordering der vlaemsche letteren; daer wy vooral in

„het neerstig beoefenen der vaderlandsche tael de heil-
„zaemste vruchten voor het Bisdom met zoete hoop te
„gemoet zien." —

We weten bij zoo verscheiden stof schier niet te kiezen, maar geven, als minst noch meest, het niet onverdienstelijk zangstukje:

DE LOFZANG DER NACHT.

't Is rondom stil!.. En de echo rust...
En 't woud
Weêrhoudt
Zyn dof gesuis; en 't beekje kust,
Nauw hoorbaer kabblend langs de twygen,
Het zand
Van 't strand....
't Is stil! Onvatbre woorden stygen
Omhoog! 't Is plegtig stil! Nu ziet
Natuer
Het uer
Dat wederom een dag voor eeuwig *ploft* in 't Niet.

Myn God! wat is 't heelal toch schoon!
Ja, schoon, wen zich die wyde boog,
Wen zich dat blauwend veld der hemelen
Ontvouwen komt voor 't oog,
Gelyk een grootsch tapyt, ontplooid voor uwen troon,
Waer duizend gouden bloempjes wemelen!
Myn ziel ontvlugt aen de aerd en stort in 't zacht geglans
Der zilvren maen zich uit die langzaem opwaerts klimt
Door gouden sterrenscharen —
Ginds, aan d' azuren trans,
Gelyk een nachtlamp glimt
Voor 't Heilig der altaren.

Myn God, wat is 't heelal toch schoon!
Oneindig schoon! 't zingt al uw lof:
De windjes spelen
In lustpriëelen,
En liefdryk kwelen
De Filomelen;
't Is een akkoord dat rustloos opstygt naer uw troon:
't Zingt al uw lof!

De bronaêr giet
Heur zilvren vliet,
Die murmlend schiet
Door 't glanzend riet:
't Zendt al een lofzang naer uwe eeuwge Hemelwoon:
't Zingt al uw lof!
o Dat is schoon, oneindig schoon!
Ze is nameloos de beê die *u Natuer doet stygen*,
En zelfs 't geheimnisvolle zwygen
Der schepping, o myn God, is nog een *lofgetoon*.

Verlangend zien we naar een tweede deel der *Letteroefeningen* van het jeugdig *Taelminnend Genootschap* uit.

Van den tweeden dichtbundel: *de Jongelingsdroomen*, door J. van Beers, waren reeds eenige, welligt de schoonste stukken alom bekend; *Bij 't Kerkportael*, *Lievelingsdroomen*, *eene Bloem uit het volk*, die diep-aangrijpende gedichten zijn nog in aller geheugenis, zoowel als 't gezang: *Bij de dood der Koningin*, dat den Belgen menigen traan heeft ontlokt.

Daar is in al de poëzij van dezen dichter iets eigen-

aardig aantrekkelijks: eene frischheid, opregtheid, eene losheid en ongekunsteldheid, eene innigheid die meêsleept; zijne teêrgevoelige, reine ziel vliet zoo regtstreeks over in zijne zangen, verkwikkelijk als de adem der lente, die den geur der bloemen voortstuwt of door het kweelziek lommer speelt. — Zijne zangster is geene „preutsche „schoone", maar eene glundere, argelooze landmaagd, en zij is er te aanminniger, te schooner door. Wáar echter is de bemerking, die wij ergens over de *Lievelingsdroomen* hebben gelezen, dat juist daardoor bij menig voortbrengsel des auteurs het *Procul abeste profani!* van te meer toepassing is. Dit geldt het rijk, aandoenlijk gedicht *Livarda*, dit ook *Bij de wiege van een kind des armen*, *De* ziel-verscheurende *zieke jongeling*, en *Op de Kermis;* van dit laatste nemen we ten proeve van beschrijving de eerste allerschilderachtigste regelen over:

Ziet toch hoe frisch, hoe lokkend, daer beneden,
Het dorpken aen den voet zijns heuvels ligt!
Hoe, over 't blauwend mastbosch heengegleden,
De herfstzon 't met heur fijnste goud verlicht;
Ziet hoe het kerkje, als in een doom van vrede,
Met glansen ongewooner blijheid glimt;
Hoe 't wolksken, dat uit ieder schouwken klimt,
U schijnt te nooden: eet hier gastvrij mede!
Ziet hoe elk leemen hutje, versch gewit,
Uitschittert tusschen 't zonnig groen; hoe 't vaentje
Blij hangt te wuiven naest het torenhaentje,
Dat op zijn kruis van trots te vonklen zit!

Dat de dichter ook hooger tooneelen, en niet minder aanschouwelijk, vermag te schilderen, moge deze plaats uit zijne *Livarda* bewijzen, waar eene reine maagd wordt voorgesteld als op het punt zijnde van ten hemel op te gaan:

En open stond de hemel. — Als een vloed,
Die zijne sluizen bersten doet,
Kwam 't ongeschapen licht er uit gevaren.
En 't maegdenchoor dreef statig langs zijn baren
Naer onder, als een blanke zwanendrom;
En englen tuimelden blij-juichend om
En rond dien vuerkolk, wijl 't op gouden snaren
Weêrgalmde: „Gloric, glorie zij den Heer!
Daer stijgt, daar stijgt een ziel naer boven;
Een niewe stemme zal Hem loven:
Een niewe lelie bloeien in zijn hoven;
Het maegdenchoor telt eene zuster meer;
Hosannah! glorie zij den Heer!"

En wat diepzinnige ernst, wat kracht ligt er in deze regelen van het vers, ten opschrift voerend: *Maneschijn:* we verkillen onder 't lezen; van Beers heeft dit — hoewel natuurlijk weder op zijne geheel eigenaardige wijze — maar hij heeft deze verdiensten met „onzen eersten Balladen-dichter" en den grooten zanger van *Aeddon*, met Hofdijk, gemeen, dat hij de onbewuste natuur zoo geheel met zijn eigen zieleleven weet te vereenzelvigen. Men oordeele:

Stijf blies de wind en koud: — iets als een klacht,
En onverpoosd geschrei rolde om mij heen;
Of al 't gekerm der aerde in één geween,
Een lang geween tot God klom. — Het was nacht;
De wolkgordijn schoof van het zuid naer 't noord,
In woeste golving door 't oneindig voort;
En, dwars door 't jachtend dundoek, dat 't orkaen
Met breeden vleugel zweepte, scheen de maen,
Beweegloos, wat ook onder haer bewoog.
Een killen glans, die, schoon hij blonk, geen licht
Verspreidde, en met het zwerk niet voorwaerts vloog,

Schoot ze op de wolken, als den blik van de oog
Eens onverschilligen op hem, dien 't wicht
Des lijdens drukt. —
En 'k droomde: — hier op aerd,
Zoo dacht ik, gaet het als daerboven, 't vaert
Hier alles voort en voort, als ginds het zwerk.
De wind der smerte klept op ijzren vlerk
Steeds d' aerdbol rond, en zweept door 's levens ruim,
Geslachten, eewen, menschdom, — nietig schuim,
Waermeê hij dartelt in zijn wilden draf;
Van de eene kim, de wieg, naer de andre, 't graf.

En om nog eene andere dichtsoort aan te halen, wat een gloed, wat een verheffing straalt er uit het fragment zijner ode aan het *Licht*, bij 't genezen zijner blindheid aangestemd, waar hij aldus in de daverende snaren grijpt:

Licht!
Wat is licht?
Dieptens der hemelen,
Dieptens der zeeën,
En gij, o aerde,
Antwoordt mij, antwoordt mij,
Wat, wat is licht?

En zoo is in elk van dit 21-tal grootere of kleinere dichtstukjes iets geheel karakteristieks, iets individueels: 't is hij, 't is van Beers, en hij alleen die dus zingt. Zijne eigenaardige losse manier is tot in zijne versmaat toe overgegaan. Of hij den rijmslag verwerpt, of de gewone rust versmaadt: het vloeit en spoeit toch liefelijk en onbedwongen voort; maar zelden zal men stuiten op een te zwaren of harden regel, dien men ligt ontkomt, om weêr ijlings meê te gaan op zijn zoet en krachtig gezang, telkens verhoogd door eene ongezochte keur van bewoording, die

den meesterzanger verraadt. Wij gelooven van hem — en hiermede sluiten we — 't geen hij (bl. 76) *Zijnen Boezemvriende* verklaart:

Het zij het losgerukte orkaen
Zijn adem over 't woud laet gaen,
En uit de heen en weêr gezweepte twijgen
Een buldrend noodgehuil doe stijgen;
Het zij door 't schommlend looverdak,
Het windeken van tak tot tak,
Van blad tot blaedje wipt en kwispelt:
Toch rijst er nooit een enkle klank
In 't woud op, of hij wordt een zang,
Toch is het harmonij al wat er loeit of lispelt.
En als het woud was steeds mijn ziel:
Het zij het onweêr van het lijden
Meêdoogloos op haer nederviel;
Het zij een koeltje van verblijden
Haer als een kus voorbij kwam glijden;
Al wat haer treffen mocht moest zij
Uitstorten in een stroom van poëzij.

VERSCHEIDENHEDEN.

EENE BLOEMLEZING UIT EENE BLOEMLEZING.

Onder het opschrift: „*de Christelijke Kansel in Nederland in April en Mei* 1853. *Eene Revue en tevens Bloemlezing*," bragt de *Tijdspiegel* voor Julij andermaal de beweging dezer dagen, en geheel op zijne wijze, ter sprake. Van ettelijke „gedrukte tijdsoorkonden, meestal eigenlijke preken", geeft hij een vlugtig overzigt en kiest er eenige voor zijn doel hem passende plaatsen uit. Hij wil namelijk aan den geneigden lezer „daaruit den heerschenden geest leeren kennen, die er onder de Protestanten, toen ze in beweging waren gebragt, heerschte en nog wel heerschende zal blijven". En 't was blijkbaar zijne meening, dien *geest* van zijne beste, verdraagzaamste zijde te doen uitkomen. Aan het eind van zijn artikel wenscht de schrijver, dat „vele Roomschen acte wilden nemen van zijne bloemlezing"; wij doen dit bij dezen, maar om de uitgebreidheid van zijn stuk, bepalen we ons bij 't opgeven van slechts enkele en verkorte plaatsen; van die vooral, waaruit voor ons die heerschende geest, hoezeer ook thans vereend tegen en om den gemeenschappelijken vijand, wel niet geheel blind blijkt te zijn voor eigen gebreken, maar toch door eene jammerlijke vooringenomenheid of bij weerklank, zich vaak bij schijnbare welmeenendheid in onverdiende verwijten en smaadheden zelfs laat hooren. Van zelve moest ons wel in dezen tijd het zoo ware woord van E. Jarke voor den geest zweven: „Inderdaad, zegt hij, reeds terstond bij het eerste ontstaan van het nieuwe geloof (het Protestantisme) toonde zich het eigenaardig verschijnsel, 'twelk onder geheel andere vormen en betrekkingen tot op den huidigen dag voortduurt, dat, namelijk, in het Protestantisme de allertegenstrijdigste zondige en

bedorven neigingen, waarvoor het menschelijk harte vatbaar is, zich vereenigd vinden, elkaâr in de hand werken, en in spijt van allen onderlingen inwendigen krijg en woedenden haat, met vereende krachten op de waarheid en de burgt des heils losstormen." — De enkele hier geïnpekteerde strijders evenwel voerden over 't geheel meer ridderlijk het wapen, dan zoovele andere van het slag als de ten dezen beruchte predikanten Bekker, Barger, Doedes, Simon, de Grient Dreux, Ter Haar, van Oosterzee, den romantischen Apokalyps-spekulant. Zoo dan strekke deze kleine bloemlezing ten historiesch gedenkteeken van den op allerlei wijzen gevoerden strijd des onregts tegen het regt; zien we hier toch van de edelmoedigste kampvechters aldus optreden, wat laag wapentuig moeten dan de oneerlijke regtsverkrachters niet hebben gevoerd!

De doorzigtige pseudoniem in *de Tydspiegel*, *Spiritus Asper* en *Lenis*, spreke het eerst. Gelijk hij gewoon is, plaats hij zich ook hier met een glimlach om de lippen, boven allen en alles uit op een schijnbaar onschuldig maar eenigzins dubbelzinnig standpunt; hij treedt te midden eener beweging, waarvan de gevolgen en gevaren nog door geen oog worden overzien, op u aan met jolige scherts en spreekt: "Eene Protestantsche beweging? 't klinkt vreemd, waar men alle levenskracht aan de Protestantsche kerk heeft ontzegd, en haar gelieft te beschouwen als een resultaat van het jaar 1517 met gevolge van dien; als een residuum, nederplofsel, dat op den bodem bleef liggen, nadat de geest vervlogen was. Eene Protestantsche beweging? en waardoor kon die uitgelokt worden? Zekerlijk niet door de Protestantsche kerk zelve, die onderling altijd eenigzins haspelend, tobbend, en zacht knorrend is over geloofspunten en belijdenissen; maar niet tot eene algemeene beweging of hervaart gebragt kon worden. — De Bisschoppen, de Hierarchie, die monstermontier uit Rome op Nederland gerigt, bepaaldelijk op Utrecht en Haarlem, heeft de stillen en ook de woeligen in den lande opgewekt; men heeft gesproken, dat is hier: gepredikt en geschreven, en ook al mede geteekend — duizendtallen *namen* zijn wel niet in den *hemel*, maar toch op de groote breede lijsten geplaatst, en men is er door *verblijd* geworden — men heeft andermaal geprotesteerd, en er zoude eene merkwaardige parallel tusschen den jare 1529, het geboortejaar

der protesterende Protestanten, en het loopende 1853, kunnen getrokken worden — met één woord, de geesten zijn gewapend — de volbloed- en de laauw-Protestant, de temperamenten zijn geopenbaard — ja, wij zouden de schrijvers en predikers kunnen verdeelen volgens de oude leer, in de sanguinische, de cholerische, de phlegmatische, de melancholische antipausgezinden. — Protest is ingeleverd alom, en buiten de duizendtallen namen, voornamen, handteekeningen, min of meer leesbaar en kalm geschreven op de lijsten, die nu ter griffie zijn gedeponeerd, is de Christelijke Kansel de zangbodem geworden van het groote speelwerk, dat eene nog altijd doorgaande symphonie laat hooren: — nu de maestoso, dan de lamentabile — moge er eindelijk eens eene brillante finale ten slotte bijkomen!"

De Schrijver heeft dan, zegt hij, "een handvol geestelijke brochures", en vraagt of "men de preken niet met dien wereldschen naam alzoo bestempelen mag, zonder een anathama te verwachten?" maar om der onpartijdigheid wille, zal hij ze eerst door elkaâr schudden, en "boven aan ligt, toevalligerwijze — *De eischen des tijds aan het Protestantismus*, door J. J. L. Ten Kate." — "Welligt (zegt de Schrijver) eens, in natura, een gedeelte eener leerrede, nu omgewerkt tot eene toespraak aan de Nederlandsche Protestanten.... Hier (dus gaat hij voort) vinden we een warm, hartelijk indringend — en inderdaad liberaal woord. — Wij lezen hier ter onzer geruststelling geene harde en scherpe uitvallen tegen de aanmatiging van den vader der Katholiek-geloovigen — geen watervrees voor de Bisschoppen en hunne mijters of stolen — maar wel erkentenis van den zeer bedroevenden en gebrekkigen toestand — let wel — niet der Katholieke — maar der Protestantsche kerk. — Deze zijde van opvatting is om meer dan één reden hoogst belangrijk — waar men, gedurende eenigen tijd — altijd zeer billijk en inderdaad naar waarheid, de gebreken der oudere zusterkerk met den vinger heeft aangewezen, wordt het tijd, dat de meer jeugdige, de geëmancipeerde, de Protestantsche, en thans protesterende Zuster, mede eens scherp onderzocht en ondertast worde naar haren tegenwoordigen gezondheidstoestand, ter fine van onderzoek, en behoorlijk gebruik van gepaste geneesmiddelen. — Wij brengen den dichter-redenaar onzen dank, dat hij ten minste niet

blind is voor de groote feilen zijner kerk, en die der Protestantsche in het algemeen. Wij hooren hem gaarne, zeer gaarne, wanneer hij in de plaats van „blinkende Bisschoppen", met beide handen angstig af te keeren, zegt bl. 11: „Ziet, mijne Broeders! dat alles (de heerschende gebreken in de Protestantsche kerk [1]) was niet geschikt om den Roomsch-Katholieken landgenoot met liefdekoorden tot de gemeenschap aan het Protestantismus te trek-

---

[1]) We lichten deze plaats uit de brochure zélve toe. Op bl. 5 aldaar lezen we de vraag bij velen opgerezen: „Wanneer de dreigende wolken, althands voor heden, zullen zijn overgedreven; wanneer de spanning ophoudt, die nu de harten tot toenadering drijft, Protestanten! hoe zal het dan zijn? zal dan die edelmoedige [!] éénheid, waarin wij ons nu verblijden, weldra blijken niets anders geweest te zijn dan de wonderboom van een oogenblik, opgegroeid onder de hette van het gemeenschappelijk gevaar, maar met het wijken van dat gevaar terstond verdord en verdorven zonder hope? Zal de toestand, waarin het Protestantisme, in de laatste jaren vooral, verzonken lag, zich hervatten? En zal men dus het wapen, één uur naar buiten gewend, straks omkeeren, om het op nieuw in eigen ingewand te doen woelen?"

Op wat wijze die Protestanten vijandig tegen elkander over stonden, vinden we bl. 8—10. *Hier*, zegt Ten Kate, was 't „een vasthouden aan menschelijke formulieren, zóó angstig en hardnekkig, alsof de onvergankelijke Geest zich kan laten opsluiten binnen de vergankelijke Letter".... — *Ginds* was 't een vermetel omverre woelen van den laatsten grond des geloofs, in het afwijzen van de éénige voorwaarde, waarop de Schrift het bindend gezag van een Godswoord oefenen kan: de onfeilbaarheid harer te-boek-stellers als zoodanig, door de buitengewone vóórlichting van den Geest der Waarheid... En nu was het te zien, hoe „de voorstanders van die beide richtingen wederkeerig verwierpen wat door de tegenpartij als hoofdzaak wordt vastgehouden en omgekeerd", en daarom hebben de Katholieken regt, zegt hij, om hetgeen door Edmond de Pressensé van de Protestantsche kerk in Frankrijk is gezegd, geheel over te brengen op die kerk in Nederland: „De Protestantsche Kerk kan naauwelijks eene *Kerk* genoemd worden: de meest onderscheidene leerstelsels weêrspreken er elkander. Uit deze verwarring van denkwijzen en gevoelens in deze Kerk vloeit voort, dat, indien men haar vraagt wat haar antwoord als Kerk is, op de groote vraagstukken des Christendoms, zij het stilzwijgen zou moeten bewaren; niet alsof zij geen antwoord gereed hadde, maar omdat zij er met twee of drie niet meer zou kunnen volstaan, en zij, als de vereeniging dier tegenstrijdigheid, op alles niet te gelijkertijd: „Ja!" en „Neen!" zou kunnen antwoorden."

ken: het moest veeleer dienen om er hem hoe langer hoe afkeeriger van te maken, en eindelijk den schaamteloozen [!] stap uit te lokken, dien wij Rome dezer dagen tegen ons zagen beproeven."

"Hoewel wij, zegt nu de Schrijver in *de Tijdspiegel*, volstrekt de consequentie hier loochenen [hij sta ons even toe, dat we tegelijk volstrekt alle "schaamteloosheid" aan dien stap ontzeggen] de consequentie: alsof juist de oneenigheid der Protestanten de aanleiding tot de Pauselijke allocutie zoude geweest zijn — zoo is het al te waar, dat de toestand der Hervormde kerk in het bijzonder, sedert de laatste tien of twintig jaren, niet uitlokkend is geweest voor de Katholieke broeders, om zich min of meer daar aan te sluiten, dat de kleuren, die men nu en dan, zoo als in den ouden riddertijd, liet zien op menig tornooiveld — de roode, de groene, de witte kleur b. v. tot partijschap aanleiding gaven. — Zeer gepast, en krachtig, en waardig, en nadrukkelijk, stelt de prediker deze jammerlijke verschijnselen, in zijne kerk, in en aan het licht, en leidt daaruit de verpligting af om een anderen en beteren weg in te slaan. — Wij verklaren hier met weinige uitzondering den Middelburgschen prediker als een liberaal man te begroeten, die zich ten minste op deze bladen boven het doode en doodende formulierwezen verheft, en liever op de woorden van Christus, dan op die der Dordtsche vaderen zweert en laat zweeren."

"De gevolgen (voegt Ten Kate er aan toe) van zulk eenen, wij zouden bijna zeggen chaotischen toestand, blijven in het leven niet achter. Zij openbaren zich vooral in die twee uitersten, die beide hare verschillende wijzigingen hebben onder de menigte, maar die wij hier als de twee kulminatiepunten, slechts hebben aan te wijzen; de eerste: eene praktijk van *uitsluiting* die den andersdenkende verbittert"....; "de tweede: eene praktijk van *vrijzinnigheid*", die den dweepzieken Ultramontaan en den ongeloovigen Jood te wille is.... "En nu, door en onder dat alles, welke onophoudelijke kreeten van nijd en haat, van twist en tweespalt!"

Als men hier nu bij leest wat er boven meer nog van die chaotische verwarring volgt, mogen we dan den zoo gestemden Protestanten met den Apostel niet toevoegen: indien gij dus elkanderen bijt en vereet, ziet toe, dat gij van elkaâr niet verteerd wordt! En zal, naar 't woord des Heeren, niet alle rijk, dat in zich zich zelve verdeeld is, te gronde gaan?

Dan volgt de bloemlezing, waarin, na het oude duizendmaal weerlegde verwijt, dat de Priesterstand den Bijbel, het brood der ziele, den geloovigen onthoudt, en de Priesterheerschappij hun de ware vrijheid doet missen — deze plaatsen worden aangeboden: „Protestanten in Nederland! wat hebt gij gedaan, om uwe Roomsch-Katholieke Landgenooten uw Protestantisme aanlokkelijk te maken? Welke waarachtige, levende éénheid hebt gij hun in ruil kunnen bieden voor die zoogenaamde éénheid — éénheid als die des kerkhofs voorzeker, waar immers de doodsbeenderen ook in rust naast elkander liggen en — vermolmen! — binnen welke zij in hun schijnvrede roemen? Ziet, gij hebt hun, bij uwe onophoudelijke twistgedingen, geroepen als getuigen van de schroomelijkste verwarring van begrippen, de vijandigste dooréénkruising van richtingen, de onvruchtbaarste verbrokkeling van krachten [1]). „ —

..... „Wat al Gemeenten argwanend tegen over hare leeraren geplaatst; wat al leeraren in strijd met den geest hunner Gemeenten! Wat al Leeraren en Hoogleeraren vijandig tegen elkander gekeerd, elkaâr in de bitterste woorden honende en verguizende, en dat in den hoogklinkenden naam „der wetenschap", niet binnen de muren van een dispuut-kollegie, maar in openlijke Maand- en Weekbladen, ten aanhooren van de vele duizende leeken, wier wantrouwen jegens hunne herders, wier onverschilligheid voor de godsdienst, wier onverdraagzaamheid jegens den naaste, er gedurig nieuw voedsel door ontvangen." —

Na den Middelburgschen predikant treedt er in *de Tijdspiegel* een redenaar uit 's Hage op: Van Koetsveld, met zijn *Licht op den kandelaar, een woord van ernst en vrede.* — We hebben uit dit kanselwoord, waarvoor de redenaar menige verguizing van de zijnen heeft moeten harden, vroeger reeds eenige treffende plaatsen medegedeeld [2]). Behoudens de aanmerkingen, destijds gemaakt, waaruit blijkt, hoe hij zelf, bij zooveel regtschapenheid, nog menig onbillijk woord ons toevoegde: zeggen we met den verslaggever in *de Tijdspiegel:* „de geniale schrijver... schenkt een zacht, een

---

[1]) Tusschen dit en het dadelijk volgende uittreksel behoort de tweede plaats hierboven door ons in de noot opgenomen.

[2]) Zie ons vorig deel bl. 348.

vredelicht — een lentezon des Evangelies — geen bliksemvuur van Sinaï — ook geen gekocht of besteld kanselgaslicht, dat somtijds zeer ongelijk brandt — en ons leert dat de fabriek nog niet goed aan den gang was: — inderdaad een woord van vrede en kalmte — een woord des scheepsbevelhebbers, die in de onstuimige zee olie giet — De prediker in den Haag kruipt niet angstig weg als in een kelder voor de naderende Bisschoppen, hij laat zich niet hooren in fatsoenlijke scheldwoorden tegenover de Katholieke partij".

We verwijzen hier op de door ons overgenomen plaatsen, en herinneren slechts om den heerschenden geest van vele Protestanten te leeren kennen aan 't welverdiende verwijt, hun door van Koetsveld gedaan, dat zij hunnen Protestantschen ijver wilden toonen door te *haten*, en dat niet eene dwaling, een beginsel; "neen (sprak hij) menschen wilt gij haten: medeburgers, die met u den zelfden God aanbidden en op den zelfden Zaligmaker hopen; .... gij zoudt het Evangelie des noods met bloed eenen weg willen banen"; we herinneren aan zijn vermaan: dat wij, eer wij anderen ons licht opdringen, zelven het goede woord moeten gehoord hebben, en aan zijn wensch: "O! zoo maar de kleinste helft der Protestanten ware Christenen waren." — Niettemin dient te dezer plaatse door ons opgemerkt, dat, zoo Ten Kate der Katholieke Kerk toeduwt, dat zij 't gezag des Bijbels niet naleeft en juist zoo één en dood en vermolmd is als de doodsbeenderen op een kerkhof: van Koetsveld op zijne beurt den Paus den blinden leidsman der blinden heeft genoemd en met groote letters deze woorden liet drukken: "*de kracht van Rome is de korenmaat, de kracht der hervorming is de kandelaar*". Ter onzer geruststelling evenwel volge hier de exegese *des Tijdspiegels* over het woord "korenmaat"; de barre tegenstelling verdwijnt er meê; "de korenmaat is, burgerlijk gesproken, zegt hij, de groote domper die in Katholieke en Protestantsche handen boven het licht zweeft." — De Protestantsche dompers krijgen nu ook hun deel, en mogen tegen het beeld opkomen; wij hebben het ons niet aan te trekken.

"Wij grijpen nog eens, vervolgt *Spiritus Asper* en *Lenis*, en zien voor ons: *de Godsdienstijver, een woord ter bevordering van eendragt*, door K. N. Meppen, Evangeliesch-Luthersch predikant

te 's Gravenhage. — In zekeren zin, zegt hij, bemerken wij dat de beide stukken van de twee Haagsche predikers in denzelfden grondtoon zijn gesteld en gehouden, — en dat hier het kerkgenootschap volstrekt geen verschil heeft gemaakt of kon maken. Waar het de liefde en de eendragt geldt, treden Augsburg, Heidelberg en Dordrecht, bescheiden op den achtergrond." — In de door hem uitgelezen plaats verschijnen naast de rookende houtmijt, het doodelijk staal en de eeuwen der duisternis: het licht der hervorming, de thans alom verspreide Bijbel, vrijheid van menschengezag en diergelijke meer: "Maar meent gij [vraagt o. a. de Haagsche prediker] dat de valsche godsdienstijver niet nog heden ten dage gruwelen zou kunnen doen plegen; meent gij dat de mensch ook thans niet, als de blinde woede van verbitterden geloofshaat hem de menschelijkheid deed uitschudden, in bloeddorst aan den wreedaardigen tijger zou gelijken?" — Wij voor ons twijfelen er geen oogenblik aan, waarde heer predikant! en wáár thans de tijgers en wáár de bloeddorstigen zijn, dat hebben we dezer dagen gelezen, gezien, gehoord: maar bij ons, spijt Ds. Doedes, zijn ze niet, en met uwe hier niet argloos ingelaschte vraag, welmeenende heer Meppen! over de Madiaï's is van tijgerachtigen bloeddorst nog niets bewezen. — Vraagt het eens aan dien aanzienlijken Nederlandschen Protestant die onlangs van Florence is teruggekeerd, wat hij dáár wel gezien heeft: "Vervolging van Protestanten! sprak hij, altemaal fabeltjes; de Protestanten hebben er een kerk en gaan er te kerk zoo gerust als wij hier"; wat de praktijken van de Madiaïs betreft, ze waren strafbaar voor 's lands wet, en, verklaarde hij, "ze zijn zacht behandeld". 't Is niet eerlijk daarenboven, dat men van alle kansels en theaters het lot der Madiaï's uittrompet en geen woord zegt b. v. van de slagtoffers van het onverdraagzame Zweden, Zwitserland, Mecklenburg, van het de Roomsche Ieren uithongerend en uitmoordend Protestantsche Engeland!

Van de volgende *Toespraak aan de Evangeliesch-Lutherse gemeente*, (te Amsterdam) *op Zondagavond* 11 *April*, door J. C. Loman, zeggen we gaarne met den Schrijver in *de Tijdspiegel:* 't is hier "niet de toon die zoo algemeen werd aangeslagen — 't is niet de watervrees voor mijter en stool, maar de stem der billijkheid, en het gevoel van regt". Het verwijt aan Rome over het voortwerken

van zijn ouden onchristelijken geest, over zijne dreigende taal des overmoeds, over zijne aanmatigende en jegens de Protestantsche kerk vijandig gerigte woorden, vergeten wij gaarne bij zooveel bezadigde wijsheid als we hier hooren: de redenaar betwijfelt of die duizenden die zich vereenigden tot het zeer gemakkelijke bedrijf (der adresteekening) wel wisten wat ze vragen en mogen begeeren. Er was drift, opgewondenheid en daardoor gevaar van „de goede zaak te ontluisteren door twist, verwijdering, onverdraagzaamheid en godsdiensthaat." — „De waarheid moet betracht worden, maar in liefde. Niet alle middelen mogen bij voorkeur aangewend worden. Het algemeene bestuur onzer Evangeliesch-Luthersche Kerk en in overeenstemming daarmede de kerkenraad van deze onze gemeente, hebben geoordeeld het middel niet te moeten zoeken in de bemoeijing van allen, van de menigte, die bij den drang en spoed des tijds van den eigenlijken aard der aanhangige zaak toch niet genoegzaam kan ingelicht zijn." —

In de nu volgende leerrede: *Houdt wat gij hebt, opdat niemand uwe kroon neme*, — heeft L. C. Lentz, Hoogduitsch predikant bij de Evangeliesch-Luthersche gemeente, drie vragen behandeld: *onze kroon, welke is die? van waar bedreigt ons gevaar, dat zij ontnomen worde*, en *wat is noodig om haar te behouden?* De kroon is het woord Gods; het gevaar dreigt van drie zijden: het Pausdom, de valsche verlichting, de dweeperij; om de kroon te behouden is noodig: het regte getrouwe gebruik der gewone heils- en genademiddelen — het woord Gods, de heilige Sakramenten en het gebed. *De Tijdspiegel* zegt van deze rede, dat niemand die onbevooroordeeld is gebleven bij het eindelooze voor- en veroordeelen, de heldere, onwederlegbare taal van den Christenprediker zal kunnen miskennen; 't is de ware Germaansch-Nederlandsch-Protestantsche kracht, die meer wil en kan dan — schelden en schimpen — of in den blinden anderen navolgen".

Intusschen na het gewone beweren: dat Rome de geschiedenis van drie eeuwen heeft *gehoond*, dat het niet anders *kan* en *mag* dan het Protestantisme naar de kroon te staan, en waar het kan het onderdrukken en verdelgen; na eene zeer scheve voorstelling van menig punt der Katholieke leer, maakt Ds. Lentz deze gevolgtrekking, die bij eenige humaniteit jegens ons, toch in dat

oogenblik niet konde missen, veel meer tot wrevel en bitterheid te stemmen.

„Tusschen Rome en ons — sprak hij — bestaat daarom een grondverschil, niet in bij- maar in hoofdzaken; een verschil, hetwelk geenszins kan worden bijgelegd, tenzij het Pausdom zijn wezen, of onze Kerk hare eigenaardigheid opgeve. Elke voortgang, dien derhalve het Pausdom maakt, is een gevaar dat ons bedreigt, elke uitbreiding der magt en des invloeds van de Roomsche Kerk is eene ons wakker roepende stemme; elke *aanmatiging* en *vermetelheid van den man met de driedubbele kroon*, eene daad, waartegen wij moeten protesteren, maar op eene waardige wijze. Met de afzonderlijke Roomschgezinde Christenen, kunnen en moeten wij in vrede leven; mogen wij ook, als echt Evangelische Christenen, die geroepen zijn om niet met vleeschelijke wapenen te strijden, hen niet in wereldsche zaken benadeelen, nog minder hen haten en vijandig zijn, wij kunnen en moeten hen liefhebben... Maar het Pausdom zelf, maar de Roomsche, onbijbelsche, onevangelische rigting, de van de waarheid in hoofdleerstellingen afgeweken Roomsche Kerk, kunnen en mogen wij niet liefhebben, maar moeten tegen haar getuigen en strijden met het zwaard des Geestes, welke is het Woord Gods." —

Van *eene leerrede* van G. H. G. Lagers, (Evang.-Luth.) predikant te Amsterdam, over Hand. V, vs. 38b, 39a — het wijze en onvergetelijke woord van Gamaliël — zegt nu *Spiritus Asper* en *Lenis*: „Wij durven beweren dat deze leerrede een bewijs is, hoe Evangeliesch er in de somtijds miskende en wel eens wat teruggeschoven Evangelische kerk, die den naam van vader Luther niet versmaadt, in deze dagen is gepredikt geworden".

Daarin wordt bij veel meer ongerijmds ook stout weg beweerd, dat de Protestantsche belijdenis niet zooals het schijnt slechts drie eeuwen, maar eigenlijk achttien eeuwen oud is, en, door dien langen duur, bewezen heeft uit God te zijn!!... Maar ook, zegt hij, neem onze belijdenis sedert Luther's dagen. „Hoe is het na hem met haar gegaan." 't Is een wonderbaar antwoord wat nu volgt: die belijdenis in 't algemeen, verklaart Ds. Lagers, *bleef* ondanks den hevigsten twist, en daaruit bleek zij uit God te zijn; maar gaat gij voort met twisten zooals gij thans doet, dan zal zij voor u vergaan;

(en *dus*, vragen *wij*, blijken bij u niet uit God te zijn?) Doch dit is meer het zonderlinge: in 't eerste besluit hij tot eene 18 eeuwen oude waarheid, uit den kamp der jongste tijden; in het tweede spreekt hij van Luther's belijdenis. We schrijven af, en men zal zien hoe het rijmt.

„Ziet, *drie eeuwen* zijn daarover vervlogen, en nog is zij de onze en die der onzen. En toch, wat al bestoking van buiten! denkt slechts aan uwen tachtigjarigen oorlog, en aan Frankrijks Bartholomeusnacht. Wat al beroering van binnen door onderlinge twist en scheuring, door de baniere des ongeloofs, die daar zoo menigmaal werd opgestoken, en die in eigen ingewand wroette! En toch zij is in weerwil van dat alles gebleven, en is nog. Waardoor dan, M. H.? — Door hare eigene waarheid en kracht... Hoorders! is zij uit God of uit menschen? die sedert *achttien eeuwen gebleven* en over alles, ook over het hevigst woeden der menschen zegevierende belijdenis?"....

„Maar zal zij ook blijven voor u en voor uwe kinderen? Voor u? Dat hangt, is het antwoord, van u zelven af. Voor uwe kinderen? dat hangt grootendeels af van God, maar ook veel van u. „Indien gij, Protestantsche Christenen, niet eendragtig zijt onder elkander en de waarheid in liefde weet te betrachten, maar voortgaat met u onderling te verdeelen, en allerlei kerkjes en genootschappen te stichten, omdat gij in dit of dat punt van anderen verschilt, ziet! gij zelven geeft daardoor ruimte dat het rijk der duisternis tusschen u kan indringen en u meer en meer zal verdeelen, verzwakken en overweldigen."

Hoe waar is het wat de redenaar hier achtervoegt, hoe veroordeelt hij hier geheel het Protestantsch onderzoek! „Wanneer gij — dus vermaant hij — uwen Bijbel hebt, maar hem niet leest, kent en verstaat, uw geloof mag woelen en werken, dat moogt gij als deszelfs leven in u beschouwen, maar het staat op geenen grond. Het zal door allerlei wind van leering heen en weder bewogen worden; wat u behaagt, maar niet wat waarheid is, zal u behagen, — en wat uit menschen is, het gaat ten laatste te gronde; alleen wat uit God is blijft. Of gij voor bijzondere waarheid en meeningen strijdt, [en dit is immers heel het Protestantisme met al de *isten*, *anen* en *anten*, welke die vage negatie omvat] en niet zoo als onze Kerkhervormers en de Vaders deden, *voor de waarheid*

[wel te verstaan, zeggen wij, voor de waarheid hunner individuele, menschelijke *gevoelens*], het zal uwe harten tegen elkander verbitteren, en uwe tegenpartij zal daarvan voordeel voor zich weten te trekken. "

Men ziet het: Katholiek en Protestant, elk krijgt zijn deel en hoezeer het gewaand gevaar den laatste tot aaneensluiting roepe, de tweespalt is groot, en kan niet verheeld; doch haasten we ons om met *de Tijdspiegel* onze bloemlezing te sluiten met een blik op het *Vredewoord in onze dagen*, leerrede over Jesaja XXXIX: 8b door Dr. T. C. R. Huydecoper, predikant te 's Gravenhage. — " Een vredewoord (zegt *Spiritus Asper* en *Lenis*), — ja, dat behoeft men inderdaad altijd, b. v. in de jaren 1 tot 100 der Christelijke jaartelling — in de jaren 1618 en 1619 — en nu in ons Christelijk jaar 1853 niet het minst. De heer Huydecoper, dus vervolgt hij, is op meer dan éene bladzijde waarlijk Protestantsch-liberaal, en zal door velen met een klein heimelijk anathema belegd worden, als hij vrijmoedig sprak en schreef, blz. 9. (*wij misgunnen aan onze Roomsche medechristenen hunne Bisschoppen niet*, ZIJ KOMEN HUN TOE —) daarover gehoord, met uw verlof, de Tweede Kamer *na* den 14 Junij!! — Zeer goed onderscheidt de spreker de Nederlandsche Katholieken, — ook zeker hier en daar " schapen " en niet alleen " bokken " — van Rome zelve en hare heerschappij [!!] — hij wil vrede, maar eischt dat die vrede zijne perken hebbe — hij erkent juist in de Hierarchie, zoo als ze zich laatstelijk openbaarde, eene opwekking, voor de meer schaapachtige en slaperige Protestanten — hij wil de Katholieken niet als *vijanden*, maar als *dwalenden* behandelen — alzoo moge het geschieden —! — Minder zouden we, en velen met ons, ons onvoorwaardelijk kunnen vereenigen, om in " driedubbele mate genootschappen en vereenigingen te ondersteunen " — die niet alleen den Bijbel verspreiden — maar voor de belangen " der Hervormden trachten te waken " — hier zal men, vooral thans, omzigtig moeten zijn: — Unitas en Phylacterion enz. mogen wel toezien, dat ze het vredewoord van Ds. Huydecoper ter harte nemen — en de dwalenden van de vijanden zeer naauwkeurig onderscheiden. " —

't Blijkt reeds uit deze aanmerkingen *des Tijdspiegels* over 't *vredewoord:* 't is alweder hetzelfde geven en nemen, heet en

koud blazen uit éénen mond. „Vrede (b. v. luidt het) met onze Roomsch Katholieke mede-Christenen, zoolang zij evenmin heerschen willen als wij. Reiken wij hun onder het kruis van onzer aller Heer de broederhand. Maar geen vrede met Rome, waar het zijne heerschappij op onzen grond wil herstellen, om ons te vervolgen, die het slechts als ketters, niet als mede-Christenen kennen wil. Weten wij dan niet wat nog in onze dagen gebeurt, waar het zijn looden scepter zwaait? Hier ontzegt men den Protestanten het bezit van eenig vast eigendom, elders wil men hunne kinderen met die der Joden van de openbare scholen verwijderen of tracht hunne eigene gymnasiën te sluiten; ginds voert men vrachten Bijbels, als verboden waar, over de grenzen of werpt ze in de gevangenis, die zich verstouten Gods woord zelf of voor anderen te lezen." [Ook al die Mediaïs!] „Hoe kan ik vrede houden met hem die mij dat brood des levens zoekt te ontrooven", en zoo gaat het al voort; en hij dankt het zelfs der stem uit Rome, dat de geest der vaderen bij duizenden ontwaakte, en onze Koning nu de gelegenheid ontving, om moedig uit te komen voor de zaak der hervorming, en zich nakomeling kon betoonen van den *eersten Willem*, en hunne gemeente verblijden met de *Willemskerk*, die de gedachtenis aan deze merkwaardige dagen voor het nageslacht zal bewaren en als een gedenkteeken prijken, hoe onze hervormde belijdenis Nederland en Oranje naauw vereenigd houdt; en roept op tot beschutting van 't Protestantsch gebouw dat ondermijnd wordt, en wijst op den veelbeteekenenden zege- en vreugdekreet van het Vatikaan! 't Is echter billijk hier zijne vermaning te laten volgen: „Beschouwen wij hen onze Roomsche mede-Christenen niet als vijanden, er zijn valsche ijveraars onder ons, die zulks te veel doen, zij weten niet van welk een geest zij zijn." — Verder verklaart hij, dat de Protestanten nog eene zware schuld jegens ons hebben: die namelijk, van waar zij kunnen ons den Bijbel te brengen! — Wij voor ons schelden hun gaarne die (vermeende) schuld kwijt.

Maar die gedurige verwarring, en hier, en bij schier allen, en nu en vroeger den Protestanten gemeen, die verwarring van tijden en omstandigheden, van 'tgeen van wege de Kerk voor *hare* geloovigen en wat van wege den Staat geschiedde, die eeuwige ver-

warring van staatsgerigt en kerkgerigt, van geestelijk en burgerlijk, met een woord: van Kerk en Staat: het komt telkens en overal terug; van de inquisitie en Bartholomeusnacht af tot de Madiaïs dezer dagen toe. De Protestantsche Staten mogen hare wetten, ook de onverdraagzaamste, handhaven en men zwijgt er van of juicht het toe: waar staatsrebellen als de Hugenoten, waar zamenzweerders hun welverdiende straf ontvangen, of 's lands regtbank haar wettig beloop heeft en het schuldig zijn aan wetvertreding uitspreekt en met de zachtst bepaalde straf op dit punt doet boeten: daar heft men een onverpoosd gejammer aan over onregt en verdrukking, en wijt het daarenboven aan — de Kerk! aan den Paus!

't Is door den Schrijver in *de Tijdspiegel* er blijkbaar op gezet, om ditmaal uit de laatste gehouden April- en Mei-preken eenige toonen te laten hooren, die wel het minst beleedigend zijn, en in zooverre mogen wij en hem en wie minder wreed dan een Bekker, Barger of Doedes, of van Oosterzee spraken, onzen dank niet onthouden; maar onder al die welwillende gevoelens en uitdrukkingen door, vinden we zoo veel smadends op den Paus over 'tgeen hij volkomen geregtigd was te doen, dat bij eene oogenschijnlijke goedwilligheid die behendige verwijten en smaadheden daarvoor des te gevaarlijker kunnen worden. En daar dit nu, gelijk we reeds opmerkten, nog al het beste is van wat er gepreekt en geschreven werd, mag het dan verwonderen, dat de goê gemeente bij zulk een voorgaan derwijze gevolgd en in 't harnas gejaagd is tot straatrumoer toe! „Zoo dan wordt er in de Protestantsche kerk gepredikt!„—tot dit resultaat immers wil *Spiritus Asper* en *Lenis* ons gebragt hebben; want hoor, hoe zijn artikel sluit, — waar al weder naar zijne gewoonte iets goedigs en stekeligs, ernst en luim, met waar en onwaar door elkaâr gemengd zijn:

„Ziedaar — dus eindigt hij — onze kleine revue — onze bloemlezing — een Protestantsche bloemenruiker, uit den gaard, die in *April* en *Mei* dezes jaars werd aangelegd — tevens eene beantwoording der vraag: „hoe wordt er in de Protestantsche kerk gepredikt?„ — als eigenaardige tegenhanger op de boosaardige stukken, die ons hoogstergerlijke bijdragen mededeelden: „hoedanig er in de Katholieke kerk gepredikt wordt„ — altijd wel te

verstaan door Redemptoristen. — Aan de lezers van de Tijdspiegel zuller dergelijke proeven, uit den *Tijd* zelven genomen, niet geheel onverschillig kunnen zijn — men erkent ten minste wat geestes kinderen vele predikers zijn; — geen Boanergen — zonen des donders, die het vuur van den hemel over den Roomschen broeder afsmeeken. Wij wenschen dat vele Roomschen, en ook *zekere* Protestanten acte wilden nemen van onze bloemlezing, en zich leerden te bevredigen met den Christelijken kansel, waar (wij ontkennen dit geenszins) nevens de lelie des vredes ook de doornstruik der onverdraagzaamheid opwies. — Als resultaat van de hier medegedeelde proeven — eene soort van staal- en monsterkaart — gelooven we dat de geduchte en gevreesde Bisschoppelijke Hierarchie minder nadeel zal doen aan de onderlinge *goede verstandhouding* tusschen Katholieken en Protestanten, die, wat ze er ook tegen inbrengen, toch zijn kinderen van één hemelschen Vader en één Christus aan het hoofd hebben, en allen *mutatis mutandis et solutis solvendis* — (bij veranderde tijdsomstandigheden — en betaalde schuld) in *denzelfden unisono-hemel* worden verwacht! — en nu — volgens adressen-stijl:

»'t Welk doende, enz.

Spiritus Asper en *Lenis.«*

WAARSCHUWING.

Onder dit opschrift lezen wij in *der Katholik*, 6 Heft, den 6 April jl. uitgegeven, het volgende tegen een onlangs door de vijanden der Kerk ook hier te lande aangevoerd werkje: »Zoo even kwam ons een boekje (klein formaat en 297 bladzijden groot) door den boekhandel toe [1]) met dezen titel:

Abriß des Katholischen Kirchenrechts, für Geistliche und Studirende von einem Schüler des † Herrn von Möhler, Stuttgart, C. P. Scheitlin's Verlagshandlung, 1853.

---

[1]) Ook wij ontvingen het destijds, onder een aantal goed-Katholieke werken, en vonden die vermenging wel eenigzins vreemd.

„Wij achten ons te meer verpligt tegen dit schriftje te waarschuwen, wijl het ter eigen aanbeveling den eerwaardigen naam van Möhler op den titel voert. Niet slechts is het boekje geheel en al oppervlakkig bewerkt, maar ook de strekking is slecht: het zoekt namelijk de dwalingen van het Febronianisme en Josefisme te verbreiden. 't Is genoeg aan te voeren, dat er voorlang verworpen dwalingen in geleerd worden als deze: dat de Paus slechts *primus inter pares* is; dat de priester uit zich zelven den bisschop in magt der wijding en jurisdictie gelijk, en het Episkopaat als onderscheiding van het Presbyteraat slechts kerkelijke indeeling is, enz. Doch in de betrekking tusschen Staat en Kerk wordt, al wat ooit in dit opzigt het verderfelijkst Staats-absolutisme zich aangematigd heeft, als zoo vele regten, die den Staat over de Kerk toekomen, verdedigd en hierin zelfs de Frankforter *Kirchenpragmatik* verre nog te boven gegaan: er worden niet minder dan zestien regten van den Staat over de Kerk (*jura circa sacra*) aangevoerd. Hiervan slechts eenige proeven: N°. 2. „Het opperbeschermregt (*oberstes Schutzrecht*) van den Staat, d. i. het regt, de kerkelijke inrigtingen (*Anstalten*) positief tot zijn voordeel te gebruiken, en daardoor het doel van den Staat te bevorderen" (*Sic!*). — N°. 3. Het koninklijk *placet*, zelfs voor leerstellige bullen, er kon soms iets anders onder gemengd zijn. — N°. 4. „Het regt om betrekkingen met buitenlandsche kerkelijke hoofden te beperken, wanneer die verbinding nadeelig is; en dit kan niet de Kerk maar de Staat slechts weten" (*Sic!*). — N°. 5. „Het regt, den omvang der pastorijen en bisdommen zoo in te rigten, dat het heil van den Staat er door bevorderd wordt." — N°. 7. „Het regt om beroepen *ab abusu ecclesiae* aan te nemen." — N°. 8. Het regt om het godsdienstig onderwijs te bewaken en er zich op gepaste wijze in te mengen, — want er kon eene voor den Staat nadeelige leer onderwezen worden." — N°. 9. Het regt om misbruiken in de Kerk af te schaffen. — N°. 11. Het regt om bij godsdienst-geschillen.... „de partijen het zwijgen op te leggen, gesprekken of verhandelingen over de Godsdienst voor te schrijven, nationale Conciliën te beroepen." — N°. 13. Regt der verzorging, dat beteekent: te zorgen, dat deugdelijke (*tüchtige*) mannen in de Kerk worden aangesteld. — N°. 14. Regt met betrekking tot de

keuze der geestelijken. „Zij hebben grooten invloed op het geheel, en zoo heeft de Staat het regt van 't opzigt over allen, over hunne grondstellingen"; enz., enz.

„'t Is karakteristiek, dat men juist het oogenblik dat de bisschoppen der Boven-Rijnsche Kerk-provincie zich beijveren om de regtelijke zelfstandigheid der Kerk terug te verkrijgen, dit fabriekwerkje onder de menschen, bepaaldelijk onder de geestelijken en studerenden zoekt te brengen; inderdaad wel te vergeefs: want de tijden, dat lieden van het slag als de vervaardiger onder wie voor geestelijk studeren bijval vinden, zijn voorbij. Dat de schrijver zich voor een leerling van Möhler uitgeeft, en aldus den naam gebruikt van dien vurigen strijder voor de Kerk en hare vrijheid, om zijne anti-kerkelijke grondstellingen te verbreiden, alsof Möhler ze geleerd had, en dat hij tot hetzelfde doel er ook genoeg Katholiek- en kerkelijk-klinkende uitdrukkingen onder mengt, is een middel even oneerlijk als het doel boos is."

't Is niet minder karakteristiek, mogen wij er aan toevoegen, dat men dezer dagen, ook hier te lande, op zulk een soort van *Compendium* zich heeft durven beroepen, ter verdediging van ongeregtige wetten die men der Kerk thans bezig is te smeden. Als men dan volstrekt bij de vijanden der Kerk wil te markt gaan, dan leveren immers de Jansenistische, Josefistische, Febroniaansche fabrieken magazijnen vol folianten van dat artikel, en behoeft men zich met geen Stuttgartsch libel te behelpen. Maar men heeft hier schijnbaar den naam van Möhler, en hier en daar een Katholiek woord! dat is het: en hoezeer elk waarachtig Katholiek een geest als van dat werkje verfoeit, en elk regtschapen mensch zulk laag bedrog verafschuwt: zóó kan het dienen, denkt men, en er zijn lieden — de laatste maanden hebben 't weêr overvloedig geleerd — voor wie evenmin een doel te boos als een middel te oneerlijk is.

DE OUD-BISSCHOPPELIJKE KLEREZY ONDER DE OUDE STAATS-KERK EN LATER.

Aangaande de *Inlichtingen en Opmerkingen over het adres van de Oud-Bisschoppelijke Klerezy, aan Z. M. den Koning*, gedagtec-

kend 14 April 1853, — gaven we verslag in onze voorlaatste aflevering, en we hielden het er voor, dat het ongelijk der zoogenaamde Klerezy voldongen, en er niets meer op te verhalen was. De magt der klare waarheid met kronkelbogten en treken behendig te ontduiken, is wel het aloude doen dier partij geweest: maar „eene onbeschaamdheid en logen" als welke de heer J. H. de Vries, Pastoor bij de Oud-bisschoppelijke Klerezy, zoo hevig in anderen smaadt, hadden we zoo erg bij hem zelven niet verwacht. Wat is gebeurd? Op bladzijde 19 der bovengenoemde *Inlichtingen* enz., had de Schrijver der vordering gedaan: „dat de onderteekenaars van gemeld adres het stuk of de stukken zouden bekend „maken en *aan het algemeen* mededeelen, waarbij zij *onder de oude „Staatskerk* uitdrukkelijk *erkend* zijn, of hun het *verlof* tot het „openlijk voeren van de titels der oude bisschopszetels *is toegestaan*". Die vordering geschiedde niet voor den Schrijver zelven, maar „in het belang der onderteekenaars in het bijzonder, en in „dat van de kerkelijke geschiedenis van het vaderland in het algemeen". Doch daar heeft de „aanbieder" der *Inlichtingen* de onbegrijpelijke stoutheid van terzelfde bladzijde tegen de Klerezy te beweren, dat *zulke stukken niet bestaan*, dat *zulk* eene *uitdrukkelijke erkenning nimmer* heeft plaats gehad. Tegen die drieste bewering nu kwam welgenoemde heer de Vries als kampioen op, in een kampperk zijner waardig, en op eene strijdwijze der partij niet vreemd: in de oude, Amsterdamsche Courant scheldt en tiert hij vreeselijk boos, en bijt den „aanbieder" der *Inlichtingen* dit eigen maaksel van een motto toe: „*Onwetendheid brengt onbeschaamdheid en logen voort!*" Want zie, zegt de booze man, ik bezit die officiële *acten* en *copijen*, en ik *kan* ze u aanwijzen. En hiermeê, natuurlijk, achtte hij den Schrijver der *Inlichtingen* geheel te niet gedaan en voor een onbeschaamden leugenaar te hebben uitgemaakt. Maar zijne wederpartij was juist ook de man niet, om zich zoo maar uit het veld te laten slaan, en zelfs, „bij zulk eene „overmaat van zoetigheden, was het hem onmogelijk, den sluijer „der onbekendheid niet af te werpen", en wij zien den Zeer Eerw. heer H. J. Sonjee, R. K. Pastoor te Noordwijk, optreden met zijne *Nieuwe Inlichtingen en Opmerkingen over de erkenning der Oud-bisschoppelijke Klerezy onder de oude Staatskerk en later*,

aangeboden aan Katholieken en Protestanten [1]). En daaruit blijkt dan zonneklaar, wat er eigenlijk van de Jansenistische grootspraak zij.

„Wat ware ligter geweest — dus lezen we bl. 5 — dan van die „officiële *acten* en *copijen*, welke volgens den heer J. H. de Vries, „de bisschoppelijke Klerezy *bezit* en *kan* aanwijzen, het krachtigste „openbaar te maken; niet te roepen: gij liegt, maar te bewijzen: „gij dwaalt? Neen, zegt de heer de Vries: wat verbeeldt gij u „wel? eerst de edelmogende Staten-Generaal, en dan „zoodra ik „„meen dat te mogen doen, zal ik die acten.....„ openlijk bekend „maken? Volstrekt niet! maar dan „zal ik eenen Notaris of ande„„ren bevoegden persoon aanwijzen, bij wien ik die acten ter „„inzage zal nederleggen.„ — En, let wel, om die gunst te ver„krijgen, moet ik den heer J. H. de Vries, Pastoor enz., eerst „*daartoe* nog *openlijk*, door middel van de Amsterdamsche Courant, „*uitdagen.*„ — Tot dit laatste nu, zegt de Schrijver, voelde hij zich ongezind, hij wilde ook niet van de genade des heeren de Vries afhankelijk zijn, en hij heeft daarom beproefd „of het, buiten den „heer de Vries om, en zonder notariele tusschenkomst, ook moge„lijk ware den inhoud der door hem bedoelde acten en copijen „aan het licht te brengen, en hunne waarde te toetsen.„

We verzoeken den lezer, de brochure hier zelve ter hand te nemen, om met eigen oog te zien, hoe de heer de Vries er volkomen in verslagen wordt. Met goed beleid laat de wakkere Schrijver eenige historische inlichtingen voorafgaan, „welke bij de eigen„lijk gezegde waardering der bedoelde acten en copijen „wondergoed te stade komen. Wat hij door eene bondige redenering *a priori* reeds genoegzaam bewees, staaft hij daarenboven met *een officieel stuk:* dat namelijk de Oud-bisschoppelijke Klerezy *onder* de oude Staatskerk *niet erkend* is geweest. — Hij gaat verder en betoogt ontegensprekelijk, „dat onder alle regeringsvormen, die „tijdens het bestaan der Klerezy in Nederland voorkomen, het „tijdvak van 1795 tot op Koning Lodewijk uitgezonderd, er bij „den Souverein een duurzame onwil heerschte, om hare Kerk„voogden als zoodanig te erkennen.„ — Dan gaat hij over tot de

[1]) Amsterdam, C. L. van Langenhuysen.

opgaaf van den inhoud en de toetsing der waarde van diezelfde *officiële acten en copijen*, waarvan de heer de Vries met zooveel ophef gewaagde. Niet minder dan *tien* stukken worden medegedeeld en getoetst; bij dezer voortgaande opsomming daalt de kracht der (vermeende) bewijzen hoe langer hoe meer. „Eerst waren het gecommitteerde Raden eener provincie, toen Burgemeesters en Regeerders van Amsterdam, daarop een Notaris, vervolgens de raadkamer van Culenborg, eindelijk en ten laatste (en ik ben blij, — zegt de schrijver — dat het de laatste is, want waar moest het zoo voortgaande henen?) een Commissaris tot het werk van Verponding! Welk eene wolk van getuigen?„

Het resultaat is: dat die uitgetrompette stukken, welke het erkend-zijn der Oud-bisschoppelijke Klerezy *onder* de Staatskerk, zegevierend zouden bewijzen, noch voor *toen*, noch voor *later*, iets hoegenaamd afdoen, en alzoo de heer de Vries zich zelf tot een *onbeschaamden leugenaar* gemaakt, en bij zijn duchtigen bestrijder eene des te schandelijker nederlaag heeft beloopen, als hij hem te schaamteloozer had *uitgedaagd*.

SPROKKELINGEN.

HET EPISCOPAAT IN ZWEDEN. — In het bekende werk van den Engelschen schrijver Rob. Bremner over Noorwegen en Zweden, vonden we onder meer lezenswaardige berigten over den godsdienstigen en zedelijken toestand van dat Rijk, en den invloed dien het Lutheranisme er heeft uitgeoefend, eenige bijzonderheden over de wijze, waarop in het Rijk van Gustaaf Adolf de hoogste kerkelijke waardigheden worden begeven. De bisschoppelijke titels zijn daar, gelijk men weet, behouden gebleven, en de titularissen genieten aanzienlijke inkomsten. Uitstekende verdiensten in welk vak ook, worden dan ook gewoonlijk met een goed Bisdom beloond. Zoo werd niet lang geleden de dichter Tegner tot een der rijkste zetels van het koningrijk benoemd; en de botanist Aghard heeft een dergelijk stipendium verdiend.

DE GEZINDHEID VAN HUGO DE GROOT

VOOR DE

KATHOLIEKE KERK.

(*Vervolg van bl.* 20.)

In 1627 gaf Grotius zijn werk uit over de waarheid der Christelijke godsdienst, *De veritate Religionis Christianae.* Het was slechts eene uitbreiding van zijn vroeger ten behoeve der zeelieden vervaardigd gedicht, en schoon het den invloed niet had van zijn *De jure Belli et Pacis*, werd het met veel luideren bijval ontvangen. Vijfmaal werd het vertaald in het Fransch, driemaal in het Duitsch, in het Engelsch, Zweedsch, Hollandsch, Grieksch, Sineesch, Maleisch, Persiesch en Arabiesch.

Gelijk wel te vermoeden is, en Grotius er zelf aan herinnert, in zijn opdragt aan den grooten Franschen advokaat-generaal Bignon, waren anderen, zooals Raymund van Sabunde, de meer beroemde tijdgenoot van Erasmus, J. L. Vives, en Philippe de Mornay hem daarin voorgegaan. Gewis meer aan den tijd waarin het verscheen, dan aan de nieuwheid en voortreffelijkheid van Grotius'

werk zelf [1]), is het toe te schrijven, dat hem een zoo buitengewone lof daarvoor ten deel viel. Joden en vooral stationaire Heidenen zijn niet te bekeeren met schriften als dat van Grotius, en de meeste dier voor Azië bestemde vertalingen, waarvan we melding maakten, kwamen niet in het licht. De Christenen, voor welke het werk, ten minste naar den titel te oordeelen, niet geschreven was, vonden er zekere voldoening in, en gaven, door hun overgrooten, soms tot vervoering stijgenden lof, eer gebrek dan kracht van geloof te kennen. Het is waar, en wij hebben het vroeger opgemerkt, in die eeuw hadden allen nog geloof, maar dat geloof was, zoo niet aan 't wankelen dan toch al zeer veel verzwakt. Een Giordano Bruno en Vanini waren reeds om godverloochenende leeringen ten vure gedoemd, Hobbes verkondigde het materialisme in Engeland, en de ligtzinnige twijfel van Montaigne was in Frankrijk niet verdwenen, terwijl in ons vaderland Lambertus Velthuysen de afschuwelijke staatsleer van Hobbes zou gaan verdedigen. Bij eene stemming, als door de opkomst van zulke schrijvers wordt gekenschetst, en die het natuurlijk gevolg was van de verwarring en verwoesting der hervorming, kon het niet missen of Grotius' verdediging des Christendoms moest met vreugde in Europa ontvangen worden. Men had nog te veel geloof om de bewijzen daarvoor niet gretig aan te nemen, en te weinig om er niet naar te verlangen. Men verblijdde zich, dat, zoo het Christendom in sekten verviel, dit ten minste in het algemeen ontwijfelbaar waar was. Men vond een troostend overblijfsel der verloren eenheid,

---

[1]) Bossuet noemt het *le plus net et le plus utile de ses ouvrages.* Dissert. sur Grot. XIII.

eene geruststellling tegen eigen zwakheid, een halt, een baken, een eindelijk rustpunt waar men in de vreesverwekkende beweging hoopte te zullen stilstaan.

Zoo had later Mendelsohn's navolging van Plato, over de onsterfelijkheid der ziel, juist aan de betwijfeling dier onsterfelijkheid haren grooten opgang te danken.

Het plan van Grotius' werk is als volgt:

In het eerste boek worden Gods bestaan en voorzienigheid bewezen, niet slechts door de rede, maar door de gebeurde wonderen en de geschiedenis van het Joodsche volk; daarop ook de onsterfelijkheid der ziel aangetoond; waaruit dan het besluit wordt getrokken, dat de mensch voor een eeuwig geluk bestemd is, hetwelk hij door de ware godsdienst moet verkrijgen.

Het tweede boek is reeds onmiddellijk aan het bewijs des Christendoms gewijd. Christus heeft geleefd, en is na zijnen smadelijken dood van zijne leerlingen aangebeden. Dat moet het gevolg zijn geweest der door Hem verrigte wonderen, welker waarheid, inzonderheid der verrijzenis, wordt aangetoond. De godsdienst nu door Christus gesticht, overtreft alle anderen, door het loon dat zij belooft, door de leer die zij verkondigt, door de grootheid van Christus zelven, en de wonderbare wijze waarop zij zich heeft uitgebreid.

In het derde boek begint hij met te zeggen, dat wie nu door de aangevoerde bewijzen overtuigd is, en het Christendom geheel wil leeren kennen, naar den bijbel moet verwezen worden. Het is dus om de echtheid en waarheid des bijbels te doen, waaraan dit geheele derde boek besteed wordt.

Eindelijk in het vierde, vijfde en zesde boek wederlegt hij het Heidendom, het Jodendom en het Islamisme.

In dat plan is niet alleen de Protestantsche inconsequen-

tie zigtbaar, waarmede Grotius de geschiedenis en de daarin voorkomende personen en verschijnselen inroept, om de ongeloovigen te voeren naar eenen bijbel dien zij nu door zich zelven en zonder hulp zullen moeten verstaan — maar ook de rationalistische oppervlakkigheid, waarmede hij zich tevreden houdt, en de ware natuur des Christendoms onaangeroerd laat. Van den zondeval en diens gevolgen wordt niet gerept, de eigenlijke beteekenis der offerdienst niet opgegeven, en noch Christus' Godheid, noch het geheim der H. Drievuldigheid uitdrukkelijk beleden. De oude apologeten des Christendoms, te beginnen met den brief aan Diogneet, zijn dieper dan deze in de zeventiende eeuw geschreven apologie van Grotius, en de redenen die hij in sommige brieven ter zijner verdediging aanvoert: dat dat alles later moet geleerd en de H. Drievuldigheid uit de schriftuur en niet door de rede bewezen worden, strekken slechts tot eene verschooning die volstrekt niet noodig moest zijn. De oude apologeten en kerkvaders, schoon zij de groote geheimen des Christendoms verzwegen, ten einde die door de Heidenen niet zouden bespot worden, gaven niet alleen meer te denken en spraken uit hoogeren geest, maar als er soms geen reden van geheimhouding bestond, lieten zij zich openlijk uit. Zoo stoort zich de H. Justinus niet aan die *disciplina arcani*, dewijl hij tot een Marcus Aurilius spreekt. En nu het Christendom door eene geschiedenis van zooveel eeuwen gevestigd is, nu het zich met zooveel gezag aan de ongeloovigen kan doen hooren, en deze gelijk zij hier verondersteld worden, zulke bepaalde opwerpingen tegen die alom gepredikte geheimen aanvoeren, zal daar met zekere achterhoudendheid over moeten gesproken worden? Of is het, Lib. V, § XXI, een ge-

noegzaam antwoord aan de Joden, wanneer deze ons beschuldigen van vele goden te aanbidden — met terzijdelating van het geheim der H. Drievuldigheid, slechts te wijzen op 'tgeen een Philo zegt, of op 'tgeen de pantheïstische Kabalisten van drie lichten in God verhalen? Denken de Christenen onder Zoon en H. Geest niets meer, althans niets veel meer bepaalds, dan de Joden onder de door Grotius almede aangevoerde *schechina*, welke immers bij hen dan den Zoon, dan den H. Geest, en soms slechts eene bijzondere tegenwoordigheid of werking Gods schijnt aan te duiden? In een gedicht voor zeelieden, door hem in zulke treurige dagen gemaakt, zou dit voorbijgezien kunnen worden, niet in een Latijnsch geschrift dat aan Europa ter lezing werd aangeboden.

Ook tusschen het Katholiek en Protestantsch beginsel spreekt hij zich niet duidelijk uit. 't Is waar, hij voert die ongeloovigen naar den bijbel, en niet naar de Kerk, maar hij laat het aan hen toch over, uit dien bijbel, dien hij hier slechts als een gewoon boek beschouwt, de ware Kerk te leeren kennen, en zoo hij niet met de Katholieken een onfeilbaar goddelijk gezag in de geschiedenis doet zien, evenmin leert hij met de Protestanten eene private ingeving. Uit eenen brief aan zijnen broeder blijkt, dat hij dit met voordacht doet. „Het gezag der Kerk is, goed „verstaan zijnde [bloot historiesch genomen], van niet „weinig gewigt om de opregtheid (*fides*) des bijbels te „bewijzen. Want de overeenstemmende getuigenis des „Christendoms van de eerste eeuwen af, laat mij niet „toe te twijfelen, dat deze boeken van degenen zijn wier „namen zij voeren, of van zulken, door welke zij geacht „worden geschreven te zijn. Dat vastgesteld zijnde, hebben „wij vervolgens te bewijzen, dat die schrijvers noch uit

„onwetendheid noch uit kwade bedoelingen van de waar-
„heid zijn afgeweken, en wanneer ook dat is aangetoond,
„hebben we de beide gronden die te zamen aan de bijbel-
„boeken een volkomen gezag verzekeren. Maar dat met
„onfeilbaarheid oordeelend gezag, 'twelk aan de kerk,
„en wel door de Roomschen aan de hunne wordt toe-
„geschreven, blijkt niet uit de rede (want de Roomschen
„zelven erkennen, dat de Synagoog dat voorregt niet had)
„*en moet dus tegen degenen die het ontkennen uit de*
„*schriftuur* bewezen worden — zoo ook behoorde de ge-
„tuigenis des Geestes, waarvan de Protestanten gewoon
„zijn gebruik te maken, niet tot mijn onderwerp, waarin
„tegen de ongeloovigen gestreden wordt" [1]).

Daarbij had hij, gelijk thans vele Protestanten, over het gezag des bijbels, zeer onklare en strijdige meeningen. De geheimen des geloofs wil hij slechts uit den bijbel bewezen hebben, en echter zegt hij: „de geleerdheid aan-
„gaande de stellingen (*sententiae*), de eerdienst (*ritus*) en het
„bestuur der oude Kerk is van zeer veel nut; de kennis
„dezer zaken strekt ons tot eene voorlichtende fakkel,
„wanneeer wij in de uitlegging der schriftuur niet
„voort kunnen (*in sacrarum rerum intellectu haesitamus*),
„of ook wanneer wij zoeken wat het best zij te doen
„in die dingen, waarover niets strikt is voorgeschre-
„ven" [2]).

Alzoo beslist de kerkelijke overlevering, wanneer de bijbel onduidelijk is, en gelijk ieder boek wordt de bijbel door de historie nader verklaard. Maar hoe zal dan de bijbel eenige kenbron zijn? En waarom wil Grotius, dat

---

1) Secunda series, Ep. 21.
2) Ibid. Ep. 197.

men, over de H. Drievuldigheid sprekend, geene woorden gebruike die in de schriftuur niet staan [1])?

Merkwaardig is het hoe hij zich in zijn werk zelf over de oneenigheid der Christenen uitlaat. „Dat, zegt hij, ge„gebeurt in alle wetenschappen — maar dat verschil van „gevoelen (in de wetenschappen) blijft gewoonlijk binnen „zekere perken. Zoo ook belet het verschil der gevoelens „onder de Christenen niet, dat er genoegzame zekerheid „is aangaande de [praktische] voorschriften, dat is, die „voorschriften welke wij ter bijzondere aanbeveling van „het Christendom hebben aangevoerd" [2]). Er volgt dus, dat de Socinianen, die insgelijks de van Grotius bedoelde voorschriften willen nageleefd hebben, van het Christendom niet zijn uit te sluiten. Wij zullen straks zien, dat zoodanig ook Grotius' meening geworden was. Hij huldigde thans zeker algemeen Christendom, en verheugde zich uitermate, dat niet alleen Protestanten maar ook Katholieken zijn werk prezen. Herhaaldelijk meldt hij, dat de Kardinaal Barberini er een groot behagen in schepte, en het altijd met zich droeg, enz. [3]).

Maar bijzonder blijkt de geest die hem voortvoerde, uit zijne uitleggingen van den bijbel. Reeds vroeg en gedurende zijne gevangenis moet hij zich daarmede hebben bezig gehouden. In 't laatst van 1621 schrijft hij aan Vossius, dat hij een gedeelte van zijne aanteekeningen op de Evangeliën aan zijne vrienden zou laten zien [4]). Aan denzelfden meldt hij in 1626, dat hij die op Joannes voltooid heeft. Maar eerst in 1641 werden zijne aantee-

1) Secunda ser. Ep. 149,152.

2) De ver. Rel. Christ. L. II § XVII.

3) Secunda ser. Ep. 149, 181, 411. Het werd niettemin op den Index geplaatst.

4) Ep. 163.

keningen op 't geheele Nieuwe Testament, te Amsterdam uitgegeven 1). In 1644 verschenen te Parijs ook zijne aanteekeningen op het Oude Testament, zoodat hij tot in het laatste zijns levens zijne krachten aan dien zoo gewigtigen arbeid besteedde.

Dat Grotius, met eene zoo verbazende geleerdheid, en zoo veel philologische kennissen uitgerust, en daarbij in de kritiek reeds zoo lang en zoo veelvuldig geoefend, een zeer uitstekend werk moest leveren, laat zich vooraf reeds veronderstellen. We kunnen ter waardering van dit zijn werk niet beter doen, dan het oordeel mede te deelen, dat Richard Simon over zijne aanteekeningen op het Nieuwe Testament gegeven heeft, en dat thans wel weinig tegenpraak zal ontmoeten.

„De geleerde uitlegger (Grotius) laat zich soms door „anderen misleiden, dewijl hij niet altijd de oorspronkelijke „schrijvers zelven heeft geraadpleegd. Men moet dus geen „geloof schenken aan al zijne aanhalingen: het is daarom „goed daarmede voorzigtig te zijn, en het eerst te onder„zoeken. Ondanks deze gebreken moet men hem dat „regt laten wedervaren, dat hij, wat geleerdheid en ge„zond oordeel betreft, alle uitleggers overtreft, die voor „hem over het Nieuwe Testament geschreven hebben. „Met zorg spoort hij den grammaticalen en letterlijken „zin op, en om dien des te beter te verstaan, klimt hij „op tot den oorsprong der woorden. Hij legt de hebrais„men uit, en neemt dikwijls zijn toevlugt tot de Griek„sche vertaling der Zeventig, ten einde meer licht over „de uitdrukkingen der Apostelen en Evangelisten te ver„spreiden. Zelfs heeft hij de in gebruik zijnde spreek-

1) Ep. 1531.

„wijzen der Rabbijnen niet veronachtzaamd. Eindelijk „heeft hij op vele plaatsen door kleine in zijne aantee- „keningen opgenomen verhandelingen de theologie der „ouden opgehelderd. Wat zijn kritiek betreft, hij is daarin „zeer bedreven. Indien hij nieuwe Grieksche handschriften „had gehad, zou hij er nog grooter ontdekkingen in ge- „maakt hebben. Maar hij bezat slechts het Alexandrijnsche „handschrift" [1]).

Die uitspraak moet echter gewijzigd worden in zoo verre Grotius, onder het dogmatiesch opzigt, groote berispingen verdient. Uit zijne brieven blijkt, dat hij zich wel bewust was hoezeer daarom zijn werk mishagen moest. „Mijne aanteeke- „ningen op drie Evangelisten zijn af, dus schrijft hij in „1625 aan Vossius. De vierde blijft nog over. — Maar „het is niet in mijn belang, dat dit werk verschijne zoo- „lang ik in Frankrijk leef. Want degenen die zich uit- „sluitend met de theologie bezig houden, willen niet, „dat dit werk door mij ondernomen worde. *Voorts zou ik „een en ander moeten zeggen*, dat niet smaken *zou aan „geestelijken van dit land* (*qui hic sacra curent*), *die „ik moet vreezen verstoord te maken*" [2]). Zeer zeker is hetgeen de Lutheraan Calovius er over oordeelde, „dolzinnig te heeten. „Men zou, zegt hij, zijne theolo- „gie geheel naar eigen keuze opgezocht en waarlijk „kettersch noemen, zoo niet soms het atheïsme voor „den dag kwam, 'twelk erger is dan alle ketterij" [3]).

---

1) *Hist. crit. du N. T.*, Ch. LIV.

2) Ep. 212. Toen hij omstreeks twintig jaren later het Oud Testament uitgaf, was hij geheel anders gezind, en schreef hij, dat voortreffelijke (Katholieke) doctoren er niets strijdigs met de Katholieke godsdienst in gevonden hadden. Scc. scr. Ep. 720.

3) Abr. Calov. init. Comm. in N. T.

Wij die Grotius' bedoeling en gesteldheid hebben te beoordeelen, kunnen ons bepalen met hier de voorrede aan te halen, die hij later, bij geheel veranderde gezindheid, voor zijn werk plaatste: „Toen ik deze aantee-„keningen (op het N. T.) in gevangenschap schreef, als „privaat-persoon voltooide, en uitgaf terwijl ik tot zekere „waardigheid (van Zweedsch gezant) verheven was, heb „ik mij altijd ten doel gesteld, mij aan geen enkele dier „partijen, waarin wij Christenen tot groot nadeel onzer „eeuw verdeeld zijn, dienstbaar te maken, maar aan vol-„strekt alle Christenen. — Doch ik betuig, dat, zoo ooit „iets door mij geschreven is, hetwelk strijdt met die zin-„nen der schriftuur, welke de Christelijke kerken van „de eerste eeuw ontvangen en met voortdurende over-„eenstemming gehouden hebben, ik, ofschoon ik genoeg-„zaam vertrouw, dat zoo iets niet zal gevonden worden, „volkomen bereid ben, het te houden voor niet geschre-„ven en het te veranderen".

Grotius wilde dus noch voor Katholieken noch voor Protestanten, maar voor allen schrijven; waaruit volgen moest, dat hij *in 't algemeen* wel geen onwaarheid, maar de verlangde waarheid niet zegt, en in zoo ver eene oppervlakkige theologie verkondigt, waarmede slechts sommige rationalisten en Socinianen kunnen voldaan zijn. Want ook de Socinianen werden door hem niet meer uit de Kerk gesloten. Hij, die hen vroeger (1615) zelfs den naam van ketters niet waardig keurde, schreef nu (1631) aan den Sociniaan Crellius, welke op zijn werk *De satisfactione Christi* heuschelijk geantwoord en hem met lof overladen had: „Ik dank u bij dezen, vooreerst, dat gij — „zeer vriendelijk met mij zijt te werk gegaan, zoodat ik „mij over niets beklagen kan, dan dat gij mij te veel

„geprezen hebt; verder, dat gij mij deels veel nuttigs „deels veel aangenaams om te weten geleerd hebt, en „mij door uw voorbeeld hebt aangespoord, om den zin „der schriftuur naauwkeurig te onderzoeken. Te regt oor„deelt gij van mij in uwen brief — dat ik niet van die„genen ben, die, om een zonder schade der godsvrucht „bestaand verschil van gevoelen, van iemand afkeerig zou „zijn, of de vriendschap van eenen braven man verwer„pen. Ook in het boek *De vera Religione* [1]), dat ik reeds „doorloopen heb en nog eens lezen zal, vind ik veel dat „zeer oordeelkundig is opgemerkt. Onze eeuw wensch ik „geluk, dat er mannen gevonden worden, die zooveel „belang niet stellen in spitsvondige twisten, als in ware „levensverbetering en dagelijkschen voortgang ter heilig„heid. — Daar ik niets anders vermag, bid ik den Heere „Jesus, dat Hij u en anderen die de godsvrucht bevor„deren, genadig zij" [2]).

Wanneer men zich in de plaats stelt van eenen zoekenden Protestantschen geleerde die aan een ander geleerde schrijft, kan men die beleefdheden en nog veel meer goed maken, en al zeer ligt begrijpen, dat uit Grotius' woorden geenszins te besluiten is, dat hij zelf de gevoelens van een Crell of een Völkel omhelsd had; maar het is toch met geen waar Christelijk geloof overeen te brengen, wanneer hij van de Socinianen zegt, dat zij de godsvrucht bevorderen, en dit, met terzijdestelling der dogmatische waarheid, als de eenige zaak des Christendoms doet voorkomen. Het is eene oppervlakkigheid, die ten laatste zou

---

1) Een werk van den Sociniaan Völkel door Crell uitgegeven. 't Is wonder dat Bossuet deze woorden van Grotius niet aanvoert.

2) Ep. 280.

uitloopen op den onzin van Voltaire: *Pratiquez la vertu : le reste est arbitraire.*

Hij schrijft aan denzelfden een jaar later, dat het hem „smart, te zien, dat zij die zich Christenen noemen, met „zoo aanhoudende gramschap tegen elkander strijden, „indien men het wel nagaat, om wat nietige redenen!" (*quantillis de causis*) [1]). Ook in dien brief zegt hij, met vrucht de schriften van Crell te lezen, en voegt er achter: „daarom bid ik God, dat Hij u en uws gelijken „het leven en al wat er meer voor zulk een arbeid noodig „is schenken moog".

Zelfs de vrij gunstige wijze waarmede hij in deze jaren de hiërarchie beschouwt, getuigt voor eene rationele, meer menschelijke opvatting der godsdienst. In een geschrift *De summo Sacerdotio*, 'twelk door den geest dien het ademt tot het tijdperk zijns levens dat wij thans behandelen behooren moet [2]), laat hij zich volgender wijze over de hiërarchie uit.

„De oude Christenen, ook zij die, buiten de grenzen „des Romeinschen rijks, onder de Persen, Indianen en „Germanen leefden, volgden niet alleen het gezag der „algemeene conciliën, maar eerden den Bisschop van „Rome, als den eersten der Bisschoppen en den voor„naamsten bewaarder der wetten van Christus, en der „canons der Kerk; hetwelk ter bewaring der eenheid „onder alle Christenen nuttig was, zoolang die Opper„priesters zich hielden bij een christelijk leven en chris„telijke zorgen; want daar Christus en zijne Apostelen „zich ten doel stelden, om door de geheele wereld ééne

1) Ep. 297.

2) Bovendien noemt hij daarin de constitutie van Gregorius XV over het conclave: *recens*, en deze constitutie is in 1621 gegeven.

„kerk te verspreiden, die door den band van heilige „gemeenschap aanéén sloot, zijn daarvoor de geestelijke „vergaderingen wel veel vermogend, maar, daar zij niet „altijd mogelijk zijn, is het nuttig, dat, gelijk de scholen „der philosophen hare hoofden hadden, zoo onder de „bisschoppen er een uitsteke, gelijk Irenaeus zich uit- „drukt: met principale magt, naar welke degenen die „de eenheid beminnen, bij het ontstaan van strijdigheden, „het oog wenden, en zoo door hunne overeenstemming „de scheidingen onderdrukken; hetwelk we in de quaestie „over den doop der ketters en over de wederaanneming „van groote misdadigen gezien hebben. Eene andere vraag „volgt: of die Opperpriester van vele rijken het regt „moet hebben van te dwingen (*jus cogendi*); vervolgens „of hij zulk een magt van wapenen moet bezitten dat „hij tot de regerende vorsten behoort" [1]). Die beide vragen worden in ontkennenden zin beantwoord, en zoo uit de voorbeelden die hij ten bewijs aanhaalt: van den raad der Amphictyonen, van de Califen en den Joodschen hoogepriester enz. als uit zijne geheele opvatting blijkt, dat hij de hiërarchie als eene nuttige bloot historische instelling beschouwt, en zich daarover met eenige oppervlakkige, onbepaalde en inderdaad overstandelijke gedachten tracht te vrede te stellen.

In een ander opstel: *De Dogmatis, Ritibus et Gubernatione Ecclesiae Christianae*, 'twelk weder later geschreven is dan het straks aangevoerde, dewijl dit er in wordt aangehaald, opent hij de deur voor alle sekten. Eenige algemeenheden met welke een Sociniaan uitermate tevreden moet zijn, worden slechts als het eigenlijk

1) *Opp. Theol.* III, p. 750.

oorspronkelijk Christendom voorgesteld; verschil in 't leerstuk, in de ritus, in den vorm van bestuur wordt voor onverschillig gehouden, en bijzonder geijverd tegen de definitie of strikte bepaling der leer; slechts uit heerschzucht heeft de Paus de wijze van voortkomst des H. Geestes tegen de Grieken bepaald [1]).

Grotius alzoo verviel meer en meer in die algemeenheid waartoe de bloot menschelijke rede natuurlijk en, in dien zin, noodzakelijk voert. De werken, die hij gedurende dien tijd schreef, waren niets slechts uitingen van zijnen geest, waaruit wij zijne zienswijze leeren kennen, maar middelen om deze in hem te vormen en zoo mogelijk te bevestigen. Hoe kon hij in zijn *De jure Belli et Pacis*, de maatschappij op den mensch gronden en het abstracte regt voor het persoonlijk gezag in de plaats stellen, hoe in zijn *De veritate Religionis Christianae*, het Christendom in 't algemeen, met inbegrip van alle sekten, verdedigen en bewijzen, hoe, eindelijk, den bijbel ten behoeve van allen die zich Christenen heeten, uitleggen — zonder eene oppervlakkigheid in zich aan te kweeken, waarbij de rede hare eischen slechts schijnbaar voldaan vindt, en zich oefent om zich zelve in slaap te wiegen? Reeds zijn afgezonderde toestand, waarbij hij van de Protestantsche sekten zoowel als van de Katholieke Kerk gescheiden bleef, en aan geene openbare godsdienstoefening deel nam, moest op den duur dergelijke gevolgen hebben. Maar bijzonder deed zijne zucht naar eenheid en vrede, hoozeer die van zijn hoogeren aanleg en zijne goedhartigheid getuigde, hem rust zoeken in een bloot menschelijke welwillendheid, die hem Christelijke liefde toe-

---

[1]) Ibid. p. 752—753.

scheen, en in allen geval geen grond opleverde voor onverschilligheid omtrent de gewigtigste waarheden. „Ik — dus verklaart hij in 1637 aan Nicolaas Reigersberg, terwijl hij zich over het hem toegeschreven Socinianisme verdedigt, — „ben zoo van harte gesteld, en van geest ge„vormd, dat ik mij met alle menschen, voornamelijk met „alle Christenen, *hoe ver ook afgedwaald*, eenigzins ver„bonden acht" [1]).

Maar hier doet zich de vraag voor, tot hoever Grotius zelf afdwaalde. Dat zekere rationalistische strekkingen zich bij hem ontwikkelden, valt na al het aangevoerde niet te betwijfelen. Is het evenwel aan te nemen, dat de zoo zware tegen hem ingebragte beschuldigingen gegrond zijn? Was hij, want dit toch zegt men, Sociniaan geworden?

Wie zich hier eenigermate herinnert wat wij al van Grotius hebben medegedeeld, en bedenkt, dat een Sociniaan de H. Drievuldigheid, de zondeval, de Godheid van Christus, den offerdood en de levendmakende genade, en eigenlijk alle geheimen verwerpt, zal zich geenszins verwonderen, dat wij de vraag ontkennend beantwoorden, en zelfs de uitdrukking van Bossuet wat te hard vinden: *Grotius prend l'esprit des Sociniens.*

Dat hij vroeger aan de opgenoemde punten en bepaaldelijk aan de Godheid van Christus geloofde, hebben we met zijn eigen woorden bewezen, en dat hij er ook in later leeftijd aan geloofde, erkent Bossuet. „Het was toen, „dat hij om met een enkelen trek al het Socinianisti„sche uit te wisschen wat hij in zijne aanteekeningen „gemengd had, zeer bepaald verklaarde, dat hij opzig„tens de Drievuldigheid en de menschwording van Jesus

---

1) Ep. 880.

„Christus alles hield, wat de Roomsche Kerk en de „Universiteit van Parijs geloofde" [1]).

Welke bewijzen zijn er dan, dat Grotius in dien tusschentijd Sociniaan werd?

Dat hij er in zijn *De veritate Religionis Christianae* niet voor uitkwam, hebben we zelven opgemerkt, en we zijn niet bevredigd als Grotius zegt: „Over de Drievul- „digheid en andere twistpunten had ik daar niet onmid- „dellijk te spreken, en die dat met de natuurlijke rede „of naar Platonische stellingen behandeld hebben, heb- „ben der zaak des Christendoms meer kwaad dan goed „gedaan" [2]). Maar daaruit volgt nog geenszins, dat hij die geheimen verwierp. Hij wilde te zeer aan allen voldoen en zocht vrede en eenheid op de wijze waarop men die, Protestant zijnde, alleen zoeken kan, dat is: door aan ieder zijn gevoelen te laten. Want gelijk wij uit zijne brieven aan zijnen vader getoond hebben, en ook blijkt uit zijne briefwisseling met Du Vair [3]), dacht hij reeds in 1621 aan eene hereeniging aller Christenen. Dit gevoegd bij eenige rationalistische koelheid, was genoeg om hem zoo onbepaald te doen spreken. Ook vonden de Katholieke en Engelsche Bisschoppen in dat werk geen Socianisme. Slechts Voetius en diens gelijken beschuldigden hem daarvan [4]).

Zijne brieven aan Crellius, straks door ons aangevoerd, moeten op dezelfde wijze uitgelegd worden. Hij beantwoordt diens lof met vele beleefde betuigingen, prijst hem en de zijnen, maar gaat toch niet zoo ver van hem in de

---

1) Diss. sur Grotius. XIX.
2) Sec. ser. Ep. 439. Ibid. Ep. 21.
3) Ep. 150
4) Secunda ser. Ep. 411.

zaak daar het op aankwam: *de satisfactie*, gelijk te geven. Integendeel houdt hij die waarheid vast, en wil Crell niet openlijk beantwoorden, omdat hij oordeelde alles genoegzaam bewezen te hebben [1]), en het onvoorzigtig achtte, in Frankrijk over eene dwaling te spreken, die er niet was doorgedrongen, en welker wederlegging daar dus meer kwaad dan goed konde doen. „Zij kan, zeide hij, „zegepralend wederlegd worden, maar het is veiliger dat „men haar niet eens kent" [2]).

Schoon we het ter beoordeeling van Grotius van minder belang achten, willen we niet onopgemerkt laten, dat die brieven aan Crellius welligt door de Socinianen verminkt of vervalscht zijn. Ook Richard Simon vermoedt het, we weten niet op wat grond. Maar we hebben eenen brief van Grotius gevonden, die ons in dat vermoeden niet weinig versterkt. Aldus schrijft hij in 1638 aan zijnen broeder: „Een voornaam Engelsch godgeleerde heeft mij „eenige gedeelten getoond van hetgeen ik voorheen aan „Crellius, die mij met veel heuschheid geschreven had, „met evenveel heuschheid geantwoord heb. Deze mijne „zachtzinnigheid hebben de aanhangers van Socinus tot „een bewijs willen maken, dat ik met hen overeenstemde, „en zij hebben die gedeelten van mijn schrijven in En„geland verspreid. Ik had liever gehad, dat zij alles wat ik „hun geschreven heb, hadden openbaar gemaakt. Het zou „gebleken zijn, dat ik volstrekt niet van gevoelen veranderd „ben. Hetwelk ik ook aan dien godgeleerde zoo uit mijn „*De jure Belli et Pacis*, *titulo de poenarum communica*„*tione*, als uit verschillende plaatsen van mijn *Veritas*

1) Ep. 1096.
2) Ep. 880.

„ *Religionis Christianae*, en uit mijn *Anecdota* op Matthaeus „zoo duidelijk gemaakt heb, dat hij gemakkelijk den mond „zal stoppen en aan de Socinianen en aan diegenen die „willen dat ik Sociniaan ben" [1]).

Men behoort Grotius te beschouwen niet als een Katholiek, die, vol van een heilig ontzag voor de waarheden des geloofs, vreest daar in het minst van af te wijken, maar als een Protestant, die er vrijer mede te werk gaat, die naar den indruk van omstandigheden spreekt, die noch gezag volgend noch stelselmatig voortgaand, maar altijd zoekend, uitdrukkingen doet waarop men evenmin voort moet redeneren als hij zelf. Zoo zeide Grotius meermalen, dat het voornamelijk aankomt op de praktijk of de beoefening der deugd, en wekte daardoor het vermoeden, dat hij, in Sociniaanschen zin, alles deed gelegen zijn in de menschelijke daad. Maar, aangenomen, dat hij zich *te veel* aan die gedachte overgeeft, hetzij om er bij den bestaanden twist en eigen onzekerheid zekere rust in te vinden, hetzij uit ijver tegen de hem zoo vijandige Calvinisten, is hij daarom reeds Sociniaan? Is hij daarom geheel van gedachte veranderd aangaande de Verlossing, de genade enz.? En al beschouwt hij de gevoelens die men aangaande die leerstukken aankleeft, als onverschillig met betrekking tot de zaligheid, volgt daaruit, dat *hij voor zich* over die leerstukken onware gevoelens omhelsd had? Een paar voorbeelden zullen het ophelderen. Over eene dergelijke beschuldiging, die men tegen hem had ingebragt ter gelegenheid van zijn werk *De veritate Religionis Christianae*, schrijft hij in 1628 aan zijnen broeder: „Ik stoor mij aan die geruchten niet.

---

[1]) Secunda ser. Ep. 440.

„Er is hier niemand van de Roomschen, niemand van „de Protestanten die het niet goedkeurt. Maar mogelijk „denken die (van wie gij spreekt) als Voetius, dat het „Sociniaansch is, het voornaamste deel van de godsdienst „te stellen in de nakoming van Christus' geboden. Ik „voor mij zie, dat in de eerste eeuwen der Christenen, „de kerkvergaderingen, de leeraars, de martelaars van „oordeel zijn, dat weinige dingen behoeven geweten te „worden, en we overigens naar onze bedoeling om Hem „te gehoorzamen bij God geschat worden" [1]). In een' anderen brief van 1637, waarin hij zijn broeder vraagt om eenen predikant voor zijn huisgezin op te zoeken, wenscht hij een Hollander die reeds een beroep gehad heeft (dus wel geenen Sociniaan), „die over de praedestinatie en „wat daarmede zamenhangt het ware gevoelen heeft; overi- „gens niet iemand derzulken die de perken te buiten „gaan (qui non sit τῶν πηδώντων ὑπερ τὰ ἐσκαμμένα), „hoedanigen mij, zooals ge weet, nimmer bevallen heb- „ben". Hij wil dus geen Calvinist, maar ook niet iemand die er al te ruim over denkt, en zegt een weinig verder: „Wanneer ik alles naga, vind ik geen heilzamer en „meer vrede brengende manier van de godsdienst te on- „derwijzen, dan die door Poppius gevolgd is; namelijk „de betwiste punten te vermijden, zich te houden bij het- „geen geschreven staat, en al het overige te doen dienen „tot eene verbetering des harten (*animorun emendationem*) „die vruchtbaar is in goede werken. Daarom vind ik het „zeer goed dat [gelijk in de Katholieke Kerk gebeurt] de, „om hare eenvoudigheid en nuttigheid, uitgekozen ge- „deelten der schriftuur, welke men Zondaagsche Epistelen

---

1) Secunda ser. Ep. 189.

„en Evangeliën noemt, voorgelezen worden; voorts dat „de Sakramenten worden toegediend alleen met de woor- „den der instelling, of met bijvoeging van eenige plaat- „sen uit de schriftuur, welke het ware nut (*usum*) der „mysteriën te kennen geven. En daarheen, zie ik, ging „het streven van Tauler, Thomas van Kempen en anderen, „welker schriften zelfs door van hen verschillenden onmo- „gelijk niet kunnen worden goedgekeurd" [1]). Schoon met dat alles aan de eischen der Katholieke waarheid niet wordt voldaan, voelen wij er juist geen Socinianisme in, maar de verlangens van Grotius' goed en onbevredigd hart.

Een andere reden, waarom, tot onze verwondering, Bossuet hem van Socinianisme beschuldigt, is zijn gevoelen over de inspiratie der schriftuur. Grotius schrijft eene eigenlijke inspiratie toe aan de boeken der profeten (*dictatos a spiritu sancto*), maar andere boeken der schriftuur zijn in dien zin door den H. Geest ingegeven, dat zij slechts geschreven zijn „*pio animi motu*". Zoo had Lucas geen goddelijke inspraak (*Divino afflatu*) noodig, om op te schrijven wat hij Paulus zag verrigten. „Waarom zijn „dan de boeken van Lucas kanoniek? Omdat de Kerk „der eerste tijden heeft geoordeeld, dat zij godvruchtig en „getrouw geschreven zijn over zaken van het hoogst ge- „wigt voor de zaligheid". Aldus Grotius in zijn *Votum pro pace* [2]). Er is daarin geen de minste reden om hem van Socinianisme te beschuldigen, want het gevoelen dat hij aankleeft is nooit door de Kerk veroordeeld. Waar Grotius zich dikwerf, op het voorbeeld veler oudvaders,

---

1) Secunda ser. Ep. 402.
2) *Opp. Theol.* III, p. 672.

mede verdedigt, past ook hier: dat alles wat Socinus zegt niet Sociniaansch is [1]).

Van de nimmer goed te keuren wijze waarop hij de schriftuur heeft verklaard, hebben we reeds gesproken. Men sla daar al de plaatsen na die ten bewijs van Christus' Godheid plegen te worden aangevoerd, en men zal, als wij, de treurige ondervinding verkrijgen, dat hij overal zich bij uitleggingen bepaalt, die wel niet onwaar, maar de eigenlijk gevorderde niet zijn, en daardoor ontrouw wordt aan de hoogste en heiligste waarheid des Christendoms. Dat hij voor zich aan de Godheid van Christus niet meer geloofde, volgt er echter geenszins uit, en Bossuet zelf zegt er van: *quoiqu' en y regardant de près, le verbe qu'il introduit dans le premier verset de l'Évangile de saint Jean, soit plutôt philosophique et platonicien, que chrétien et apostolique, on ne doit pas l'accuser d'avoir jamais tout à fait abandonné la divinité de Jesus-Christ*" [2]). Zoo is het! Nooit heeft hij die waarheid losgelaten. Niet alleen ontkent hij haar in zijne uitleggingen niet, maar beweert altijd, zooals op veelvuldige plaatsen zijner brieven blijkt, dat hij dezelfde gevoelens belijdt welke hij in zijn *De satisfactione* beleden heeft; en we hebben vroeger aangetoond, dat hij daarin de Godheid van Christus erkent [3]). Zoo ook wil hij soms niet, dat men over de Drievuldigheid meer zegge dan in

---

1) Ep. 387.

2) Dissert. sur Grotius, III.

3) "Hoe weinig Sociniaansch ik ben (dus schrijft hij in 1637 "aan zijnen broeder) bewijst mijn boek *De satisfactione*, hetwelk "Radziwil, zeker de voornaamste der Gereformeerden van Polen, "dikwijls heeft doen herdrukken, en hetwelk het eenige is, dat "zij, tegen wie het geschreven werd, de moeite eener wederleg-"ging hebben waardig gekeurd". Secunda ser. Ep. 411.

den bijbel staat [1]), maar nergens verwerpt hij dit geheim; hetgeen hij toch zoude moeten gedaan hebben in zijne vertrouwelijke brieven aan Vossius of aan zijnen broeder, waarin zoo dikwijls sprake is over dat geloofspunt. Eindelijk in zijn verzen, die volgens zijn verlangen, in 1637 herdrukt werden, wordt de Godheid van Christus duidelijk beleden [2]); hetgeen te merkwaardiger is, dewijl hij aan zijnen broeder schrijft dat daar staat wat hij gelooft [3]).

Een Socianistiesch gevoelen over de onsterfelijkheid schijnt hij echter te zijn toegedaan. Bossuet wil dat hij de onsterfelijkheid der ziel geheel loochent, en beweert dat wij die slechts door Christus hebben verkregen [4]). Dit blijkt volstrekt niet. Maar wanneer men de schriftuurplaatsen daar Grotius er over spreekt en waar hij zelf op verwijst: Genes. II, 7; Job XXXIV, 14; Psalm CIV, 29; Actor. XVII, 25; Eccles. XII, 7, vergelijkt met hetgeen hij zegt *Annot. ad Cassand.*, *Opp. Theol.* III, p. 615, en verder in zijn *Votum pro pace*, Ibid. p. 656, dan was Grotius van meening, dat aan Adam slechts een aardsch leven, niet het hemelsch leven, waarin wij God zullen aanschouwen, beloofd was; maar hij beweert daarom niet, dat Adam sterven zou. Het zou ook weinig overeenkomen met zijn geloof aan de straffe der hel [5]). Het

---

1) Secunda ser. Ep. 152.

2) *Christe caput rerum vitae melioris origo,*
Immensi mensura Patris, quem mente suprema
Miratus sese Genitor de lumine lumen
Fundit, et aequali se spectat imagine totum.
Hug. Grotii Poemata, p. 10.

3) Tot onze spijt kunnen wij die plaats zoo spoedig niet terugvinden.

4) Diss. sur Grot. IV.

5) Ep. 880. Uitdrukkelijk leert hij ook die onsterfelijkheid in zijn *Verit. R. Christ.*

belangrijkst wat wij er over te melden hebben, is hetgeen aan Bossuet onbekend schijnt, dewijl hij er niet van spreekt, dat namelijk Grotius ook aangaande dat punt zich aan de Kerk en de universiteit van Parijs heeft onderworpen [1]).

Onzes bedunkens drukt ook Bossuet te veel op 'tgeen Grotius van de profetiën, of bij Matth. I, 22, over het *ut adimpleretur* zegt: „De Apostelen wilden door „dergelijke getuigenissen de Joden niet bestrijden, om te „bewijzen dat Christus de beloofde Messias is, want wei„nige zijn de orakels die zij tot dat doel aanhalen, voor 't „overige zich vergenoegend met de mirakelen en de ver„rijzenis van Jesus Christus, want (gelijk hij weleer zeide), „óf dit, óf niets was genoeg. Maar aan degenen die reeds „overtuigd waren, dat Jesus die Messias was, wilden ze „ook aangetoond hebben, hoe de gansche goddelijke oeko„nomie der vorige tijden, dien Christus en zijne daden „als het schoonst en volmaaktst model voor oogen heb„bend, al het overige naar die gelijkenis als vormde".

Het waren dus *typen die zich vervulden*. En wanneer men nu ziet, hoe zorgvuldig het *voorbeduidende* en de naauwkeurigheid dier typen door Grotius al verder worden aangetoond, dat hij geenszins het *ut* of *ἵνα* houdt voor het rationalistische: *zoodat men er op kan toepassen*, en hij II Petr. I, 19 aldus verklaart: dat de taal der profeten wel gezag heeft, maar nog meer gezag verkrijgt sinds gezien wordt, „hoe schoon de gebeurtenissen over„eenkomen met hetgeen van de Messias gezegd is" — dan wordt de fout, die hij hier begaat, aanmerkelijk minder. Voeg er bij, dat zijn uitdrukkelijk doel is oude en her-

---

1) *Opp. Theol.* III. 656.

haalde opwerpingen tegen de Apostelen te wederleggen, en hij *ten behoeve* van hun gezag en dat der profeten, en niet *daartegen* spreken wil.

Intusschen gevoelen we, dat we noch door dat vóór en tegen redeneren, noch door de menigvuldigste aanhalingen den indruk kunnen mededeelen, dien Grotius, onder het lezen en vergelijken, op ons maakt, en we er het oordeel eer door zouden verwarren dan helpen. Laat ons in korte woorden de slotsom opmaken.

Grotius is meer en meer veranderd. Zijne wetenschap pelijke ontwikkeling, zijn streven naar eenheid en verzoening, zijne betrekkingen met menschen van de verschillendste godsdienst, zijne afgezonderde en buitengewone stelling werken ten nadeele van zijn Christelijk geloof. Hij is de man niet om op positieve en stellige wijze het ongeloof te verkondigen, maar hij wordt zwak, hij geeft toe, en vleit degenen die niet gelooven. Hij is geen Sociniaan, o neen! hij is niet veranderd in dien zin, dat hij verwerpt wat hij vroeger geloofde van de genade, van de Verlossing, van Christus' Godheid en de Drievuldigheid. Maar die geloofspunten worden van hem niet zoo streng meer vastgehouden, worden voor hem gevoelens, die hij voor zich wel aannemelijk vindt, maar ze, voor de zaligheid van geen belang achtend, aan niemand wil opdringen, en dan om deze dan om gene reden niet eens belijden. Hij is eenigzins vreemd, en niet zoo eenvoudig van gedachte meer. Van den eenen kant vertoonen zich valsche originaliteiten, uitspruitsels van eenen grooten maar te losgelaten geest [1]), van den anderen, de daar gewoonlijk meê kon-

---

1) Dat is, begrijpelijkerwijs, zoo wat het eigen van groote Protestantsche geleerden.

trasterende zwakheden, waardoor hij voor nietige redenenen zwicht. Want schoon hij het stelsel van Socinus niet aanneemt, hij neemt er toch een en ander van over. Een algemeen Christendom, waarvan niemand, hoe weinig hij geloove, wordt uitgesloten, ziedaar wat hem overblijft, waarin hij rust zoekt, en waarmede hij zich poogt te vrede te stellen, door op een vaag en onbepaald idee van godvreezendheid aan te dringen. Zooveel blijkt reeds, dat hij in zulke onbestemde gevoelens niet kon volharden, niet kon blijven hangen op die halve gedachten, maar straks den vleugel door de nevelen zou slaan, en zoeken naar het licht.

VEROORDEELING

VAN DEN

JANSENISTEN BISSCHOP VAN DEVENTER,

HERMANNUS HEYKAMP.

DILECTIS FILIIS UNIVERSIS CATHOLICIS IN BELGIO BATAVO COMMORANTIBUS.

PIUS PP. IX.

Dilecti Filii, Salutem et Apostolicam Benedictionem. Universi Dominici gregis salus ab ipso Pastorum Principe Christo Jesu Nobis licet immeritis commissa et

PAUS PIUS IX

AAN ZIJNE GELIEFDE ZONEN, DE KATHOLIEKEN VAN BATAAFSCH BELGIE.

Geliefde Zonen! Heil en Apostolische zegen!—Het welzijn van de algeheele kudde des Heeren, hetwelk, ondanks onze onwaardigheid, door den Herderenvorst

commendata omnino postulat, ut intentissimo sane studio ad gregem ipsum in unitate et integritate servandum continenter advigilemus, eumque a rapacium luporum insidiis et impetu avertamus. Quocirca Supremi Nostri Apostolatus officio cogimur et urgemur Nostram attollere vocem contra gravissimum scandalum, quod istic in electione et consecratione Pseudo-Antistitis Daventriensis instauratum esse dolemus. Etenim probe noscitis, Dilecti Filii, a Johanne van Santen, qui Ultrajectini Archiepiscopi nomen jam diu usurpaverat, et ob eam causam a fel. rec. Leone XII Decessore Nostro anathematis vinculo innodatus, atque ab omni Pontificalis ministerii functione severissime fuerat interdictus, nuper sacrilegas manus fuisse impositas Hermanno Heykamp antea electo in schismaticorum Conventu ad Daventriensem invadendam Ecclesiam. Is porro haud veritus est de hujusmodi provectione sua Nos certiores facere per Litteras mendacibus fidei, pietatis et obsequii protestationibus scriptas, quasi vero satis sit ut Catholicae Ecclesiae, et hujus Sanctae Sedis auctoritatem revereatur verbis, qui factis illam contemnit ac despicit. Hac scilicet consueta fraude illi Ultrajectini veteratores uti

Christus Jesus zelven aan Ons is aanbevolen en toevertrouwd, vordert alzins, dat Wij onafgebroken met de meest gespannen zorg waakzaam zijn, om haar in eenheid en geheelheid te bewaren en haar voor de listen en voor den aanval van roofgierige wolven te behoeden. Dien ten gevolge worden Wij door het pligtsverband van het opperste Ons opgelegd Apostelambt genoodzaakt en gedrongen, de stem te verheffen tegen het grove schandaal dat ten uwent in de keuze en wijding van eenen valschen bisschop van Deventer tot onze smart is vernieuwd geworden. Het is U trouwens wel bekend, Geliefde Zonen, hoe voor eenigen tijd door Joannes van Santen, die sinds lang den titel van aartsbisschop van Utrecht zich heeft aangematigd en deswegens door Onzen Voorganger Leo XII zaliger gedachtenis geanathematiseerd en ten strengste van de uitoefening van iedere bisschoppelijke bediening geïnterdiceerd werd, aan Hermannus Heykamp, die in eene bijeenkomst der Schismatieken gekozen was om in de Kerk van Deventer zich in te dringen, heiligschendende handen zijn opgelegd. Evengenoemde Heykamp heeft zich wijders niet ontzien, van deze bevordering aan Ons

solent, quo schismatis et errorum suorum pravitatem hujusmodi fallaciis occultent et obfirmati, ut sunt, in pervicacissima sua contra Catholicam Ecclesiam, Romanumque Pontificem contumacia, Catholicum adhuc nomen, Catholico licet orbe reclamante, sibimetipsis attribuant. Nos igitur hanc ipsorum improbitatem palam publiceque iterum hac occasione gravissime detestamur, et Praedecessorum Nostrorum vestigiis insistentes recens in Daventriensi causa factum merita animadversione persequimur. Itaque hisce Litteris Auctoritate Nostra Apostolica non solum electionem illam Hermanni Heykamp in Episcopum Daventriensem illegitimam et omnino irritam, ac subsequentem ejus consecrationem illicitam, sacrilegamque fuisse declaramus et decernimus, verum etiam tum ipsum Hermannum Heykamp, tum eos omnes, qui ejusdem electioni aut consecrationi operam, consilium, consensum quomodolibet praestiterunt, eadem Apostolica Nostra Auctoritate excommunicamus et excommunicatos haberi Catholicis universis, atque vobis potissimum, Dilecti Filii, districte mandamus. Insuper idem Hermannus Heykamp sciat, ac serio perpendat, se novis poe-

kennis te geven in een schrijven, bevattende leugenachtige betuigingen van trouw, van kinderzin en gehoorzaamheid, alsof het genoeg ware, het gezag der Katholieke Kerk en van dezen Onzen Heiligen Stoel te eerbiedigen met woorden, terwijl men het feitelijk verlet en veracht. Doch Wij weten het, die Utrechtsche uitgeleerden zijn gewoon deze list te spelen, om door bedriegelijke kunsten hunne verderfelijke scheuring en dwalingen te vermommen, en om, verhard, als zij zijn, bij den hardnekkigsten onwil tegen de Katholieke Kerk en den Roomschen Paus, nog den naam van Katholiek, zij het ook tegen protest van de geheele Katholieke wereld in, zich toe te eigenen. Wij dan verfoeijen op nieuw te dezer gelegenheid met den meesten nadruk en openlijk dit hun boosaardig bestaan; en het voetspoor volgende van Onze Voorgangers, laten Wij de welverdiende bestraffing niet achter van hetgeen onlangs betreffende Deventer is geschied. Krachtens Onze Apostolische Magt alzoo oordeelen en verklaren Wij bij dit schrijven vooreerst, dat gemelde keuze van Hermannus Heykamp tot bisschop van Deventer onwettig is en van volstrekt geene waarde; alsmede dat zijne op die

nis ex Sacrorum Canonum sanctione obstrictum iri, ubi Sacrum Chrisma conficere, Confirmationis aut Ordinis Sacramenta administrare, quemquam animarum curae praeficere, aut alia quaecumque agere praesumat, quae propria sunt Episcopalis Ordinis, quem nullo modo exercere licite potest, aut spectant ad Episcopalem Jurisdictionem, quam minime prorsus accepit. Faxit Deus, ut haec tantae amaritudinis causa a Nobis aliquando removeatur, utque ipse Hermannus, et consentiens illi schismaticorum coetus spiritualium poenarum, quibus ex Canonum sententia innodati sunt, et hujus Nostri Decreti severitate deterriti aperiant oculos ac redeant ad cor. Nobis certe nihil gratius, nihil optabilius esset, quam ipsos paterna caritate complecti, si a viae suae errore resipiscentes, omnemque deponentes contumaciam in Catholicae Ecclesiae sinum sincero animo, ac tota mentis intentione redire velint. Quapropter non desistimus clementissimum misericordiarum Patrem humiliter enixeque orare et obsecrare, ut illis divinae suae gratiae lumen, et uberem misericordiam propitius tribuat, ut a funestissimo, in quo misere versantur, schismate emergant, ac suis ejuratis erroribus ad unicum Christi ovile ex animo

keuze gevolgde wijding is ongeoorloofd en heiligschendend; vervolgens excommuniceren Wij, krachtens dezelfde Onze Apostolische magt, en meergemelden Hermannus Heykamp, en al degenen welke hetzij tot zijne verkiezing, hetzij tot zijne wijding op eenige wijze hoegenaamd medewerking, raad of toestemming gegeven hebben, en willen en gelasten Wij ten strengste, dat zij door alle Katholieken en bijzonder door U, Geliefde Zonen! als geëxcommuniceerden worden aangezien en gehouden. Bovendien zij vaak genoemde Hermannus Heykamp indachtig, en overwege het ernstig, dat hij, naar vaststelling der Heilige Canons, nieuwe straffen zich op den hals zal halen, wanneer hij het zich mogt onderwinden het Heilig Chrisma te wijden, de Sakramenten des Vormsels of der Wijding te bedienen, zielszorg aan wie het zij op te dragen, of, in een woord, iets van datgene te verrigten wat óf eigen is aan de Bisschoppelijke Orde, waarvan het gebruik hem ten eenenmale ongeoorloofd is, óf behoorende tot de Bisschoppelijke Jurisdictie, welke hij hoegenaamd niet verkregen heeft. — Geve God dat de oorzaak der bittere zielsdroefheid, welke Wij hier gevoelen,

regredi properent. Vos autem, Dilecti Filii, etiam atque etiam hortamur, ut in hunc finem assiduas, fervidasque Deo adhibere preces numquam desinatis. Interim vero pergite, ut facitis summa cum vestra laude, a callidis ac perniciosissimis illorum insidiis et fraudibus sedulo cavere, atque eximiam vestram erga Nos et hanc Apostolicam Sedem fidem pietatem et observantiam majori usque studio luculenter profiteri et ostendere, ut hoc modo gravissimas curas molestiasque, quas ex illorum inobedientia capimus, singularis vestrae religionis et obsequii cogitatione solemur. Denique flagrantissimae Nostrae in Vos caritatis pignus accipite Apostolicam Benedictionem, quam ex intimo corde profectam, et cum omnis verae felicitatis voto conjunctam Vobis, Dilecti Filii, peramanter impertimur.

ten eenigen dage van Ons worde weggenomen, en dat Heykamp zelve en dat de schaar van scheurlingen, welke met hem instemt, opgewekt zoo door de geestelijke straffen, waarin zij zich zelven uit kracht der Kerkelijke Canons gewikkeld hebben, als door dit Ons tegenwoordig strafvonnis, de oogen openen en tot zich zelven inkeeren! Ons zou zeker niets aangenamer, niets gewenschter zijn, dan, mits zij maar in rouwmoed, en alle hardnekkig verzet stakende, in opregtheid des harten en met onverdeelden zin van hunnen dwaalweg naar den schoot der Katholieke Kerk wilden wederkeeren, hen in vaderlijke liefde te omarmen. Wij houden dan ook niet op, den goedertierenen Vader der barmhartigheden in ootmoed en met drang te bidden en te smeeken, dat Hij goedgunstiglijk hun het licht zijner goddelijke genade en milde erbarming schenke, opdat zij uit de doodelijke scheuring, waarin zij zoo ongelukkig zich bevinden, mogen geraken, en zich spoeden de dwaling af te zweren en van ganscher ziele tot de eenige schaapskooi van Christus terug te keeren. U ook, Geliefde Zonen, manen Wij dringend aan tot het storten van gestadige en vurige gebeden zonder ophouden ten dien einde! Gaat

inmiddels voort, zooals gij tot uwen hoogen lof steeds doet, zorgvuldig U te hoeden voor de listige en verderfelijke bedriegerijen en verschalkingen der afgescheurden, en van uitstekende getrouwheid, liefde en eerbied, waarmede gij jegens Ons en Onzen Apostolischen Stoel bezield zijt, met steeds klimmenden ijver getuigenis en blijk te geven; opdat zoo doende de gedachte aan uwe onderscheidene godsdienstig- en gehoorzaamheid Onze troost zij in de kommer en verdrietelijkheid, door hunne weerspannigheid Ons berokkend. Ten slotte, Geliefde Zonen, ontvangt ten onderpand van Onze brandende liefde Onzen Apostolischen zegen, waaraan wij uit den grond onzes harten en met toewensching van al wat U waarlijk gelukkig maken kan volgaarne deel geven.

Datum Romae apud Sanctam Mariam majorem sub Annulo Piscatoris die 29 Augusti Anno 1853.

Pontificatus Nostri anno octavo.

LUCAS PACIFICI.

Gegeven te Rome, bij de Heilige Maria de meerdere, onder den Visschersring, den 29sten Augustus des jaars 1853.

Van Onze Pauselijke Regering het achtste.

LUCAS PACIFICI.

VLAAMSCHE LITERATUUR.

OPSPORING

VAN

VLAAMSCHE OVERBLIJFSELEN

IN FRANKRIJK.

Te lang heeft men gezegd en laten zeggen: „De Vlamingen hebben geen Literatuur!" - die valsche bewering wordt heden te niet gedaan, de feiten hebben haar ten eenen male gelogenstraft. De Vlamingen van België hebben uit de archieven en bibliotheken, waar de zedigheid die stukken weggelegd, of de zorgeloosheid ze verborgen had gehouden, eene menigte van geschied- en letterkundige voortbrengselen aan 't licht gebragt, die van 't genie en den arbeid hunner voorvaderen getuigen, en zij hebben daarmede het bestaan bewezen eener Vlaamsche Literatuur, die hare eigene oorspronkelijkheid heeft en tal van door allen hoog te waarderen schoonheden bevat. De werken der Vlamingen van dezen tijd toonen, dat die literatuur zich op eene hoogte houdt, der natie waardig welke zij vertegenwoordigt.

In dezer voege nagenoeg laat zich het onlangs tot stand gekomen *Comité Flamand de France* met eene edele geestdrift hooren; en wie, die der Vlamingen arbeid dezer laatste jaren gevolgd is, stemt niet van ganscher harte met die woorden in. Wie, die in beide bundels van Alberdingk's *Gedichten uit de verschillende tijdperken der Noord- en Zuid-Nederlandsche Literatuur*, of in zijne *Nederlandsche Liederen van het Kerkelijk Jaar* [1] — een onschatbare bundel, welke thans reeds gewis in alle kerk en gezin te vinden zal zijn — wie die slechts daarin de frissche, geurige liederen opmerkte aan onze Zuid-Nederlandsche broeders ontleend, zal bij zooveel andere pogingen, als van een Willems en Ledeganck, beiden te vroeg, helaas! aan hunne schoone taak ontrukt; van een vanden Hove en prof. David, een Snellaert en van Even, bij namen als Conscience en van Beers en zooveel anderen, — niet van ganscher harte het toejuichen, dat men thans ook in Frankrijk eens ijverig rondziet naar 'tgeen dáár van Vlamingen weleer voortgebragt en nog bewaard is gebleven.

Ook *de Vlamingen in Frankrijk* willen, zeggen zij, het bewijs leveren, hoe hunne vaderen met de beschaving zijn medegegaan; ook zij hebben regt eene plaats te vragen voor werken en namen, waardig om onder de uitstekendste geroemd te worden: de Swaen, van Duinkerken; de Springer, van Bailleul; Steven, van Bergues; van Reichem, van Hazebroeck; en zoo velen nog hebben geschriften nagelaten, die volstrekt niet der vergetelheid

---

[1]) Zie den uitvoerigen *Inhoud* van zijne *Oude en Nieuwe Kerst-Liederen, benevens Gezangen en Liederen* enz. voor heel het Kerkelijk Jaar, met nog eenige *Geestelijke Liedekens van gemengden inhoud.* Amsterdam, C. L. van Langenhuysen, 1852.

prijs te geven, maar van dien aard zijn, dat zij Vlaanderens letterroem kunnen verhoogen.

Daartoe heeft zich te Duinkerken — een grootsche naam die van onzen zeeroem medegetuigt! — bovengenoemde vereeniging gevormd, bestaande uit mannen, nog vol van liefde voor hunne moedertaal, die een beroep doen op allen die mede nog iets van die liefde in hun hart gevoelen. Zij, de oprigters dier vereeniging, zijn de HH. Edmond de Coussemaker, onzen lezeren reeds bekend; Louis de Baecker, Auguste Ricour, Raymund de Bertrand, Hippolyte Bernart en Pierre Meneboo. Zij hebben, met wie zich verder aansluiten willen, ten doel: de studie der Vlaamsche Literatuur, het opsporen en bewaren van historische en literarische stukken in 't Vlaamsch geschreven, en zij omvatten hieronder bij meer: de Wetenschappen, de Geschiedenis, de Letteren en Kunsten, met al wat het godsdienstige, maatschappelijke, huiselijke en literaire leven van regten, gebruiken en gewoonten, van legenden, volkszangen en overleveringen heeft voortgebragt, waarbij almede de biographie en bibliographie der Vlamingen van Frankrijk niet zullen ontbreken.

De heer de Coussemaker, die aan 't hoofd staat van het *Comité*, heeft reeds een bundel „*Volksliederen*" aangekondigd; want het zijn vooral de volksliederen, meent hij, die als 't ware het bestaan eener natie, en haar innerlijk leven meer nog dan haar uiterlijk, ons kenbaar maken. Die liederen openbaren hare zedelijke gesteltenis, hare vreugde en haar lijden, kortom al die aandoeningen, welke de maatschappelijke toestand waarin zij leefde, heeft kunnen opwekken. Men mag, zegt hij, met Dr. Snellaert van Gend, verklaren: „Het volkslied liegt niet, 't is de trouwste spiegel der maatschappij".

Van die gedachten doordrongen, heeft de Coussemaker zich met uiterst veel geduldigheid en naauwkeurigheid de opsporing getroost van de Volksliederen zijner landgenooten, bijzonder van die welke nog in den mond van het volk leven, en welke men op de openbare plaatsen, in de werkwinkels en huisgezinnen nog hoort. Zij zullen een deel van omstreeks 200 bladzijden in groot 8° uitmaken, voorafgegaan van eene inleiding, en met historische, philologische en den zang betreffende aanteekeningen verrijkt. De wijzen zullen in den tekst gedrukt worden [1]).

Deze voorloopige aankondiging zij ten bewijze onzer groote belangstelling in die schoone onderneming; wij, Noord-Nederlanders, die met meer dan éénen band aan al onze Vlaamsche broederen gehecht zijn gebleven, hebben daarom reden genoeg om hunne pogingen te ondersteunen; moge tevens hun ijver ons aanvuren, om wat er van voorvaderlijk volkslied en aloude overlevering nog in den mond der onzen leeft, op te vangen en op hun voorbeeld aan eene onzer onwaardige vergetelheid te ontrukken.

---

1) Men kan hier te lande inteekenen bij den Boekhandelaar C. L. van Langenhuysen, te Amsterdam; voor de inteekenaars is de prijs (volgens Prospectus) *drie en een halve* frank, na de verschijning *zes* frank.

VERSCHEIDENHEDEN.

DE HANDELINGEN DER NEDERLANDSCHE HERVORMDE SYNODE IN 1853.

Uit het kort verslag, dat de Hervormde Synode tijdens hare zittingen over hare verrigtingen openbaar maakt, nemen we voorloopig de volgende punten over, te meer wijl we ook er iets naders in hooren aangaande het werk der nieuwe Bijbelvertaling, waaromtrent we vroeger onze lezers hebben ingelicht.

„De Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk heeft met betrekking tot den herderlijken brief, ten gevolge van het rapport der hiertoe benoemde Commissie ondanks verschil bij meerdere harer leden met de zienswijze der Synodale Commissie, bij meerderheid van stemmen verklaard, op regtmatigen prijs te stellen den ijver en de zorgvuldigheid, waarmede de Synodale Commissie gedaan heeft, wat zij naar haar inzien oordeelde der Kerke het meest dienstig te zijn.

„Al mede is besloten, om het werk eener nieuwe Bijbelvertaling ter hand te doen nemen, en de verdere toebereidselen daartoe voort te zetten, — waarna genoegzaam met algemeene stemmen het navolgende is bepaald, dat men met de vertaling van het N. T. zal aanvangen; maar ook dat te gelijk de voorbereidselen voor de vertaling van het O. T. zullen worden gemaakt, en wel door de Synodale Commissie — dat de door deze Commissie voorgedragen Vertalers, is het mogelijk, nog dit jaar zullen worden opgeroepen en uitgenoodigd, om zich tot aanvankelijke schikkingen in eene bijeenkomst te 's Hage te vereenigen — dat de Synode de Revisoren zal benoemen op eene voordragt of wel uit een dubbeltal door de Vertalers op te geven.

„De Synode gaat ook door de Commissie tot den druk en de uitgave der gezangen steeds voort, om den bundel der Evangelische Gezangen eenmaal met een klein, maar belangrijk toevoegsel te verrijken, hoewel de proeven, die daartoe ter Synodale tafel zijn gebragt, de goedkeuring der Vergadering niet hebben kunnen verwerven.

„Acht gevende op zoo vele aanschrijvingen, om de godsdienstige viering van den 31 October als gedenkdag der gezegende Kerkhervorming, te verhoogen, heeft de Synode toch gemeend te moeten bepalen, dat die viering zich bepale tot den daarop volgenden Zondag, tenzij de Zondag zich met dien gedenkdag vereenige: en dat van dit besluit aan de Kerkenraden aanschrijving zal geschieden.

. . . . . .

„De Synode heeft in eene harer laatste zittingen met genoegen vernomen het gunstige berigt der overgangen uit de Roomsch-Katholieke Kerk tot ons Hervormd Genootschap; daarbij den wensch uitdrukkende, dat alle deze overgangen uit volle overtuiging en Christelijke beginselen mogen zijn ontstaan.

„Naar aanleiding der vrage, door een Klassikaal Bestuur tot de Synode gerigt, is bepaald geworden dat bij onverwachte ontstentenis van een Predikant, geen ander dan alleenlijk de Voorlezer ter bevordering van Christelijke stichting, de verzamelde Gemeente zal bezig houden; en zulks met de lezing van een gedeelte uit Gods H. Woord, en met behoorlijk kerkgezang.

„Al verder heeft de Synode zich verpligt geacht warmen dank te zeggen aan de Synodale Commissie, wegens hetgene door haar is verrigt, ten opzigte der treurige gebeurtenis te Toscane, en wegens haren ijver bij het ingediend adres tegen het gewijzigde Concept der Armenwet.

„Eindelijk heeft de Synode ook haar gevoelen uitgesproken, en zulks bij eene deswegens aan haar gerigte vraag, dat overal, waar zulks kan en behoort te geschieden, des Zondags namiddags even zoowel als des voormiddags de godsdienstoefeningen, ter bevordering van Christelijke kennis en ware godzaligheid, moeten onderhouden worden, en dat de Leeraren en Kerkeraden deswegens behooren te beproeven, wat zij tot het gewenschte einde als nog vermogen.

„De Synode heeft het Concept-Reglement op het Examen gewijzigd,.... en

„De behandeling van het Reglement op het beheer.... naar eene volgende Synode verwezen.

„Met groote blijdschap heeft de Synode kennis ontvangen, dat de kerk te Turijn is voltooid, en daartoe hier te lande is verzameld de aanmerkelijke som van *f* 22,257.78½."

. . . . . .

De Boekzaal vindt die korte verslagen ongenoegzaam ter juiste beoordeeling van hetgeen de Vergadering heeft verrigt en wacht op de verschijning van de langere *Verhandelingen*. Hij kan intusschen zijn wrevel niet goed inhouden en ziet, zegt hij, verlangend naar die breedere *Handelingen* uit, „om iets duidelijkers dan het tot hiertoe bekend gemaakte te vernemen, omtrent de dubbelzinnige goedkeuring van den Herderlijken Brief, dien de Synodale Commissie goedgevonden heeft in April ll. tot de gemeente te rigten."

Doch inzonderheid wenschen duizenden met *de Boekzaal* te vernemen, „welke gronden de Synode gehad heeft om nu te besluiten tot het doen ter hand nemen van het werk eener nieuwe Bijbelvertaling, en of de Theologische Fakulteit van Utrecht heeft afgezien van hare gewigtige bezwaren, zoodat er gezegd kon worden, dat „*genoegzaam*" met algemeene stemmen tot de vastgestelde maatregelen is besloten."

„Met weemoed — zoo gaat *de Boekzaal* klagend verder — leest men den treurigen afloop van de tot hiertoe door de Kommissie voor de Evangelische Gezangen aangewende pogingen om dien bundel met een klein, maar belangrijk toevoegsel te verrijken. Het is treurig."

„Men vraagt ook — dus wrokt het maandschrift voort — wat de Synode toch bewogen heeft om te bepalen, „dat bij onverwachte ontstentenis van een Predikant, geen ander dan alleenlijk de Voorlezer ter bevordering van Christelijke stichting de verzamelde gemeente zal bezig houden en zulks met de lezing van een gedeelte uit Gods H. Woord en met behoorlijk kerkgezang." Op menige plaats werd tot hiertoe in overleg met den Predikant door eenen bevoegden Ouderling in zulk een geval eene gedrukte leerrede gelezen naar den wensch en de behoefte der gemeente. Doch hoe

dit zij, men mag vragen: wat zal aan de Kerkeraden worden overgelaten, indien niet de regeling van dergelijke zaken? Alleen bij eene bisschoppelijke kerkinrigting kan zulk een ingrijpen in de gemeentelijke vrijheid bestaan." —

We onthouden ons alsnog van aanmerkingen, maar zijn eenigzins nieuwsgierig, wat *de* gemelijke *Boekzaal* wel zeggen zal, als hij de *Handelingen* der Synode in haar geheel zal kunnen beoordeelen; we vreezen dat er zijn paruik en bef mede gemoeid zullen wezen, als hij dán zijn *quos ego!*... zal laten hooren.

DE SCHOTSCHE EN DE NEDERLANDSCHE SYNODE.

"De Nationale Kerk van Schotland — zoo meldt dezelfde *Boekzaal* van Augustus — heeft een woord van hartelijke deelneming bij den Pauselijken aanval tot de Nederlandsche Kerk gerigt. Belangrijk was vooral in den brief der Schotsche Synode de vermelding van hetgeen in den tijd der Reformatie proefhoudend tegen Rome is gebleken te zijn:

"Dat wij bovenal doen — dus schreef de Schotsche Synode — wat ons en u betaamt, Eerwaarde Broeders! als Herders van de kudde van Christus; en terwijl anderen, geschraagd door onze gebeden en raadgevingen, hunne roeping vervullen, dat wij het Volk, van den aanzienlijksten tot den geringsten, door de hulp des H. Geestes onvermoeid en grondig onderwijzen in die Evangelische waarheid, waardoor onze vaderen eertijds "door het bloed des Lams en door het woord zijner getuigenis hebben overwonnen," opdat het niet alleen met afkeer van de Pauselijke aanmatiging en dwaling, maar met de ware kennis en liefde van Christus gewapend, het strijdperk moge betreden. Ook verblijden wij ons, dat de leer der Hervormde Kerk, uit de zuivere bron der Schrift ontleend, bij u, gelijk bij ons, niet alleen in openlijke eer wordt gehouden, maar ook velen ter harte gaat. Laat ons dan, zoolang het ons geoorloofd zal zijn, tijdig en ontijdig deze gulden

waarheden verkondigen: de ware Godheid van Christus onzen Zaligmaker, zijn eenig Priesterschap, de leer der volkomene genoegdoening, de noodzakelijke en krachtige genade van den Geest; en hetgeen de grondslag onzer Godsdienst is, dat wij de Goddelijke ingeving en algenoegzaamheid der H. Schrift, met verwerping van de menschelijke leerstellingen en oudwijfsche fabelen van Rome, als den burg van ons geloof, met alle kracht verdedigen." —

Dat klinkt wel tamelijk bar, maar nog regt oud-Gereformeerd, en bij zulk een voorgaan der Schotsche, zou men een dergelijk wederwoord van de Nederlandsche Synode verwacht hebben; maar wat schrijft nu deze laatste? Zij, de neologische, heeft gemeend, der oud-orthodoxe zuster, als zijnde niet op de hoogte van haren tijd, een lesje te moeten geven.

"Laat ons, — luidt haar wederwoord — zeer geliefde Broeders in Christus, opdat wij met de waarheid des te krachtiger den kampstrijd mogen aanbinden, *niet berusten in de overlevering van de vaderen ontvangen*, maar dat wij bovenal, terwijl wij ons laven met de H. Schrift, de klare bron des Goddelijken Woords, *ook datgene vaarwel zeggen, dat bij ons het spoor van eene verouderde dwaling mogt hebben nagelaten.* Wij twijfelen niet of ook de Schotsche Broeders zijn het hierin met ons eens, dat de hervorming in de 16 eeuw ontstaan, een werk was *wel begonnen, maar niet voltooid, en dus de hervorming der Kerk volgens evangelische beginselen moet voortgaan*, opdat het te duidelijker blijke dat de Kerk haar heil en levenskracht niet van menschelijke leerstellingen ontvangt, maar van Christus zelven en de gemeenschap des H. Geestes. Wij verheugen ons dus, dat ons geloof rust op dezen éénen en onwankelbaren grondslag, dat te midden van de theologische geschillen onzer dagen, er geen ander fundament ter zaligheid is voor den door de zonde ongelukkig geworden mensch, dan de goddelijke genade in Christus geopenbaard, en dat het geloof in Jesus Christus en dien gekruisigd, de eenige weg is, waardoor wij voor God worden geregtvaardigd."

"Het is geen wonder — laat *de Boekzaal* hierop volgen en van zijn "standpunt" wel teregt — het is geen wonder, dat dit antwoord eenen jammerlijken indruk maakt. Het is geen weêrklank op de taal des geloofs. Het is door de algemeenheid der uitdrukkingen

[*in den trant van het Groninger en Schollensche Christendom*] eene ontwijking waar eene klare toestemming te pas kwam. Ach! dat de Synode bij de belijdenis van de ware Godheid van Christus, zijn eenig Priesterschap, de volkomene genoegdoening, de noodzakelijke en krachtige genade van den H. Geest en bij eene aanwijzing van de Goddelijke ingeving, en algenoegzaamheid der H. Schrift, *tegenover de menschelijke leerstellingen en de oudwijfsche fabelen van Rome* — ach! [jammert *de Boekzaal*] dat de Synode bij zulk eene belijdenis *denken* kon aan „het spoor van eene verouderde dwaling". Die gedachte zou trouwens niet tot eene *voltooijing*, maar tot eene *omkeering* van het werk der hervorming moeten leiden."

„Treurig antwoord op het oogenblik van den strijd.

— „„Gij hebt daar kostelijke wapenen."" —

„„Wij zijn het over *die* wapenen niet eens.""

„Wij mogen het niet ontveinzen — met die ernstige verzekering eindigt *de Boekzaal* — deze aanspraak aan de Schotsche Kerk heeft grooter bekommernis bij ons verlevendigd, dan de Pauselijke Allocutie zelve.

„Geene wet tot steviging van het Staatstoezigt op de Kerkgenootschappen kon voorwaar! *zulk eene ellende van krachteloosheid en oppervlakkigheid verhelpen*!" —

Leveren dit schrijven en wederschrijven der Schotsche en Nederlandsche Synode, en de klagten over deze laatste geuit, geen treffende bijdragen voor 't geen *de Nederlander* over den toestand der Hervormde Kerk schrijft en *de Tijd* naar waarheid heeft genoemd de

KARAKTERISTIEK VAN HET PROTESTANTISME IN NEDERLAND.

't Zijn bekentenissen die voor de geschiedenis der veranderingen van de Protestantsche Kerk bewaard moeten blijven; ze getuigen zoo eigenaardig op wat een zandgrond het Protestantisme gebouwd is:

„De éénheid, — schrijft hij — die tegenwoordig, niet regtens maar feitelijk, in de Hervormde Kerk bestaat, is eene bloot *uit-*

wendige, bloot *reglementaire* éénheid. Alle hoogere, alle inwendige éénheid is feitelijk vernietigd.

„De verwarring in leer en belijdenis, in prediking en onderwijs, is dientengevolge zoo *onbegrensd*, dat men zelfs uit dien hoofde alleen aannemen mag, dat de Hervormde Kerk haar crisis bijna heeft doorgestaan, en dat zij tot een keerpunt op de afgelegde baan van liberale dwaasheid genaderd is.

„De toestand, waarin de Hervormde Kerk zich gedurende vele jaren bevonden heeft, brengt dus van zelve mede, dat het Liberalisme zich wel over de gansche Kerk verspreid heeft, maar zich nooit tot eene bepaalde magt in die Kerk heeft kunnen verheffen.

„Want, de invloed der kerkbesturen op de afzonderlijke predikanten is, wat leer en belijdenis betreft, nul; ieder predikt wat hij wil; verkiest de een de Belijdenis der Kerk te smaden, de ander kan haar hoogachten en liefhebben.

„Voor de leden der Kerk, die natuurlijk alleen belang hebben bij de leer van behoudenis en zaligheid, zijn de kerkbesturen, die zich daaraan volstrekt niet gelegen laten liggen, doode ligchamen, omtrent welke niemand zich bekommert.

„De kerkbesturen, de predikanten, en dus, gelijk van zelven spreekt, ook de leden leeren gelooven en belijden wat zij verkiezen, en de *Reglementen* zijn daar om deze zonderlinge vereeniging zamen te houden.

„De leeraars preêken en schrijven, de een tegen den ander in, en de leden, die komen om hen te hooren, bezitten niet de geringste zekerheid, of zij in hun christelijk geloof door hen worden versterkt of bestreden.

„Bij de vrijheid, die de predikanten zich overeenkomstig de vrijzinnige theorien hebben aangematigd, om naar eigen verkiezing, en zonder zich om de gemeente te bekreunen, de kerkleer te verkondigen, te verzwijgen, te bestrijden, of te smaden, kan aan de leden niet wel het regt betwist worden om de leeraren te beoordeelen, en hen, naar gelang de prediking strookt of strijdt met hunne overtuiging, lief te hebben of te verachten.

„Alzoo zijn, ten gevolge van de heerschappij der vrijzinnige begrippen, alle kerkelijke banden en betrekkingen losgemaakt, men komt in de kerk gelijk men bijv. ergens komt om eene publieke

voorlezing aan te hooren; men betaalt zijn plaats, en laakt of prijst den redenaar, soms om den inhoud, soms om den vorm van zijn voordragt.

„De achting, die sommige leeraren bij de leden genieten, is eigenlijk geen kerkelijke, maar een individuele band; want, menschelijker wijze gesproken, is de overeenstemming van leeraar en gemeente louter toeval; de leeraar bezit als zoodanig het feitelijke regt om de geheele christelijke leer, die de kerk belijdt, zoowel te bestrijden als te verkondigen.

„Er zijn zeker nog vele leeraren, die achting verdienen en ook achting genieten; en hun getal vermeerdert dagelijks. Maar de gemeenten, welke het geluk hebben, zoodanige leeraren te bezitten, zijn aan die leeraren voor hunne getrouwheid individueel, en niet aan de kerkbesturen, niet aan het collectieve ligchaam der Kerk, verpligt. Immers, predikt en onderwijst de leeraar in overeenstemming met de leer der Kerk, het is zijne vrije en individuele keuze: de hoogere kerkbesturen zien dit liever niet, doch trekken zich deze dingen niet aan; hun hoogste doel bestaat in het maken en handhaven van *Reglementen!*" —

Denkt men hier niet aan 'tgeen de Decker ergens zegt:

„De ketel wil den pot zijn zwarte nens verwijten."

Is dan het Protestantisme van nature iets anders dan volslagen ndividualisme en liberalisme? iets anders dan eigen vrijgeesterij? Wat regt heeft de orthodoxe *Nederlander* om den liberalen Protestant te verwijten, dat hij beider gemeen beginsel, en zooveel mogelijk, in toepassing brengt? Hij had er gerust ook een woord over *„de ellende der magteloosheid en oppervlakkigheid"* van de Synode aan kunnen toevoegen: *feitelijk* toch is het, dat ook zij, met eenigen aangematigden zweem van gezagvoerend ligchaam, dat NB.! nog wel herderlijke brieven uitschrijft, inderdaad niet het minste gezag heeft: men hoort of smaadt haar immers naar hartelust en willekeur; en *regtens kan* zij voor den Protestant geen afdoend noch bindend woord uitspreken: zijn *ja* is altoos zoo goed als haar *neen*. Wel mag zulk eene erbarmelijke schijn-kerk een chaotiesch aggregaat of liever amalgaam van immer vechtende elementen heeten, een altoos woelende zandgrond zonder eenig bestand. Hoe dan ook de „gezegende Kerkhervorming" van haar vrij onderzoek hoog op-

geve als haar dierbaar levensbeginsel, 't is en blijft haar eigen ondergang en verderf: alle rijk dat uit en in zich zelf verdeeld is, moet noodzakelijk ten gronde gaan:

Et rigidum jus est et inevitabile mortis!

„EEN WOORD OVER DE INQUIZITIE" [1].

In zijne *Nederlandsche Gedichten*, tweede bundel, bl. 69, had Alberdingk Thijm geschreven: „Men moet de *inquizitie* of het „*onderzoek* niet verwarren met de *straf*: het eerste geschiedde „ten wille der Kerkleer; de tweede krachtens de Staatswet." — Dr. Fruin geeft in zijn jongst geschrift: het *Antirevolutionaire Staatsregt van Mr. Groen van Prinsterer*, te kennen, dat hij „die onderscheiding, tusschen het aandeel, dat de geestelijke en waereldlijke macht had in de rechtspleging over de ter Inquizitie beschuldigden" voor eene „fraaije redenering", derhalve voor eene spitsvondigheid houdt, en hij wil met dat woord — gelijk de heer Alberdingk Thijm het opvat, en daar ter plaatse wel niet anders opvattten kon — zooveel zeggen als: „De Inquizitie was een geestelijke rechtbank, die ketters vervolgde en met den dood strafte".

Hiertegen nu komt onze wakkere kampioen in bovengenoemd *Woord over de Inquizitie* zoo bezadigd als krachtig op, en getrouw aan zijn motto, zijnen grooten voorganger in deze stoffe, aan de Maistre ontleend:

> Men meent, dat de Inquisitie eene zuiver kerkelijke regtbank is: dat is valsch.
>
> Men meent, dat de geestelijken, die in deze regtbank zitting hebben, zekere beschuldigden tot de doodstraf veroordeelen: dat is valsch.

---

[1] Kantteekening op het jongste geschrift van Dr. Fruin, door J. A. Alberdingk Thijm. Amsterdam, C. L. van Langenhuysen. 1853.

Men meent, dat zij voor louter gevoelens veroordeelt: dat is valsch —

bewijst hij onomstootelijk, dat de door hem gestelde onderscheiding, wel verre van eene spitsvondigheid te zijn, „de natuurlijke en redelijke appreciatie van de gezegde rechtspleging" is. De schrijver werpt ten dien einde met zeer veel scherpzinnigheid een blik op de geschiedenis der Inquisitie, na vooraf eerst tegen Dr. Fruin, die „in den loop van zijn geschrift, het innig verband tusschen ideën en feiten" al te zeer miskent, „den invloed van de waereld der ideën op de waereld der feiten" te hebben aangetoond. Hij komt aan de hand der geschiedenis — en de lezer gelieve er den vertrouwden gids te volgen — tot dit even zekere als ligtzinnig of boosaardig geloochende resultaat: „De Inquizitie in Spanje was eene staatsinstelling, die, naar de verschillende rubrieken harer werking, door leeken en geestelijken bediend werd: het onderzoek, de inquizitie in engeren zin, *ten wille der kerkleer* geschiedende, werd door Godgeleerden volbracht; waereldlijke rechters pasten de straf toe, *krachtens de Staatswet;* en zelfs de *Suprema*, of opperste Raad, geheel onafhankelijk van de Kerk, was een Koninglijk lichaem. — Deze rechtbank — zoo gaat de verweerder voort — onderscheidde zich echter, bij hare rechtspleging dáarin van alle andere, dat berouw-vergiffenis bij haar uitlokte, en dat, officiëel, bij de strafoening een geestelijke, zoo ver de aard der treurige en in onze dagen nergends meer geziene verrichting dit toeliet, de rechten der barmhartigheid vertegenwoordigde. De Graaf De Maistre vertaalt de voorstelling, door de speciale geschiedschrijvers gegeven, aangaande de verhouding der rechtvaardigheid en goedertierenheid, die in de banier der Inquizitie geschreven stonden (MISERICORDIA ET JUSTITIA), nagenoeg in de volgende bewoordingen: „De barmhartigheid zetelt er dus met de gerechtigheid, en gaat haar zelfs vooraf. De beschuldigde, die voor deze rechtbank gedaagd wordt, heeft de vrijheid zijne schuld [hoewel vergrijp tegen 's lands wetten] te belijden, er vergeving voor te vragen, en zich aan godsdienstige boetpleging te onderwerpen. Van dit oogenblik verandert het delikt in zonde en de lijfstraf in pœnitentie. De schuldige vast, bidt, versterft zich (*se mortifie*). In stede van ter strafplaats te gaan, zegt hij psalmen op, biecht zijne zonden,

hoort de mis; men oefent hem, vergeeft hem, men doet hem in zijne familie en in de maatschappij te-rug-keeren. Is de misdaad verregaande, en de schuldige hardnekkig, moet er bloed vergoten worden, dan neemt de Priester zijn afscheid, en vertoont zich niet weêr dan om den rampzalige op het schavot te troosten. „Men vindt in de brieven van den Graaf De Maistre nog een groot getal argumenten, die de kleine omvang van dit geschrift niet toelaat bij te brengen, en die toch daarom vooral belangrijk zijn, wijl de edele schrijver ze voornamelijk ontleent aan echte stukken, uitgaande van hen, die de Inquizitie tegenstonden".

De auteur heeft in zijn zaakrijk vlugschrift niet vergeten, het werk van den laatdunkenden „bastaart-Spanjaart" Llorente over de Inquisitie, waar het te pas kwam, te tuchtigen, en hij heeft in 't voorbijgaan aan nog anderen van dat slag, als b.v. een Ds. Bennink Janssonius, menige verdiende teregtwijzing toegedeeld. En aan 't eind van zijn bondig betoog gekomen, had hij regt, zich aldus met verontwaardiging te doen hooren: „En dan heeft men de onbeschaamdheid in onze dagen de uitstekendste, de vroomste, de begaafdste, en liefderijkste Priesters, waardig geschat om tot Bisschoppen verkozen te worden, te verdenken van, in hun gevolg, pijnbanken en brandstapels te voeren; pijnbanken en brandstapels, die nooit een ander dan een staatsrechtelijk of althands waereldlijk charakter gehad hebben, en die, treurige eigenaardigheden van eene rechtspleging overeenkomstig de zeden en denkwijzen van de vroegere maatschappij, immers in geen strafstelsel van eenig beschaafd land meer genoemd worden.

„En bedienaren des Goddelijken Woords, redenaars, die beweeren den stoel der waarheid en der liefde te beklimmen, ontzien zich heden niet, om als een middel ter opzetting hunner geloofsgenooten tegen de Katholieken, aan zoodanige valschheden het gezag van hun naam en van hunne wezenlijke of voorgewende historiekennis bij te zetten! Aan *onkunde* kan hier toch kwalijk gedacht worden. Zij zoû inderdaad aan *dwaasheid* grenzen, en men zoû gedrongen worden zich de woorden van Don Quijote te herinneren: „Dat een dolend Ridder gek wordt om eene reden, is niets bijzonders en geens dankens waard; de knoop zit juist in het gaan razen zónder reden en aan mijne Dame te doen begrijpen,

wat, indien ik dit doe aan het dorre hout, ik aan het groene zoû verrichten.... gek ben ik, gek moet ik wezen" (bl. 39—40).

Na nog vlugtig ettelijke punten met Dr. Fruin te hebben afgemaakt, sluit de schrijver niettemin met deze verklaring omtrent diens arbeid: "Men ziet, dat, in weêrwil van deze aanmerkingen de blijkbare inconsequentiën, waarvan de heer Fruin geacht mag worden de anti-revolutionaire staatspartij ten onzent te hebben overtuigd. in haar geheel blijven."

Mogen deze zeer tijdige bladzijden velen van hunne wanbegrippen of onvergefelijke onwetendheid genezen, en anderen — wat ook des Schrijvers wensch is — aanzetten om een der door hem gebruikte bronnen: de Maistre's *Lettres à un gentilhomme russe sur l'Inquisition espagnole*, uit liefde voor de waarheid naauwgezet te gaan lezen: de vuige lasteringen van den dag zouden er spoedig voor moeten verstommen.

GEWIJDE SCHILDERKUNST.

De zachtste en vroomste, de heiligste en liefelijkste ziel, die onder de schilders der Umbrische school gevonden werd, Fra Angelico da Fiesole, greep het palet en penceel, en met de rozekrans om de linker hand, met de tranen in de oogen, viel hij op de kniën, riep den verheven Vader der Christen Predikers bij uitnemendheid aan, zeggende *Strenue fidei defensor, ora pro nobis!* en schilderde den H. Dominicus; en nooit is er wellicht de beeltenis eens Heiligen geleverd, waarin meer Hemelsche rust en klaarheid, bij meerder ijver en liefde Gods, is uitgedrukt." — Deze schoone regelen, in eene noot van bovengenoemd vlugschrift op bl. 39 te vinden, herinnerde mij eene andere schoone plaats over de gewijde schilderkunst uit *Die Liebhaber des Kreuzes*, van de Gravinne Hahn-Hahn [1]), welke wij ons niet kunnen onthouden te dezer aanleiding over te nemen. Zij luidt aldus:

---

[1]) Bl. 135—137. — Zie *Bibliothek für Geschichte, Philosophie und Theologie.* 2er Jahrg. 1ste Lieferung. Arnheim, Druck und Verlag von Josué Witz, 1852.

„Behalve de verheerlijking, welke de Francikaner-orde van haren stichter, hare hervormers, hare Heiligen, hare groote mannen en hare gansche werkzaamheid ontvangt, is haar eene andere ten deel geworden, die haar op het gebied der kunst, zij het slechts eene aardsche, toch eene ideale onsterfelijkheid verzekert. De H. Franciscus heeft een' schilder gevonden die zijner waardig was. Daar hij de populairste aller Heiligen is, hebben duizend penseelen zich beijverd hem af te malen; — maar Murillo heeft hem getroffen. Murillo heeft inderdaad deze ziel geschilderd zooals zij, ofschoon in 't ligchaam gevangen, op den Alvernischen berg voor Hem zweeft die „haar God en haar Al" was, en zooals zij door liefde tot den Gekruiste ontvlamd, het ligchaam deel laat nemen aan hare vereeniging met God. In de naakte cel van een opgeheven Kapucijner-klooster — als ik mij niet vergis! — stond in Cadix deze wonderschoone beeldtenis. En in de kathedraal van Sevilla een visioen van den H. Antonius van Padua, waarin het Kind Jesus in eene glorie van Engelen tot hem nederdaalt! — en in de galerij van Seville een ander visioen van denzelfden Heilige, waarin hij het Kind Jesus op zijn gebedenboek voor zich ziet zitten! en daar ook 't visioen van den H. Felix van Cantalicië, wien de allerzaligste Maagd het Kind Jesus in de armen legt! en dit alles geschilderd met een gloed en eenvoud, met eene extatische innigheid en der natuur getrouwe waarheid, dat men wel erkent, hoe Murillo's warme, open ziel krachtig genoeg door het geloof, den weêrglans dezer hemelsche begenadigingen ontving om dien met zijn genie op het doek te doen beklijven. Hij behoorde echter slechts met zijne ziel der Orde toe, geen gelofte had hem er aan verbonden: terwijl de groote broeder-orde der Franciskanen, de met hen wedijverende predik-orde van den H. Dominicus in eigen boezem een schilder bezat, die beeldtenissen schilderde, alsof ze regtstreeks van den hemel waren gedaald: Fra Angelico, die den bijnaam van „Beato" ontving.

Op zijne knieën schilderde hij het gelaat van de H. Moeder Gods; en maakte men hem op fouten in zijne figuren opmerkzaam, dan antwoordde hij vriendelijk: „Ja dat komt dat ik niet genoeg gebeden heb." Als droomen eener diep onschuldige ziel over den hemel en het paradijs, zoo doen zijne op goudgrond geschilderde beelden den toeschouwer aan. Zijne gestalten bewegen zich en zweven

in de eeuwige glorie en hebben met strijd noch leed dezer wereld iets gemeen. In storeloozen vrede trekken zij heen; en stelt hij de martelaars zijner Orde voor, dan ziet men wel sporen van bloed aan hun hoofd of borst, maar 't is alsof ze slechts zoo tot het ordekleed behoorden. Fra Angelico schildert den mensch, zooals hij welligt vóór zijnen val uit het paradijs mag geweest zijn. Murillo daarentegen schildert den verlosten mensch, die herboren is door de kracht der Sakramenten, die het offer begrepen heeft en voor één bloeddrop des Verlossers zijn zielebloed heeft weggegeven, die vrijwillig in smarten is ondergegaan, om in zalige vreugde te herrijzen, die zijn hart gekruist heeft om het aan 't hart zijns Zaligmakers gelijkvormig te maken; — hij schildert den bovennatuurlijken mensch, wien bovennatuurlijke genade door 't aanschouwen van hooge geheimenissen ten deele wordt. Hij is de echt Katholieke schilder; en geen ander is het als hij! zijn genie leefde van en in de geloofsleer. Men heeft slechts die tegen hem over staan in Italië en Duitschland, de Cinquecenten en Lucas Cranach en Albert Dürer te beschouwen, om duidelijk het onderscheid te kennen. De Italiaansche schilders na Raphael's tijd verdiepten zich zoo zeer in de studie der antieke kunst dat zij geheel heidensch werden en goden en godinnen in 't gewaad en de attributen der Heiligen schilderden. Daarom heb ik ook altijd in hunne beelden ondanks menige volkomenheid in de behandeling van licht en kleur, iets onnatuurlijks, iets onwaars gevonden, gelijk het wel uit een ingeënt, niet aangeboren heidendom moest voortkomen. Phidias en Scopas waren niet onnatuurlijk, niet onwaar; zij kenden slechts de eeuwige waarheid niet. Maar de Duitsche schilders, aangeblazen van den geest der ketterij, die hunne zielen losrukte van 't bovennatuurlijke leven, schilderden den natuurlijken mensch in groote volkomenheid, maar met zulk een dorheid en droogheid, dat men het hout en het doek waarop zij geschilderd zijn, niet kan vergeten. Daardoor geven zij onbedoeld een streng gevolgelijk bewijs, dat de elementen van het stof bij hen zoowel hunne scheppingen als den natuurlijken mensch overheerschen. Aan al hunne gestalten ontbreekt de geheimvolle band, die hen met het oneindige moest vereenigen. Het mogen edele en schoone wezens zijn: maar begenadigde — zijn het niet.«

We bevelen deze regelen aan de aandacht van de *Vaderlandsche Letteroefeningen* dezer maand, die ten bewijze, dat de hervorming geene vijandin is van het schoone, dit te lezen geven: «Lukas Cranach en Albrecht Durer, die edele kunstenaars, wier lauwerkransen na drie eeuwen niet verwelkt zijn, volgden de inspraak der Hervorming en wijdden er hunne talenten aan.»

LUTHERANISME EN ISLAMISME.

«Er is eene broederlijke verwantschap tusschen de leer van Luther en die van Mohamed; men heeft beiden slechts te vergelijken om te zien, dat ze zonen zijn van éénen vader. Volgens den valschen profeet van Mekka gebeurt alles door eene onvermijdelijke noodzakelijkheid; is er geen vrije wil in den mensch: God toch werkt in ons de slechte daden zoowel als de goede, zoodat Hij in de boozen de misdaden straft die Hij zelf in hen heeft uitgewerkt. Tot degenen die tegen deze godslastering opkwamen, gaf Mohamed voor alle antwoord: 't Is een verborgenheid, 't is een geheim. Ja, 't geheim van Satan.... Hetzelfde geheim nu van goddeloosheid toont zich in het Lutheranisme. Zoowel volgens den valschen profeet van Wittemberg als naar den valschen profeet van Mekka, gebeurt den mensch alles door eene onvermijdelijke noodzakelijkheid; er is in ons geen vrije wil: God werkt in ons het kwaad zoowel als het goed, en Hij zal ons straffen niet alleen voor het kwaad dat wij niet hebben kunnen vermijden, maar ook voor het goede dat wij naar ons best vermogen zullen hebben gedaan.... Het Mohamedanisme bestaat in te zeggen, dat Mohamed 's hemels profeet is, om de godsdienst van God en Jesus Christus te hervormen; het Lutheranisme bestaat in te zeggen, dat Luther de profeet is, om de godsdienst van God en Jesus Christus te hervormen.... Het Mohamedanisme is, van nature, een onverzoenbare krijg tegen de Kerk van Christus... De kracht der Kerk is hare schoone hiërarchie, het H. Offer der Mis en de andere Sakramenten:

het Mohamedanisme houdt dit voor ijdele superstitiën en treedt het met den voet. De kracht der Kerk is de zuiverheid harer priesters, is de zelfopoffering harer kloosterlingen en maagden: het Mohamedanisme rooft de christelijke maagden om ze aan de wulpschheid zijner hoofden veil te geven. Wat nu 't Mohamedanisme voordeed, doet het Lutheranisme het na. Het is, van nature, een onverzoenlijke krijg met de Katholieke Kerk en haar Opperhoofd; al wat de kracht dezer Kerk uitmaakt, valt het aan en treedt het met den voet: de hiërarchie, het Offer, de Sakramenten, de priesterlijke zuiverheid, de kloostergeloften; het vernietigt de kloosters en verveelvuldigt de plaatsen van ontucht. Evenals de Mohamedaan, en als op zijne schreden, verbrijzelt de Lutheraan de beelden der Heiligen, van Christus en zijne H. Moeder; evenals de Mohamedaan, en op zijne schreden, spuwt Luther's leerling op het kruis des Verlossers, trapt het met den voet en sleurt het door het slijk. Een broeder gelijkt niet sterker op zijn broeder dan het Lutheranisme op het Mohamedanisme.

„Mohamed heeft de veelwijverij en de echtscheiding onder de Arabieren ingevoerd; Luther heeft hetzelfde zooveel hij kon onder de zijnen gedaan.... Wat den geest zelven over dat punt betreft, Luther doet voor Mohamed weinig onder. Deze heeft ten grondregel, dat de vrouw voor den man zoo noodzakelijk is als de kleeding; Luther leert, dat zij hem zoo noodig is als eten en drinken; hij telt zelfs de vrouwen onder het dagelijksch brood dat men in het *Onze Vader* vraagt.... Met betrekking tot den meester van wien zij hunne leer ontvingen, schijnen Luther en Mohamed medescholieren. Die van Mohamed noemde zich den engel Gabriël; die van Luther gaf zich rondweg uit voor wat hij was, voor den duivel. Hoe gemeenzaam Luther met hem verkeerde, is bekend, alsmede, hoe de Lutherschen en Kalvinisten elkaâr menigwerf verweten, dat zij geen anderen God dan den duivel hadden. Wij zien bij Mohamed lage en onedele begrippen en bespottelijke beelden over God: Luther wint het in dit opzigt buiten kijf van zijn voorganger [1]).

---

[1]) Zie Rohrbacher, *Hist. univ. de l'Église catholique*, t. XXIII. liv. 84, p. 207; we durven 't geen verder volgt hier niet wel vertalen.

VERVAL VAN HET ANGLIKANISME.

De *gedachte* streeft zich in *daad* te verwerkelijken, de leer in beoefening, *dogma* in *pragma;* hoe inniger de leer wordt vastgehouden, hoe zij zich meer in praktijk uitdrukt, en daar tegenover: hoe minder godsdienstoefening, des te minder aanhankelijkheid aan het beginsel, dat dan, als nagenoeg dood, zich in 't werkelijke leven niet meer openbaart. Waar nu, gelijk in het Anglikanisme, weinig uiterlijke Godsvereering gevergd en ook dit nog zoo goed als geheel verachteloosd wordt, terwijl vroeger bij meer levende belijdenis, door een steil Puriteinisme ook de ijverig volbragte daad en dienst daaraan beantwoordde, dáar, mag men zeggen, dat de leer ontzinkt als hare beoefening verdwijnt. We begrijpen het thans te beter, dat het Britsche ongeloof schier ten spreekwoord is geworden, als we door bevoegde getuigen hooren klagen over den geringen ijver, ja over de algemeene onverschilligheid omtrent het punt der eeredienst, die voor de Engelsche puriteinen zich hoofdzakelijk in het stipt vieren van den Zondag en het trouwe kerkbezoek moet toonen.

Zorgvuldige onderzoekingen nu, voornamelijk van de zijde der *Stadzendingen* gedaan, en door *de Vereeniging*, volgens de *Record of the Free Church of Scotland*, medegedeeld, kunnen getuigen, hoe het in genoemd opzigt met Londen en de groote steden van Engeland en Schotland gesteld is. Waren die naauwkeurige opgaven niet van zoo vertrouwde, en der zaak kundige personen, we zouden geneigd zijn, aan berigten van zulk eene vervaarlijke ongodsdienstigheid en ongeloovigheid geen geloof te hechten.

Hoe de Londensche puriteinen den Zondag vieren, blijkt o. a. uit het volgende. In de verslagen van het Londensche Stad-zendeling-genootschap kwam voor eenigen tijd eene berekening voor, dat in Engelands hoofdstad *„des Zondags* zulk een aantal winkels, waarin handel gedreven wordt, openstaan, dat zij, alle naast elkander geplaatst, *eene straat van* 10 *Engelsche mijlen* zouden vormen *„*. Slechts een *klein* gedeelte van Londens inwoners gaat ter kerke, de groote massa zijner inwoners trekt naar elders, naar de herberg,

of de Theems af, of naar het land... Onbedriegelijke teekenen van morsigheid, onbeugendheid en goddeloosheid komen den bezoeker in eenigzins afgelegen wijken overal tegen. Onlangs werd in eene openbare vergadering te Londen berigt, dat van *vijftig* arbeiders niet eens *één enkele* de kerk of eene andere plaats van openbare godsdienstoefening bezoekt. Het Evangelie kennen zij even zoo weinig; zij mogen gehoord hebben, dat er een Bijbel en een God bestaat, ja een gedeelte hunner moet iets van Hem gehoord hebben van wien de verlossing komt, maar van die verlossing zelve, van de groote waarheden waardoor de H. Geest den mensch vernieuwt en verlost, weten zij niets. Zij liggen verzonken in heidensche zonden en heidensche ellende: zij zijn heidenen in den vollen zin des woords; men vindt er immers ook die *ongedoopt* voortleven en sterven. Het bovengemelde is op het meerendeel van Londens bewoners van toepassing. Al zijn zij ook niet in gelijke geestelijke en zedelijke duisternis verzonken, toch staan zij van het Christendom verre af: zij vlieden iedere belijdenis van den Heer en ieder bezoek der Christelijke godsdienst. In Londen is namelijk het getal kerkgangers slechts weinig meer dan een *half millioen*, terwijl het getal inwoners de *twee millioen* verre te boven gaat. „Wanneer nu twee derde gedeelten van Londens bevolking nooit de kerk betreden, wat is het dan met der daad anders dan eene verbazende massa van goddeloosheid en heidendom?"

En nog verklaart de *Record*, dat zulk een jammerlijke toestand onmogelijk met woorden of getallen te schilderen is. Anderhalf millioen menschen, die nooit naar de kerk gaan en in praktiesch heidendom verzonken zijn in eene enkele stad! dat getal staat gelijk met de helft der bevolking van Schotland; half Schotland zouden zij bedekken!... Wat een schrikwekkende gedachte! roept hij uit — „half Schotland met alle zijne parochiën en steden ware eens in openbaar heidendom verzonken; daar ware geen Bijbel, geene kerk te vinden, daar wierd geen Zondag gevierd, en de menschen leefden er en stierven er zonder boodschap des heils! Als het ongeloof des lands zich zóó aan ons voordeed, hoe vreeselijk zou het ons dan in het oog vallen; hoeveel klaarder zouden wij zien, welke pligt op ons rust, om ons op te maken en aan onze heidensche landgenooten het Evangelie te verkondigen!"

En Londen is nu „slechts het model van de meeste der groote steden van Groot-Britanje." —

Manchester heeft meer dan 300,000 inwoners, van welke twee derde gedeelten gewoonlijk de godsdienst niet bijwonen. De Protestantsche stadzendelingen hebben daar vele sterk-bevolkte straten gevonden, waar hoogstens twee of drie personen aan eene openlijke godsdienstige zamenkomst deel nemen. Birmingham telt 200,000 inwoners, van welke meer dan 100,000 nooit openlijk belijdenis van hun Christelijk geloof afleggen. Sheffield heeft 150,000 inwoners, van welke de helft gewoonlijk de openbare godsdienst verzuimt. De eene helft van Liverpool met 100,000 zielen, viert noch Zondag noch godsdienst. Van de 70,000 inwoners van Boston gaan slechts 17,000 gewoonlijk naar de kerk; van de 50,000 inwoners van Newcastle slechts 12,000; van de 16,000 van Longtower, Staffordshire, maar 4000. Wij zouden er, beweert de *Record*, nog menige stad kunnen bijvoegen, die op de grenzen tusschen Christendom en Heidendom staat. En wat is het resultaat zijner treurige mededeelingen? Dat, zegt hij, „in het meerendeel onzer groote steden de helft tot twee derde gedeelten der bevolking in praktiesch heidendom gedompeld ligt. Iederen dag zien zij Christenen, iedere week hooren zij het gelui der klokken, die tot gemeenschappelijke aanbidding des Heeren en tot het vernemen van zijn woord roepen, en toch laten zij den Bijbel even ongelezen, en het Evangelie van de genade Gods in Christus is hun even onbekend, alsof zij hun leven doorbragten in het midden der pagoden van Hindostan en van de afgoden-gruwelen van China".

En, vernemen we verder, „wanneer wij de grenzen van Schotland binnentreden, zoo staat het daar niet veel beter. Hoezeer onze groote steden in ondernemingen en inrigtingen tot bevordering van het rijk Gods uitmunten, zij hebben toch ook hare keerzijden".

Van de 400,000 inwoners van Glasgow, de tweede stad van Schotland, gaan 180,000 nooit ter kerke. Er zijn straten digt door menschen bewoond, die zich ter naauwernood van de heidenen onderscheiden. In vele bezoeken slechts *drie van de honderd* de kerk. Bijna even zoo is het te Edinburg. In eenige zendelingsdistrikten leven *twee derden der bevolking* in volslagen verwaarloozing van de openbare godsdienst en van alle kerkelijke instellingen. Men

heeft berekend, dat 60,000 (dus een derde der bevolking) de kerk nooit betreden. Van de 70,000 inwoners van Drondee bezoeken 15,000 de kerk; van de 50,000 te Paisley 22,000; van de 16,000 van Dumfries slechts 4,000; van 6,000 van Bones slechts 1,000, van de 3,000 van Lochgelly maar 500.

Al deze opgaven, zorgvuldig, gelijk boven gezegd is, door de *Stadzendingen* opgemaakt, zijn volgens de *Record* „eerder te laag dan te hoog". Aldus is het in de groote steden, en hoewel het zoo slecht op het platte land niet gesteld is, neemt hij echter aan, dat ten minste *een vierde der bevolking* daar de kerk niet bezoekt. „Zoo zijn het van de 21 millioen zielen, welke Engeland en Schotland bewonen, niet minder dan 8 millioen (of meer dan een derde der geheele bevolking), welke aan de uiterlijke vereering van den God des Bijbels geen deel nemen!"

Waren deze *acht millioen* zielen (dus berekent hij verder), die zonder godsdienst leven, afgezonderd van hunne Christelijke volksgenooten en tot eene afzonderlijke gemeente vereenigd, zij zouden *geheel Schotland en Wallis en de zes noord-westelijke graafschappen van Engeland* bedekken.... Al die duizenden, thans „verstrooid in onze stads- en landelijke gemeenten, verborgen in de straten en stegen der steden en de hoeken des lands, brengen ons schade toe, zonder ons tot noodwendige voorzigtigheid en schuldige pligtsbetrachting aan te zetten. Zij doen schade aan de nationale zedelijkheid, zij verzwaren de openbare lasten, zij maken ons politiek en maatschappelijk leven onveilig."

De *Record* eindigt met eene mededeeling, welke alleen reeds bewijzen kon, tot welk eene hoogte de goddeloosheid bij velen in Engeland en Schotland geklommen is: er bestaat daar namelijk onder de ongeloovigen een helsch verbond, dat ten doel heeft: 1°. predikers des ongeloofs in het land rond te zenden; 2°. zich van de drukpers meester te maken, en 3°. het land te revolutioneren.

Na zulke mededeelingen mag men wel vragen, of het Britsch ongeloof niet te regt ten spreekwoord wordt, en dat diensvolgens het Anglikanisme vervalt en wegzinkt, is er krachtig genoeg meê betoogd.

DRINGENDE BEHOEFTE AAN DE KATHOLIEKE EENHEID IN EUROPA [1]).

Vraag. — Waarop grondt gij het bestaan dezer behoefte?

Antwoord. — Op drie feiten: op onzen stoffelijken vooruitgang; op den gang der hoogere geesten, op het algemeen instinkt van het eigenlijke volk.

I. *Onze stoffelijke vooruitgang.* Die vooruitgang in onze middelen van verkeer zijn van dien aard dat, eer we tien jaren verder zijn, Europa eene groote stad zal wezen welker verwijderdste wijken men in eenige dagen zal kunnen doorloopen. In 't hoekje van den haard zullen de inwoners van Sint Petersburg en Moscou omgang aanknoopen met de inwoners van Madrid en Lissabon. De Noorweger zal een schaakpartij spelen met de burgers van Napels en van Messina. De afgronden der verschillende Oceanen zullen geen beletsel zijn voor den elektrischen omloop van ons woord, en de zoo stoute togten onzer scheepvaarders rondom de wereld zullen gewone wandelingen worden. De Kaap de Goede Hoop, Pondichery, Calcutta, Peking, Nangasaki, Botany-baai, enz. zullen de voorsteden zijn der groote hoofdstad van 't heelal: van Europa.

Wat nu, denkt gij, moet (en wel vooreerst in Europa) het resultaat zijn van dat wonderbare zamenspreken der zielen, die tot dusverre door ontzaggelijke afstanden gescheiden en uitsluitend aan den invloed der nationale vooroordeelen onderworpen waren?

Vr. — Het resultaat dier wrijving zal, dunkt mij, eene verdubbelde drift zijn naar stoffelijk genot en belang. Zoo de godsdienstige en nationale vijandschappen mogten uitgedoofd worden, moet dit in de armen der onverschilligheid geschieden.

---

[1]) Zie het Xe Hoofdstuk van het tweede deeltje van 't onlangs verschenen geschrift: *La Philosophie du Catéchisme Catholique*, van den Eerw. Martinet, waarin de beroemde Schrijver zijn scherp vernuft niet verloochent, soms met snijdende slagen, gelijk hij pleegt, de uitspattingen der bandelooze rede bestrijdt, altoos zijn ten motto gekozen vraag indachtig: „Wordt het geen tijd, dat de goddelijke wijsbegeerte van 't geloof ons geneze van 't geloof aan de menschelijke wijsbegeerte?"

Antw. — Dát zou wel het resultaat der groote ineensmelting wezen, zoo God er niet in voorzien had, of liever zoo wij er zelven niet in voorzien hadden door het scheppen van den geesel die de godsdienstige onverschilligheid doet huiveren, en 't oorkussen waarop zij rust den vlammen dreigt prijs te geven, ik bedoel de stoffelijke belangen.

Ziet gij niet, dat die geesel even snel voortgaat als het werk der vermenging? dat de elektrische draad even snel de bevelen van het Socialisme overbrengt, en de spoorwegen en de stoom diens Seïden even spoedig vervoeren als de bevelen en de soldaten van degenen die het bestrijden? Ziet gij ook niet, dat die verdubbelde drift naar genot, naar aardsche zaken evenzeer den dorst naar verdelging moet verdubbelen in die hebzuchtige en wrokkende hartstogten, die zij in hare legerscharen opneemt, en het lijden vermenigvuldigen der lagere volksklassen, die zij bewerkt en aan hare plannen dienstbaar maakt? Tegen het toenemen van dien geesel zal men wel het eenig heilmiddel moeten overstellen: de uitbreiding namelijk van den godsdienstigen geest, den geest van geloof, hoop en liefde.

Als dan Europa de behoefte zal gevoelen van zich, ter bezwering of stuiting van den Socialistischen brand, diep van dien geest te doordringen, wáár, meent gij, zal het dien gaan vragen? Bij den oekumenischen patriarch van Constantinopel? aan de heilige Synode van keizer Nicolaas? aan de Anglikaansche bisschoppen, zaamgeroepen op bevel van hunne gracieuse gouvernante in het geestelijke zoowel als in het tijdelijke, van hare Majesteit koningin Victoria? Of aan de tienduizend Evangelische Synoden of Consistoriën van het noorden van Duitschland, van Zwitserland, Holland, enz., die bloot zamenkomen om te zeggen: Laat ons spreken over den krijg tegen het Pausdom, van de liturgische boeken over kerkzang en -muziek, over de middelen om het volk te vermaken, maar dat er geen spraak meer zij van leerstukken of geloofsbelijdenissen.

Vr. — Protestantisme te stellen tegen het Socialisme, dat is olie in 't vuur geworpen en het keeren met een stroohalm. Wijl de waterputten der scheuring en ketterij droog zijn, zal men wel tot de groote springbron der levende wateren van het Katholicisme zijne toevlugt moeten nemen.

Antw. — En daar die bron hare heilrijke wateren langs duizend

kanalen in de landen der scheuring en ketterij voortvoert, zal zij onder het bereik zijn van allen, die tegen den brand worstelen willen. Is het kwaad der ongodsdienstigheid algemeen en ten toppunt geklommen, dan zal 't gezond verstand zelf roepen, dat het niets anders dan door eene algemeene godsdienst te verhelpen is.

Ongetwijfeld zal het sekte-fanatisme met alle magt de beweging tot terugkeer bestrijden en getrouw blijven aan zijne leus: „Liever vergaan dan door het pausdom gered!" Maar de toenadering der geesten zal er zijne voornaamste wapenen aan ontnomen hebben: den laster, de leugen en de onkunde. Hoe houdt het de bevolkingen in de stallen der dwaling? — Door ze te voeden met de ongerijmdste vooroordeelen tegen het Katholicisme. De magt dezer vooroordeelen staat in lijnregte verhouding met de afstanden die de Protestantsche massa's van de Katholieke massa's scheiden. Zoo wordt in Noordelijk Duitschland, in Denemarken, in Zweden, waar eene ijzeren wetgeving tot dusverre de kudde der kinderen van 't vrij onderzoek voor alle aanraking met de *verpeste schapen van het Pausdom* heeft behoed, het er algemeen voor gehouden, dat de Katholiek een van rede beroofd wezen is, en dáar van iemand sprekende die gek of kindsch werd, zegt men: *hij is Katholiek geworden.*

Welnu, als de Luthersche consistoriën van Denemarken en Zweden niet langer meer den slagboom der onverdraagzaamheid, onder de sabel van de Frederikken I, de Christiaans III, de Gustaafs Wasa opgetrokken, tegen de algemeene beweging zullen kunnen verdedigen; wanneer de toch zoo verstandige bevolkingen, welke zij mede zoo onwaardig misleiden, de papisten-volken van nabij zullen zien, dan is een omkeer in de denkbeelden onvermijdelijk en het geestelijk rijk der consistoriën zal een einde nemen.

Desgelijks, wanneer de *goede zielen* der Anglikaansche Kerk, die nog in November 1850 door hare predikanten aan 't sidderen werden gebragt door het verhaal der afgrijselijkheden, welke op het punt waren van op Engeland neêr te storten, bijaldien men zich niet verzette tegen de bulle van Pius IX die het Engelsch Katholiek Episcopaat regelde — wanneer die goede zielen het werk zullen gezien hebben der kardinalen, bisschoppen, priesters, kloosterlingen welke hun werden afgeschilderd als op moord verhitte beulen, wier zoetst tijdver-

drijf het is, de ketters levend te ontvellen en te braden, zullen zij dan van hunnen doodelijken schrik niet bekomen? En zou dan John Bull, reeds pligtig aan groote oneerbiedigheden jegens *de door de wet gevestigde Kerk*, niet eens deze kwestie kunnen opperen: „Waarom zou Engeland nog langer de enorme jaarlijksche inkomsten van twee honderd zes en dertig millioen franken aan zeven duizend groote en kleine beneficianten betalen, die zich vermaken met het hoofd hunner schapen met de botste en hatelijkste fabelen te vullen?

Zal, eindelijk, het gezigt van de zedelijke en stoffelijke wonden der Protestantsche natiën, het afgrijselijk schouwtooneel van dezer pauperisme, niet eene groote les zijn voor de Katholieken, die nog aan het oud vertelsel gelooven van de zedelijkheid en den welstand der Gereformeerde bevolkingen?

Het schijnt mij dan zeker, dat bij den providentiëlen arbeid der ineensmelting, waaraan Europa onderworpen is, het Katholiek goud zal schitteren en de kostbare stofjes, alsnog in 't metaalschuim van 't Protestantisme verwikkeld, zal aantrekken, en dat de Socialistische Vulkaan gelast is om deze schifting uit te werken, en den ijskillen wind der onverschilligheid door de hevigheid zijner vuren te bestrijden.

Vr. — Gij zoudt dan met de de Maistre's, de Chateaubriand's, enz. van gevoelen zijn, dat, *zoo wij vermalen worden, het is om vermengd te worden*, dat *wij met groote schreden naar eene toekomstige eenheid gaan*, dat *alles er naar streeft om de Katholieke eenheid te herstellen* [1])?

Antw. — Toen ter tijde toen die groote denkers de beweging naar het Katholicisme aankondigden, had het eenige verdienste haar te voorzien. Thans zou 't verblindheid zijn, haar te ontkennen. — Gaan wij over tot het tweede feit:

II. *De gang der hoogere geesten.* — De Protestantsche Ranke eindigde voor eenige jaren zijne *Geschiedenis van het Pausschap gedurende de XVI en XVII eeuw*, aldus: „De hevige polemiek der

---

[1]) Zie *Soirées de Saint-Petersbourg*, Entret. XI. — *Études historiques*, T. IV.

vorige tijden heeft, zoo niet de scholen, dan toch de dagelijksche levensbetrekkingen verlaten. Alle vijandschappen zijn geroepen om zich met elkaâr in eene hoogere eenheid te verzoenen!"

De terugtredingen in het Katholicisme, onder de wetenschappelijke en letterkundige summiteiten van Duitschland altoos talrijker geworden sedert de bekeering van den beroemden Graaf van Stolberg (in 1800), nemen heden ten dage tot groote ontsteltenis van het Duitsch Protestantisme verbazend toe [1]), beginnen de rangen der Luthersche geestelijkheid te dunnen en doen, vereend met de vorderingen van het rationalistiesch atheïsme, het axioom ingang vinden: "In zake van godsdienst, óf Katholiek, óf niets!"

Maar vooral in het Protestantsche Rome, voorlang van Geneve naar Londen verplaatst, in de keur der Anglikaansche geestelijkheid, heeft het ingrijpen van het Katholicisme iets wonderdadigs. Ongetwijfeld hebt gij de kreten van smart, van onsteltenis en razernij vernomen, den voorstanderen der *door 't Statuut van Elisabeth gevestigde Kerk* ontrukt door den overgang hunner beroemdste leeraren en predikanten tot het Katholiek geloof.

Vr. — Ja, en ik denk dat de wezenlijke of gewaande overwinningen van 't Anglikanisme in Italië op verre na niet tegen die verliezen opwegen.

Antw. — 't Is, integendeel, zeker, dat die aanwinsten waarop het zich beroemt, het veel meer zullen schaden en der Katholieke zaak niet minder zullen dienen dan de overgangen waarover het zich ontstelt. Zie eens! Wat stelt het Anglikanisme tegen dat talrijk en schitterend gesternte zijner leeraren over, die thans het Katholiek firmament zijn ingetreden? — Den monnik Achilli (misschien ook den

---

[1]) De *Revue Catholique* dezer maand berigt, dat de bekeeringen in Duitschland steeds talrijk blijven; onlangs meldde men den terugkeer van den Graaf van Degeefeld-Schomberg, oud-ambassadeur van Wurtemberg aan het hof van Weenen; van de prinses van Salm-Hoogstraetenten; en heden vernemen wij de formele afzwering van den predikant Lutkemulle, schrijver van een merkwaardig boek, getiteld: *Nederdaling van Christus ter helle.* — Aan de gravin Hahn-Hahn en hare zuster, aan von Florencourt met zijn gezin, aan Hurter en zooveel anderen behoeft hier niet herinnerd.

monnik Gavazzi). En opdat heel de wereld omtrent de verdiensten van dien monnik Achilli en de redenen zijner bekeering tot het Protestantisme mogte ingelicht worden, maakt het Anglikaansch fanatisme een berucht proces, waarvan het resultaat 't onloochenbaar bewijs strekt, dat de monnik Achilli een eerlooze verleider is, als zoodanig gebrand- en geschandmerkt door al de regtbanken en al de policiën der landstreken van 't Schiereiland die hij met zijne tegenwoordigheid heeft bezoedeld.

Vrij nog moge op die wijze 't Anglikanisme zijn schuimspaan over de wereld- en ordes-geestelijken van Italië laten gaan en ons nieuwe Achilli's en Gavazzi's nemen, om er Spencer's, Newman's en Manning's voor in de plaats te geven; dat is een vrije wisselruil waarover de Katholieken zich niet anders dan verheugen kunnen, zooveel zal het ter uitzuivering van de Kerk in Italië en tot hare zegepraal in Groot-Britanje toebrengen! Meer nog dan de overwinningen van 't verleden, zullen die der toekomst dit woord eens beroemden Anglikaans bevestigen: „De overgang van de (Katholieke) Kerk tot eene sekte geschiedt maar al te dikwerf langs den weg der ondeugden, en die van eene sekte tot de Kerk is altijd langs den weg der deugden" [1]).

Ja, *de hoogere geesten zijn op weg naar de Katholieke eenheid.* Het voorbeeld der grooten zal de beweging der massa's beslissen, en mijn derde feit meer doen uitkomen: *het algemeen instinkt van het eigenlijke volk.*

Vr. — Maar eerst, wat verstaat gij door het ware volk?

Antw. — Ik versta er de vreedzame en meer of minder Christelijke bevolkingen door, die nog de groote meerderheid in de Katholieke, en zelfs in een deel der afgescheidene Staten uitmaken, dank zij het aldaar nog behouden stelsel van Katholieke opvoeding [2]). Ik begrijp er ook een goed deel onder van de revolutionaire massa's, welke het Socialisme, alleen door zich met het masker van het Evangelie te bedekken, heeft kunnen misleiden. Het ware volk is dan: Europa, nog altoos levend van godsdienstige

---

[1]) Lord Fitz-William, *Lettres d'Atticus*, III.

[2]) De Schrijver verwijst hier naar liv. I, quatrième fait, ch. 3; liv. IV, ch. 3.

en maatschappelijke waarheden, door het Katholicisme daar inheemsch gemaakt.

De anti-christelijke geest, dien 't Hellenisme of noem het de klassieke school, meer dan eene eeuw vóór Luther [1]), in het Westen weder opwekte, en die het welslagen der godsdienstige afbraak, met den naam van *hervorming* versierd, voorbereidde, heeft ongetwijfeld groote verwoestingen aangerigt; doch dat kwaad was slechts diep in de geletterde klassen, die nog niet het honderdste gedeelte der algemeene bevolking uitmaken. En nog heeft in deze minderheid de Christelijke waarheid aanhoudend, zelfs in Protestantsche landen, de edelste geesten onder hare banier vereend. Eerst sedert eene eeuw heeft het anti-christendom zich openlijk durven vertoonen in de school der encyclopedisten in het Zuiden en in die van Kant en Göthe in het Noorden. Uit den boezem der Protestantsche universiteiten van Duitschland, waar het van de Evangelie-geschiedenis een fabel, van Gods bestaan zelf een belagchelijk vertelsel heeft gemaakt, heeft het in meerdere of mindere mate de overige universiteiten van Europa van zijn vergift doortrokken. De vrijmetselarij en het Illuminisme van Weishaupt heeft het in de rangen des adels en der burgerij eene menigte van warme volgelingen geworven, die het in de raden en besturen van de meeste regeringen krachtig gediend hebben en nog dienen.

---

[1]) „In den loop der XIV eeuw, gij weet het allen, is de Grieksche en Romeinsche oudheid om zoo te spreken in Europa heringevoerd... De klassieke school van dat tijdperk ontstak in bewondering niet alleen voor de schriften der ouden, voor Virgilius en Homerus, maar voor heel de oude maatschappij, voor hare instellingen en meeningen, voor hare wijsbegeerte zoowel als voor hare literatuur. De oudheid was, men moet het toegeven, onder het opzigt van politiek, wijsbegeerte en letterkunde, verre boven het Europa der XIV en XV eeuw verheven. 't Is dan niet te verwonderen, dat zij een zoo grooten invloed heeft uitgeoefend; dat het meerendeel der verheven, werkzame, beschaafde en niet ligt voldane geesten een walg kregen van de ruwe zeden, verwarde begrippen en barbaarsche vormen hunnes tijds en zich hartstogtelijk aan de studie en schier aan de heilige vereering eener meer regelmatige en tevens meer ontwikkelde maatschappij hebben toegewijd. Aldus vormde zich die school van vrije denkers, die van het begin der XV eeuw te voorschijn treedt." (Guizot, *Cours d'hist. moderne*, leçon XI.)

Eindelijk, in de laatste tijden, heeft het Anti-christendom, door eene blinde politiek begunstigd, zijne krachten tot een middenpunt kunnen zamentrekken, alle geheime genootschappen onder den naam van *het jonge Europa* tot een geheel vereenigen, een beroep kunnen doen op alle ondeugd, en alle boos instinkt, en scharen aanwerven van slagters en brandstichters, zeer geschikt om een *coup de main* op Europa te wagen en er een puinhoop van te maken. Maar met dat al is de anti-christelijke partij, gelijk alle rooversbenden, eene kunstig vereende magt, zonder steun in de ziel der volken. Geen kanton, geen geheel dorp, zelfs geen gezin heeft zij voor zich. De verdelgwoede, welke zij het hart harer soldaten in de holen, werwaarts zij hen lokt, inblaast, verdooft ten deele zoodra zij den huiselijken haard weêr binnentreden. Van daar haar kreet: Weg met het huisgezin!

Kortom, Europa is nog christelijk in het diepst zijner ingewanden, door den algemeenen geest zijner bevolkingen. Met zijn helsch program en zijne heirscharen van menschenslagters te doen zien, heeft het Socialisme alom het in de zielen ingeslapen geloof gewekt. Verrast, ontsteld door 't gehuil der woeste hoopen die er onderling de bloedige prooi van verdeelden, heeft de maatschappij, schijnbaar onverschillig, gedaan wat de ongeloovige in doodsgevaar doet, zij heeft zich tot den God harer jeugd gewend en tegen de benden der hel den Gezalfde der Heeren aangeroepen. En ziet gij nu bij dat opwaken des geloofs het onderscheid tusschen de Katholieke en de Protestantsche bevolkingen?

Vr. — De Katholieken weten waar zich aan te houden wat de wet van den God hunner jeugd betreft; maar de godsdienst van den Protestantschen God, van den Christus des Bijbels, waar mag zij zijn?

Antw. — Ja, zoolang Europa in den schoot van een bedriegelijken vrede sluimerde, voelde het mindere volk, sinds eeuwen door de kwakzalvers der scheuring en der ketterij van 't spoor gebragt, minder behoefte aan eene ernstige, stellige, levende godsdienst. Tevreden met nationale schijnkerken, welke de hoogere klassen nog met eenigen eerbied wisten te omgeven, verdroot haar 't geloof nog niet aan de oude katechismussen, hun door predikanten voorgepreekt, wier ongeloovigheid aan allen bekend was behalve

aan hunne kudde alleen. Maar thans, nu, onder het kruisvuur van 't Katholicisme en Socialisme, die godsdienstige schijnvertooningen verdwijnen, en de geesten van eenigen omvang zich tusschen beide kampen verdeelen, nu moeten de menigten wel tot ons overkomen.

't Een of het ander: óf de beweging der massa's naar de groote Kerk zal door hare politieke hoofden bevorderd worden, óf deze zullen zich beijveren die te belemmeren en hunne ongerijmde pausschappen te redden door godsdienstige oppleisteringen. In 't eerste geval zal de geesel, nutteloos geworden, verdwijnen voor de toonen van Ambrosius' lofzang, die aan de wereld de blijde boodschap brengt: Europa heeft slechts ééne godsdienst meer! In de andere veronderstelling, zal de geesel zijne zending voltrekken, door de *trotsche bergpieken neêr te slaan die het ijs der godsdienstige onverschilligheid onderhouden.*

SPROKKELINGEN.

BOSSUET OVER ENGELANDS BEKEERING. — Eene natie zoo verstandig als Engeland zal niet lang in die verbijstering blijven. De eerbied dien zij steeds voor de Vaders bewaart, en hare weetgierige en aanhoudende onderzoekingen over de oudheid, zullen haar tot de leer der eerste eeuwen terugvoeren. De tijden van wraak en van begoocheling zullen voorbijgaan, en God zal de verzuchtingen zijner Heiligen verhooren " [1]).

BROERE OVER NEDERLAND. — "Aan de Nederlanders wordt zeer bijzonder gezonde rede en verstand toegeschreven. Dit maakt hen zoo kalm en bedaard, zoo bezonnen en praktiesch, en houdt hen meestal in de wijze middelmaat. De gave moge dan niet schitterend zijn, zij is degelijk; op gezond verstand drijft de wereld, niet op genie. "....

---

[1]) *Hist. des Variations*, Liv. VII aan het eind.

„Geen regtschapen Protestant zal het euvel duiden, integendeel hij zal het eerbiedigen, dat ik (mijn) innig en geloovig vertrouwen (op godsdienstige gronden gevestigd) openlijk uitspreke.

„Het steunt op den goddelijken Verlosser, die mijne Kerk heeft gesticht en gevestigd in zijn bloed. Hij zal het plan zijner barmhartigheid volbrengen, en de gebeden verhooren die in den hemel en op de aarde tot Hem opgaan; gebeden zeker voor eene overwinning, maar voor de overwinning der liefde, gebeden die niemands leed maar over allen zijn besten zegen vragen; zegen over het roemrijk vorstengeslacht dat ons regeert, zegen over allen die nog van ons gescheiden zijn, zegen over heel Nederland en zijne nijvere bewoners" [1]).

HET WERK DER H. KINDSCHHEID. — Treffend is de uitbreiding waarin dit genootschap ter loskooping van ongedoopte kinderen in China, binnen weinig tijds zich verheugen mag. De Algemeene Raad heeft berigt, dat de ontvangsten van het laatste jaar bedragen hebben de aanzienlijke som van 600,000 fr., dat is ruim 200,000 fr. meer dan het vorige jaar. Na aftrek der noodzakelijke onkosten voor het bestuur, godvruchtige geschenkjes ter aanmoediging, alsook voor het *reserve*-fonds ten behoeve van 't volgend jaar, was er regtstreeks voor die ongelukkigen besteed de som van 458.000 fr. Wat al kinderen zijn hierdoor aan den tijdelijken dood ontrukt en aan de genade van het H. Doopsel deelachtig geworden. Na Frankrijk had België het meest bijgedragen. Met genoegen vernemen wij, dat ook in ons vaderland reeds ruime offers zijn toegebragt, en ook dit heilig werk zich dag aan dag meer uitbreidt.

---

[1]) Ter eerste en laatste bladzijde van zijn: *Bezadigd woord* aan mijne welgezinde Protestantsche Landgenooten, ter gelegenheid der R. K. Kerkregeling.

DE GEZINDHEID VAN HUGO DE GROOT

VOOR DE

KATHOLIEKE KERK.

(*Vervolg van bl.* 153.)

We naderen alzoo aan het belangrijkste deel onzer beschrijving, en zullen het genot hebben eenen man als Grotius hulde te zien doen aan de Katholieke Kerk.

Slechts een oogenblik moeten wij ons nog ophouden bij zijne lotsverandering en benoeming tot gezant van Zweden te Parijs.

Wij hebben vroeger gemeld, dat de hem toegezegde jaarwedde soms zeer laat werd uitbetaald, en hij zich wel eens in bekrompen omstandigheden bevond [1]). Ziekte of zijner gemalin of zijner kinderen [2]) maakte hem dien toestand zoo veel te drukkender, en terwijl hij door sommige Katholieken werd lastig gevallen, die, van verkeerden hoewel zeer verschoonbaren ijver gedreven, hem tot de

---

[1]) Het is met mijne eigen zaken dikwerf zoo gesteld, dat ik ze maar niet moet schrijven aan mijne vrienden, om hen niet nog bedroefder te maken. Ep. 204.

[2]) Sec. ser. Ep. 60, Ep. 78.

Kerk wilden overhalen [1]), vervolgden de Hollandsche Calvinisten hem ook daar nog, en zochten hem bij den Koning verdacht te maken als stond hij in heimelijke betrekking met de Spanjaarden [2]). Wat de gevoelige Grotius daaronder leed blijkt uit zijne brieven. „Mijne vrouw", dus schrijft hij aan den Franschen gezant Maurier, „is „na eenige maanden sukkelens onder doctors handen en „in gevaar geweest. Ik behoef aan iemand als gij niet te „zeggen, wat dat zij in een vreemd land, waar ik moeijelijk „eenen enkelen trouwen vriend vinden kan. Het zijn nu „acht jaren dat ik door kerker en ballingschap beroofd „ben van het gezigt mijner ouderen, en van hetgeen mij „naast mijne ouderen in het vaderland dierbaar is, en „intusschen heerschen onze vijanden niet alleen, maar tot „hoeverre beschimpen zij ons! Zij die door tegen Frankrijk „uit te varen hunne magt hebben verkregen, maken daar „thans misbruik van, om ons ook in Frankrijk te ver- „drukken. Reeds twee jaren zijn omgegaan sinds zich „hier niemand onzer aantrekt, tenzij in zoo ver, dat alle „kunsten, die een eerlijk gemoed kunnen ten val brengen, „tegen mij worden aangewend" [3]).

Het is onduidelijk wat met de laatste woorden bedoeld zij. De kardinaal Richelieu, 's Konings alvermogende minister, schijnt zich van Grotius voor zijne politiek te hebben willen bedienen. „Indien ik, zonder mij om het vader- „land te bekommeren, mij geheel aan Frankrijk toewijd, „is er niets wat ik niet hopen kan" [4]), zoo lezen we in eenen brief van 1626 aan zijnen vader.

---

1) Sec. ser. Ep. 67.
2) Ep. 205.
3) Ep. 219.
4) Sec. ser. Ep. 133.

Het is dus niet te verwonderen, dat Grotius er op bedacht was Frankrijk te verlaten, waar hij zoo veel te verduren had, en het hem verdroot een nutteloos leven te leiden [1]). Hij was voornemens naar eenen of anderen kleinen Evangelischen staat in Duitschland te gaan [2]), of naar een der hanzee-steden, of naar Trier, waar hij zich als regtsgeleerde hoopte te vestigen [3]). Ook aan Denemarken had hij gedacht, waar hij uitzigt had een professoraat te verkrijgen, maar hij oordeelde zulks beneden zijnen stand; *gesti honores vix ferunt* [4]). Een eind aan deze onzekerheid maakte de eenigzins veranderde toestand des vaderlands. Prins Maurits was gestorven, Hoogerbeets uit de gevangenis ontslagen, Grotius had zijne goederen teruggekregen, en zijne echtgenoot, die weder eene reize naar Holland gedaan had, bragt zoo gunstige berigten mede [5]), dat hij, ondanks de minder gunstige van zijnen broeder [6]), niet langer aarzelde, en in het laatst van 1631 de terugreis aannam naar het vaderland [7]).

Wat zijne godsdienstige gezindheid aangaat, zij was nog zoo onbepaald als wij hiervoren gezegd hebben. Het jaar vóór zijn terugkeer zond hij aan zijnen broeder [8]) eene kleine verhandeling, waarin hij betoogde, dat bij afwezigheid van geestelijken iedereen zelfs vrouwen het H. Avondmaal voor zich konden vieren. Zij was vervaardigd ter

---

1) Ep. 249.
2) Sec. ser. Ep. 67.
3) Ibid. Ep. 63, 128.
4) Ibid. Ep. 79.
5) Sec. ser. Ep. 293.
6) Ibid. Ep. 278.
7) Grotius was niettemin zeer gevoelig en dankbaar voor de weldaden die hij in Frankrijk, inzonderheid van den Koning ontvangen had. Zie zijnen brief aan Lusson. Ep. 291.
8) Ibid. 248.

gelegenheid dat de bisschop van Orleans de l'Aubespine in een zeer geleerd geschrift over de toediening der Eucharistie Rigault had wederlegd, welke in zijn uitgave van Tertulliaan het gevoelen, waarvoor Grotius het nu opnam, aan dien kerkelijken schrijver toedichtte. Eene andere verhandeling, onder éénen titel met de vorige gedrukt [1]) en die wel omstreeks dezen tijd zal vervaardigd zijn, heeft daarenboven het bewijs ten doel, dat men niet altijd verpligt is de kerkelijke gemeenschap door het avondmaal te onderhouden. Hij beweert daarin, dat Christus geene nieuwe riten heeft ingesteld; *nullos a Christo institutos ritus novos*, en beschouwt de sakramenten ongeveer als een uit het Jodendom voortgezet ceremonie-wezen. De redenen, die hij opgeeft om niet tot het kerkelijk avondmaal te gaan, doen wel zien, dat hij zijn eigen afzondering wilde verdedigen. Men mag zich namelijk van de communie onthouden,

1. wanneer de kerkelijke overheden eene zwijgende of uitdrukkelijke erkenning vorderen van stellingen die men in geweten niet aannemen kan;

2. wanneer de communie, tegen haar doel, slechts dient om te doen zien dat men het eens is met eene *partij*, en andere christenen van zijne gemeenschap uitsluit, ofschoon zij niet minder godvruchtig leven, en de weinige dingen die ter zaligheid geloofd moeten worden, inderdaad gelooven;

3. wanneer men, door zich van de gemeenschap met de verschillende partijen te onthouden, te vrijer en te beter de christelijke liefde kan oefenen jegens de dissidenten.

---

1) *Dissertatio de coenae administratione ubi pastores non sunt. Item. An semper communicandum per symbola.*

Men ziet, het slaat alles op Grotius zelven, die het met de predikanten, om zijne gevoelens over de genade en de vrijheid, niet vinden kon, en alle Protestanten, de Socinianen niet uitgesloten, met elkander wenschte te verzoenen. Zijne hoop daarop, zoowel als op eene goede ontvangst in het vaderland, was zoo het schijnt verlevendigd, doordat men zich toen vleide de Grieken en vele Duitsche Joden tot het Protestantisme te zullen kunnen overhalen, en uit dien hoofde meer ter verzoening geneigd was [1]).

Hoe jammerlijk werd hij bedrogen! Prins Frederik Hendrik was tegen hem ingenomen, als den verdediger van 's lands regten en vrijheden. De magistraten van Rotterdam en nog meer die van Amsterdam, waar hij 't langst vertoefde [2]), mogten gunstig jegens hem gezind zijn, en vooral die zijner geboortestad Delft een loffelijken ijver aan den dag leggen; het bleef bij eenige welgemeende pogingen. Eigenbelang en sektegeest overwonnen en bijzonder op aandrang der steden Haarlem, Leiden, Gouda, Alkmaar en Enkhuizen, werd den 10 December 1631 bevel gegeven zich van zijnen persoon meester te maken. Te vergeefs wilden zijne vrienden hem overhalen een smeekschrift aan den Prins te zenden. Grotius wilde in niets toestemmen, wat naar eene schuldbekentenis geleek, of zelfs door zijne vijanden in dien zin kon uitgelegd worden. In 't geheel was zijn gedrag groot en edel, en zoo hij in de brieven van dien tijd, eenige bitterheid en spijt laat blijken, is dit zeer vergefelijk en wekt slechts

---

1) Ibid. Ep. 238.

2) Hij bleef altijd eene groote genegenheid voor de Amsterdammers behouden. Het waren „de laatst overgebleven Batavieren." Sec. ser. Ep. 587. „Daar was het overblijfsel dier republiek, die hij weleer verdedigd had." Ibid. Ep. 590.

te meer medelijden voor hem op [1]). Zoo werd dan weldra van de Staten een besluit genomen, waarbij twee duizend guldens werden uitgeloofd aan ieder die hem aan 't geregt zou overleveren, — en Hugo de Groot, „de roem van

---

[1]) Men zal zich zijnen toestand eenigzins kunnen voorstellen uit hetgeen hij aan zijnen broeder schreef: „Ik wenschte, dat onze „vrienden in Noordholland en elders zich evenzeer beijverden als „onze vijanden, die niets nalaten wat de kwade zaak schragen kan. „Voor de goede zie ik zooveel geestdrift niet. Indien derhalve het „vaderland mij weder onregtvaardig behandelt, zal ik, nu ik kan, „mij zelven daartegen behoeden. Ik ben steeds van gevoelen, dat „de regtsgeleerden moeten gevraagd worden om hun oordeel te „zeggen, maar zoo dat ze niet anders antwoorden dan ik wil". [Grotius, van de regtvaardigheid zijner zaak overtuigd, wilde slechts het gezag der regtsgeleerden doen gelden. Hun antwoord viel ook ten zijnen voordeele uit.] „Ik ben zeer verlangend te weten wat de „Prins aan de Delfenaars zal antwoorden". [Zij verzochten den Prins de zaak met zachtheid te bestieren.] „Dat men [in een verzoekschrift] die woorden zegge van staatstwisten, kan ik dulden, „want daarmede wordt mijn eer niet benadeeld. Maar dat men dat „lange tijdsverloop aanvoert als moest mij dit van eene regtvaardige „straf ontheffen, dat zal ik niet toelaten, en ga liever daarheen „waar men noch van den naam noch van de daden der Nassauers „hoort. De grootestadbewoners geven geen slechten raad, maar „waar krijgen we de menschen, die dat met kracht uitvoeren? Ik „heb tot heden te Rotterdam geen veilig verblijf willen hebben, „dan met medeweten van den magistraat zelven. Ik twijfel of ik „hun een bezoek zal geven, daar ze mij niet komen bezoeken, die „toch zooveel voor de stad gedaan heb. Onlangs heeft van Berkel [de burgemeester] mij door zijnen zoon laten weten, dat het, om „het vonnis tot mijne verbanning, gevaarlijk voor mij was mij in „'t openbaar te vertoonen. Ik heb geantwoord, dat ik nergens „veiliger meende te zijn dan bij de burgers van Rotterdam, daar „ze mij kennen en mij derhalve genegen zijn. Echter zeide hij mij, „dat er wel konden wezen die, op hoop van belooning, mij zochten „in handen te krijgen. Dat vreezen ze niet, maar dat de genegen„heid der burgers voor mij blijke. Daarom doen zij de spraak gaan, „dat ik geenszins Remonstrantsch gezind ben; dat vele mijner raad„gevingen aan den voormaligen magistraat mishaagd hebben, en „wat er al meer geschikt is om mij de goede gezindheid te doen „verliezen. Wat zal ik doen? [Hij ging naar Amsterdam.] Ik zou

Nederland en het wonder der eeuw", zooals Vossius hem toen noemde [1]), moest dát zijn vaderland, zijn hoogbejaarde ouders en zoozeer aan hem gehechte bloedverwanten en vrienden voor altijd verlaten.

Te pas of te onpas, we kunnen ons niet onthouden het hier te zeggen, dat we nog van spijt, nog van smart vervuld worden, nog gloeijen van verontwaardiging tegen de hem vervolgende staatspartij en booze sekte, als we de brieven herlezen, welke hij uit Hamburg, waar hij bij eenen Nederlander een wijkplaats gevonden had, aan zijne bloedverwanten en vrienden, bijzonder aan den Franschen president Lusson rigtte. Met wat edel en hoog gevoel en in wat bij uitstek kiesche vormen weigert hij daar standvastig nieuwe weldaden des Konings aan te nemen. Ook zoo hij het niet zeide, zou men aan zijne teedere zwaarmoedigheid zien, hoezeer hij zijn ondankbaar vaderland nog bemint. Alles is daarbij getemperd, verlevendigd, zoo niet soms vervrolijkt door de fijnste geestigheid die speelt met de schatten der klassieke literatuur. Maar het neemt niets weg van den indruk, niets van dat diep gevoel dat hij opwekt. Het is een smartelijke glimlach die meer wee doet dan tranen vermogen.

Hij wist niet waarheen hij zich zoude wenden. „Mijne „vrouw is nog bij hen, die ik de onzen pleegde te noe-

---

„wel willen weten wat Belmontius en Uitenbogaart raadzaam „dachten als zij de gansche zaak gehoord hadden. Ik betreur het „dat in Holland zoo weinig mannen van moed zijn. Maar waarlijk „ze hebben er meer belang bij dan ik. Ik heb getoond hoeveel ik „vergeven kan; noch kerker noch zee heeft mij daarvan terug„gehouden. Maar ook de goedheid heeft hare grenzen, vooral „wanneer zij lafheid zou zijn. Wij zijn tot zulk eenen kleinen omtrek „niet bepaald." 21 November 1631. Sec. ser. Ep. 297.

1) Vossii Ep. 252.

„men en nu naauwelijks meer zoo noemen kan. 't Is om „de overblijfselen der schipbreuk te vergaderen, die ik „in ik weet nog niet welke haven brengen zal. Maar ik „laat het over aan Gods voorzienigheid, wiens vaderlijke „goedheid, door mij in de hardste omstandigheden onder„vonden, ook nu, dat weet ik wel zeker, aan mij en „de mijnen niet zal ontbreken" [1]). Bijkomende redenen waarom hij de aanbiedingen des Konings van Frankrijk afsloeg, waren, dat hij zich een geheel vrije keuze wilde voorbehouden, dewijl dergelijke verpligtingen hem bij andere vorsten konden hinderen, en hij nog altijd hoopte naar het vaderland te zullen terugkeeren, want altijd bleef hij dat beminnen, en behield „de getrouwe maar „ongelukkige liefde voor alles wat hij in 't vaderland met „zijne geboorte ontvangen had" [2]). Ook toen de koningen van Polen, van Denemarken, van Spanje en de Oostenrijksche Wallenstein wedijverden om zijn bezit [3]), wilde hij die zoete hoop van bij en voor de zijnen te leven nog niet opgeven. Eerst na twee jaren vergeefs gewacht te hebben, zag hij dat hij een eind moest maken aan zijn onzekerheid, „óf met behoud zijner eer in 't vaderland „terug te keeren, of dit voor altijd uit den zin te stel„len [4]), dewijl de gelegenheid [voor eene of andere be„trekking] verliep" [5]). Hij stelde zich derhalve ter beschikking van de beroemde Zweedsche koningin Christina. Reeds had haar niet minder beroemde vader Gustaaf Adolf

---

1) Ep. 309. De schoonheid van het Latijn is onmogelijk te behouden.
2) Ibidem.
3) Luden. S. 227.
4) Sec. ser. Ep. 326.
5) Ibid. 327.

tot dat einde aan zijnen minister te Hamburg geschreven (1632) [1]), maar na zijnen dood in den slag van Lutzen, werd dit plan door Oxenstiern doorgezet, en in 1634 begaf Grotius zich naar Frankfort aan den Mein om zijne bestemming te vernemen [2]). Na daar zeven maanden gewacht te hebben ontving hij zijne benoeming tot afgezant aan het Fransche hof. In 1635 werd hij daar van den Koning met de aan zijn hoogen rang verschuldigde plegtigheid en zeer minzaam ontvangen [3]).

Ziedaar dan Grotius op de standplaats, waar wij hem zoo lang gewenscht hebben te zien, immers waar hij zelf eindelijk zien zou, en de waarheid huldigen voor welker erkenning zooveel wetenschap, zooveel lotgevallen en levensondervindingen moesten strekken.

Zeer zeker was de stelling die hij thans verkreeg eene gelegenheid hem door de Voorzienigheid bereid, om met al die wetenschap en ondervinding nut te doen voor hoogere belangen, voor zijn eigen heil. Nu meer dan ooit kon hij menschen en zaken leeren kennen, nu de levende wereld overzien, niet in boeken maar in de werkelijkheid, in dagelijksche betrekkingen, en, wat nog meer zegt, door eigen deelneming hetgeen er overal in haar omging dieper begrijpen en gevoelen. Zal het noodig zijn te zeggen welke blikken hij over dat panorama werpen moest? Daarbij bevond hij zich weder onder Katholieken, en wel geheel anders dan vroeger: zonder van hen afhankelijk te

---

1) Ep. 312.

2) Ep. 344. Christina was evenzeer Grotius genegen. In 1638 meldt hij, dat zij zich in zijn *De jure Belli et Pacis* laat onderwijzen, en zegt spottend: „Ook zij zal Sociniaansch worden als we Rivet, Voetius en Kloppenburg moeten gelooven. Sec. ser. Ep. 419.

3) Sec. ser. Ep. 339.

zijn; hetgeen toch voor een edel gemoed als Grotius eenigermate ten beletsel zou kunnen strekken, niet zoo zeer die Katholieken en hunne leer beter te waarderen, maar daar openlijk partij voor te kiezen. En terwijl hij aan de Remonstrantsche sekte-kwestiën voor altijd onttrokken was, liet al wat hij daarin en daardoor ondervonden had voor hem slechts gewigtige leering achter en niet meer droefheid dan dienstig was om hem van het aardsche te onthechten. Want de hooge rang nu door hem verkregen was zeer geschikt om hem met het leven en de menschen te verzoenen. In weerwil van de onaangenaamheden, die deze hem soms en reeds aanstonds opleverde, vond hij daarin zekere schadeloosstelling voor het verdriet en het ongelijk hem in zijn vaderland aangedaan, en hij zelf schreef ruim een jaar later (1637) van de eer hem door de keus van een Gustaaf Adolf en een Oxenstiern te beurt gevallen: „hunne liefde voor mij of „ook hun oordeel over mij zullen mij zeker te eer in „staat stellen, om én de lasteringen én den haat te ver„achten van menschen, die volstrekt met hen niet kun„nen vergeleken worden" [1]). 't Is zigtbaar uit die woorden dat hij zich diep gekwetst gevoelde, en zulk eene schitterende uitkomst wel noodig was om hem zijne helderheid en kalmte te hergeven. Smart en grievend ongelijk zijn niet geschikt het hart te verruimen; integendeel zij scheiden, zij vlugten de maatschappij, en zonder deze troost en vergoeding ware naar alle waarschijnlijkheid Grotius' liefderijke zucht naar vereeniging, die hem tot de Katholieke Kerk moest voeren, zoo teeder en vurig niet geweest.

---

1) Ep. 875.

Die zucht tot vrede en bepaaldelijk tot godsdienstigen vrede was hem altijd bijgebleven. Men zou zich bedriegen, indien men meende, dat hij, door minder streng op de waarheden des Christendoms te staan, en toe te geven aan de Socinianen, zijne godsdienstige stemming, ten minste wat zijn hart betreft, verloren had. Zelfs het rationalisme is, blijkens de geschiedenis der ketterijen, met het gevoelig piëtisme zeer wel bestaanbaar, en de verschrikkelijke oud-Protestantsche dogmatiek brengt eene, zij het dan niet zuivere, gevoelsleer als natuurlijke tegenstelling voort. Juist dat Grotius een liefderijk en godsdienstig hart bezat, was een der redenen die hem de leer van Gomarus deed verwerpen. Bovendien hebben we voorbeelden ten bewijze, dat hij dien godsdienstigen zin behouden had. Zoo schrijft hij (1635) uit Frankfort, waar zijne dochter Maria overleden was: „Onze Maria is ons ontnomen..... „Ons blijft over ons naar Gods wil te schikken, en ook „van deze omstandigheid een goed gebruik te maken. Zij „heeft aan allen het voorbeeld gegeven van een godvruchtig „afsterven" [1]). En over zijn gezantschap: „Het gezant„schap met hetwelk gij mij geluk wenscht, is wel iets „schitterends, maar er is veel voor noodig, wat ik wèl „bereid ben door werken te verkrijgen, maar ik begrijp „dat ik vooral Gods gunst door mijne gebeden moet af„smeeken" [2]). Is dat niet de taal van een nederig en godsdienstig gemoed? En zoo hebben we menigvuldige voorbeelden. Ja dat hij tot zeker algemeen Christendom verviel, was eenigzins aan zijne godsdienstigheid toe te schrijven. Een goed, maar half gekend doel deed hem

---

1) Sec. ser. Ep. 339.
2) Ep. 666.

van het spoor dwalen. Hij volgde de zoo verzwakte menschelijke rede, welke in het eindige het oneindige zelve zoekend steeds op eene algemeenheid uitloopt. De niet ware eenheid, welke hij zag of meende te zien, trok zijn naar vereeniging strevend hart, en wij hebben vroeger niet veronachtzaamd op te merken, dat Grotius zooveel nadrukkelijker op deugd en godsdienst aandrong, als konde hij daarmede het gebrek aan waarheid vergoeden en leven schenken aan de abstractie.

Vooral vergete men niet, dat deze rationalistische rigting de gewone weg is waarlangs de Protestanten tot de waarheid moeten worden teruggevoerd. Zoo wordt het individualisme, zoo het particularisme vernietigd; wordt de geest toegankelijk gemaakt voor de Katholieke leer, die, zonder op de rede te steunen, met de rede, dat is, met de geschiedenis en de menschelijke natuur overeenkomt; wordt, bij de onzekerheid, de eenzaamheid en ledigheid die er de gevolgen van zijn, de behoefte gevoeld aan het goddelijk gezag, aan de innigste en omvattendste maatschappij, aan de voldoening en verzadiging des harten welke alleen in de Katholieke Kerk gevonden worden.

Nog omstreeks vier jaren na zijne vestiging als Zweedsch gezant te Parijs bleef hij in die stemming. Maar al aanstonds gedroegen zich de predikanten jegens hem op eene wijze, die wel in staat was hem op de wankelende beginselen van het Protestantisme te doen nadenken, dewijl het wankelend en niet opregt gedrag dier predikanten er hoofdzakelijk uit voortkwam.

Met het oog op Gustaaf Adolf, die de zaak der Protestanten in Duitschland hersteld had, en hen in Frankrijk, waar zij zoo gelukkig niet waren, te meer deed hopen, dat geheel Europa voor hem bukken zou — had

de Hervormde Synode van Charenton (1631) het volgende besloten of vastgesteld: „Daar de gemeenten van „de Augsburgsche Confessie met de overige Hervorm- „den in alle grondstellingen en hoofdartikelen der ware „godsdienst overeenkomen, en eene eerdienst hebben, „die [in tegenoverstelling der Katholieke] niet besmet is „met afgoderij en bijgeloof, zoo wordt het aan de leden „dezer belijdenis die in den geest van liefde de heilige „vergaderingen onzer gemeenten bezoeken, en naar onze „kerkelijke gemeenschap trachten, toegestaan, dat zij, „zonder eenige voorafgaande afzwering, met ons aan de „tafel des Heeren gaan, met personen van onze belijdenis „in 't huwelijk treden, en kinderen op de gewone wijze „ten doop brengen en doopborgen worden, wanneer zij „in 't laatste geval, slechts beloven, dat zij de kinderen „wier doopborgen zij geworden zijn, nimmer, middellijk „of onmiddellijk tegen de leer onzer gemeente zullen „voorinnemen, *maar hen slechts in die geloofsartikelen „zullen onderrigten waarin wij met hunne Kerk overeen- „stemmen.*" De reden hebben we gezegd, en Bossuet merkt op, dat juist dat besluit genomen werd ten jare dat Gustaaf Adolf zijne groote overwinningen behaalde en Rome scheen te zullen veroveren [1]). De gelegenheid of aanleiding echter was het verlangen van eenen Luthersche om met eene Gereformeerde vrouw te huwen, waarbij hij tevens verklaarde, gaarne bij de Gereformeerden ter Kerk en ten nachtmaal te zullen gaan, mits men hem bij zijn geloof liet aan de wezenlijke tegenwoordigheid. Nog te meer waren de Fransche Calvinisten zoo gedwee, daar aan hunne oproerige bewegingen in Frankrijk een

1) Hist. der Var. T. II. L. XIV.

einde was gemaakt, en aan hunne partij de laatste slag toegebragt door de inneming van La Rochelle (1628). „'t Is wonderlijk", zeide Grotius schertsende, „wat groote zielsbekeering bij hen uit den tegenspoed geboren is" [1]). Zij gaven zich nu ook over aan de schoonste verwachtingen; dat de Lutherschen zich met hen zouden vereenigen en verhaalden, op het onzeker berigt af van eenige Puriteinen, dat men ook in Engeland reeds bijna alles had afgeschaft wat er nog van de paapsche bijgeloovigheden was overgebleven [2]).

Toen derhalve Grotius als gezant van Zweden te Parijs was aangekomen, haastten zij zich, om zich bij hem te vervoegen. Zes van de aanzienlijkste predikanten kwamen hem bezoeken, en na hem veel vleijends van zijne werken gezegd, zich op de Synode van Charenton beroepen, en ook betuigd te hebben, dat zij zich steeds beijverden in Holland eene vereeniging met de Remonstranten te bewerken, stelden zij hem voor, om in hunne kerkelijke gemeenschap te treden. Grotius antwoordde, dat hij, naar den geest, steeds met hen in gemeenschap was geweest, en zinspelend op hun vorig gedrag, dat het aan hem niet gelegen had, indien dit ook niet uiterlijk had gebleken. Hij voegde er rondborstig als voorwaarde bij, dat zij er ook niets tegen moesten hebben, indien hij elders met de Lutherschen in gemeenschap trad, ingeval deze, schoon bekend met zijn gevoelen over het nachtmaal, hem zouden willen toelaten. De predikanten vonden het alles goed [3]). Grotius beloofde echter niets, en kwam nog tot geen bepaald besluit. Drie weken later schreef hij aan zijnen broeder: „Ik ben nog

---

1) Ep. 378.
2) Ibid. Vgl. Ep. 33.
3) Sec. ser. Ep. 350.

„niet toegetreden tot de Charentonsche Kerk. Ik wik en „weeg alles, opdat ik doe wat het aangenaamst is aan „God, het nuttigst voor de Kerk, en het heilzaamst voor „mijn gezin" [1]). Maar de predikanten handelden niet overeenkomstig hunne woorden. Zij hadden, gelijk Grotius, voor hij dit verwachten kon, ter aangehaalde plaatse meldt, zich op het besluit van Charenton beroepen dat aan de Lutherschen kerkelijke gemeenschap aanbiedt, hem verzocht, *orarunt*, zich daarin met hem te begeven, ja gezegd, „te hopen dat hij hunne belijdenis voor Christelijk „hield gelijk zij die der Remonstranten", „zijne laatste ver- „maningen ter vereeniging zeer goed te keuren" enz., en nu wilden zij hem niet toelaten, dan als bijzonder persoon en niet als gezant van het *Luthersche* Zweden. Hij bleef dientengevolge uit de Kerk, en zeide met reden: „Ik ben ver- „wonderd dat zij zich zoo weinig gelijk blijven. Zij hebben „de Lutherschen tot zich uitgenoodigd, en zij zeggen den „Zweedschen gezant, niet als Zweedschen gezant te kunnen „toelaten, uithoofde van het tusschen hen en dat rijk be- „staand verschil van gevoelen [2]). Juist wilde Grotius niet voor Gereformeerd doorgaan. „Dat ik niet bij die van „Charenton, dus waren zijne woorden, niet anders wil „gezien worden dan als Zweedsch gezant, is niet alleen „daarom, dat ik, in het openbaar verschijnend, die waar- „digheid niet kan ter zijde stellen, maar omdat ik daardoor „het gezag der Augsburgsche Confessie met mij mede- „breng, *en gij weet toch wel wat daarin staat*" [3]). Uit hetgeen er daarna voorviel zou men vermoeden, dat de predikanten al verder heen waren, dan de zich te Parijs

1) Ibid. Ep. 354.
2) Sec. ser. Ep. 358.
3) Ibid. Ep. 360.

bevindende Gereformeerden en Lutherschen, en ze niet durfden om hunne gemeente. Grotius namelijk, ontevreden over dit dubbelzinnig gedrag, besloot eenen predikant voor zich en zijn gezin te laten komen, welke slechts zou verkondigen wat alle Christenen geloofden. Zekere Brendanus werd hem aanbevolen door den om zijne vredelievende gezindheid zoo beroemden Calixtus, en gaf dien ten gevolge regt tot de beste verwachtingen [1]). Maar de uitkomst beantwoordde daaraan niet. Reeds dacht Grotius een anderen uit Holland te ontbieden [2]), toen Brendanus, opgezet door eenige Duitschers, en in de hoop er een penningske door te zullen inzamelen, op het hevigste begon uit te varen tegen de Calvinisten en de Katholieken. Daarbij deelde hij aan iedereen theses uit, die hij vroeger verdedigd had en welker inhoud voor andersdenkenden uitermate kwetsend was. Zulk eenen man kon Grotius in zijn huis niet dulden [3]). En ware het daar nog slechts bij gebleven. Maar terwijl Grotius, naar zijne gewoonte, de zaak op de zachtste wijze zocht ten eind te brengen, en hem „uit medelijden nog bij zich hield, „zonder dat hij eenige dienst verrigtte", beloonde hij de hem bewezen gunst met groote ondankbaarheid. „Bren„danus", dus klaagt Grotius, „heeft mij zeer bedrogen „en zich al wonder ondankbaar (*miris modis ingratum*) „jegens mij getoond". Zijn vertrek werd dienvolgens bepaald op het eind van Februarij 1637 [4]). Hij moet ook later Grotius belasterd hebben, daar deze in 1642 nog

---

1) Ep. 674. Sec. ser. Ep. 382.
2) Ibid. Ep. 401. Wij hebben die plaats reeds aangevoerd.
3) Sec. ser. Ep. 408.
4) Ibid. 409.

aan Brendanus toeschrijft wat er in zeker blaauwboekje kwaads van hem verhaald werd [1]).

Dergelijke ondervindingen, bij al degenen die hij reeds gehad had, waren zeer zeker niet geschikt om Grotius voor de Protestantsche predikanten en sekten in te nemen. Om aan hunne oneerlijke stijfzinnigheid den weg af te snijden, had hij eenen predikant voor zich genomen, en nu weergalmde het van hem zoo gehate twistgeschreeuw in zijn eigen huis! Ook is het geenszins eerbied dien hij voor de predikanten te kennen geeft, als hij van Brendanus sprekende zegt: „hij was er op uit, door kunsten „geld in te zamelen gelijk velen van zijn standgenooten „(*ejus gregis*) gewoon zijn" [2]).

Intusschen was hij gezant van Zweden, en moest zorgen ook de Protestanten, vooral de Lutherschen niet te kwetsen. Toen er derhalve te Parijs zekere processie zoude gehouden worden, en hij vernam, dat de Engelsche gezant weigerde zijn huis te versieren, volgde hij diens voorbeeld, en stond slechts toe, dat op eenige voeten afstands de tapijten wierden opgehangen. Uit zijne woorden: „men „meende dat de Lutherschen daar niet tegen hadden, maar „daarin bedriegt men zich" [3]), zijn de redenen van zijn gedrag duidelijk genoeg.

Te midden van deze onaangenaamheden moeten bij Grotius reeds voor de Katholieke Kerk gunstige gedachten zijn opgekomen. In den straks aangehaalden brief aan Calixtus, eenen man van de liefderijkste gezindheid, die de eigenlijke Protestantsche beginselen opgaf, en van

---

1) Ibid. 620.

2) Ibid. Ep. 408.

3) Zie 't Leven van Hugo de Groot uit Brand en van Cattenburg. bl. 346.

wien de syncretistische rigting in Duitschland uitging, laat Grotius zich aldus uit: „Met groot genoegen heb ik „uwe voorrede voor Augustinus' boeken Over de Christe- „lijke Godsdienst en voor het Commonitorium van Vin- „centius Lerinensis gelezen. Niets schijnt mij wijzer, niets „nuttiger voor deze eeuw geschreven te kunnen worden. „Want zoo wij de vrijheid van de Schriftuur uit te leggen „niet beperken binnen de grenzen dier waarheden, welke „alle die om hare heiligheid niet minder dan om hare „van de eerste tijden af dagteekenende oudheid eerbied- „waardige kerken geput hadden uit de overal met de „Schriftuur overeenstemmende prediking zelve, en, bij- „zonder onder 't leermeesterschap der vervolging langer „hadden bewaard — zoo we vervolgens, ten opzigte van „die dingen waarvan het vrij staat te verschillen, elkander „niet met broederlijke toegevendheid leeren verdragen, „welk zal dan het eind zijn van de twisten, die dikwijls „op partijschappen en al verder op oorlogen uitloopen [1])?"

Ziedaar woorden zoo sterk als hij nog niet had uitgesproken, en waarmede men de dwalingen van het Protestantisme, als zoo vele booze begoochelingen zou kunnen bezweren. Wat blijft er van het Protestantsche individuele beginsel, en de vrije bijbelverklaring, als het gezag der Apostolische Kerken beslissen moet? Wordt in die kerken niet de Katholieke leer geheel teruggevonden? En 't is wel opmerkelijk dat hij dat gezag wil gepredikt hebben, ten einde de scheuringen en de daaruit ontstane oorlogen te doen ophouden.

Inderdaad Grotius kwam eindelijk tot een uiterste, waarvan hij terug moest, en waarvan hij de eerste schrede

---

1) Ep. 674.

niet kon terug doen, zonder dat te gelijk al die indrukken die hem naar de Kerk voerden, die tijden en omstandigheden, die studiën en ondervindingen, godsdienstige overwegingen en gesprekken gedurende zijn ganschen levensloop op hem gemaakt hadden, zich moesten verlevendigen, tot volle bewustzijn, tot zekere rijpheid komen en hem voor de waarheid de oogen doen open gaan. Want behalve dat hij in een toestand geplaatst was, waarin al die ondervindingen en indrukken bleven voortduren, was hij reeds tot die jaren geklommen, waarin men een leven van herinneringen begint te leiden, en deze niet alleen met elkander, maar met het doel in de eeuwigheid te vergelijken. (We zullen later de hoogst aandoenlijke plaatsen aanvoeren die van deze zijne gesteldheid getuigen.) En nu, nu zou hij in die koude algemeenheid kunnen berusten, zich voeden met eene ijdele abstractie, waarin het ja en het neen, goed en kwaad, Christus en Belial evenzeer begrepen worden? Nu zou dat minnend hart, dat altijd naar vereeniging en vrede zocht, zou de waarlijk groote, dat is, door en door maatschappelijke man zulk eene eenzaamheid des doods nog kunnen verduren? Die verduren in de godsdienst wier innigste natuur maatschappij, eenheid, liefde is? Onmogelijk! Men erkent het ten duidelijkste, als hij in dien brief aan Calixtus zijn verlangen te kennen geeft, van toch iemand bij zich te hebben die het in de godsdienst met hem eens is. Ach hij mogt redenen zoeken, en schrijven, dat het geoorloofd kan zijn niet in kerkelijke gemeenschap te leven, (*An semper communicandum per symbola.*) die redenen konden hem niet bevredigen. Dat zelfs, dat hij ze zocht, is een bewijs zijner ongerustheid. Hij wist het beter, en schreef weleer aan zijnen broeder: „De godsdienst kan zoo min onder-

„houden worden zonder vergaderingen als de mensch zon-
„der spijze" [1]). Die waarheid was te diep om van hem gezegd en nogtans ter zij' gesteld te kunnen worden, beantwoordde geheel aan zijne beminnende godsdienstige natuur, was de hel-geslagen vonk van een vuur dat hij niet bij magte was in zich uit te dooven.

Maar welke waren dan die indrukken die hem eindelijk de waarheid der Katholieke Kerk deden erkennen? Eigenlijk hebben we die bijna allen reeds aangewezen toen wij den tijd waarin hij leefde, zijne geaardheid en wetenschap, zijne lotgevallen en betrekkingen beschreven, en met dat doel beschouwd hebben. Ook zeiden we straks dat het indrukken waren, die tot *rijpheid* kwamen. Slechts hebben we nu uit zijne schriften aan te toonen, dat we ons niet hebben bedrogen, en zijn leven het resultaat dat we zeiden, voor hem moest opleveren.

Men stelle zich dan den vredelievenden Grotius voor, die ook als gezant-blijkens zijne berigten aan Oxenstiern gedurig voor den vrede ijvert, ja er voor bidt [2]), die met dat al zijn gansche leven lang Enropa in godsdienstoorlogen gewikkeld ziet, die de verschrikkelijke gevolgen daarvan in Duitschland met eigen oogen waarneemt [3]), nadat hij uit zijn vaderland door eene omwenteling welke de godsdienst tot grond of voorwendsel had, verdreven is, ja wiens eigen vaderland op die wijze een van de zuidelijke provinciën gescheiden Staat was geworden, en die nu in Frankrijk nog uit een jongst verleden het gedruisch des oproers hoort, door de Hugenoten zoo lang volgehouden, terwijl de Puriteinen in Engeland het bloedig treurspel voorbe-

1) Sec. ser. Ep. 186.
2) Sec. ser. Ep. 568.
3) Ep. 134.

reidden, waarbij een koning het hoofd zou verliezen [1]). Waren dat niet de gevolgen van de Hervorming, van den opstand tegen het kerkelijk gezag, van dat afschuwelijk beginsel, waarvan de Hervorming uitging en dat door de Calvinisten tegen hem zelven werd volgehouden? Grotius zag het. We verwijzen nog eens naar hetgeen hij aan Calixtus schreef, dat de Protestantsche vrijheid partijschap en oorlog baarde; maar hoeveel sterker drukt hij zich later uit: „Meest al de hervormden zijn oproer-„makers" [2]), zijn dan zijne woorden. Of als in zijn *Appendix de Antichristo:* „Slaan wij eens de oogen rond „door de gansche geschiedenis: welke eeuw zag ooit zoo „veel oorlogen in naam van de godsdienst door onder-„danen tegen hunne vorsten gevoerd? En overal zijn dege-„nen die deze oorlogen gaande maken de Bedienaars van „het Evangelie, zooals zij namelijk zich zelven noemen" [3]). En men denke niet, dat hij met de geschiedenis des vaderlands nog evenzeer was ingenomen, als men uit zijne Jaarboeken zou opmaken. Wat hij in 1628 aan Vossius over zijn mishagen in die boeken schreef, moge slechts den stijl en zijne aan Tacitus ontleende manier betreffen, maar het lijdt geen twijfel, dat hij naderhand gewigtiger reden vond om dit werk nimmer in druk te geven. Wij vinden dienaangaande bij hem eene zeer merkwaardige plaats. Na van zeker Hollandsch oproerig geschrift tegen den koning Karel I en zijne Katholieke gemalin gezegd te hebben: „Ik denk, dat het in Zeeland vervaardigd is van iemand „die veel van het Puriteinisme heeft ingezogen, en niets „ongeoorloofd acht om zijne gevoelens met geweld te

---

[1]) Sec. ser. Ep. 618.
[2]) Ibid. Ep. 534.
[3]) *Opp. Th.* III, p. 487.

„verdedigen", staaft hij met weinige woorden een zijner beweringen ten voordeele der Roomsche Kerk, en gaat dan aldus voort: „maar wat uit *de oude geschiedenis* (*ex „antiquitate*) aan *de Nederlandsche republiek* wordt tegen„geworpen, dat wil ik allemaal niet verdedigen. Want „ik ben door mijne liefde voor die republiek, waarin ik „toen leefde, de maat te buiten gegaan, en vele van die „gevoelens heb ik met de jaren verloren. *Multa talia „aetas in nobis decoquit*" [1]). Waarom ook zou hij op de handelingen van Philips II niet toepassen wat hij elders van de besluiten der vorsten tegen de reformatie zegt? „De besluiten der vorsten, welke ik niet verdedigen wil, „zijn genomen, nadat men die nieuwe kerken begon op „te rigten, waarvan de vorsten voor zich kwaad voor„zagen, daar ze uit het voorbeeld hun door Munster „(1534) gegeven, geleerd hadden, hoe men in naam van „de godsdienst eenen staat kan ten onderste boven kee„ren" [2]). Zoozeer zelfs was hij in later tijd ontevreden over 'tgeen hij in de geschiedenis des vaderlands en bijzonder over de Katholieke godsdienst te dier gelegenheid gezegd had, dat zijn geweten er over verontrust was: „Ik heb voorheen, door liefde voor mijn vaderland ver„voerd, niet weinig geschreven, waartegen ik het, *om „mijn geweten te ontlasten*, noodzakelijk acht eenig mid„del, zij het slechts verzachtend, aan te wenden. Dat zal „door dit aanhangsel (*Appendix de Antichristo*) geschie„den". En hij bidt derhalve zijnen broeder met den meesten nadruk (*impensissime rogo*), toch zijnen wil te volbrengen en voor de uitgave te zorgen [3]).

---

1) Sec. ser. Ep. 618.
2) Ibid. Ep. 674.
3) Ibid. Ep. 532.

Maar die oproeren en oorlogen, ook Grotius nam dat waar, bestonden niet minder op het geestelijk gebied. Men had beweerd, de zeden te zullen verbeteren, en helaas wat had het gebaat? In plaats daarvan was er scheuring op scheuring ontstaan, en hield het Protestantisme niet op zich te verdeelen. Menigvuldig zijn de plaatsen waar Grotius daarover klaagt: „Ook ik, indien ik wilde, zou „hier eene nieuwe van de andere afgezonderde vereeniging „(*coetum*) kunnen stichten. Maar ik zie, dat zij, die de „nieuwe kerken hebben opgerigt, wel aan hunnen eigen „zin hebben toegegeven, maar niet evenveel hebben ge„daan ten opzigte der godvruchtigheid (*in pietatis negotio*), „en dat er verbrokkeling uit de verbrokkeling volgt (*par„ticulas ex particulis*)" [1]). „Ik hoop dat men met der „tijd zal zien, dat zulk eene menigte van nieuwe ker„ken, nieuwe riten, nieuw bestier volstrekt niets heeft „gebaat ter godvruchtigheid, en dat de hartstogtelijke „zucht om al wat te voren gezegd was ten kwade uit te „leggen, — terwijl men dat, indien er liefde was geweest, „van beter zijde had kunnen opvatten — slechts de scheu„ring bevorderd heeft. Dat men de slechte zeden, *die „gebleven zijn*, verbetere, is billijk. Maar zou dat niet „veel beter gelukt zijn, indien ieder zich zelven gezui„verd had en voor de zuivering van anderen zijne ge„beden aan God had gedaan, en de Vorsten en Bis„schoppen welke verbetering verlangden, deze, zonder „de eenheid te verbreken, door Algemeene Kerkvergade„ringen hadden trachten te bewerken. Het is wel waard „dat men daar eens over denke" [2]). Weder op een an-

---

[1]) Ep. 1404.
[2]) Sec. ser. Ep. 607

dere plaats, die we straks geheel zullen aanvoeren, veroordeelt hij de hervormers, dat door hen „eene losbandig„heid is ingevoerd om zich maar af te scheiden, die steeds „nieuwe verdeelingen heeft voortgebragt, welke dan altijd „voort in nieuwe verdeelingen zich moesten splitsen". Van de Remonstranten zelven, die hij natuurlijk zeer beminde, voorzag hij niets beters. „Ik meen te merken, „dat, indien Uitenbogaart sterft — wien God een lang „leven schenke — zelfs dat kleine kerkligchaam der Re„monstranten, die ik bemin, niet lang bijéén zal blijven" [1]).

Zoo bood zich het Protestantisme aan als een groote wanorde, waaruit, in plaats van zedeverbetering en godsvrucht, haat, tweedragt, oproer en oorlog geboren waren, en dat immer voortwerkend, steeds meer verdeeling en al de daarmeê gepaard gaande kwade gevolgen voortbragt.

Een grooter reden van afkeer, en dieper grond van veroordeeling was er voor hem in het beginsel zelf waarvan het Protestantisme was uitgegaan, en waaruit derhalve al dat kwaad dat hij betreurde geboren werd: de leer van 's menschen onvrijheid, van een ijzer noodlot, van een abstracte wet, waardoor de een ter zaligheid en de andere ter verdoemenis bestemd was, zonder verband met ondeugd of deugd. Grotius, aan wien wij niet meer mogen toeschrijven dan wij in zijne werken vinden, zag voorzeker niet in, dat de menschelijke hoogmoed slechts zijn eigen eindigen geest in de plaats van God had gesteld, en dat het heidensche fatum, de opperste wet of orde der valsche wijsbegeerte, en de praedestinatie van Luther en Calvijn hetzelfde zijn, namelijk de aan men-

[1]) Ibid. 619.

schelijke gedachte eigen vorm van *algemeenheid*. Maar zoo hij dan niet ten volle begreep wat doode abstractie de bedorven mensch in deze wet van zijnen geest voor God zelven aanbidt, hij zag toch dat de Protestantsche praedestinatie één was met het heidensche fatum, getuige zijne verhandeling *De fato* [1]); hij bevond niettemin, dat iets dergelijks noch in de Schriftuur, noch in de Vaderen te vinden was, en terwijl zijne klare rede het hem als eene ongerijmdheid deed beschouwen, verwierp zijn zedelijk gevoel, verwierpen al de neigingen van zijn teeder en beminnend hart het als eene afschuwelijkheid. Tot welk besluit moest hij dan eindelijk komen? Immers die leer waartegen hij altijd bleef ijveren, wier verwerping hem van de zijnen gescheiden, hem ongelukkig gemaakt en zijn leven met smarten vervuld had, die hatelijke leer was de leer der hervormers, en de grond waarvan zij waren uitgegaan om de eenheid te verscheuren, om in plaats van verbetering, haat en twist, oproer en oorlog voort te brengen.

„De gebreken die in de Kerk zijn ingeslopen wil ik „gaarne verbeterd hebben, en ik zal niet traag zijn daartoe „te vermanen. Maar of het regt en nuttig zij geweest „dat kwaad te heelen door de eenheid te verbreken, daar „mag men eens ernstig over nadenken, en daarom nog „wel bijzonder *omdat uit hunne leeringen blijkt*, dat in „die scheurmakers de geest van God niet was, en boven-„dien andere gebreken door hen ontstaan zijn, en de „eens ingevoerde losbandigheid om zich maar af te schei-

---

[1]) Zeer opmerkelijk is het ook, dat hij Calvijn Zeno noemt. Verg. Ep. 555 pag. 883 met Ep. 1469 pag. 887. Hij kende dus de overeenkomst van het Protestantisme en Stoicisme.

„den, telkens nieuwe verdeelingen heeft voortgebragt, „die zich weder onophoudelijk zullen verdeelen" [1]).

Wij hebben een woord gerept van de Schriftuur en de studie der Vaderen. Dat waren twee andere groote oorzaken, welker invloed ter verandering zijner denkwijze wij hebben op te merken.

Reeds door die oneenigheid moest hij de behoefte van eenen regel of een gezag gevoelen, en was ook altijd daarvoor geneigd geweest. Maar thans ontwaakte dat gevoel zooveel te levendiger, en zelfs aan de geleerden wilde hij de zoogenaamde vrije uitlegging niet hebben toegestaan. Dat gezag konden de Protestantsche Synoden niet zijn. Hij schertste daarmede, ter gelegenheid dat hij de akten gelezen had der Synoden, die in Frankrijk op die van Dordrecht gevolgd waren: „Zoo weinig zien die lieden, „hoe het een uit het ander volgt! Zij rigten hunne be„sluiten meer daarnaar in, hoe zij voor een tijd eenige „rust, hoedanig ook, genieten mogen, dan naar de regelen „der eeuwige waarheid" [2]). En wat verder is de regel van zulke besluiten? „Het is daar alles niet naar den regel „der waarheid, maar van ieder naar de partij, die hij „bevestigen wilde, geschikt" [3]). Ziedaar de Protestantsche Synode meesterlijk in haren aard gekenmerkt. Men wil er zich zoo goed mogelijk afmaken, men zoekt rust al zij het voor een tijd. Want daar ieder slechts zijne partij in 't oog houdt en de twist niet is bij te leggen, tracht men natuurlijk naar eenige verpoozing, en kan weder die slechts schijnbare overeenkomst niet dan korten tijd bewaren.

---

[1]) Sec. Ser. Ep. 610.
[2]) Ibid. Ep. 406.
[3]) Ibid. Ep. 408.

Door de Schriftuur was die twist niet uit te maken. Zij moge, wat niemand ontkent, vele plaatsen bevatten die voor ieder duidelijk zijn, niet alle plaatsen zijn het, en daaronder dezulke, die van het hoogste gewigt zijn. „Er zijn veel „Schriftuurplaatsen, dunkt mij, die zoo ze goed worden ver- „taald, van ieder genoegzaam kunnen verstaan worden. „Niet alle plaatsen die nuttig zijn, 'tzij voor het bestuur „der Kerk, 'tzij tot onderrigting der meer geleerden. En „de zaak spreekt van zelve. Want ik twijfel niet of Hul- „tenus en Episcopius zullen in de uitlegging van vele „plaatsen tegenovergestelde gevoelens volgen. Zie eens! „die ééne plaats: *Gods gaven zijn zonder berouw*, welke „nieuwe en gevaarlijke leer heeft zij ingevoerd onder die- „genen, die het meest schreeuwen dat de Schriftuur „duidelijk is [1])!"

Wat dan moet beslissen? De kerkelijke overlevering, de algemeene overeenstemming. (Men herkent hier de indruk dien Vincentius Lerinensis op hem gemaakt heeft.) „Tegen de vrijheid in het uitleggen der Schriftuur, die „nooit zoo groot is geweest als in deze eeuw, moet eenige „dam worden opgeworpen. En die dam is de overeen- „stemming der eeuwen en volken in een leerstuk". En de uitlegging der Socinianen, als waren er geen helsche straffen, verwerpende, vervolgt hij: „Ik voor mij, hoe „meer ik de Schiftuur lees, zoo meer zie ik, dat de ware „zin daarvan overeenstemt met de Overlevering, bijzonder „met opzigt tot de regtvaardiging, waarin de Protestanten „zonder grond triumf blazen. Gelijk ik vroeger geschreven „heb: er zijn meer dingen, welke de geleerden en de „leeraars weten en *leeren* moeten, dan die zonder welker

---

[1]) Ibid. Ep. 615.

„kennis niemand van het volk kan zalig worden. Ook die „dingen [die juist niet absoluut ter zaligheid noodig zijn] „hebben hun nut". ['t Is dus niet genoeg te zeggen, dat het weinige, 'twelk volstrekt voor de zaligheid noodig is, van ieder uit den bijbel kan geleerd worden.] „Wat het „bestier der Kerk betreft, hoedanig dat wezen moet, dat „weten we voornamelijk uit de Overlevering" [1]).

Eenigen tijd vroeger schreef hij: „Dwaas is hij, die „stelt dat de Kerk dwalen kan en niet hij zelf" [2]).

Maar niet alleen de ondervinding, dat men de strijdigste leeringen in de Schriftuur vond, dit heilig boek zelf verwees op overlevering en gezag. „De Apostelen „stelden zich niet ten doel, alle noodzakelijke geloofs-„stukken uitvoerig voor te stellen in hunne brieven. Zij „schreven die *bij gelegenheid* naar voorkomende behoef-„ten. Ofschoon ze de meeste grondstukken des geloofs, „slechts met weinige woorden, als in 't voorbijgaan, „aanroerden, wisten ze toch wel, dat het overige ligt „zoude begrepen worden, door het in de kerken, die zij „gesticht hadden, ingevoerde gebruik" [3]).

Van eenen anderen kant bleek hem uit de Schriftuur, dat er door Christus en de Apostelen een gezag was aangesteld om te leeren, 'twelk tot het einde der eeuwen moest voortduren.

Zoo erkent hij, dat Petrus tot behoud der eenheid aan 't hoofd der Apostelen is geplaatst, en schrijft aan zijnen broeder, toch wel toe te zien, dat men niet vervalsche of verandere, wat hij nu (1640) wil geplaatst hebben in zijne

---

1) Ibid. Ep. 622.
2) Ibid. Ep. 616.
3) Ep. 582 in collect, 1765.

aanteekeningen op Matthaeus X, 2: „*De eerste Simon, die Petrus genoemd wordt*". Hij duidt het aldus aan: „Ongetwijfeld door Christus als vorst van het [apostoliesch] „collegie aangesteld, om het ligchaam der [Kerk] aaneen „te houden enz. Noch....." [1]).

Van die Apostelen ziet hij de opvolgers in de Bisschoppen, en wil niet twisten wat men door *goddelijk regt*, waarop het gezag van het Episcopaat rust, te verstaan hebbe. „Het is genoeg dat Christus, met het collegie der „Apostelen, dat voorbeeld gegeven heeft, dat het door „de Apostelen is nagevolgd, en ook door de allerzigtbaarste „overeenstemming der gansche Kerk, indien men weinigen, en wel de nieuwheid-predikers onzer eeuw alleen „[de hervormers] uitzondert" [2]).

Dat hij zelf erkent, dat het Episcopaat eene goddelijke instelling is, blijkt genoegzaam uit het volgende: „De „Apostelen hebben getrouwe mannen aangesteld, ten einde „die anderen zouden onderwijzen, en hebben gewild dat „door dezen (weder) anderen zouden aangesteld worden, „en dat wel door oplegging der handen II Tim. II, 2; „I Tim. IV, 14; II Tim. I, 6. Die orde moet blijven „tot aan het einde der eeuwen. Matth. XXVIII, 28" [3]).

---

1) Ibid. Ep. 524. Men zou vermoeden, dat wat Grotius vreesde gebeurd is, en niet alles wat hij verlangde geplaatst werd. Immers hij zegt: *enz.* en duidt slechts de plaats aan, er moet dus meer volgen. En echter vinden we in de editie van zijn Nieuw Testament, Amsterdam, 1679, niets meer dan de door ons aangevoerde woorden. Hij zelf zegt Ep. 534: „Het is zeker dat in mijne aan„teekeningen op het Evangelie sommige zinnen veranderd zijn, „hetzij met groote list, hetzij op zeer schuldige wijze". Wij zijn niet vrij van het vermoeden dat ook zijne brieven verminkt zijn.

2) Ibid. Ep. 534.

3) Ibid. Ep. 677.

Ook zijne studie op de Vaders en de kerkelijke overlevering bragt eindelijk hare vruchten voort en voerde hem denzelfden weg op, dien hij in de Schriftuur vond aangewezen. Hoe kon hij *De Religione Christiana* van den H. Augustinus en het *Commonitorium* van Vincentius Lerinensis lezen, op welke Calixtus hem oplettend maakte? Of beter gezegd, hoe kon hij in 't geheel de Vaders lezen zonder in te zien, dat ten allen tijde een kerkelijk gezag had bestaan opklimmend tot de Apostelen en Christus zelven die het had ingesteld? Hoe niet in de geheele oudheid, welke de Vaders ons leeren kennen, alles terugvinden wat de Katholieke Kerk leerde en door de „nieuwheidspredikers" verworpen werd?

Hij lacht met de hervormden van Charenton, omdat ze de uitdaging van zekeren (Katholiek geworden) Meletière niet aangenomen hadden, en raadt hun aan, den praatzieken Vedelius te waarschuwen, „dat hij antwoorde aan den „geleerden Bisschop Montacutius [1]). Zij mogen ook wel „antwoorden aan den Aartsbisschop van Cantorbury, die „in zijne redevoering, in de Gestarnde Kamer gehouden, „gezegd heeft, dat het bestier in de zoogenaamde Her„vormde Kerken van Frankrijk en Nederland eene nieuwe „uitvinding is te Geneve gedaan" [2]). Niet zachter is zijn oordeel over de Remonstranten: „De bekwaamste der „Remonstranten verwerpen de overleveringen, de Vaders, „de oude riten, ook die niet kwaad zijn. Zij zijn slechts „uit op 't voordeel van hunne partij of partijtje" [3]). Na-

---

1) Deze Engelsche bisschop verdedigde de hiërarchie, en schreef geheel ten voordeele der Katholieke Kerk, tot welke hij besloten had over te gaan. De dood voorkwam de uitvoering van zijn voornemen.

2) Ibid. Ep. 411.

3) Ibid. Ep. 633.

tuurlijk gold hetzelfde van alle Protestanten. „Terwijl zij „(de Protestanten) de Pausgezinden willen beschuldigen, „beschuldigen zij de geheele Grieksche, Latijnsche, Sy „rische, Arabische, Egyptische Kerk van zooveel eeuwen"[1]).

Bijzonder in dezen zijnen laatsten levenstijd leide hij zich toe op de studie der schriften die ons uit de christelijke oudheid zijn overgebleven. Meermalen schrijft hij aan zijne vrienden wat behagen hij in die studie vindt: „Ik heb „een verwonderlijk groot genoegen in die schriften der „christenen van de eerste eeuw"; en elders: „Ik zoek „met groote vlijt bijeen al wat ons uit dat eerste tijdperk „des Christendoms is overgebleven" [2]). De schriften, waarvan hij daar spreekt, zijn: de brief van Barnabas, die toen nog niet eens was uitgegeven, maar waarvan hij een afschrift bekomen had [3]); de twee brieven van den Romeinschen Clemens aan de Corinthers, zeer toevallig teruggevonden en uitgegeven door den Engelschen Bibliothecaris Patricius in 1633, en het boek van Hermas, naar de daarin voorkomende verschijning, De Herder Hermas geheeten, waarvan Grotius den Griekschen tekst verlangde. Het lijdt geen twijfel, dat hij deze schriften meer uit belangstelling in de waarheid dan uit nieuwsgierigheid onderzocht, en men kan zich den indruk voorstellen, toen hij las, wat eens gedacht en gezegd werd door een H. Clemens, een leerling der HH. Petrus en Paulus, van wien de H. Paulus getuigt, dat zijn naam in het boek des levens staat opgeteekend, Philipp. IV, 3; en die later opvolger werd van den H. Petrus. Daar erkende hij, in

---

1) Ibid. Ep. 487.
2) Ep. 768. Sec. scr. Ep. 360, 391.
3) De echtheid van dien brief wordt betwist.

den eersten brief, wiens echtheid buiten allen twijfel is, eenen Paus, die zich met de oneenigheden eener van hem verwijderde gemeente bemoeit, die van deze wordt gevraagd, I Clem. ad Cor. C. I, die niet alleen eenige, met name daar opgenoemde, mannen tot haar zendt, C. XLIX', maar, onder andere vermaningen ter bijlegging van den ontstanen twist, haar verwijst naar de orde en op het onderscheid van geestelijken en leeken, C. XL, en haar herinnert aan de goddelijke instelling der hiërarchie, C. XLII, XLIV [1]). Daar zag hij derhalve — om van andere Katholieke leeringen niet te spreken — dat het groote middel ter bewaring der eenheid, de van God uitgaande orde der hiërarchie was, en zoo hij in de Katholieke Kerk daarvan de voortzetting aanschouwen kon, deze in het Protestantisme te vinden, en eenen Parijschen of Amsterdamschen predikant voor een opvolger van den H. Clemens te erkennen, volstrekt niet aanging.

Maar een nog grooter schat werd in die dagen gevonden. Isaak Vossius ontdekte te Florence zes echte brieven van den H. Ignatius, den leerling van den

---

1) „De Apostelen hebben ons op het gebod van den Heere „Jesus Christus het Evangelie verkondigd, Jesus Christus op het „gebod van God. Christus is alzoo van God gezonden en de Apos„telen van Christus. Beide is gebeurd volgens de orde naar Gods „wil. Derhalve *de bevelen* (er toe) *ontvangen hebbende* — gingen „zij (de Apostelen) vervuld met de volheid van den H. Geest, „om de komst van het rijk Gods te verkondigen. Zij predikten op „het land en in de steden, en stelden de eerstelingen (der bekeerden) „tot bisschoppen en diakens aan dergenen die gelooven zouden — „en de Apostelen wisten door Jesus Christus onzen Heer, dat „om de eer van het episcopaat twist zou ontstaan, om die reden „derhalve, en het volkomen vooruitwetend stelden zij de genoemden „aan en de orde van opvolging vast, opdat als zij zouden ge„storven zijn, andere beproefde mannen hun ministerie zouden „overnemen."

H. Joannes den Apostel. Reeds vroeger bezat men daarvan een grooter aantal, maar die deels onecht, deels door tusschenvoegsels ontsierd en verdacht gemaakt waren. Nu was de oorspronkelijke, zuivere, Grieksche tekst gevonden; slechts de zevende brief aan de Romeinen ontbrak nog. De boeken van het N. Testament uitgenomen, is dit zeker het schoonste wat de christelijke oudheid ons heeft nagelaten. Welk een taal! Maar ook het is de taal van eenen leerling des Apostels der liefde, die aan de verschillende Kerken van Klein-Azië schrijft, middelerwijl hij naar Rome wordt gevoerd om daar den marteldood te ondergaan. Wat daarin al gevonden wordt van de H. Eucharistie, van het Misoffer, de hiërarchie, het coelibaat, enz. zullen we hier niet melden. Het zou ons te zeer ophouden. Daarbij is het niet uit te maken, of Grotius reeds een afschrift in handen kreeg, daar Isaak Vossius ze eerst na Grotius' overlijden in druk gaf. Maar we hebben een woord, een enkel woord van Grotius, dat meer zegt dan wij uit opgave van den inhoud dier brieven nopens zijne gesteldheid zouden kunnen opmaken. Hij schrijft aan zijn broeder, dat Vossius, uit Italië teruggekeerd, gezegd heeft een allerbest exemplaar van Ignatius te hebben gezien, waarin al die vervalschingen niet voorkomen reeds door de geleerden betwijfeld. Maar, voegt hij er achter: „Maar al „dat van de Bisschoppen staat er in" [1]). Eenigen tijd later aan Isaaks Vader, Gerardus Vossius, schrijvend, neemt hij 't voor de echtheid der brieven op tegen Blondel, die ze daarom alleen verwerpt, „omdat zij een duidelijk „bewijs bevatten voor de oudheid van het Episcopaat" [2]),

---

1) Sec. Ser. 663.
2) Ep. 1605.

en men zou vermoeden dat hij een afschrift vóor zich had. Hoe 't zij, dat woord door hem geuit, toen hij zoo straks van Isaak Vossius de belangrijke mededeeling had verkregen: „Maar al dat van de Bisschoppen staat er in", legt ons zijn hart en de harten van velen bloot. Het verplaatst ons onder de zoekende Protestantsche geleerden, die hoopten of hun best deden om te hopen, dat de Katholieke waarheid niet weder zou bevestigd worden, en het doet ons de gretigheid en opregtheid gevoelen, waarmede Grotius aanstonds de waarheid omhelst.

Hij beschouwde dan ook iederen afval of afscheuring van de Kerk als *nimmer* geoorloofd. Viret, die het Calvinisme te Geneve bragt, en anderen met hem, zij mogten in Geneve en Gallië, welker kerken met die van Rome vereenigd waren, geene andere kerken stichten. Zelfs hij, die onregtvaardiglijk in den ban is gedaan, heeft geen regt priesterschap tegenover priesterschap te stellen [1]). Daar dringt hij gestadig op aan, en hier zullen wij twee zeer gewigtige plaatsen laten volgen, op welke wij onze lezers verzoeken wel hunne aandacht te vestigen:

„De belofte is in de eerste plaats gedaan aan het ge-
„heele ligchaam (der Kerk) Coloss. II, 19; III, 15;
„Ephes. IV, 16; I Cor. XII, 27, 28; Eph. IV, 1; maar
„aan de plaatselijke kerken bij wijze van gevolg, in zoo
„verre zij met het geheele ligchaam der Kerk vereenigd
„zijn. Want een Bisschop te maken waar een wettige
„Bisschop is, of een priesterschap waar een wettig priester-
„schap is, werd in de oudheid geacht niet slechts te
„strijden met de door de Apostelen en Conciliën vast-
„gestelde regelen, maar met de liefde zelve. Het werd

[1]) Sec. ser. Ep. 674.

„daarom als een groote misdaad verweten aan de Nova-
„tianen en Donatisten. *De Kerk van Rome* (het bisdom
„van Rome) *is niet alleen Katholiek, maar zij zit voor*
„*aan de Katholieke Kerk, zooals Hieronymus aan Da-*
„*masus toont.* Dat nu Mathisius [een Protestant] beweert,
„dat die (gezegde Katholieke) Kerk, die in gemeenschap
„is met de Kerk van Rome, in de laatste Conciliën ge-
„dwaald heeft in het geloof, zulks verwondert mij (van
„Mathisius) niet, daar hij van meening is, dat zelfs het
„eerste Concilie van Nicaeë in geloofsartikelen gedwaald
„heeft. Dat mogen ook de meeste Remonstranten meenen,
„ik voor mij houd het daarvoor, *dat uit de nu eenmaal*
„*gebeurde afscheiding* [de zoogenaamde hervorming] *booze*
„*uitleggingen voortkomen, maar dat daar, waar de eenheid*
„*zamensluit God gedachten van vrede, en uitleggingen*
„*inboezemt, die geschikt zijn, en met de godsvrucht over-*
„*eenstemmen. En ik bevind, dat al wat door de Wes-*
„*tersche Kerk, welke met die van Rome vereenigd is,*
„*gehouden wordt, datzelfde ook gevonden wordt bij de*
„*oude Grieksche en Latijnsche Vaders, welker gemeen-*
„*schap, gelijk bijna niemand zal ontkennen, had moeten*
„*behouden worden.* Indien er behalve dat nog iets is:
„zoo behoort dat tot de vrije gevoelens der doctoren;
„waarin ieder zijn eigen oordeel volgen kan, zonder het
„regt van gemeenschap te verliezen. Wordt soms een
„privaat persoon of een priester onregtvaardiglijk in den
„ban gedaan, dan moet hij dat geduldig verdragen en
„God bidden, dat Hij aan de bestierders der Kerk zachter
„oordeelvellingen inboezeme. En indien geheele kerkelijke
„ligchamen [volken] onregtvaardig in den ban gedaan
„worden, moeten zij dat aan allen bekend maken, de ge-
„heele herstelling in de gemeenschap verlangen; *niets*

„*veranderen in de aangenomen leer, riten en bestier, ook*
„*aan den Stoel van Rome zijn gezag laten binnen de oude*
„*perken*, opdat altijd de hoop blijve van de eenheid te
„herstellen. Dat dunkt mij beter dan wat nu gebeurt en
„voorlang gebeurd is" [1]).

Na gezegd te hebben, zooals we vroeger mededeelden, dat de Apostelen hunne opvolgers aanstelden, en deze weder de hunnen, en dat deze orde volgens Matth. XXVIII, 28, zoo blijven moet tot aan het einde der eeuwen, vervolgt hij: „En iemand moet zich niet verontrusten als hij
„zonder schuld buiten de gemeenschap is gesloten. God
„vergoedt dat nadeel door geestelijke gaven. Tot dezulken
„kan men zeggen, wat Cyprianus tot de in de mijnen
„gevangen gehouden Christenen zeide, Ep. LXXVII:
„„Maar ook daardoor, zeer geliefde broeders, kan uw
„„godsdienst of uw geloof geen nadeel lijden, dat aan de
„„Priesters Gods de gelegenheid niet gegeven wordt,
„„van te offeren en de goddelijke Sacrificiën te vieren [2]).
„„Gij viert [het H. Offer], ja, gij draagt aan God een
„„offer op dat kostbaar en glorierijk tevens is, en veel
„„voor u zal bijdragen om met de hemelsche beloonin-
„„gen vergolden te worden, daar de goddelijke Schriftuur
„„spreekt en zegt: Een offer voor God is een bedroefd
„„gemoed, en God slaat zijn oog niet af van een ver-
„„morseld en vernederd hart. Dat offer draagt gij aan
„„God op, dat offer viert gij [in tegenoverstelling van
„„den bepaalden tijd der H. Mis] zonder ophouden bij
„„dag en bij nacht, daar gij zelven slagtoffers geworden

---

1) Ibid. Ep. 671.

2) Dit laatste voegt de H. Cyprianus er bij om te doen verstaan, dat hij door „offeren" het vieren der H. Misofferande bedoelt.

„„zijt, en u zelven als heilige en onbevlekte offers op-
„„draagt", enz. — Augustinus zegt van degenen die,
„ofschoon ze uitgebannen zijn, geen afgezonderde ver-
„eeniging stichten: „Deze bekroont de Vader in het
„„verborgene, die Hij in het verborgene ziet." Hoe
„groot eene misdaad het zij, van tegen het eenmaal over-
„geleverd geheim (*sacramentum*) van de goddelijke be-
„schikking en van de eenheid der Kerk een overspelig
„en strijdig hoofd op te zetten, toont Cyprianus Ep. XLII,
„XLIX en elders. Tertulliaan ontkent volstrekt, dat het
„ware kerken zijn die niet door wettige aanstellingen
„(*ordinationes*) hunne volgorde tot de Apostelen als (eerste)
„aanstellers kunnen opvoeren. En wel voornamelijk om
„die reden is in het Concilie van Nicaeë vastgesteld, het-
„geen de regel is van het kerkelijk bestuur, dat in ieder stad
„niet meer dan één Bisschop zij. Dat is het eenige wat
„Augustinus en Optatus aan de Donatisten tegenwerpen" [1]).

We hebben nog meer mede te deelen. Intusschen is er zoo veel door ons aangevoerd, dat wij, alvorens verder te gaan, het wel kortelijk mogen herhalen en het in dat verband zetten, waarin Grotius het meer of min dacht, en natuurlijk denken moest.

De hervorming en het daaruit geboren Protestantisme waren te veroordeelen.

Immers, de Schriftuur leerde, dat Christus een gezag, 'twelk tot aan het einde der eeuwen moest duren, in zijne Kerk aangesteld, en aan zijne dus vereenigde Kerk alleen zijnen Geest en zijnen bijstand beloofd had.

Dat werd door de gansche Oudheid en al hare Kerken van verschillende landstreken bevestigd. In de pas ont-

---

[1]) Ibid. Ep. 677.

dekte geschriften van een Clemens en een Ignatius, twee leerlingen der Apostelen zelven, waren daarvoor nieuwe bewijzen gevonden.

Die Kerk van Christus gesticht, en bijgestaan van den Geest Gods, was de met Rome vereenigde, of Katholieke Kerk; want daar vond men alles wat in die Oudheid gevonden werd, daar was de eenheid, waren de gedachten van vrede en de geschikte uitleggingen.

Van die Kerk was het Protestantisme afgevallen; en dat reeds was hoogst misdadig en alleen genoeg om het te veroordeelen. Daarmede toch was, naar den H. Cypriaan, een overspel gepleegd, was men opgestaan tegen de goddelijke beschikking, tegen het geheim der eenheid; daarmede was de wettige opvolging verbroken, zonder welke, naar Tertulliaan, geene ware Kerk bestaan kan, daarmede was de Geest Gods verloren, en kwamen, tengevolge dier overspelige afscheiding (*divortium*), booze uitleggingen voort.

Maar, als van zelve spreekt, het beginsel dat deze scheiding veroorzaakte, die leer waarvan de hervormers uitgingen, was onwaar, was goddeloos, en toonde dus ten overvloede, dat zij die de eenheid verscheurden, niet van Gods Geest bezield waren. Grotius gevoelde dit zoo diep, dat hij in denzelfden brief waarin hij de hervormers om hunne leer veroordeelt, spreekt van zijn toekomstigen overgang tot de Katholieke Kerk [1]).

Dien overeenkomstig had de hervorming slechts kwade gevolgen gehad. In plaats van het kwaad te verbeteren en de godsvrucht te bevorderen, had het ander kwaad voortgebragt; in plaats van de eenheid van Christus, zag men

---

[1]) Wij zullen dat later zien.

er niet dan eeuwigdurende verdeeling, waarbij ten laatste alle geloof moest verloren worden: „Het gaat in Engeland „juist zooals ik voorspeld had: dat het getal van sekten „op ontzettende wijze zou toenemen" [1]). Omdat men de *hiërarchie* en in 't geheel „wat van ouds gewoon was „(*mores antiquos*) veracht heeft, is die losbandige vrijheid „zoo magtig geworden, die het steeds voor nieuwe ge- „voelens opneemt, en nieuwe Kerken voortbrengt, van „welke wij niet weten, wat zij na eenige jaren zullen „gelooven" [1]).

Eindelijk: dat aan het Protestantisme eigen bederf toonde zich in de openbare orde van Europa. Het was door godsdienstoorlogen verscheurd. Ja nog erger: het waren oproeren, oorlogen der onderdanen tegen hunne vorsten, en dat uit naam van de godsdienst, oorlogen waarvan in de gansche geschiedenis geen voorbeeld was; en opdat alle twijfel over de bron van dat kwaad en die rampen onmogelijk zoude zijn, waren het de predikanten, die baatzuchtige menschen welke zich bedienaars van 't Evangelie noemden, die overal tot die oorlogen ophitsten.

---

[1]) Ep. 1753.
[2]) Sec. ser. Ep. 739.

MIDDEN-NEDERLANDSCHE LITERATUUR.

DE DAGGETIJDEN,

TOEGEPAST OP HET LIJDEN VAN ONZEN

HEERE EN ZALIGMAKER.

(INGEZONDEN.)

De Dichter van deze schoone en aandoenlijke lijdensoverweging is niet bekend. Het pergamenten handschrift, berustende te Brussel, waaruit zij door den beroemden Duitschen oudheidkenner F. J. Mone is afgeschreven, wordt in zijn *Uebersicht der Niederl. Volksliteratur* op bl. 178 aangewezen.

Treffend is de vurige liefde, die op ieder der kanonieke getijden uitroept: „nu is bijzonder de ure daar, om U, beminde Heere, te loven!" Aanschouwelijk en teeder zijn vele der tafereelen; liefelijk is de schildering vooral der Moeder bij het H. Lichaam van den Zoon; en de vloeyende vaerzen schijnen mij den verheven inhoud geheel waardig.

Men merke op, dat hier dikwijls *oe* voor *o* en ook een enkele reize *o* voor *oe* gespeld is.

A. Th.

I. TE METTENEN.

O Jesu Christe, geminde Here,
Gi moet hebben lof ende ere

Ende ewelec sijt gebenedijt,
Maer sonderlingen [1] op desen mettentijt;
Want in die ure van der nacht
Uwe Moeder u ter werelt bracht,
Ende in der nacht, doen was gedaen
Dat avontmael, soe gindi [2] saen [3]
Op den berch van Oliveten,
Als ons die scrifture doet weten;
Dar gi bedrueft waert totter doet
Ende den anxt hadt alsoe groet
Dat u liep ter selver steden
Swet als bloet van allen leden,
Om dat u claerlec stont voer oegen
Die bittere pine, die gi soudt dogen [4].
Daer knieledi neder oepter erden
Ende baedt met groeter werden [5]
Uwen Vader van hemelrike,
Dat hi van u, waert mogelike,
Nemen woude die bitter doet;
Nochtan soe gaefdi u al bloet
Te sinen wille ende seidt mettien [6]:
„Vader, u wille moet gescien!"
Ende waert gehoersam uwen Vader
Totter doet toe van algader.
Doe quam Judas ter selver stont
Ende custe u an uwen mont
Ende verriet u valschelike.
Die Joden quamen dapperlike
Tote u gewapent met groeter scaren
Als ocht [7] gi waert een mordenare,
Die u hielden ende vingen
Ende al te smadeleec handelen gingen.
Dit woudi al om ons gedogen,
Gi liet verbinden uwe heilege oegen,
U anscijn bespouwen ende teblouwen [8],

---

[1] In zonderheid. [2] Gingt gij. [3] Spoedig. [4] Lijden.
[5] Waardigheid. [6] Terstond. [7] Of. [8] Slaan.

Dat die ingele begeren te scouwen.
Si daden u confusen soe vele
Ende sloegen u te haren spele;
Daer wart al die lange nacht
In uwer scanden over bracht.
Voer dese smadelecheit, live Here,
Moeti [1] hebben lof ende ere
Ende moet ons hebben in uwe wacht
Ende ons bringen wt deser nacht
Onser sonden ende gebreken,
Daer wi nu in midden steken,
Ten claren dage van hemelrike,
Daer men u sal loven ewelike.

II. TE PRIMEN.

O Jesu, coninc van hemelrike,
Gi moet geloeft sijn ewelike,
Maer nu te primtide sonderlinge,
Doe gi bracht waert [2] in tgedinge
Voer Pilatuse, van den Joden,
Die u groete onere boeden.
Si daden u groet ongerief
Ende bonden u als enen dief,
Van uwer doet ginc men daer dingen [3]
Ende valsche getugen over u bringen;
Die tugeden dat gi waert een quaet
Ende van groeter overdaet,
Ende ondaet gedaen hadt soe groet,
Dat gi wel hadt verdient die doet.
Pilatus sinde u te selven stonden
Tote Herodes al gebonden,
Die met u maken ginc sijn spot
Ende dede u als enen sot
Met enen witten clede cleden
Ende tote Pilatuse weder leden.
Ay here, gi die om onse scout

[1] Moogt gij. [2] Werdt. [3] Pleiten.

So vele rechteren hebben wout,
Die u hanteerden smadeliken,
Dat verdroecht gi oetmoedelike.
Gi stont vore hem ende suucecht alstille,
Ende gaeft u over te haren wille
Ende sloecht uwe oegen ter neder waert,
Sere bedruct ende besuuaert,
Met droever herten, met suuaren sinnen,
Met sacchten moede, met heter minnen,
Ende hadt int herte gedoechsamheit
Ende in den wille gelatenheit.
Ic bidde u Here datgi wilt sijn
Genadech rechter in den fijn [1],
Als gi selt comen ordeel geven
Van dat wi hebben hier bedreven;
En wilt ons doemen niet ter hellen,
Maer met den goeden ons gesellen
In der vrouden [2] van hemelrike,
Daer gi selt regneren ewelike.

III. TE TERCIEN.

O Jesu Christe, behoudere mijn,
Geloeft so moeti ewelec sijn,
Maer, Here, sonderlinge sijt
Geloeft in deser tercientijt,
Doen die Joden te gader liepen
Ende "cruysden, cruysden!" oep u riepen.
Men dede u alle uwe cleder wt
Ende maecte u naect al totter huyt,
Met scerpen geesselen ginc men u blouwen
Ende met wonden al dore houwen.
Dat bloet liep u van allen leden.
Al van boven tote beneden.
Si slogen u met groeten woeden,
Die eerde [3] waert roet van uwen bloede,
U lichame was van bloede nat.

---

[1] Einde. [2] Vreugde. [3] Aarde

Doen si der slage waren sat,
Gaf men u omme een purperen cleet;
Ene scarpe crone was u bereet,
Die van doernen was gewrongen
Ende in u hoeft met pinen gedrongen;
Dat bloet liep neder al gedichte.
Si bespouwen uwe scoene ansichte,
Dat roet ende nat was van den bloede;
Si gaven u eens conincs roede
In uwe hant ende seiden u:
„Coninc der Joden, God groet u!"
Si knielden vore u te haren spele
Ende gaven u groeter slage vele.
Doe gingen si u weder cleiden
Ende uter stat ter doet waert leiden;
Die quade knechte mede liepen,
Die op u juychten ende riepen:
„Gi moest selve uwe cruce dragen!"
U moeder volgede met groter clagen,
Si quam na, ende gi gingt voren,
Si volgde uwen bloedegen sporen.
Ai heere, doer dese pine groet
Moeti ons helpen ute alre noet
Ende comen doen met u daer boven,
Daer men u sal ewelec loven.

IV. TE SEXTEN.

O Jesus, gi moet lof ende eere
Hebben nu ende emmermeere
Ende sunderlingen ter selver ure,
Die u gemaect was al te suere.
Want gi doen waert om onse scout[1]
Genichet[2] an des crucen hout,
Men maecte uwe lichame naect,
Die al met wonden was mesmaect;
Men ginc daer cloppen ende blouwen,

[1] Schuld. [2] Gehecht.

Met groven naglen u doerhouwen,
Hande ende voete op tcruce strecken
Ende alle uwe lede soe ute recken,
Dat men uwe bene mochte tellen al.
Die slage maecten groet gescal,
Daer men u ane tcruce sloech.
Als men u metten cruce op droch,
Gingen die wonden bloeden sciere [1],
Daer mochtmen sien fonteinen viere,
Die daer sprongen tote beneden
Van u warmen bloede wt uwen leden.
Si hingen u tusschen twe mordenaren
Ende wouden proeven [2] openbare,
Dat gi van quaden feyte waert.
Gi sloecht uwe oegen neder waert
Ende spraect tote uwer moeder,
Dat sinte Jan soude sijn hare hoeder.
Si stont daer seerech [3] ende suuaer,
Wel mochtsi driven groet mesbaer,
Doen si u sach an tcruce hangen.
Die traenen liepen hare over die wangen,
tSweert des rouwen doer ginc haer herte;
Want alle die pine ende alle die smerte,
Die men u in den lichame dede,
Die leet si in der sielen mede;
Want hare leven was al in u,
Daer bi [4] was si gecruyst met u.
Ay Heere, die aent cruce hinct,
Temale [5] met roeden bloede besprinct,
Al doerwont ende al doerhouwen,
Laet ons uwe anscijn eweleec scouwen!

V. TE NONEN.

O suete Jesus, der heileger leven!
Moeten u lof ende eere geven,
Al der werelt creaturen,
Ende sonderlingen te deser uren

[1] Schielijk. [2] Bewijzen. [3] Smartelijk. [4] Daardoor. [5] Geheel.

Van der nonen, doe gi hinct
Aen den cruce ende waert besprinct
Met roeden bloede in alle uwe lede.
Van groter pinen, die men u dede,
Waerdi verdroecht ende seidt: „mi dorst!„
Men bracht gedragen sonder vorst [1]
Galle geminget met asine,
Dat was u dranc in uwe pine.
Daer na spraecti: „hets voldaen!„
U hoeft dat lietti neder gaen
In die ure van uwer doet
Ende spraect met eenre stemmen groet:
„Vader, in den handen dijn
Bevele ic u die siele mijn.„
Doe gi ane teruce gestorven waert,
Quam daer een ridder ongespaert [2],
Die u met enen spere stac
Ene wonde, dat u therte brac
In uwe side, ende uten steke
Ran [3] bloet ende water als een beke.
Ay hoe edel es die dranc,
Die daer ute uwer herten spranc,
Ende hoe diere es dese fonteine,
Die ons maect van sonden reine
Ende van der eweger doet verloest!
Dit es der sundaren hoepe ende troest.
Uwe moeder was wel na gestorven
Van groten rouwe ende al bedorven [4],
Doe si u naect sach ende bloet
Hangen an den cruce doet,
Doergaet [5] mit wonden roet van bloede,
Ay hoe wee was hare te moede!
Nu biddic u doer uwe doet,
Dat gi ons helpt ute alre noet,
Laet ons met u der werelt sterven,
Dat wi uwe rike mogen verwerven.

---

[1] Uitstel. [2] Aanstonds. [3] Stroomde. [4] Ellendig.
[5] Bedekt (*enduit*).

VI. TE VESPEREN.

O Jesus, gi moet emmermere
Hebben werdecheit, lof ende ere,
Maer sunderlingen moet men u loven
Te vespertide, als gi van boven
Van den cruce waert gedaen,
Daer hadde u die doet gevaen.
Nochtan haddi die ewege doet,
Met uwer doet verslagen doet,
Want den doden es gegeven
Mids uwer doet dewege leven.
Die doet versloechdi, dat was wonder,
Doen si u brachte in teruce tonder.
Doen die doet verwan dat leven,
Doen starf die doet ende waert verdreven
Ende gi Here bleeft te boven;
Dies moeten wi u ewelec loven!
Als dat uwe Moeder sach, die Maecht,
Dat gi doet daer vore hare laecht,
Al overspreyt met roden bloede,
Doen mocht hare sijn wel wee te moede,
Si mocht wel hebben anxt ende vaer [1],
Groten rouwe ende groet mesbaer,
Als si geleefde den drueven dach,
Dat si u soe gestorven sach.
Si sach vol wonden al uwe lijf,
Uwen lichame cout ende stijf,
Uwe anscijn was bleec ende valc;
Die doet hadde u ontferwet te male,
Uwe oegen al verdonkert waren,
Uwe scoenheit was te male vervaren,
Gi waert beroeft van uwe sinnen,
Gi en haddet geen leven binnen.
Si suchte menechwerf ende [wranc]
Si sach op u ende sprac u an.

---

[1] Vrees. [2] Wrong (de handen).

Gine mocht [1] niet spreken noch op hare sien:
Hare en mochts niet meere gesien,
Dan dat si te menegen stonden
Cussen mochte uwe versche wonden
Ende uwen mont van bloede roet,
Die vercout was van der doet.
Haer anschijn waert roet al te male,
Dat te voren was bleec ende vale
Van bitteren rouwe, van droeven moede,
Hare wangen bloosden van uwen bloede.
Here, nu biddic u op trouwe
Doer uwer moeder bitteren rouwe,
Dat ons te staden comen moet
Uwe bittere doet, u dierbaer bloet,
Dat wi u mogen na dese ellinde
Eweleec loven sonder inde.

VII. TE COMPLETEN.

O Jesus, gi moet talre tijt
Geloeft sijn ende gebenedijt,
Maer sunderlingen te completen,
Doen gi uwe achterste [2] avonteten
Met uwen jongeren eten woudt,
Ere gi om onsen wille sterven soudt.
Daer gaefdi ons in testament
Uwes selves lichamen sacrament,
Dat wi souden uwes [3] daer mede
Gedinken in onser ellindechede [4].
Daer gaefdi middel sonder deel
Ons u selven al geheel,
U vleesch, u bloet, u menschelecheit,
Uwe edele siele, uwe godelecheit,
U en es sunderlings niet bleven,
Dat gi ons niet en hebt gegeven.
Dit is onser sielen spise,
Die ons voedt na hemelsche wise,

[1] Gij kost, konde. [2] Laatste. [3] Uwer, u. [4] Ballingschap.

Als wi met suvere sielen gaen
Ten heiligen outaer u ontfaen.
Oec groef [1] men u te selver uren,
Dat uwer moeder waert te sure [2]:
Want doen men u groef te completen,
Doen was u moeder daer bi geseten
Ende gine groten rouwe driven
Ende woude emmer bi u bliven.
Si woude u behouden doet;
Si dreef den rouwe al [3] te groet,
Want sine [4] mochte [5] uwes niet derven:
Van u te sceedene was hare een sterven;
Maer het en mocht hare niet bescieten [6],
Sine mocht uwes nemmere genieten.
Men gincse met crachte van u leiden,
Maer therte en mocht van u niet sceiden,
Want al was si geleit daer af,
Hare siele bleef bi u int graf.
Nu geeft ons Here op eerterike,
U tontfane soe weerdelike,
Dat uwe doet moet in ons becliven
Ende wi in u begraven bliven.
Dese getiden, Jesus Heere,
Lesic dagelijcs in u ere,
Om te gedinken uwe bittere doet
Ende uwer moeder rouwe groet,
Ende bidde u doer uwe trouwe,
Dat gi ons geeft gewaregen [7] rouwe
Van dat wi hebben u mesdaen;
Ende van den sonden ave te staen [8],
Ende dat gi ons willet verlenen
Om uwe doet also te wenen
Met uwer Moeder wtvercoren,
Dat niet en blive aen ons verloren
U dierbare bloet, u heilege leven,
Dat gi hebt voer ons gegeven;

[1] Begroef. [2] Bitter viel, zeer hard viel. [3] Zeer.
[4] Zij en, zij niet. [5] Kon. [6] Gebeuren. [7] Waarachtige.
[8] Af te staan, ons te onthouden.

Ende dat wi moeten in onser doet
Gedinken uwer trouwen groet,
Dat wi met uwen dieren bloede
Mogen ontgaen des duvels roede
Ende in der glorien met u versamen
In dat rike uwes Vaders. Amen.

VERSCHEIDENHEDEN.

ONGODSDIENSTIGE TAALSTUDIE.

Vroeger reeds [1]) gaven we uit het *Archief voor Nederlandsche Taalkunde* (III° D. 2e St.) eene kleine proeve van onchristelijken zin in het veroordeelen van zekere zamengestelde woorden, die, beweerde men, tegenstrijdige denkbeelden bijeenvoegden. Zoo ver ging daar de Protestantsche ongodsdienstigheid, dat men tot die ongerijmde zamenstellingen de woorden *Godmensch* en *heiligmaking* durfde rekenen.

Een diergelijk voorbeeld van ongodsdienstigen zin ontmoetten we onlangs in het *Nieuw Nederlandsch Taalmagazijn* (I° jaarg. N°. 2), dat zich op het voorhoofd als „ *Tijdschrift* „ titelt „ voor de werkdadige beoefening, vergelijking en *veredeling* onzer moedertaal. „ Daar, namelijk, vindt men (bl. 102) eene vergelijking tusschen de woorden: *kerkhof* — *begraafplaats* — *Gottesacker* — *Friedenshain*, en terwijl het eerste woord er ten halve verklaard wordt, is er een smadelijk vonnis van veroordeeling over de laatste twee uitdrukkingen geveld.

„ Hof „ — heet het — beteekent ook eene opene groene ruimte om een gebouw. Op die ruimten, om en bij de kerken, werden dooden begraven. Van daar „ kerkhof „ voor „ begraafplaats „; dit is volkomen in orde. Wil men, nu de meeste begraafplaatsen zijn verleid buiten de steden en dorpen, liever „ begraafplaats „ gebruiken, er zijn geene redenen, om't af te keuren. Evenmin, zoo men „ kerkhof „ wil behouden. Honderden begrippen, in alle talen, ondergaan verandering in den voortgang der tijden, maar 't woord,

[1]) Zie *de Katholiek*, D. XX, bl. 419.

waarmede ze uitgedrukt worden, verandert niet. We weten, [dus wordt deze laatste bewering met hooge wijsheid toegelicht] dat d'aarde, naar de tegenwoordige begrippen, bloot een deel is der wereld: dit belet ons niet, bij't oude te blijven, èn van *d'aarde* èn van de vijf *werelddeelen* te spreken; we hebben aangenomen, dat de zon *stil* staat, maar toch laten we haar, naar oud gebruik, elken dag *op-* en *onder gaan.*"

Wij laten deze verklaring aan hare plaats, ofschoon er op de juistheid valt af te dingen; een ieder hecht in "*werelddeel*" aan het *woord* "wereld" het begrip van "aarde", en als ik zeg: heel de wereld weet het, verstaat men welk begrip er dan weêr aan dat woord te hechten zij: één woord heeft vaak meer dan ééne beteekenis; en wij zullen de zon wel laten *op-* en *ondergaan*, zoolang onze begrippen en dezer uitdrukking: de woorden, zich mede te regelen hebben naar de waarneming onzer zinnen en den indruk welke de voorwerpen op ons maken. Maar toegegeven, dat de *begrippen* veranderen en dezer *woorden* blijven, betwisten we nog de toepasselijkheid dezer bewering op het woord in vrage. *Kerkhof* is ons niet enkel eene opene, groene ruimte om en bij eene kerk, maar godsdienstiger verstaan, is het ons die *gewijde*, *vruchtbare aarde*, waarin het zaad wordt nedergelegd, dat wel bederft ja, maar om honderdvoude vruchten voort te brengen. We denken aan hetgeen de Zaligmaker van het tarwegraan heeft gezegd; wij gelooven aan eene eindelijke opleving uit het graf, aan eene opstanding in Hem, die de verrijzenis en het leven is. Dát begrip hebben wij Katholicken altoos aan den *hof der kerk* verbonden en blijven wij nog aan *kerkhof* verbinden. En ook geloovige Protestanten, anders zelfs met geen mystiek bijzonder ingenomen als b. v. onze Borger, zij beschouwen de afgezonderde plaats, waar het ligchaam wordt weggeborgen, (al is zij juist niet *om* of *bij* de Kerk meer, in welker nabijheid zij eigenlijk behoort,) niettemin met een meer godsdienstig oog, en wij hooren genoemden dichter een overigens weinig verdienstelijk vers, *ter gedachtenis van Hendrik Albert van der Palm*, met deze woorden aan den beroemden vader sluiten:

Als gij eens, van der Palm! ter bedevaart zult gaan,
Naar Hendriks stil verblijf, door zooveel deugd geheiligd,

En door een' vasten muur van Katwijks duin beveiligd,
Zie dan de zee betoomd, hoe fel haar baren slaan,
En denk: het raakt hem niet, het kind is in zijn rust.
Gij weet het, waardig Vriend! dat duin zal eens verwaaijen,
Maar zaad hebt gij gezaaid in 't zand van deze kust,
Dat in den grooten oogst, Gods englen zullen maaijen.

Wij zien dus volstrekt geen reden om het troostrijke, gewijde: „Kerkhof" door het koudere, onbepaalde: „begraafplaats" te doen verdringen, ofschoon we ook dit woord niet buiten gebruik willen gesteld hebben.

Erger nogtans is de waanwijsheid, waarvan ons de rationalistische man in het *Taalmagazijn* verder zijne monsters aanbiedt. „Menschen — zegt hij — van een poëtisch godsdienstig gevoel hebben den *Duitschers* hun „Gottesacker" en „Friedenshain" beneden als liefelijke uitdrukkingen; uitdrukkingen, die verdienden overgenomen te worden. Er zijn omstandigheden in 't leven, waarin dit gevoel is te eerbiedigen: maar is 't gezond? Mij dunkt neen: ziekelijk, onverstandig dweepend." En dat harde verwijt wordt nu met de volgende redenen omkleed. „Waarom — vraagt de schrijver — zou de begraafplaats van ziellooze ligchamen, bij uitnemendheid een akker van *God* genoemd worden? Een gezond vroom gevoel zegt: „'t zij we leven, 't zij we sterven, we zijn des Heeren;" 't beschouwt dit leven en een volgend, 't eene niet minder dan't andere, als een Gods geschenk. En dat volgende leven, d'onsterfelijkheid, is op't kerkhof niet. Op't kerkhof is de heerlijkheid van 's menschen wezen te niet gedaan; en wat geen oor gehoord, geen oog gezien heeft, is dáár geen aanschouwen geworden."

Op even verwaten gronden wordt het begrip van „Friedenshain" afgekeurd. „Friedenshain" „is, eveneens, schijn en geen wezen. Vrede, ligchaamsrust, doodslaap, wordt er niet gevonden; 't is de kamp van worm en made; 't is verrotting, die zelve een werkzaam leven is. Zielsrust: wie kan die bij't overblijfsel zoeken van't stoffelijke deel?"

Tot zooverre de schrijver in het *Nieuw Nederlandsch Taalmagazijn*, een tijdschrift uitgegeven ook ter *veredeling* onzer moedertaal. We willen er hem niet hard over vallen, dat hij „een poëtisch godsdienstig

gevoel" gelijk acht met een "ziekelijk, onverstandig dweepend", 't moet zijnen kouden, prozaïeschen, Protestantschen verstandsgeest geweten worden. Hij heeft hier iets gemeen met onzen geleerden Professor Peerlcamp. Als deze somwijlen in Horatius of Virgilius zich afpijnt om eene eigenaardig dichterlijke opvatting en uitdrukking in den verstandsvorm te klemmen, waarin zij nog te vatten noch te omvangen zijn, dan verklaart hij eindelijk de plaats, als zij door geen genoegzaam gegronde gissing te genezen is, voor verdorven of onecht, en hij weet dit doorgaans met meer of minder geldende redenen te omkleeden. Maar onze Nederlandsche taalheld laat hier den doorkneden Professor verre in stoutheid achter zich; gaat er ginds een verstandelijk-halfduister, maar aesthetiesch-duidelijk te voelen vers of passaadje te loor: 't geldt betrekkelijk slechts een gering verlies, geen tijdelijk of eeuwig geluk wordt er meê op 't spel gezet, en men heeft van den scherpzinnigen exegeet altijd iets geleerd. Maar te doen, gelijk onze Taalmagazijnmeester doet: woorden als verwerpelijk te brandmerken, enkel en alleen omdat men voor zich aan de groote waarheden niet gelooft die zij uitdrukken, en zulks op schijngronden, aldus zonder grond: dát mag eerst de taal werkdadig beoefenen, vergelijken en veredelen heeten! Maar dat is ook eene stoutheid die wij niet aarzelen als waanwijs en schaamteloos te bestempelen. Een paar er bijgetrokken bijbelteksten die niets ter zake doen, laten we ons niet als bewijs opdringen. Zoo de woorden: "'tzij we leven, 'tzij we sterven, we zijn den Heeren", ten dezen moeten gelden, dan getuigen ze eer vóór dan tegen de verhevenheid der plaats, waar onze ligchamen, nadat ze van de ziel gescheiden zijn, worden nedergelegd; uitdrukkelijk immers zegt het volgende vers (Rom. XIV, 9): "want daartoe is Christus *gestorven* en *opgestaan*, omdat Hij én over de *dooden* én over de *levenden* heersche"; ook na den dood zijn we naar ziel en ligchaam beide nog des Heeren; voor de ziel daarbij kan 't reeds *aanschouwen* geworden zijn; doch moge het ligchaam de heerlijkheid nog derven, het is toch des Heeren, 't is in zijne hand; het rust in den akker Gods, verdervend om op te bloeijen en te herleven; het rust in de aarde, die zoowel als het huis Gods dat het omgeeft, *gewijd* word, aan God toegewijd, en dus bij uitnemendheid *akker Gods* is; *Gods akker* nog daarom, wijl ook de in Gods liefde ont-

slapen geloovigen het ligchaam van Christus zijn en ledematen onder elkander: tot God zal het wederkeeren wat van Hem is uitgegaan, wat in en naar Hem is opgegroeid, in Hem heeft geleefd en gestorven is, en zóó volstrekt van Hem afhankelijk blijft, zóó geheel aan Hem behoort, dat het alleen door zijne magt is op te wekken: 't is *zijn* akker bij uitnemendheid, waar zijne verstrooide ledematen op de almagtige stem toeven van den Schepper en Herschepper, die dit ons sterfelijk en bederfelijk ligchaam aan zijn eigen onsterfelijk ligchaam zal gelijkvormig maken. Al gelooft nu onze Sadduceër voor zich niet aan de verrijzenis des vleesches: hij late ons en allen die er aan gelooven het troostende: „Kerkhof" en het zinrijke: „Godsakker" behouden, en moge toezien, of hij zich met al zijne bijbel-wijsheid niet als zeer „ziekelijk en onverstandig dweepend" late kennen. Maar wie ziet hier niet het strakke bekkencel van het troosteloozc Protestantisme er tusschen grijnzen. Geen waarachtige *verzoening* en *hereening* van den mensch met God neemt het aan: mensch en God blijven dientengevolge gescheiden, en dus ook aarde en hemel, ligchaam en ziel, zin en geest, 't kan niet anders. Geen wonder dan ook dat „een poëtisch godsdienstig gevoel" „ziekelijk en onverstandig dweepend" gescholden wordt. Kan en mag een Protestant als Protestant al de zaligheid die er in het *Friedenshain* ademt begrijpen noch smaken, hij late ons onze vertroosting, ons onze hope, ons het woord dat ons gevoel uitdrukt. Lang en overgenoeg is onze rijke moedertaal geprotestantiseerd, dat is geplunderd en arm gemaakt aan waarheid en haar beeld, aan leven en gevoel, aan gang en gloed, opwellend en opvlammend uit het innigst bewustzijn, uit het diepst gevoelen van ons éénzijn, van ons vertrouwelijk en kinderlijk verkeer met God, onzen Vader, in zijnen Zoon, onzen Broeder, door den H. Geest, beider Geest, over ons uitgestort. Vader, Zoon en Geest willen hunne woonplaats bij ons nemen, en de geesten die hen dienen, gelieven zij ook tot ons te zenden, en onze in hunne liefde afgestorvene broeders zijn door den dood noch van hen noch van ons gescheiden; wij gelooven aan eene gemeenschap der Heiligen, in Christus, ons aller goddelijk Hoofd. De Katholiek, die aan Christus als offeraar, offerande en offerspijze gelooft, die zich daardoor op het naauwst met Hem vereenigd gevoelt, ja zijn leven vertrouwt te leven, denkt dan ook aan de kiem

der onsterfelijkheid mede in 't ligchaam gelegd, en beschouwt den zaligen dood als een slaap, een vredigen slaap, waaruit hij in Christus ten jongsten dage verjeugdigd en onsterfelijk zal ontwaken; nog altoos hoort hij des Heeren woorden: Lazarus onze vriend *slaapt;* het dochtertje is niet dood maar *slaapt!* Verlangt de taalmagazijnmeester voor zich eene arme, ijskoude, Protestantsche taal, hij late toch aan anderen, aan de geloovigen hun geloof, hunne hope, hunne liefde en de taal waarin zij het godsdienstig gevoel dat hen vervult pogen kenbaar te maken. Ziet de Protestantsche Sadduceër op den akker Gods slechts „den kamp van worm en made" en „verrotting"; is daar voor hem niets dat naar „zielsrust", noch „vrede", noch „ligchaamsrust" of „doodslaap" gelijkt: andere meer geloovige Protestanten zelven zullen hem tegenspreken en hem krachtig toevoegen:

> 't Vergroofd, 't verstoffelijkt lijf wordt eenmaal afgelegen
> 't Verval moet groeijen en voleinden in 't vergaan;
> De weldaad van de dood 't gekerkerd deel ontslaan;
> Een zuivrer, fijner stof de vlotte ziel omgeven.
> Dit werktuig, dan gesloopt, behoort dit eindig leven.
> Een beter, reeds gevormd, rijst uit zijn binnenst op,
> En de eedle dagkapel ontwikkelt uit de pop [1]) —

en wij Katholieken blijven onze *begraafplaats*, bij voorkeur, *kerkhof*, *akker Gods*, en ook *rustplaats*, laatste rustplaats noemen, al naar de verschillende betrekkingen die wij verlangen aan te geven. *Rustplaats*, het aloude κοιμητήριον, *dormitorium* (slaapstede), en *oord of woon van vrede*, vrededreef (*Friedenshain*), *vredehof* (*Friedhof*), 't zijn uitdrukkingen, waarbij wij ik weet niet welke onbeschrijfelijke zoetigheid voelen, om de gelukzaligheid die er uit spreekt zoo voor ons als voor die er slapen; zij keeren ons voor den geest, gelijk zij eens streden, worstelden, leden op tallooze wijzen; en nu is daar ruste voor hen; de olijftak groent; de vrededuive klept zachtkens hare blanke wieken; een wonder zacht licht vloeit om 't verzoenend kruis, en aan zijn

---

[1]) Bilderdijk, de Geestenwaereld.

voet lees ik op het grafgesteente, door zijn armen overschaduwd: DECESSIT IN PACE, of: DORMIT IN PACE, of enkel de twee onuitspreekbaar zin- en troostrijke, ja geheimvolle woorden:

IN PACE.

We mogen hier ter loops de dieptreffende grafopschriften niet wegwerpen, die van een levendig geloof in Christus, als de verrijzenis en het leven, van eene onwrikbaar zalige hope op Hem getuigen; we voeren die liever bij eene andere gelegenheid meer opzettelijk aan; maar we lezen er telkens van den slaap des vredes; van verkwikking en blijdschap; van het licht dat aanbreekt; van de rust en het eeuwige leven in den schoot van den God die mensch geworden is om ons aan zijne gelukzaligheid deelachtig te maken. Onze Sadduceër nog eens moge dat nu voor een "poëtisch godsdienstig", dat is volgens hem: "een ziekelijk onverstandig dweepend gevoel" uitkrijten: we gunnen hem zijne koude wijsheid met al haren doodenden invloed, maar laten hem en allen, "die, al te onberaden, 't hoogst, het troostrijkst goed dus roekeloos versmaden", door een Protestant in zijn "poëtisch godsdienstig gevoel" ten slotte deze door hen wel te behartigen waarheden toevoegen:

Maar lastren wij, daar om, den God der waarheid niet,
Zoo thands 't verschroeid gevoel, geen hemelwaarheid ziet!
En ach! die vatbaarheid verlangt om weêr te ontwaken.
ô Leeren we onzen trots, onze ijdle drift, verzaken!
Geen blinde ontkenn' den dag die opgaat voor 't Heelal;
Geen doove, 't kunstmuzyk van stem of snaartoonval!
Hij trooste zich in 't leed, maar leere ons niet betwisten,
WAARVAN GEVOEL EN HART HEEL 'T MENSCHDOM VERGEWISTEN [1])!

---

[1]) Bilderdijk t. a. p.

ZEDELOOSHEID DER STAATS-OPVOEDINGSGESTICHTEN EN BIJBEL-KOLPORTAGE IN SARDINIE.

Over den treurigen toestand der Staats-scholen in Sardinië laat zich de *Civiltà Cattolica* nagenoeg op deze wijze hooren. Na geklaagd te hebben, dat de allerjammerlijkste toestand van het tooneel in Piemont onder zedelijk en godsdienstig opzigt tot zelfs door den minister van Binnenlandsche Zaken wel erkend, maar helaas! niet in 't minst verholpen is, en er aan geen verbetering van zeden te denken valt, zoolang de thans bestaande verhouding tusschen Kerk en Staat voortduurt, en men in den waan blijft, dat de Staat ook op 't gemoed en geweten kan werken, vervolgt genoemd tijdschrift aldus: Doch erger nog dan op het tooneel ziet het er in de nationale collegiën van Sardinië, althans in zekere provinciën, uit. De gedachte van eene christelijke en zedelijke opvoeding is daar zoo zeer verloren gegaan, dat het naauw meer mogelijk is, de slechtheid en schanddaden, welke in deze opvoedingsgestichten gepleegd worden, met woorden te schilderen. In een dezer nationale collegiën had een groot deel der kweekelingen zich door eigen misdaden zoo volslagen verdorven en 't was er zoo ver gekomen, dat het Ministerie van Onderwijs er zelf over verschrikte Het zond er een inspecteur heen met den last, om de losbandigsten op staanden voet uit de inrigting te verwijderen. De regeltucht wordt in deze Staatsgestichten ten eenen male verachteloosd; christelijke vroomheid wordt voor kwezelarij, godsdienstige opvoeding voor overbodig gehouden, en diensvolgens het gebruik der H. Sakramenten verzuimd. Men leert er slechts uitgelatenheid en uitspatting en wordt er verwaand dom.

Voor de rondreizende predikanten der Waldenzen, die door Engelsche predikanten krachtig ondersteund worden, is dit eene geschikte gelegenheid om in troebel water te visschen. Zij weten dat de Katholieke geestelijkheid in Piemont aan banden gelegd en de haar toevertrouwde kudde dientengevolge verwaarloosd is, en van dezen treurigen toestand maken zij gebruik om aan het volk ook zijn laatste en hoogste goed, zijn geloof, te ontrukken. Onlangs heette het, dat de Minister van Binnenlandsche Zaken den invoer in Savoye van een groot aantal bijbels van Sacy verboden had, en

menigeen koesterde de hoop, dat de regering dat onpassend bedrijf althans eenigermate zou tegengaan. Volgens de *Civiltà Cattolica* intusschen was dit verbod slechts uit eene vergissing ontstaan. Het moest niet op den invoer, maar enkel op de onbevoegde verspreiding betrokken worden. De colporteurs hebben zich dadelijk van een patent voorzien, en mogen nu openlijk hunne nering drijven.

We voegen aan deze berigten nog het volgende uit *de Vereeniging* toe. In de voornaamste steden van Sardinië — vernemen we daar — zijn nu Waldenzische leeraars gevestigd en worden Protestantsche Kerken gebouwd. In September denkt men de Kerk te Turijn gereed te hebben. De opwekking in Genua heeft men middellijk te danken aan Kapitein Pakenham, die naauwelijks drie jaren geleden (zegt *de Vereeniging*) voor de goede zaak in Toskane leed. De kudde aldaar is aan Ds. Geymonat toevertrouwd. In Genua en Pignerol zijn Waldenzische Kerken verrezen; te Nice werkt de Eerw. Malan met ijver. Te Favale bij de golf van Genua is een enkele Bijbel het middel geweest tot eene groote opwekking. Ook daar wil men eene Kerk bouwen, waarvoor de grond welwillend is toegestaan, maar waarvoor even als te Nice, nog de hulp ook van buitenlandsche broeders vereischt wordt. „Zend ons geene kolporteurs", zeide onlangs een Napolitaan, een ijverig lid van de Evangelische Kerk in Genua tot Ds. d'Espine, „want wij zijn allen Kolporteurs". Diezelfde leeraar zag te Turijn de Evangelische kapel gedurende de *drie* diensten, die er elken Zondag gedaan worden, telkens vol. In de valleijen der Waldenzen (merkt nog meergemeld Maandschrift aan) „is het licht nimmer uitgedoofd geweest, en dat „licht door de Waldenzen bewaard, schijnt nu allerwege in Sar„dinië. Het oude symbool dier Kerk is eene brandende lamp, om„geven door zeven sterren, binnen het motto: *Lux lucet in tenebris.* „De Waldenzen schijnen van den Heer bestemd te zijn om ander„maal op den bodem van Italië, en in het gezigt van den grooten „afval, den heerlijken standaard des Evangelies te planten."

We herinneren ons te dezer plaatse wat de *Courier des Alpes*, eenigen tijd geleden, heeft gemeld, dat „de heer Hudry-Menos voor het Protestantsch dagblad van Chambery, hetwelk hij *kosteloos* door geheel Savoye verspreidt, 30,000 franken ondersteuning van het Bijbelgenootschap te Geneve heeft genoten." Ook is een reizend

agent de Sardinische provinciën doorgetrokken, om het blad bekend te maken en bijbels te verspreiden. Niet zonder reden schreef derhalve het te Bologne uitkomende tijdschrift *Il ver amico:* „Het Protestantisme is in onze dagen de groote vijand van Italie; het Protestantisme, dat er in zijne groote steden reeds georganiseerd is en met meer of minder openlijke propaganda voortwerkt".

KERKVERZUIM IN ENGELAND.
HONDERD HAGEPREDIKERS.

Bij de statistiek omtrent dit punt in onze vorige aflevering meêgedeeld, voegen we heden nog de volgende onwraakbare getuigenis uit de Anglikaansche *Kerk- en Staats-Koerant*, welke aldus schrijft: „Er zijn God dank! veel kerken en kapellen, alwaar de waarheden van 't Evangelie trouw verkondigd worden; maar zijn ook de arbeidende klassen daar te vinden? Naar hetgeen ik zelf in Liverpool, Manchester, Birmingham, Macclesfield en vele andere fabrieksteden gezien heb, antwoord ik zonder bedenken *neen!* Aanzienlijken en een deel der middelklassen vindt men wel in de preken, maar waar zijn de lagere standen? Zoo wij voor hen in de kerken en kapellen ruimte vinden — en dit is bij het tegenwoordig systeem van verhuring der kerkplaatsen niet zoo gemakkelijk als men wel zou denken — hoe zullen wij de volwassenen voorbereiden, dat zij preken kunnen hooren en verstaan, en hoe kunnen wij hen er het beste toe brengen, dat zij in Gods huis komen en de predikatiën aanhooren?"

In de Katholieke kerken in Engeland is men daarmeê minder verlegen. Voor de talrijke arme Ierlanders in Londen hielden onlangs twee Iersche priesters des avonds op een groot plein in de open lucht hunne predikatiën en zij hadden nooit minder dan van *drie*- tot *vijfhonderd* toehoorders. Een dezer priesters, O'Connor, is dezelfde die voor eenigen tijd door de Italiaansche vlugtelingen mishandeld werd. Gelijk men weet, gaven de bladen de overdrevenste berigten over dien straat-krawal en beschuldigden zelfs dien

priester, dat hij de Ieren aangehitst had. O'Connor zond die bladen eene teregtwijzing toe, waarin hij met beroep op 't getuigenis der policie deze berigten voor leugenachtig verklaarde; maar de *Times* en de *Morning Post* weigerden de opname dezer verdediging.

Intusschen schijnt het voorbeeld dier priesters de Protestantsche predikanten tot navolging gewekt te hebben. Althans wij vernemen, dat er *honderd* hunner leeraren van verschillende kerkgenootschappen zich hebben opgemaakt, om.... voor de Protestantsche armen in Engeland te preken? Neen, dat niet! maar om in het Katholieke Ierland „gedurende de maand Augustus twee aan twee „dagelijks (voor zoo ver het weder zulks toelaat) in de open lucht „op onderscheidene plaatsen tegelijk, de leer der zaligheid uit ge„nade door de verdiensten en krachtens het middelaarschap van „den eenigen Zaligmaker te verkondigen." — Er is voorts berigt, dat die reizende hageprekers op sommige plaatsen, als in Limmerick, te Bruff, Clonmel en Parsonstown, niet zeer vriendelijk ontvangen zijn. Daarover durft *de Vereeniging* zich beklagen, en hij wijt het natuurlijk den Roomschen priesters, die het volk ophitsen. Elders echter „schijnen velen deze prediking met welgevallen te ontvangen", en groote scharen hooren haar aan. Dat geeft den berigtgever dan weêr eenigen troost en bedaart zijne gramschap. Maar hoe zou het hem wel zijn, als eens Katholieke priesters zich verstoutten, in een Protestantsch land voor Protestanten aldus op te treden. Zouden er dan wel woorden zijn krachtig genoeg om zulk een euvelmoed, zulk een *aanval* naar verdiensten te brandmerken?

SPROKKELINGEN.

GODSDIENST DER BEVOLKING VAN OOSTENRIJK. — Oostenrijk telt 27,529,830 Latijnsche, 15,990 Armenische, 3,753,427 Grieksche *Roomsch-Katholieke Christenen;* 3,110,726 Grieksche, 3000 Armenische, 2016 Philipponische *Schismatieken;* 1,298,533 Lutherschen, 2,026,900 Calvinisten, 47,614 Unitarissen en 349 die tot andere verschillende Protestantsche sekten behooren; er zijn 900,015 Is-

raelieten, te zamen 38,688,400 zielen. Waar de Duitschers de meerderheid uitmaken, zijn verreweg de meesten Katholiek; waar zij zich kwamen nederzetten, zooals in Zevenbergen en Hongarije, zijn ze grootendeels Protestant, en wel in 't eerstgenoemde land Luthersch. De Slaven zijn bijkans allen Katholiek; van de Bohemers en Moraviërs is een klein getal meest Calvinist; doch van de Polen en Slowaken Luthersch. De Magyaren zijn slechts voor het kleinste gedeelte Protestant en meest Calvinist (5,371,604 Katholieken, 796,318 Lutherschen, 1,556,192 Calvinisten).

BIJBELGENOOTSCHAP TE KONSTANTINOPEL. — *De Vereeniging* verhaalt, dat er den 13 Junij ll. te Konstantinopel ter eere van het Jubilé des Engelschen Bijbelgenootschaps eene vergadering heeft plaats gehad, die door Lord Stratford de Radcliff, Engelsch ambassadeur, gepresideerd werd. Het was de eerste vergadering van dien aard welke in die hoofdstad is gehouden, en werd door omtrent 200 personen bijgewoond. „De Bijbel — zeide de voorzitter — is de gouten keten, die ons met den Troon van God vereenigt. Het is het licht, dat deze wereld van duisternis verlicht." — Hij weidde in vele loftuitingen uit over den gematigden en voorzigtigen ijver, welke de verspreiders van Gods Woord in Turkije bezielt, vooral de Amerikanen, Duitschers en Engelschen, die op eene bewonderenswaardige wijze te zamen gewerkt hebben. Toen Lord Stratford, door staatszaken geroepen, de zitting moest verlaten, werd hij vervangen door den heer Brown, Amerikaansch zaakgelastigde. Eer de zitting was afgeloopen, besloot men tot de oprigting van een hulp-bijbelgenootschap.

BIJBELVERSPREIDING IN GRIEKENLAND. — We lezen in 'tzelfde maandschrift: De minister van Eeredienst en Openbaar Onderwijs heeft de gift, die het Engelsch Bijbelgenootschap van 300 Bijbels en 1000 Nieuwe Testamenten voor de armenscholen te Athene heeft aangeboden, welwillend aangenomen. In een brief door den minister aan het genootschap gerigt, schrijft hij o. a.: „Wij zijn even als gij volkomen overtuigd, dat de lezing der H. Schriften in de jeugd een magtigen invloed heeft om het karakter van den mensch voor de maatschappij te vormen, en hem geschikt te maken

voor een gelukzalig toekomend leven." Get. Havros Vlachos, minister. — Dezelfde staatsdienaar heeft bij eene circulaire bevolen, dat de zaturdag-middagen in alle scholen gewijd moeten worden aan de lezing van Gods Woord, en dat de kinderen na de ochtenddienst de Zondagscholen moeten bezoeken, opdat hun aldaar de in de kerk gelezene Schriftuurplaatsen worden uitgelegd. In datzelfde Althene alzoo — roept hier *de Vereeniging* verheugd uit — waarvan Hand. XVII gesproken wordt, heeft het Woord Gods nu weder zijn vrijen loop!

KERKEN IN KALIFORNIE. — Nog lezen we daar: "Dit land der landverhuizers heeft zeer de aandacht der Amerikaansche Christenen getrokken. Zij hebben er vele leeraren en zendelingen heen gezonden, en waar 't maar kon ten spoedigste kerken gebouwd. De Episcopalen hebben er nu 2 kerken; de Baptisten 2; de Wesleyaansche Methodisten 2; de Congregationalisten 2; de Presbyterianen 3; de Roomsch Katholieken 2; de Unitarissen en Mormonen ieder 1. Voor 4½ jaar kwam de eerste Protestantsche leeraar in Kalifornië, nu zijn er reeds 111. Een zendeling arbeidt er bepaaldelijk onder de vele Chinezen. De scholen hebben over het algemeen goede onderwijzers, en tellen ongeveer 2500 leerlingen. De rustdag wordt er beter gevierd dan in Nieuw-Orleans.

"De Chinesche landverhuizers zijn bezig een zeer groot magazijn en eene wachtzaal voor hunne landgenooten, die steeds bij menigte te San Francesco aankomen, te bouwen. De aanlegger dezer onderneming is een verstandig man, die *f* 5,000 heeft aangeboden voor het bouwen van eene Evangelische kapel en eene school, ten behoeve zijner landgenooten, met het doel om ze tot het Christendom te bekeeren." —

Voor eenigen tijd hebben de bladen gemeld, dat Monseigneur Alemany, bisschop van Monterey in Kalifornië bij een herderlijk schrijven zijne onderhoorigen bijdragen heeft verzocht, om eene ruime en schoone kerk te San Francisco te bouwen; zij zou in Gothischen stijl worden opgetrokken.

NIEUWE KERK TE HAMMERSMITH. — Kardinaal Wiseman heeft eene nieuwe Gothische parochiekerk te Hammersmith, eene voorstad

van Londen, geconsacreerd. Te dier plaatse bestaat het oudste vrouwenklooster in Engeland sedert de Hervorming; aldaar ontvingen in de zeventiende eeuw de meeste jonge dames uit de hoogere standen hare opvoeding. Buitendien heeft die plaats eene inrigting der *Broeders van het Christelijk onderwijs* en het oudste Engelsche huis der *Vrouwen van den goeden Herder.*

CORRESPONDENTIE

Het ingezonden artikel over den bouw der Sint Janskerk te 's Bosch is in dank ontvangen en zal zoo spoedig mogelijk geplaatst worden.

Op den verschenen *herdruk* van het zeldzaam geworden werkje van P. Leonardus Lessius: *Divinarum Perfectionum compendiaria expositio* etc. zal in de eerstvolgende aflevering de aandacht worden gevestigd. Voorloopig reeds bevelen wij dit nuttig en net produkt van de pers der Doof-stommen te Sint Michiels-Gestel der Eerwaarde geestelijkheid bijzonder aan.

DE BEHANDELING DER NATUURKUNDE

UIT EEN

CHRISTELIJK OOGPUNT [1]).

Slechts over den *geest* van 't onderrigt in de physische wetenschappen als de hoofdvraag, hoe deze in godsdienstigen zin te behandelen, niet over de methode noch afweging der verschillende deelen bij de keuze van de stof, kan in 'tgeen hier volgt sprake zijn. Om in de aanduiding van dien geest niet te missen, is er niets gereeder dan den toon af te luisteren die onze *gewijde oorkonden* ten dezen achtervolgens hebben aangeslagen, waarbij we ook het goddelijk woord van den Voltrekker onzes heils mogen vernemen. Bij een enkelen oogslag in de boeken van het Oud en Nieuw Verbond, moeten den christelijken leeraar der natuurkunde uit de bijbelsche opvatting der zigtbare geschapen wereld vooral deze trekken in het oog vallen.

God schept de wereld uit niets; beurt om beurt wendt Hij tot de oprijzende schepselen der natuur zijne vormende

---

1) Verg. *der Katholik*, 1e Afl. van September jl.

werkkracht, geeft hun bevelen, zegent ze en alles is goed. De mensch is de heer van 't geschapene; ten zijnen dienste, tot zijn gebruik is alles voortgebragt; maar hem, in zonde gevallen, brengt de aarde distelen en doornen voort. De elementen voeren op Gods bevel het eerste groote werk der tuchtiging uit; doch welras wordt weder een der schoonste en vriendelijkste natuurverschijnselen uitgekozen, om ten onderpand en herinneringsteeken van 't vernieuwd verbond en den van toen af voortdurenden vrede met de schrikwekkende natuurmagten te zijn. Moet het der voortzetting zijner hoogere doeleinden met den mensch dienstig wezen, dan valt het den Schepper ligt, de gewone orde der natuurwetten op te heffen, en den vijanden zijns geloofs ten schrik, zijnen wankelenden vrienden ter bevestiging te toonen, dat hij de Heer van alles is, en niet als de heidensche godheden, in de regelende krachten der natuur noch in de toevallen van een blind noodlot ondergaat. Vooral is, ter zedelijke leiding der volken of van enkele personen, 't gelukken en mislukken van de voedende natuurvoortbrengselen ter zijner beschikking gesteld. Den godvreezende intusschen is het bloot aanschouwen van de natuur, de aarde, de zee, de lucht en van al wat haar vervult, eene gedurige uitnoodiging om met den lofzang in te stemmen, die van dat alles tot den Schepper opstijgt; in vreugde en leed, in behoefte en hulp, in alle menschelijke betrekkingen, zoowel tot den vromen lijder in het land van Hus, als tot Bethlehems herdersknaap en koninklijken zanger, en de in 't geloof verblijde jongelingen in den vuuroven, — overal spreekt de natuur deze taal. Doch den trage beschaamt de mier; aan het ontrouwe volk van God wordt berispend de os voorgesteld, die weet wien hij toebehoort, en de ezel die de kribbe zijns meesters

kent. Voor de kleinmoedigen eindelijk en die in heidensche aardsche zorg zich verteren, gelden die onnavolgelijke woorden van de vogelen des hemels, die noch zaaijen noch maaijen en die de hemelsche Vader toch voedt; van de leliën des velds, die zonder te spinnen of te werken, toch prachtiger gekleed zijn dan de rijkste vorst der aarde in al zijne heerlijkheid; van de musschen, waarvan men er vijf voor twee assen koopt en God er geen vergeet. En ten slotte wordt der heidenwereld die haren God vergat toegeroepen, dat zij onverschoonlijk is, wijl het onzienlijke in God sedert de wereldschepping door 'tgeen open ligt voor den blik, zigtbaar en kennelijk is geworden.

We gaan in beide Testamenten tallooze beelden, vergelijkingen en toespelingen, aan eene vertrouwelijke en liefdevolle waarneming der natuur ontleend, voorbij, om nog eenige trekken uit het leven der *Heiligen* in herinnering te brengen; dit toch is de bloote voortwerking van den geest, die in de gewijde geschiedenis ademt. Wie gedenkt hier niet dadelijk aan des Serafijnschen Franciscus vertrouwelijk verkeer met de natuur; aan dien heilige, zoo geheel los van alle zinnelijk aardsch genot, maar die toch alle aardsche schepselen met eene brandende liefde omvatte, wijl hij in hen het werk zag van zijn God en medeschepselen, met hem vereend ten lof zijns Heeren; zoo dan zong hij menigwerf in de vervoeringen zijner vurige liefde:

Hoogste, almagtige, goedige Heer:
Aan U is de lof, de glorie en de eer en alle zegening:
Aan U alleen behooren zij:
En geen mensch is waardig U te noemen.

Geloofd zijt Gij, God mijn Heer! met alle uwe schepselen, voornamelijk met den edelen broeder Zon:

Welke den dag werkt en ons verlicht met zijn licht:
Van U, o Heer! is hij het zinnebeeld.

Geloofd zij mijn Heer om wille van zuster de Maan en om wille van de Sterren.
Aan den hemel hebt gij ze gevormd helder en schoon.

Geloofd zij mijn Heer om wille van Broeder de Wind en om wille van de Lucht en de Wolken en het heldere en alle Weder:
Door wie Gij onderhoud schenkt aan alle uwe schepselen.

Geloofd zij mijn Heer om wille der zuster het Water:
Die zeer nuttig is en ootmoedig en kostbaar en kuisch.

Geloofd zij mijn Heer om wille des broeders het Vuur, door wien Gij den nacht verlicht:
En hij is rozig en vreugdig, en onbezweken en sterk.

Geloofd zij mijn Heer om onze moeder de Aarde:
Die ons voedt en draagt, en menigvuldige vruchten baart, en kleurige bloemen en kruiden.

Geloofd zij mijn Heer om hunnentwil die vergeven uit liefde tot U en zwakheid en kwelling verduren:
Zalig degenen die lijden in vrede: want van U, o Hoogste zullen zij worden gekroond [1]).

Geloofd zij mijn Heer om onzer zuster wille de ligchamelijke Dood [2]):
Welke geen levend mensch ontsnellen kan.
Wee dengene die in eene doodzonde sterft:
Zalig degenen die rusten in uwen allerheiligsten wil:
Want hen zal de tweede dood niet kunnen schaden.

---

[1]) Dit vers voegde de H. Franciscus aan de vorige toe, bij gelegenheid der wonderbare verzoening, welke door hem, na 't zingen van den voorgaanden lofzang, tusschen den bisschop van Assisië en den magistraat werd uitgewerkt.

[2]) Deze regelen dichtte de Heilige, toen hem in een gezigt de tijd van zijnen dood geopenbaard was.

Looft en zegent mijnen Heer en zegt Hem dank:
En dient Hem in groote ootmoedigheid.

In denzelfden zin vermaant ons het teeder woord van de H. Catharina van Siena geen kwaad van de schepselen te spreken, die allen toch werken der oneindige liefde zijn. „Zwijgt, zwijgt!" riep de H. Ignatius den bloempjes toe als ze hem op 't veld in 't oog drongen, „ik weet wat gij zeggen wilt, gij die onafgebroken God looft en mij mijne eigene ondankbaarheid verwijt." En Rosa van Lima verklaart ons, wat het redelooze schepsel, wat de verloste mensch vereenigd te doen hebben, in die minnelijke uitnoodiging welke zij telken avond aan het vogeltje rigtte om een uur lang om beurte met haar te zingen:

Hef aan, o lieve nachtegaal!
Zing zoete liederwijzen;
Hoog klinke uw zang, dat we altemaal
Gods liefde mogen prijzen.
Gij doet uw' Schepper dan ter eer,
Mijn' Heiland ik en Heer,
Maar onzen God doen we in 't gemeen
Het luide loflied rijzen.
Sluit langer 't zangrig keeltje niet,
En vloeije in 't lustig wissellied
Ons juichen liefelijk ineen:
Zing zoete liederwijzen [1]! —

Doch tegen dit alles kon wel in den geest van onzen tijd, die het onderscheid tusschen het kinderlijk ware en het kindsche of kinderachtig sentimentele niet meer weet vast te houden, wijl zijne rigting hoogstens nog met het laatste eenige punten van aanraking heeft, de opwerping worden gemaakt: „de onderwijzer der physische wetenschappen

[1] Verg. de *Letterloover* dezer maand.

heeft, althans aan hoogere inrigtingen, eene veel ernstiger taak te vervullen, dan dat hij gelegenheid kunne geven tot aandoeningen, die wel een ieder voor zich bij 't wandelen in de vrije natuur, de eene op deze, de andere op die wijze, in zijn binnenste zal voelen opkomen; onze spaarzaam toegemeten uren worden overvloedig aangevuld met de grondige uiteenzetting der wetten, en de trapswijze inleiding in de stelsels, waarvan de kennis ten verstande van de gewone natuurverschijnselen en voor eene ordelijke beschouwing van 't heelal noodzakelijk is."

Ongetwijfeld erkennen ook wij van onze zijde ten volle de hooge waarde van zoodanige grondige studiën; niettemin mogen wij tegen de gemaakte opwerping de volgende vragen ten antwoord overstellen: Waar vinden wij op onze scholen die diepe en veelomvattende inzage zoo van 't bijzondere als van 't geheel der natuur, dat daaraan elke andere opvatting die zich meer tot het gemoed of den geloovigen zin wil rigten, moet worden ten offer gebragt? En gesteld, wij vonden die grootsche beloften geheel of gedeeltelijk vervuld, zijn zij het *eenige* wat de jonge geesten uit ons gewoon onderrigt in de natuurkunde medenemen, of doen zij niet hier vooral die eerste *kiemen op tot elken twijfel*, tot iedere *kleinachting der geopenbaarde wijsheid*, bij eene matelooze overschatting van het gebied dat voor 's menschen empiriesch verstand en zinnelijke bevatting in zijn weten en streven toegankelijk is? En eindelijk, zou het niet mogelijk zijn, om, gelijk de natuur den stoffelijken inhoud en het mechaniesch bestand harer voortbrengselen op het schoonst met de alleen door den geest waar te nemen aanvalligheid van vorm en heel 't uiterlijke voorkomen weet te vereenigen, — zoo ook in 't onderwijs de verstandelijk door te werken stof met eene gemoedelijke en

godsdienstige manier van voordragt te verbinden, en dat niet slechts zonder verspilling van kracht of tijd, maar zelfs door zoodanige hoogere belangwekking, ten bate van den wetenschappelijken vooruitgang. Zoozeer als het te prijzen is, dat zij wie ten dezen moeten oordeelen het onderwijs slechts aan mannen van beproefde *wetenschap* willen toevertrouwen, even betreurenswaardig zou het wezen, als *zedelijke* en *godsdienstige* beproefdheid altoos het laatst bij de aanstelling van leeraars in het vak van onderwijs in aanmerking kwame. Want daarvan hangt het eenig en alleen af, of de meer en meer in aanmerking komende rigting in de natuurkunde de zegen, of wel — gelijk alle op zich zelve nog zoo prijzenswaardige, maar *zonder God* ondernomene pogingen des tijds — de vloek der komende geslachten worden zal. Alleen die leeraar welke met de volste overtuiging des geestes en eene opregte overgave des harten in 't Christendom leeft, zal in staat en van nature gestemd zijn, om voor de jonge gemoederen uit alle gebied der natuurkunde bij de verrijking der kennis en de scherping des verstands tevens sterking, opwekking en verheffing van den godsdienstigen zin te trekken. Onder zulke handen zal ook dit gedeelte van het onderwijs zich geleidelijk aan de eene groote taak der Christelijke school aansluiten: de kweekelingen namelijk tot eene grootere *liefde Gods* op te leiden.

Aan de liefde tot God mede te werken, moet alzoo naar hare laatste bestemming ook de taak der physische wetenschappen zijn. En om Hem te leeren beminnen, wat is er anders noodig dan Hem te leeren *kennen?* Maar waar nu zou, behalve in het groote beeld der goddelijke bestiering in de menschelijke geschiedenis, vooral in de voorbereiding en voltrekking van 't verlossingswerk, —

waar zou iets gevonden worden dat zoo zeer geschikt is om Gods eigenschappen te leeren kennen als het zigtbare werk zijner handen, als de natuur? En gelijk de eenvoudige blik op haar zooals zij zich aan het oog vertoonde, het geloovig gemoed diens herders met al die gevoelens van vereering en liefde tot haren Schepper vervulde, welke nog heden in de lofzangen der psalmen het eigendom der gansche menschheid zijn: zoo is ook datgene wat de vorschende geest in den loop der eeuwen van de verborgene wetten, van den diepsten en versten inhoud der geschapen natuur ontsluijerd heeft, in den hoogsten graad geschikt, om de grootheid, de wijsheid, de goedheid van dat goddelijk Wezen te doen kennen, hetwelk jegens den mensch zoo vol van liefde, maar tevens albeheerschend en onafhankelijk boven alles verheven is. Hiernaar derhalve zal de christelijke leeraar der natuurkunde zijne lessen inrigten.

Hij zal het nooit vergeten, dat hij achter de wetten waarvan het bestaan, het onderhoud en de verandering der natuurlijke dingen zich als onafhankelijk voordoet, den *onafhankelijken* Meester heeft aan te wijzen, voor wien ook datgene wat ons als noodzakelijk voorkomt, slechts vrij-gekozen werktuig ter uitvoering zijner plannen is. Het denkbeeld van een God, die, in waarheid absoluut, boven de wereld staat en vrij met haar te werk gaat, moet van der jeugd af aan in hare ontwikkeling gekweekt en gevoed worden, zal niet het grootsch gezigt van wetten die eenparig en bestendig de wereld beheerschen, eens den verwaarloosden geest genoeg zijn, om daarmede met verdringing van den persoonlijken Schepper de raadselen des levens te verklaren. Want dit is de klip der veel omvattende en rijke, maar niet door het Christendom opgekweekte geesten, dat zij, aangegrepen door den indruk dier oneindigheid, welke de

Oneindige ook in 't geringste zijner scheppingen heeft gelegd, bij het wederbeeld blijven staan, dat hen tot den oorsprong zelven moest opvoeren. Kan reeds het genot van de stoffelijkste geschapen goederen den gevallen mensch in levenslange bedwelming houden en hem telkens weder een geluk beloven, dat hem toch nimmer duurzaam geschonken wordt: hoeveel te begrijpelijker is het, dat zijn geest in de zuiverder en hoogere genietingen, hem door 't nimmer uitgeputte veld van 's werelds wonderen aangeboden, zijne volle bevrediging meent te kunnen vinden? Dan zoekt hij de oplossing der groote vraag: „Van waar in 't eind dit alles?" het liefste in de doorgronding dier algemeene natuurwetten, die evenzeer op ieder stofje onzer aarde als op de geweldigste massa's der dubbelsterren op een afstand van millioenenmaal de aarde hare werking uitoefenen; wetten, die alle ten laatste schijnen zamen te komen in eene enkele eerste wet, welke de beweging der stof beheerscht en alzoo de wereld heeft gevormd: dat noemt men dan *noodwendige oorzaak*, en daarmede waant men den scheppenden God te kunnen ontberen. Wel is waar behoeft de onvervalschte zin der jeugd voor zich zelven de wederlegging niet van eene ongerijmdheid, welke den *laatsten grond* wil aangeven en echter blijft staan bij *feiten*, die welligt zelve op een toekomstigen hoogeren trap van mathematische kennis weder tot andere feiten als hunnen eigen grond zullen voeren; tot feiten, die het menschelijk verstand nooit als *noodzakelijk* zal vermogen te bewijzen: toch is het in menig opzigt van belang, dat de onderwijzer aan het slot van den paragraaf over de wetten der aantrekking, der afstooting, der traagheid, enz. aan zijne leerlingen in deze *werktuigen* der goddelijke almagt den *God* der materialistische philosophie late zien, en eens aan een soortgelijk

voorbeeld uit de oudheid herinnere, waar Socrates in den *Phaedo* in den geest zijner vroegere leermeesters schertsend door deze of gene spanning der spieren en buiging der ledematen de omstandigheid verklaart, dat hij juist hier in de gevangenis op dat leger zich bevindt.

De genoemde natuurwetten zijn, met eenige andere, tevens hoogst geschikt, om door de waarneming van hare naauwkeurig afgewogen verhouding van gewigt en tegengewigt, welke bij de minste verandering de wereld, onze nu veilige woonplaats, uit hare orde in den chaos zou terugstorten, de alles overtreffende magt van Hem aanschouwelijk te maken die het wereldal als een zandkorrel op de handpalm houdt. Men legge den jongelieden vragen voor als deze: Wat zou het gevolg zijn, als er in de stoffelijke wereld slechts eene kracht van *duur* was, zonder dat ergens de *wrijving* hare heilzame tegenstelling uitoefende? Of wat, zoo deze wrijving iets sterker of zwakker ware? Wat geschiedt als wij ons de zwaartekracht wegdenken, of de aantrekking der stofdeeltjes, of als er geene chemische verwantschappen bestonden, of als eindelijk de eene of andere dezer laatste werkingen niet in zoo oneindig veelvuldige graden en verhoudingen te vinden ware? Men leide hen tot de passende beantwoording dezer vragen, en het leerrijke en verheffende resultaat zal zijn, dat telkenmale, waar wij ons eene enkele schrede boven de wegen der Voorzienigheid uit wagen, ons dadelijk de algemeene verwarring en ondergang van alle leven, ja van alle ordelijke gedaante bedreigt.

Om het denkbeeld van het blinde toeval te verbannen, dat zich overal dáár verstorend in 't harmoniesch beeld eener in alles door God bepaald geordende wereld wil indringen, waar het onzer beperkte kennis niet gelukt,

de regelende hand te ontdekken, zal de christelijke onderwijzer het ter harte nemen, dat hij in dien geest de verrassende resultaten doe gelden van een dieper nadenken, 'twelk zich beweegt op den grond der rijkste uitkomsten door de wetenschap verkregen. Wat beeld van grooter wanorde en van schijnbaar blinder werkende magten dan die uit haren hier gesmolten, daar slijkigen en vloeibaren toestand zich verhardende aardkorst, nu eens door onderaardsche vuren opgeheven, dan door inbraak dalend en telkens puinen over puinen stortend, op nieuw door 't spel der vulkanische vuurhaarden schokkend opgereten en aan 't inbreken der wateren nieuwe deuren ontsluitend, — wat orde mag er in deze golvende, opkokende en inslorpende, over elkaâr stortende en vaneen splijtende massa te wachten zijn? En evenwel toont zich hier, meer dan ergens, de wijselijk besturende magt eens geestes, die dit alles beschikte ten beste eener toekomstige menschelijke bevolking, waarvan destijds nog geen spoor op de aarde konde bestaan. Zulke hoogten moesten zich in de koudere atmosferen verheffen; zulke waterkommen zich laag tusschen de vaste landen vormen; zóó deze van bergmuren doortogen en zóó aan de oevers bogtig ingeslagen zijn; op die wijze moesten de bergsoorten in de diepten over elkaâr gerangschikt, met die lossere lagen de oppervlakte overdekt wezen: zou deze groote zaamgepakte massa die gunstige weêrgesteltenissen, die algemeene bewoonbaarheid, die organische vatbaarheid ter voortbrenging, en over 't geheel al die noodwendige levensvereischten verkrijgen, welke haar nu tot 's menschen vriendelijke woonplaats maken, die hem, benevens het onontbeerlijke, ook het aangename aanbiedt. Onze Europesche kultuur in 't bijzonder blijkt in hare ontwikkeling zoo geheel en al van de geographische gestel-

tenis, van het klimaat en de agronomische verhoudingen van 't gedeelte gronds en zijne betrekkingen tot de omliggende landen en zeeën afhankelijk, en zoozeer voor haren voortduur daaraan onderworpen te zijn, dat bijaldien we dezen vooruitgang der menschelijke geschiedenis willen aannemen als in 't plan liggend der Voorzienigheid, wij ook de eerste beginselen voor dit groote geheel reeds in die geweldige omkeeringen der aardkorst moeten pogen op te sporen.

Is er aldus geen voorval in de natuur aan te wijzen, waarin zich niet de alles regelende goddelijke geest openbaarde, zoo drijft er ook geen atoom in 't onmetelijk wereldruim, waarin de *oneindigheid* Gods niet eenigermate haar merk heeft ingedrukt. Ter veraanschouwelijking dezer waarheid heeft de onderwijzer der natuurkunde vooral de ontdekkingen van lateren tijd, zoowel op 't gebied van het kleinste als van het grootste, tot zijne beschikking. Als er in een waterdropje millioenen bewerktuigde ligchaampjes leven, wier kleinste deelen, wier vochten zelve weder, bij vernieuwde vergrooting, de wonderbare zamenstelling zouden moeten toonen, die wij in een stofje, in een bloeddrop van ons eigen ligchaam verbaasd aanschouwen; en als onze reusachtige kijkers ons verre nevelvlekken in sterrengroepen oplossen, wier licht duizenden jaren onder weg moest wezen om tot ons te komen, onmetelijke wereldeilanden, die toch van de geheele schepping slechts een stofje mogen heeten: dan is de indruk van beide verschijnselen een en dezelfde, die, namelijk, van eene ons overweldigende oneindigheid, welke het geloovig gemoed met eerbied doet nederbuigen voor den Oneindige, die ons in dit alles, gelijk de Apostel zegt, zijn onzigtbaar wezen wilde openbaren. En daar Hij de zwakte en vergetelijkheid

van onzen geest kende, waardoor wat dagelijks gezien en lang gewoon wordt zijn verheffenden indruk op ons verliest, moest iedere tijd de middelen erlangen, om nieuwe onvermoede diepten dezer oneindigheid zoo in 't kleinste als in 't grootste te kunnen aanschouwen.

Doch de verhouding van oneindige grootte en oneindige kleinheid is slechts de stoffelijke zijde van het beeld der oneindigheid dat ons de schepping aanbiedt. Geen eind ook vinden wij in de *wijsheid der middelen* en in den *rijkdom der doeleinden*, die uit ieder maaksel der goddelijke meesterhand weêrschittert. Het gewoonste voorwerp in de natuur kan den denkenden geest zelfs van den jeugdigen knaap het verbazend onderscheid toonen tusschen een werk dat uit deze hand voortkomt, en al die voortbrenselen welke van menschenhanden zijn uitgegaan. De kunstigste machine vervult toch slechts een enkel beperkt doel; ter naauwernood dat het der bekwaamheid en den smaak des werkmans gelukt, haar iets van het stijve, koude, weinig gevallige voorkomen harer bestanddeelen en haars geheels te ontnemen. Hoeveel doeleinden daarentegen, om een voorbeeld te gebruiken, vervult een eenvoudige boom? Ja één slechts zijner deelen, een blad, een bloesem, zijn schors, zijn hout? En wat onuitputtelijkheid in ieder dezer voor onze beschouwing, hetzij uit een aesthetiesch of wijsgeerig oogpunt. Zouden wij ons niet voldaan achten en ons over het bestaan van dit meesterstuk van goddelijke wijsheid verheugen, als 't ons alleen zijne verfrisschende schaduw, of aan onze oogen zijn vriendelijk groen bezorgde? En nu zijne beteekenis in den dampkring, voor uitdeeling van regen- en van bronwater, voor de levenslucht onzes adems, voor de temperatuur; zijn invloed op de vruchtbaarheid van den grond, zijne dienst als woon-

zetel der vogelen, als weide van duizenderlei levende wezens, om niets te zeggen van de liefelijkheid zijner bloesems, de smakelijkheid zijner vruchten, het onberekenbaar nut van zijn hout, der schors en wat al verder. Niets wat meer vormt en meer aantrekt, dan onder de jeugdige gemoederen een wedijver op te wekken, om door eigen nadenken en opmerkzame waarneming de reeks der doeleinden te vermeerderen, die wel — altoos naar beperkt menschelijk inzigt — de scheppende hand Gods bij 't vormen der natuurvoorwerpen mogen geleid hebben. Men zegge niet: bij 't verlaten der kinderschool is dit a-b-c van het zinnelijk onderrigt voorbij! Heeft niet de studie der geringste van Gods werken, van eene nietige rups bij voorbeeld, reeds het halve leven van mannen bezig gehouden, wier geest gewoon was zich in de hoogste bespiegelingen van mathematische kennis te bewegen? En zouden de gewone voorwerpen, wijl ze dagelijks aanschouwd worden, voor zoodanige oefeningen niet meer voldoende zijn, dan zal ook het verstand des jongelings nog wel in de oplossing van vragen genoegen vinden als b. v. deze: naar de wijze doeleinden, die de Schepper des aardbols bereikt heeft door de neiging zijner assen naar het vlak des zonne-aequators; of naar de wonderbare verdeeling van het vaste en vloeibare op de oppervlakte, van warmte en koude, der elektrische stroomingen, van het damp- en gasvormige in de atmosferen der aarde met alle zich daaruit ontwikkelende heilzame gevolgen; of eindelijk naar de omstandigheden, die het ieder dierengeslacht en elke plantensoort mogelijk maken zich altoos voort te bewaren, zonder dat hare overgroote vermeerdering het geheel op den duur kunne schaden; altemaal feiten, die ook vijanden van den goddelijken naam en verzakers der geopenbaarde godsdienst in

den loop der tijden aan 't licht moesten helpen brengen, maar die, ingevolge eene gewenschte behartiging welke geloovige gemoederen aan de natuurkunde zouden wijden, weldra op nog veel verrassender wijzen zouden vermeerderen.

Ja, het beminnend gemoed ontdekt ook, nevens hetgene het koud verstand van orde en overeenstemming in de wereld vindt, allerwege de verhevenste en troostrijkste *blijken van de goedheid en liefde*, die wel inzonderheid bij 't ontwerpen van het groote plan werden opgenomen, en erkent ze als natuurlijk uitvloeisel eener eeuwige liefde en goedheid; en terwijl de wijsheid en doelmatigheid in alle werken der natuur ten hoogste geschikt zijn om den geest nopens de in schijn onoplosbare nog overblijvende raadselen gerust te stellen, en hem bij alle menschelijke lotverwisseling met een vast vertrouwen op de eindelijke zegepraal van het goed te vervullen: zoo moet het gadeslaan dier liefdevolle, vaderlijke aflating van den Heer der natuur, het zien van zijne teedere zorg voor al het geschapene, en bijzonder voor de kroon der aardsche schepping, voor den mensch, het hart diens lievelings eener goede Voorzienigheid tot innige wederliefde opwekken. De onderwijzer der natuurkunde is er eigenaardig toe bestemd, om zijne kweekelingen op te leiden tot priesters der natuur, die den Schepper in naam van wat op aarde leeft en voelt, voor zich zelven en voor het redelooze schepsel het offer van verschuldigden dank moeten brengen. Ten dien einde, om slechts iets hier te herinneren, toont hij hun, hoe de Heer voor het leven en hoe Hij voor het welzijn en vergenoegen zijner schepselen bekommerd is: hier in de teedere zorgvuldigheid, welke Hij den moeders inplant voor eene nakomelingschap, die zij nimmer zullen zien; daar in het wonderbaar instinkt, waardoor

Hij aan de dieren vóór de verandering van het jaargetij het oord huns tweeden vaderlands toont; nu eens in de wapens of krijgslisten, waardoor Hij hunne bedreigde veiligheid redt; dan in de kunst waarmeê Hij hen leert hun voedsel te zoeken, hunne kleederen te weven, hunne woningen te bouwen: een rijk beeld van weldadigheid en goedheid, waarvan 't voorbijzien een der sprekendste bewijzen is der diepe verdorvenheid van het menschelijk hart. En zoude al wat er dagelijks wordt waargenomen de noodige aantrekkelijkheid verloren hebben, dan ontsluiten zich ook hier de verschijnselen der verdere klimaten of de uitkomsten van lateren tijd als voorwerp van aanlokkelijke overwegingen. Als de rijkelijk met koolstof verzadigde atmosferen der voorwereld dien magtigen plantengroei bevorderden, en omwentelingen van eigen aard die geweldige stammen begroeven, en aan 't proces der verkoling prijs gaven, zag de leidende Voorzienigheid reeds het verre tijdpunt, dat eene toekomstige menschen-bevolking bij vermeerderde behoeften niet meer met den hout-schat der oppervlakte bevredigd, tot die ontzettende onderaardsche steenkolenlagen hare toevlugt zou moeten nemen. Toen de laatste omkeeringen van dien aard het opperste deel der aardkorst dooreen schudden en omwoelden, werd reeds aan den ploeg des landmans gedacht, die geen rotsgrond te doorgroeven moest hebben en wien de regen het uitgestrooide zaad en de kiemende wortelen weldadig moest kunnen bevochtigen. Toen aan de aarde de stand gegeven werd, waardoor de zonnegloed acht maanden lang den bewoner der keerkringen verschroeit, lag ook in 't plan des wereldformeerders het zaad reeds gereed, hetwelk dezelfde zon tot de sappige, verfrisschende vruchten dier hemelstreken moest rijpen, en vormde zich in de oogen eener goedige

Voorzienigheid reeds daar de fijne wol in de noten van 't geboomte tot de geschiktste stof voor ligte kleedij, en de zijworm spon ten zelfden einde zijne blinkende draden. Geen hindernis, geen gebrek noch gevaar op 't gansche wereldrond, of 't middel was er nabij om het weg te nemen of te verminderen! En slaan we een oog op den rijkdom der vreugde, der genoegens en genietingen die zich de bewoner dezer aarde nog boven het noodwendige geschonken ziet, moet het ons dan niet wezen, alsof die weldadige, milde liefde ons in dat alles onze wederliefde vroeg? Of waarom moet de lichtstraal zich veelvoudig splitsen, en de voorwerpen der menschelijke waarneming in die wonder bekoorlijke kleurenpracht kleeden, wijl het toch voor 't leven voldoende ware geweest, dat alles graauw op graauw door het bloote onderscheid van licht en schaduw onder 't oog kwame? En waartoe die ontvouwing van heerlijkheden van allerlei aard bij de toedragt der bevruchting van 't plantenzaad in de bloem? 't Ware immers onzer behoefte voldoende, slechts het ontkiembaar zaad, of de voedzame vrucht te erlangen? Deze vruchten zelven, waarom zoo menigvuldig, zoo kwistig van maand tot maand in anderen vorm optredende, en zoo alles wat ons voedt en onderhoudt?

Wanneer de Heer der natuur geeft, geeft Hij met liefde; rijkelijk en in overvloed deelt Hij uit, overeenkomstig zijn wezen, dat liefde en goedheid is. En als Hij na zulke gedurige bewijzen zijner goedheid, van tijd tot tijd beproeft en onthoudt, zullen dit dan de straffen van een harden Heer of van een Vader zijn?

Zulke overwegingen, bij de lessen in de physische wetenschappen ingevlochten, (en iedere afdeeling biedt er gelegenheid toe aan) mogen dezer eeuw als al te groote

afdwalingen op een vreemd gebied toeschijnen; doch dit zij dan tot haren troost gezegd, dat ook naar onze meening de *kortheid* hierbij een der grootste verdiensten zal wezen. Een enkel woord is genoeg, om een geheel gebied van gelijke verschijnselen toe te lichten; de eerste aanstoot is dikwerf voldoende; of ik naar 't oosten of naar 't westen streve, maakt ten opzigte van tijds- en krachtbesteding geen verschil; welnu, het onderrigt met het denkbeeld van God voorop, heet naar éene rigting streven, het onderrigt zonder God naar de andere! Even ver zullen wij beiden komen, maar tot welk doel ik, en tot welk gij? Wij van onzen kant houden nu eenmaal het theologiesch einddoel der natuurkunde, hare betrekking op God, van wezenlijk belang in 't onderwijzen dier wetenschap.

Wordt de leerling gewoon aan die hoogere rigting, welke in alle werken der natuur den Schepper ziet; den volstrekten Opperheer leert aanbidden, vol eerbied tot den Almagtige en Oneindige opzien, op den Wijze vertrouwen en den Algoede leert beminnen, dan is daarmede, uit een godsdienstig oogpunt, het hoofddoel van 't onderrigt in de natuurkunde bereikt. Op andere, nog altoos hoogst belangrijke vruchten van dit onderrigt, zoo het in dien godsdienstigen, geloovigen geest en op de daaraan beantwoordende wetenschappelijke hoogte wordt gegeven, zullen we welligt later de aandacht vestigen. Intusschen verwijzen we bij voorraad op een werk dat wel niet op stelselmatige volledigheid aanspraak maakt, maar volkomen geschikt is om zoowel den meer gerijpten leerling ter opwekking in handen gegeven te worden, als om den leeraar zelven in menige vraag den regten weg te toonen en op het krachtigste te ondersteunen. 't Is het in Frankrijk buitengemeen verspreide oudere werk van Cousin Despréaux:

Le livre de la nature, ou l'histoire naturelle, la physique et la chimie, présentées à l'esprit et au coeur, naar de nieuwe bewerking van Desdouits, 4me Édition, Paris chez Lecoffre, 1850. — Van denzelfden bewerker is een soort van uittreksel dier vier deelen voorhanden onder den titel: *L'homme et la création*, ou théorie des causes finales dans l'univers, par M. Desdouits, 1 vol., insgelijks bij Lecoffre verschenen.

Ten onzent mogen we onder 't zelfde voorbehoud wijzen op 't belangrijke werk van Mevr. Sommerville, door wijlen den kundigen Pilaar uit het Engelsch vertaald; 't verscheen eerst onder den titel: *Over het verband der Physische Wetenschappen*, later (1851) veranderden het de tegenwoordige uitgevers, Gebroeders Diederichs te Amsterdam, in dezen: *Algemeen overzigt der Natuur- en Sterrekunde*, voornamelijk beschreven voor hen, die, zonder veel wiskundige kennis, den tegenwoordigen stand dier wetenschappen zich wenschen eigen te maken. Met 140 afbeeldingen op 7 platen. — De zoo gunstig ontvangen *Eerste grondbeginselen der natuurkunde*, door P. van der Burg, moeten „als waardig opvolger van Buis, *Natuurkundig Schoolboek* en de *Volksnatuurkunde*", alsmede zijne *Eerste grondbeginselen der Sterrekunde* [1]) hier ter plaatse vooral worden genoemd en geroemd; en uit de verschenen stukjes van het *Natuurkundig Schoolboek*, door G. K. Timmer bewerkt [2]), mogen we opmaken, dat de bearbeider het godsdienstig oogpunt niet geheel verwaarloozen zal. Want onder dit opzigt, schrijft hij, verdient de beoefening der Natuurkunde de hoogste aan-

---

1) Beide, Gouda, bij van Goor.
2) Arnhem, bij Stenfert Kroese.

beveling. „Zij leert ons in oorzaken en gevolgen van tallooze werkingen der natuur, opmerken, hoe allerwege Goddelijke almagt met vaderlijke liefde gepaard gaat. Zij stemt ons tot den diepsten eerbied voor den Formeerder aller dingen, wanneer wij den blik opwaarts heffen, om de onmetelijke ruimte te overzien, waarin tallooze bollen, allen, op zeer weinige uitzonderingen na, veel grooter dan de aarde, als glinsterende sterren prijken. Zij leert ons, het gezigt zoodanig te versterken, dat wij eene ontelbare menigte van die hemelligchamen ontdekken, daar, waar het ongewapend oog niets dan flaauw verlichte plekken ontwaart. Zij doet ons in het licht, de warmte, het magnetismus en de electriciteit, verhevene proeven van eerbiedwekkend Alvermogen opmerken, en wijst ons die niet minder aan, wanneer wij met behulp van het mikroskoop, in een' enkelen waterdrop eene menigte diertjes ontdekken, of een' zandkorrel leeren kennen, als de woonplaats van levende wezens, ja, *bij elken voortgang in hare kennis*, doet zij ons telkens met eerbiedige bewondering uitroepen: „Hoe groot zijn uwe werken, o Heer! Gij hebt ze allen met wijsheid gemaakt!"

De *Sterrenhemel* en de *populaire Sterrekunde* van onzen beroemden Kaiser zijn als wetenschappelijke werken [1]) op de eerste plaats te noemen, en verre boven allen lof verheven; mogten ze ook onder godsdienstig opzigt in die mate het christelijk gemoed bevredigen, onze groote landgenoot hadde daarmeê de gloriezuilen zijner wetenschap van nog hoogeren glans doen schitteren.

1) Wat in dit opzigt de verdiensten van den hoogleeraar Kaiser nog bijzonder verhoogt, heeft van der Burg in de inleiding zijner bovengenoemde *Eerste grondbeginselen der Sterrekunde* naar waarheid opgeteekend.

GRAFSCHRIFTEN

VAN

NOORD-NEDERLANDERS,

TE ROME BEGRAVEN.

Er is onder het steeds aangroeijend getal van monographiën, waarmede onze Belgische naburen sinds eenige jaren zoowel hunnen historischen als archaeologischen lettervoorraad hebben verrijkt, onlangs het werk van een Gentschen Geleerde verschenen, hetgeen we ook als *Noord*-Nederlanders aan de belangstelling onzer landgenooten meenen te mogen aanbevelen. Wij bedoelen de verzameling der grafschriften van Nederlanders te Rome overleden, door den heer Mr. Victor Gaillard, lid der Belgische Akademie van Oudheidkunde, bijeengebragt en uitgegeven [1]). „Het nut van zoodanige verzameling", zegt de ijverige uitgever zelf, „kan niet worden betwij-„feld. Het opschrift op het marmer gebeiteld is wel be-„stemd om eeuwen te duren, maar het marmer, gelijk „alles wat het omringt, verslijt en vergaat, en er is bij-

1) Epitaphes des Neerlandais (Belges et Hollandais) enterrés à Rome, publiées avec introduction et notes biographiques par Victor Gaillard, Docteur en Droit, Secrétaire de la Commission pour la conservation des monuments de Gand, Membre de l'Académie d'archéologie de Belgique, etc. — Gand, H. Hoste, 1853.

„kans geen ander middel om die opschriften aan de na-
„komelingschap over te leveren, dan ze door de drukpers
„als het ware te vereeuwigen. Daarenboven bevatten de
„grafschriften meermalen wetenswaardige feiten, genea-
„logische bewijzen, die men elders te vergeefs zou zoe-
„ken, en die voor de belanghebbenden verborgen blijven,
„vooral indien zij op verren afstand der monumenten met
„der woon zijn gevestigd. Men bewijst dus eene wezen-
„lijke dienst aan een groot aantal familiën, door dergelijke
„grafschriften bijeen te zamelen en ze door middel der
„drukpers bekend te maken" (bl. 19).

De heer Gaillard heeft in zijne verzameling meer dan honderd en veertig grafschriften opgenomen, waarvan hij de meeste zelf, gedurende zijn verblijf te Rome in 1847, had opgeteekend; terwijl hij andere daarentegen had te danken aan een zeer zeldzaam, misschien eenig, exemplaar van een anoniem werk in de Bibliotheek der Gentsche Universiteit aanwezig, waarin de onbekende verzamelaar meer dan honderd grafschriften, in chronologische orde gerangschikt, heeft bijeengebragt [1]). Deze laatste echter

---

1) De heer Gaillard geeft de volgende beschrijving van dit werk: „C'est un in-4° de 43 feuillets, sans pagination, signature ni réclame: il contient 138 épitaphes rangées d'après l'ordre chronologique.... Ce singulier livre n'a pas de titre: Mr. Voisin, se fondant sans doute sur l'analogie des caractères, a émis l'opinion qu'il avait été exécuté à Rome. On lit dans le filigrane du papier le mot *Ivrallie* et le chiffre 1742. Cette date, rapprochée de la circonstance que l'épitaphe la plus récente est de 1736, établit clairement que le livre a paru vers la milieu du XVIII° siècle. Les feuillets ne sont imprimés que d'un côté, mais généralement sur deux colonnes.... On remarque dans tout l'ouvrage une grande quantité de fautes d'impression; les lettres ne sont nullement alignées, *etc.*... Ces divers motifs ont fait supposer à des personnes expertes que le livre en question est sorti d'une imprimerie d'amateur, et cette supposition ne nous paraît aucunement hasardée" (p. 20).

waren in meer dan een opzigt onnaauwkeurig of incompleet.

In het kort overzigt dat wij van dit soort van marmeren necrologium hier zullen geven, willen we ons enkel bepalen bij die grafschriften, welke op *Noord*-Nederlanders betrekking hebben.

Vóór de Fransche omwenteling der vorige eeuw bezat bijkans elke natie te Rome een eigen kerkgebouw, waaraan meestal een woon- en verpleeghuis (*hospitium*) was verbonden, en bestemd ter herberging of verpleging van reizigers of pelgrims, die de in vroegere dagen zoo veel moeijelijker reis naar de Eeuwige Stad hadden ondernomen. Somtijds werd de plaats, waar alzoo de vreemdeling, als op eigen bodem, was komen bidden, waar hij gehuisvest werd en verpleegd, ook voor hem eene begraafplaats; want meestal werd zijn lijk in de kerk zijner natie bijgezet. Zoo werden b. v. de Vlamingen gewoonlijk in de kerk van St. Juliaan (*S. Guilano dei Fiamminghi*), de Duitschers en de Hollanders in *Santa Maria dell' Anima* begraven, terwijl de Franschen in den prachtigen tempel van St. Lodewijk (*S. Luigi dei Francesi*) hunne laatste rustplaats vonden [1]). Het beheer dezer godsdienstige en weldadige inrigtingen werd zoo veel mogelijk aan landgenooten, te Rome gevestigd, toevertrouwd, die in vroegere tijden vooral, de reizigers hunner natie bij hunne

---

1) Men vindt wel is waar de grafplaatsen van ettelijke Noord-Nederlanders of Belgen in *S. Luigi dei Francesi* en in *Santa Maria in Campo Santo*, maar dit zijn uitzonderingen; gelijk het ook eene uitzondering was, dat voor eenige jaren, de toenmalige Directeur der Fransche Schilder-Akademie te Rome, J. B. Suvée, (een Belg van geboorte) niet in de kerk zijner natie, maar in *Santa Maria ad Martyres* (het Pantheon) in de nabijheid van het eenvoudige gedenkteeken van Raffaële werd bijgezet.

aankomst en gedurende hun verblijf met geheel belanglooze bereidvaardigheid ten dienste stonden, en hun ook niet zelden behulpzaam waren, om bij de toenmaals zeer omslagtige vormen der Roomsche Congregatiën, de uitreiking der hun benoodigde akte-stukken te bespoedigen.

Na de Fransche omwenteling der vorige eeuw zijn de meeste der *hospitia* opgeheven, terwijl de kerken nog steeds den naam der natiën dragen, die ze hebben opgerigt, en hare inkomsten ook nog door nationalen worden beheerd. Sedert onze scheiding van België is de kerk van St. Juliaan, die gedurende de vereeniging voor de nationale kerk der Nederlanden doorging, uitsluitend aan de Belgen verbleven. In deze kerk heeft de Graaf de Celles, die gevolmagtigde was van Koning Willem I bij den Heiligen Stoel tot sluiting van het Concordaat van 1827, eene prachtige graftombe, het werk van den verdienstelijken beeldhouwer Kessels, voor zijne te Rome in 1828 overleden echtgenoote doen oprigten [1]).

Onder al de grafschriften van Noord-Nederlanders door den heer Gaillard in zijne verzameling opgenomen, zijn die der Utrechtenaars de talrijkste [2]), hoewel het ons heeft bevreemd er betrekkelijk geen grooter aantal uit het tijdperk van Paus Adriaan te hebben aangetroffen. Het is toch bekend, dat deze Paus zich gaarne door land-, en waar het kon, door stadgenooten omringd zag, en dat er onder zijn kort pontificaat meer dan één Nederlander tot

---

1) Men vindt er eene afteekening van in het werk van den heer Gaillard, bl. 480.

2) De gansche verzameling bevat 144 grafschriften. Utrecht telt er hieronder 12, 's Hertogenbosch 3, Breda 3, Middelburg 2, Maastricht 2, Amsterdam, Bergen-op-Zoom, Roermond, Santvliet, elk één. Van de Belgische steden heeft Luik er 21, Antwerpen 13, Brussel 10, Gent 10, Brugge 7, enz.

hooge kerkelijke waardigheden werd bevorderd. Men herinnere zich slechts den Kardinaal van Enckevoirt, den eenigen dien Adriaan met het purper bekleedde, en Theodorus Hezius. Welligt zijn na 's Pausen dood de meeste Nederlanders, die aan het Roomsche Hof gedurende diens leven werden aangesteld, weder naar hun vaderland teruggekeerd.

Slechts drie grafschriften van hooggeplaatste geestelijken uit Noord-Nederland geboortig, kunnen wij hier aanteekenen. Het eerste is dat van Paus Adriaan, op de voor hem opgerigte graftombe in de kerk van *Santa Maria dell' Anima;* het tweede dat van den Kardinaal Willem van Enckevoirt [1]) in dezelfde kerk, met een portret van den overledene, geschilderd door Michaël Cocxie; het derde dat van Paulus Middelburgensis, Bisschop van Fossombrone (*Forosempronien.*), die in naam van Paus Leo X bij de vijfde Lateraansche Kerkvergadering voorzat [2]), en in 1534 te Rome in 88jarigen ouderdom overleed. Zijne geboorteplaats, Middelburg, wordt op zijn grafschrift *insigne inferioris Germaniae oppidum* genoemd.

---

1) Enckevoirt was van het Noord-Brabantsche dorp *Mierlo* geboortig, waar hij het zoogenaamd *Apostelhuis* fundeerde. Zie hierover het *Archief voor K. G.* van Kist en Rooyaards, Dl. IX, bl. 119 en volgg.

2) Op het grafschrift leest men: *„A Julio et Leone Pontificibus ad praesidendum Lateranen. Concilio electo et evocato"*, hetgeen ons met de geschiedenis niet schijnt overeen te komen; wijl volgens de Akten van het Lateraansche Concilie, de Bisschop van Fossombrone slechts de vergaderingen begon bij te wonen sedert de 9e sessie, die den 5 Mei 1515 plaats had, en dus meer dan twee jaren na den dood van Paus Julius II, die reeds in Februarij 1513 gestorven was. Scaliger spreekt van Paulus Middelburgensis met den grootsten lof. Vgl. Paquot, I, 445; De la Rue, *Geletterd Zeeland*, bl. 73 en Glasius, *Godgel. Nederland*, II, 508, waar de door Paulus Middelb. uitgegeven schriften worden opgenoemd.

Uit de oude adellijke of patricische geslachten hier te lande, ontmoeten wij de namen van een *Arnoldus de Vlaming, ex nobiliss. et antiquiss. Oudtshoorn familia et de rep. Amsterdamensi in magistratibus bene meritus* [1]); — van *Ludovicus Aartenberch* [2]) *nobili ac pervetusto apud Ultrajectinos genere nat.* † 3 April 1604, in 26jarigen ouderdom; — van *Ubertus* [Hubertus] *a Pallaes*, insgelijks een Utrechtenaar, † 31 October 1634, *dum proficiendo studio in avita fide et politioris vitae conversatione apud exteros principes et regis Hispaniarum ad regem Angliae legatum aliquandiu detineretur, etc.;* — van *Constantinus Theodorus de Kerckerinck*, uit een Westphaalsch adellijk geslacht te Utrecht geboren en den 7 Aug. 1718 overleden; — van *Livinus Pels, ex optimatibus Sirixee* [Zierikzee] *insignis Selandiae oppidi prognatus*, † 26 Julij 1520; — en eindelijk van *nobilis ac illustris Petrus Foresta Schouwsen, familiae Forestanae unicus haeres et non superstes dominus ab Indergeest, nobili stirpe apud Batavos natus*, † 11 Jan. 1724, een aanverwant vermoedelijk van het Alkmaarsche geslacht der Foreesten.

Twee namen hebben wij ook aangetroffen, waardoor misschien de lijst onzer vaderlandsche kunstenaars zal worden vermeerderd; althans wij herinneren ons niet ze ergens onder de meer algemeen bekenden te hebben gevonden. Het is die van *Willem van Wede*, een Utrechtenaar, en, luidens zijn grafschrift, een voortreffelijk schilder (*pictor egregius*), in den jeugdigen leeftijd van 21 jaren den 17 Oct. 1613

---

1) De Vlaming overleed *„in aetatis flore"* den 26 Aug. 1614 en benoemde J. B. Vives tot zijn executeur. — Zie over het geslacht Oudtshoorn, en de kerk door Cornelis de Vlaming van Oudtshoorn te Alphen gesticht, *Kok, Vaderl. Woordenb.*, XXIII, 306.

2) In het exemplaar der Gentsche Bibl. leest men *Arntenberch.*

overleden. Zijn vriend en stadgenoot, Jan van Santen, architect-generaal van Paus Paulus V (*architectus generalis Papae*), liet hem in de kerk der Duitschers een gedenkteeken oprigten. De andere, tot hiertoe weinig of niet bekende schilder, is *Casper van Vitelle* (Gaspar van Vitellio), ook van Utrecht geboortig, „*pictor eximius*", die den 13 Sept. 1736 overleed, en in de kerk van *Santa Maria in Vallicella* werd begraven [1]).

Wij besluiten dit kort overzigt met de opgave, volgens alphabetische orde, van al de namen van Noord-Nederlanders, wier grafschriften wij in de verzameling van den heer Gaillard hebben ontmoet. Welligt zal deze bekendmaking nog aan een of ander bloedverwant der afgestorvenen eene welkome mededeeling zijn [2]).

Aernhem (*Jacobus*), kanunnik van Utrecht en geestelijke zaakwaarnemer te Rome, overl. 24 Dec. 1447.

Bie (*Joh. de*), zoon van Willem de Bie, geb. te Breda, overl. 17 Aug. 1490.

Dopper (*Egidius*), *Clericus Leodien. dioc.*, geb. te Grave, overl. 23 Junij 1444.

Fabri [3]) (*Hub.*), *protonotarius apost.*, geb. te Maastricht, overl. 20 Febr. 1683.

Hornkens (*Philippus*), geb. uit de omstreken van 's Hertogenbosch (*ex agro Buscoducensi Brabantiae*), overl. 16 Mei 1590.

---

1) Niet *Valli Cella*, gelijk de heer Gaillard bij vergissing schrijft. De hier bedoelde kerk is die der Oratorianen (van den H. Philippus Neri), gewoonlijk *Chiesa Nuova* genaamd.

2) In de volgende lijst zijn niet opgenomen de namen, die reeds vroeger door ons werden vermeld.

3) Misschien is hier *Fabri* de gelatiniseerde vorm van *Smits*, of *Lefebvre*.

Hornkens (*Gerard*) [1]).

Janssen (*Corn.*), geb. te Nijmegen, overl. 31 Dec. 1616 [2]).

Mervort (*Joh.*), S. T. Bacc., Pastoor te Breda en later kapellaan van *Santa Maria dell' Anima*, geb. te Helmond, overl. 20 Sept. 1588.

Neven of *Nève* (*Joh.*), geb. te Lommel, overl. 26 Julij 1562.

Nolen (*Joh.*), geb. te Maastricht, overl. 28 Sept. 1725 [3]).

Orten (*Wilh.*), bijgenaamd *Hertoch Wilhelm* [4]), geb. te 's Hertogenbosch, overl. 13 Sept. 1556.

Perues (*Justus*), notaris bij het tribunaal der Rota, geb. te 's Hertogenbosch, overl. 15 Oct. 1597. Zijne huisvrouw was *Domitilla Marona*.

Pieters (*Joh.*), geb. te Breda, overl. 26 Oct. 1508.

Stevens (*Thomas*), Art. Mag. en behoorende tot de *famiglia* [5]) van Paus Clemens VII en Paus Paulus III, geb. te Zon [6]) in Noord-Brabant, overl. 26 Aug. 1537.

---

1) Deze wordt genoemd op het grafschrift van Phil. Hornkens als diens broeder, maar de datum van zijn overlijden staat niet uitgedrukt.

2) Op denzelfden grafsteen wordt zijne huisvrouw genoemd, Julia Cruibeech, van Gent geboortig en den 30 Mei 1607 overleden.

3) Nolen's zuster, gelijk in het grafschrift wordt vermeld, was met Nicolaas Dubar, Med. Doctor, gehuwd.

4) Het grafschrift luidt als volgt: Guilelmo Orten — Busiducēsi Brabātō — qui quod egregius fuerit — tranquillioris vitae dux — cognometo dictus est — Hertoch Wilhelm — Matheus Assel ex tes. p. — obiit IIII id. Septembr. — anno MDL.

5) Men weet dat volgens het Italiaansche spraakgebruik door *famiglia pontificia*, *famiglia cardinalizia* de personen worden verstaan die het gevolg, het huishouden des Pausen of der Kardinalen uitmaken.

6) Op het grafschrift leest men: *Brabantino de Zon*, hetgeen de heer Gaillard verkeerdelijk heeft vertaald door *Brabançon, de Berg-op-Zoom*.

Zijn neef, *Leonard de Boort*, bezorgde hem een grafschrift in de kerk van *Santa Maria in Campo Santo.*

Uterwerck (*Herman*), een Kampensch edelman, overl. 24 Dec. 1420.

Verbrak (*Pieter*), Pastoor te Helmond en later kanunnik van Munster en kapellaan van *Santa Maria dell' Anima*, overl. 5 Febr. 1587 [1]).

Wachtendunck (*Otto*), Art. et J. U. Doct., pauselijke Revisor bij de Rota, en kanunnik van de HH. Apostelen te Keulen en Domheer van Aken, geb. in Gelderland, overl. 6 Maart 1556.

---

[1]) Op het grafschrift van *Johannes Mervort*, reeds vroeger vermeld.

GESCHIEDENIS

VAN

DEN BOUW DER ST. JANSKERK

TE

'S HERTOGENBOSCH.

Met een platten grond en de voornaamste opmetingen der kerk.

(INGEZONDEN.)

Het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noordbrabant, heeft in zijne algemeene vergadering van 14 Julij 1853 eene belangrijke prijsvraag uitgeschreven [1]), tot het erlangen van een plan ter herstelling der St. Janskerk te 's Hertogenbosch, welke uitwendig door den tand des tijds veel geleden heeft.

Dit heeft mij opgewekt, te onderzoeken wanneer deze vermaarde kerk gebouwd zij, en het heeft mij mogen gelukken, mijne vroegere

[1]) Deze vraag luidt aldus:

Een plan van herstelling van het uitwendige der St. Janskerk te s Hertogenbosch, zonder den klokkentoren en de ten noorden en zuiden daarvan staande overblijfsels der oude kerk.

Men verlangt daarbij volledige teekeningen van het geheele gebouw en van de te doene herstellingen met de noodige toelichting.

Het plan van den platten grond worde vervaardigd op eene schaal van één duim, die van den opstand en doorsnede van twee duim en die van de details minstens van een palm op de el.

De doorsneden moeten genomen worden over de lengte en breedte van het geheele gebouw, alsmede over de breedte van het koor, het schip en de zijarmen.

Voor het der bekrooning waardig gekeurde werk wordt uitgeloofd de gouden medaille, op den stempel des Genootschaps, ter innerlijke

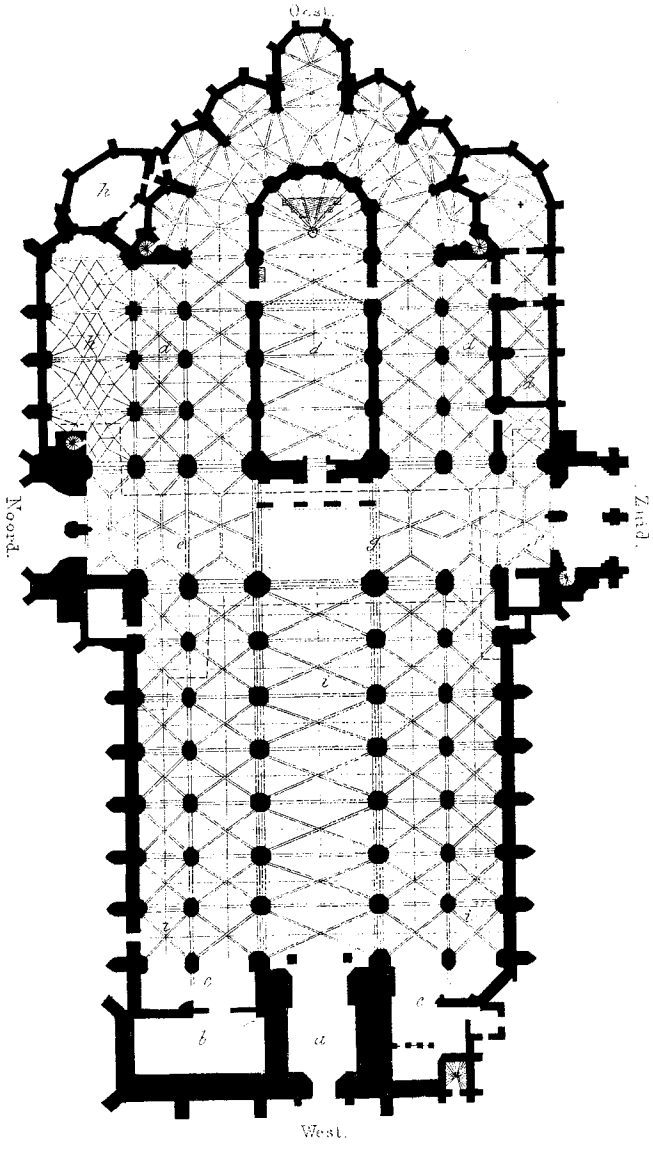
Ost.
Nord.
Süd.
West.
a
b
c
d
e
f
g
h
i
k
l

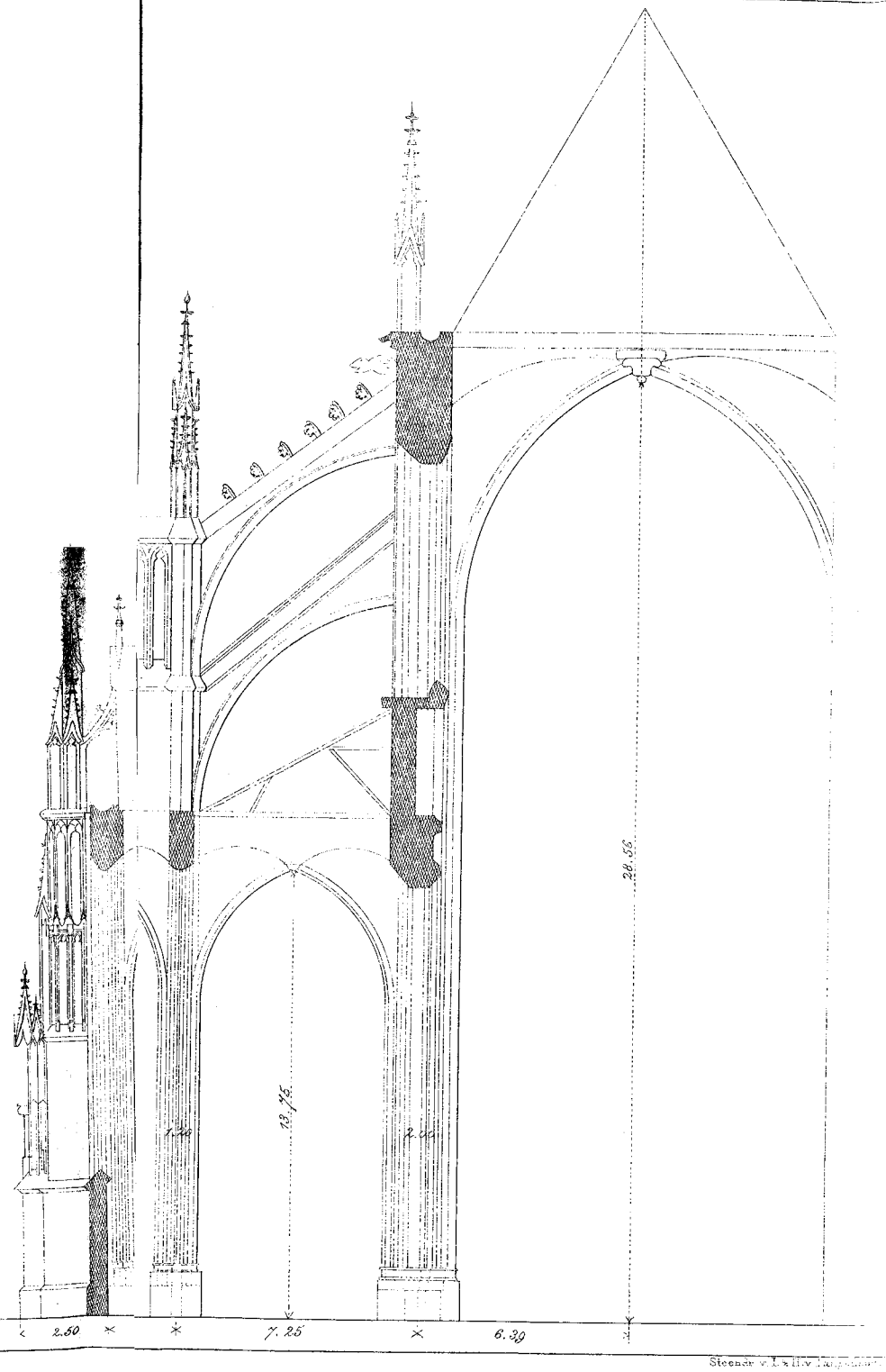
2.50
7.25
6.39
26.05
13.75
2.44
2.44

gissing tot zekerheid te brengen, dat 's Hertogenbosch drie St. Janskerken gehad heeft, welke elkander achtervolgens vervingen.

De eerste kerk was in den romaanschen of rondbogenstijl opgetrokken, waarvan in den klokkentoren (zie *platten grond a*) een merkwaardig overblijfsel gevonden wordt. In 1280 deed men deze vervangen door een grooter bedehuis in spitsbogenstijl. Tot het bouwen der derde kerk, thans nog het grootste sieraad dezer stad, werd na den hevigen brand van het jaar 1419 besloten, toen de helft der stad in puin verkeerd werd en het kerkgebouw groote schade leed.

Behalve van de bekende kronyken en plaatsbeschrijvingen, heb ik veel gebruik gemaakt van handschriften, vooral van de jaarlijksche rekeningen der Illustre Lieve Vrouwe-Broederschap, waarin ik niet alleen den tijd der stichting van de huidige kerk, maar ook de namen van twee bouwmeesters mogt ontdekken. Bij deze hulpbronnen heeft mij de kerk zelve vele kenteekenen aan de hand gedaan, ter bepaling van den tijd waarop hare verschillende gedeelten gebouwd zijn. Bij dit plaatselijk onderzoek heeft mij de bekwame architect L. Veneman, die jaren lang zijne geliefkoosde studie van deze kerk maakte, de beste diensten bewezen, waarvoor ik hem hier mijnen openlijken dank betuig.

---

waarde van *f* 150, en eene som van drie honderd gulden (*f* 300).

Ten blijke van hunne belangstelling zijn wijders aan den bekroonde toegezegd:

1°. Van wege de provincie eene belooning van vijfhonderd gulden (*f* 500).

2°. Van wege de stad 's Hertogenbosch, eene belooning van vijfhonderd gulden (*f* 500).

3°. Van wege het bestuur van de St. Janskerk, eene belooning van zevenhonderd gulden (*f* 700).

Aan de laatstvermelde bijdrage wordt de voorwaarde verbonden, dat van het bekroonde werk kosteloos eene naauwkeurige kopij aan het Kerkbestuur zal worden geleverd.

De teekeningen der kerk behoeven niet met eene andere hand [dan die des schrijvers] te zijn gemaakt, wel de toelichtingen. De bekroonde antwoorden blijven het eigendom des genootschaps; de niet bekroonde worden aan de eigenaars terug gegeven.

De antwoorden worden vrachtvrij ingewacht vóór 1 December 1855.

OVERBLIJFSELEN VAN DE EERSTE ST. JANSKERK (1050).

Ten archieve der stad 's Hertogenbosch wordt een perkamenten charter bewaard van den 7 April 1274, waarin Schepenen beloven, jaarlijks de aalmoezen te zullen uitreiken, welke Willem van Gent en zijne echtgenoot Hadewich bij testament aan verschillende godsdienstige inrigtingen binnen deze veste vermaakt hadden. Onder de erflatingen komen 30 schellingen voor ten behoeve van acht Priesters, die aan vier altaren in de St. Janskerk, als: aan het hooge altaar, aan die der H. Maagd, van St. Nicolaas en van St. Elisabeth, dienst deden [1]).

Trachten wij nu aan te toonen, dat van deze kerk nog overblijfselen bestaan, die in hunne kenmerken ons tevens aanwijzen, dat zij in den romaanschen of rondbogenstijl was opgetrokken.

De romaansche stijl is kenbaar aan den rondboog (style à plein cintre), daarom door de Duitschers rondbogenstijl genoemd. Volgens Schayes [2]) bloeide deze bouworde in de Nederlanden gedurende de elfde en de eerste helft der twaalfde eeuw; doch moest toen plaats maken voor den spitsboog.

Het muurwerk van den klokkentoren bestaat kennelijk uit twee deelen, die tot twee verschillende tijdperken behooren. Van den beganen grond tot aan de waterlijst onder de galmgaten, draagt hij de kenmerkende versierselen van den romaanschen stijl. Men kan nog duidelijk de oude galmgaten aanwijzen: de twee kleine rondboogjes met kolommetjes in een grooteren rondboog ingelascht, waren vroeger open: aan elke zijde vindt men sporen van drie zulke openingen. De toren is derhalve volgens den bouwstijl omstreeks het jaar 1050 gebouwd en dus lang vóór de stichting van 's Hertogenbosch, die in 1184 plaats had. Volgens de bouwkundige de Caumont, Schayes en anderen stichtte men in dien tijd wel kerken zonder torens, doch nooit klokkentorens zonder kerken, weshalve

---

[1]) „Item triginta solidos solvendos tali modo, videlicet octo sacerdotibus in summo altari, in altari beatae Mariae, in altari beati Nicholai, in altari beatae Elisabeth, ecclesiae beati Johannis in Buscho celebrantibus."

[2]) *Histoire de l'architecture en Belgique*, t. I, pag. 219, 220.

het uit den bouw zelven reeds was af te leiden, dat er een bedehuis bij gestaan had, welk vermoeden nu door het charter van 1274, door mij ten Archieve der stad opgespoord, tot zekerheid is gekomen.

Bij onderzoek is het gebleken, dat de toren ter hoogte der waterlijst van het portaal of den hoofdingang, even als boven, rondboogjes heeft, welke aan de noord- en zuidzijden zijn weggekapt, toen in 1268 de kapel (zie *b*) en in 1280 de kerk (zie *c*) gesticht werden, voor zoo ver namelijk die boogjes binnen die gebouwen in het gezigt zouden zijn gevallen; de kluizen der gewelven heeft men blijkbaar tusschen die boogjes aangebragt. Uit deze versierselen volgt verder, dat de kerk vóor den toren stond, en deze zelf aan drie zijden in het oog viel. Boven de gewelven der genoemde gebouwen vindt men duidelijke sporen, dat de noord- en zuidzijden aan den invloed van wind en weder gedurende geruimen tijd hebben blootgestaan.

Men klom van buiten aan de zuidzijde op den toren met een' steenen wenteltrap, die in den zwaren muur is ingemetseld. Het muurwerk bestaat uit roode mopsteenen (32 duim lang, 16 duim breed en 8 tot 8½ duim dik). De toren is niet hoog en vierkant, juist twee kenmerken van den romaanschen stijl [1]).

Wanneer men onder het groote orgel naar het oxaal ziet, merkt men duidelijk, dat hij scheef tegen de huidige kerk staat. De eerste kerk werd in 1280 door eene andere vervangen.

OVERBLIJFSELEN DER TWEEDE ST. JANSKERK (1280).

Indien men onze stedebeschrijvingen raadpleegt, ziet men gewoonlijk, dat men aan de stichting der groote kerken een tijdverloop van 2, 3 en meer eeuwen toeschrijft. Ik geloof, dat men schier overal in dwaling verkeert, daar men niet gelet heeft op de volgende omstandigheid. Gelijk bij het vernieuwen van Salomon's tempel onder Herodes den Groote het eene gedeelte werd afgebroken, naar gelang de plaats voor den nieuwen bouw zulks noodzakelijk maakte, opdat de godsdienst zonder tusschenpoozen zou kunnen worden uitgeoefend, zoo handelde men ook in de middeneeuwen. Werd de vernieuwing eener kerk noodig geacht, dan brak men die slechts stuksgewijze af, naarmate de vordering van het nieuwe

[1]) De Caumont, *Cours d'antiquités monumentales*, t. IV, p. 80.

werk dit noodig maakte; de kerkelijke diensten bleven dus voortgaan en men behoefde zich met het timmeren niet te haasten. Bij groote kerken, zooals te Antwerpen, Brussel, Utrecht en Keulen, begon men eerst bij het hooge koor, buiten de oude kerk, en was dit gedeelte met het dwarsschip (transept) gereed, dan werd daarin de godsdienst verrigt, terwijl men aan het ruim der kerk kon voortbouwen. Op die wijze kon men de verschillende elkander gevolgde kerken als één geheel beschouwen, en zeggen, dat aan het bouwen eener kerk twee of drie eeuwen vroeger begonnen was.

Toen men te 's Hertogenbosch het plan vormde, eene nieuwe kerk te stichten, bouwde men in 1268 eerst de kapel (zie *b*) tegen den noordermuur van den toren. Zij wordt de beneden-L. Vrouwekapel genoemd, denkelijk sedert het jaar 1380, toen er het mirakuleuse L. V.-beeld in geplaatst werd. Zij heeft twee gedrukte gewelven en vier lichtramen, waarvan één later is digtgemetseld, toen er de derde kerk tegenaan kwam.

Men bragt kapel en toren in eene regte lijn. De hoofdingang der nieuwe kerk moest onder den toren komen, waarom deze tot aan de gootlijst der kapel met tuf- en trassteen bekleed, en van een prachtig portaal voorzien werd, met beeldwerk, nissen, voetstukken en baldakijns, die, schoon merkelijk beschadigd, nog bezienswaardig zijn en verdienen hersteld te worden. In deze en in de voorgaande eeuw heeft men het muurwerk beneden met gebakken steen hersteld, hetgeen thans onzigtbaar is geworden, omdat men die muren in September jl. heeft aangepleisterd.

Het schoone gewelf onder den toren, met zes geëlanceerde kolommen en fraaije kapiteelen, is van denzelfden stijl als de hoofdingang. De ronde opening in het slot van het gewelf dient om klokken en ander zwaar werk in den toren te brengen.

Men had zich voorgesteld, de kerk hooger dan de voorgaande te bouwen; daarom werd het muurwerk van den toren merkelijk verhoogd, zijnde dat gedeelte, waarin thans de galmgaten gevonden worden. Boven het gewelf van den toren ziet men duidelijk, dat de muren van binnen met opgaande steenen penanten verdikt zijn, tot steun van het nieuwe muurwerk. Van de torenspits spreken wij niet, welke denkelijk later meermalen vernieuwd is, tengevolge van brand, waaraan kerk en toren hebben blootgestaan.

Na deze voorloopige werkzaamheid werden in 1280 de grondslagen gelegd der tweede of nieuwe St. Janskerk; denkelijk is men, als naar gewoonte, met het hooge koor begonnen, zoodat het beneden gedeelte met de reeds beschreven kapel tot noodkerk diende.

Naar de overblijfselen (zie *c*) te oordeelen, was deze kerk, even als de kapel, in den spitsbogenstijl gebouwd, van buiten met tuf- en trassteen bekleed, en sierlijk, vooral van binnen, geornamenteerd. De kromme lijnen van pilaren en gewelven zijn gedrukt, terwijl zij in den derden bouw veel stouter en rijziger zijn, naarmate zij den gelijkzijdigen driehoek meer tot grondslag hebben.

De gewelven der tweede en derde kerk ontmoeten elkander, en maken hierbij het onderscheid op 't eerste gezigt merkbaar. Ook ziet men daaraan, dat de zijbeuken der tweede iets lager waren dan die der derde kerk, en aan den spitsboog der staande gebleven pilaren bemerkt men, dat deze verder van elkander stonden, dan die van den derden bouw.

Dat de kapel (zie *b*) met eene zijbeuk (zie *c*) één geheel vormde, kan duidelijk gezien worden als men het gewelf binnen en buiten de kapel, alwaar de ribben en de kanten er van doorloopen, in oogenschouw neemt. De muur met de moderne deur, waarmede men in de kapel gaat, is er denkelijk in 1730 ingebragt, toen deze kapel tot eene gehoorzaal voor de professoren der Illustre school bestemd werd. De vloer is ook destijds waarschijnlijk een voet hooger gelegd.

Vóór het jaar 1629 was dat gedeelte der kapel, dat uit de kerk niet in het gezigt viel, met koperen hekwerk afgesloten en daarbinnen stond sedert 1380 het mirakuleuse L. V.-beeld.

Aan den toren, juist onder de laagste galmgaten, vindt men bij het kerkdak steenwerk in een gelijkbeenigen driehoek opgetrokken en sporen, dat daar eenmaal de nok van het dak op gelegen heeft. Hieruit is af te leiden, dat het schip der tweede veel (5,50 el) lager was dan dat der derde kerk.

Men heeft menigmaal gevraagd, waarom toch dat sierlijk torentje is opgetrokken? Dit raadsel heeft zich voldoende opgelost. Wanneer men door dat torentje over het kerkdak aan den klokkentoren komt, gaat men door een zwaren muur naar binnen. In dien muur is een ingang, doch toegemetseld, welke tot niets anders

kan gediend hebben, dan om met den steenen wenteltrap, waarvan wij vroeger spraken, naar boven te komen. Toen men den toren aan drie zijden in de kerk trok, zou die ingang binnen gevallen zijn. Om dit voor te komen, heeft men de deur in de kerk digt gemaakt, en den weg over het torentje geleid.

De geschiedschrijver Gramaye [1]) getuigt, dat in 1312 het dak op deze kerk gelegd is. Kort daarna stichtte de L. V.-Broederschap aan de noordzijde der kerk ter eere van de H. Maagd een koor of kapel, welke, ofschoon met de kerk vereenigd, toch afgesloten kon worden. Niet onwaarschijnlijk is het, dat ook vroeger eene afzonderlijke deur aan de buitenzijde toegang verleende. Zij schijnt de geheele lengte der kerk niet beslagen te hebben, aangezien het lichtraam der kapel naast den toren, thans digt gemetseld, toen blijkbaar open was.

Van dit koor of deze kapel wordt in den stichtingsbrief van genoemde Broederschap van 1318 als van een nieuwelings opgetrokken gebouw gesproken [2]), en in de rekeningen (waaruit men eene lijst zou kunnen zamenstellen van de menigvuldige rijke sieraden dezer kapel) maken de proosten dier Broederschap er jaarlijks melding van.

Van stads wege werden in 1328 twee kerkmeesters aangesteld, met name Jacob van Zulecom en Helias, droogscheerder of lakenfabriekant; de eerste in 1336 en later, de tweede in 1317 en vervolgens schepen der stad, die beiden, volgens Gramaye, dezen deftigen tempelbouw zeer hebben bevorderd [3]).

De kronykschrijvers vermelden, dat deze tweede kerk in 1419 is afgebrand. Dit is echter onjuist, ofschoon zij door den brand, die de halve stad in kolen legde, veel geleden had. Men schijnt toen wel het denkbeeld te hebben opgevat, om eene geheel nieuwe en veel grootere kerk te bouwen. In de rekening der Broederschap van 1418—1419 zien wij, dat de proosten de door den

---

[1]) *Taxandria*, pag. 5.

[2]) « In choro collaterali ecclesiae beati Johannis euangelistae noviter constructo. » Zie dien stichtingsbrief in Dr. Hermans, *Mengelwerk over Noord-Braband*, Dl. II, bl. 141.

[3]) *Taxandria*, pag. 5. — *Schepenlijst van 's Hertogenbosch*, door van Os. MS. in de boekerij van Prof. Ackersdijck te Utrecht.

brand beschadigde lichtramen deden vernieuwen, doch de kapel had zoo weinig schade bekomen, dat de orgelmaker, bezig met het orgel te herstellen, daaraan vóór en na den brand ongestoord bleef arbeiden.

Hoe dit zij, zeker is het, dat de kerk, zij moge door den brand veel geleden hebben, in bruikbaren staat hersteld werd, zoodat men in 1452 er nieuwe altaren in kon plaatsen [1]).

In 1497 werd het ruim of benedengedeelte der derde kerk (zie *i*) gebouwd; dus moet de tweede met het L. V.-koor der Broederschap toen kort te voren gesloopt zijn, want men vindt in de rekening der Broederschap, dat het volgend jaar eenige steenen der gesloopte kapel aan de kerkmeesters werden verkocht voor 12 rijngulden, waarop de bouwmeester Jan Heyns die afbraak geschat had.

Omtrent de altaren en andere sieraden dezer tweede kerk ware nog veel te zeggen, hetgeen ik echter liever voor eene afzonderlijke beschrijving bespaar. Wij gaan dus over tot de geschiedenis van de stichting der St. Janskerk, welke wij thans nog bewonderen.

DE HUIDIGE OF DERDE ST. JANSKERK (1450).

Bij een naauwkeurig onderzoek van de verschillende onderdeelen der St. Janskerk, is het mij duidelijk geworden, dat zij niet op eenmaal maar bij gedeelten is gebouwd, altijd naar een bepaald plan, hetgeen latere bouwmeesters, ten koste echter van het geheel, gewijzigd hebben. Ieder bouwkundige zal dit gereedelijk toestemmen, wanneer hij op de constructie van elk afzonderlijk deel en op de aaneenvoegingen zal zijn opmerkzaam gemaakt. Wij hebben den platten grond in zoo vele deelen verdeeld, als er tijdperken voor den bouw kunnen worden aangewezen, en elk deel met eene verschillende letter aangeduid. Om ons overzigt duidelijk te maken, zullen wij met het oudste beginnen.

(Zie *d*.) Het hooge koor, met de vier zijbeuken en den oostelijken omgang werd eerst aangelegd. Voor den bouwkunstenaar

---

[1]) Coppens, *Beschr. van het bisdom van 's Hertogenbosch*, Dl. I, blz. 61, 66; Dl. II, blz. 75.

is dit verre weg het schoonste gedeelte. Strak in al zijne vormen en gelederen is de spitsboog, uit een gelijkzijdigen driehoek getrokken, onovertrefbaar; ook is het muurwerk, van graauwen harden zandsteen gebouwd, nog hecht, behoeft weinig herstelling en kan nog eeuwen duren.

De geschiedschrijver van Heurn haalt een brief aan van den Luikschen kerkvoogd Lodewijk van Bourbon van 16 April 1469, waarin van eene *geheele vertimmering* der St. Janskerk gesproken wordt [1]). Het komt mij niet onaannemelijk voor, dat men veel vroeger en wel weinige jaren na den brand van 1419 daarmede begonnen is, zooals Mollius in zijne geschreven *Annales* beweert. De kanunnik Kivits, † 1620 [2]), die veel over de kerk geschreven heeft, zegt wel, dat het hooge koor eerst in 1492 voltrokken werd, maar daardoor heeft hij denkelijk het dwarsschip (*transept*) tevens verstaan, hetgeen allezins met de geschiedenis van den kerkbouw strookt, gelijk men later zien zal. Blijkens de rekeningen der broederschap, was de saffragaan-wijbisschop Lybrecht, bisschop van Liberia, in dat jaar te 's Hertogenbosch, en het is niet onwaarschijnlijk, dat toen het koor voor de godsdienst geopend geworden is. In 1694 was hij wederom in deze stad om de L. V.-kapel in te wijden, bij welke gelegenheid hij van het oxaal (*in ambone*) eene toespraak tot het volk hield, om de Broederschap aan te bevelen. Even als oude oxalen in andere kerken, bijv. te Leuven, stond het veel lager dan hetgeen in 1610 daar ter plaatse opgerigt werd, zoodat het sierlijke baldakijn of zoogenaamde wenteltorentje in het gezigt viel. Men schijnt tevens omtrent dezen tijd de kapittelkamer, waarvan ik in stads rekening van 1498 melding vind, en de sakristij, thans dienende tot kosterswoning, gebouwd te hebben.

(Zie *e.*) Het tweede gedeelte, dat vervolgens gebouwd werd, bestaat uit het rijkversierde noorderportaal met de sakristij (thans dienende tot berging van stoven). Ter regterzijde van deze kamer, ziet men buiten, boven het lichtraam, den zoogenaamden man met

---

[1]) *Beschr. der stad 's Hertogenbosch.* MS. Dl. I, blz. 77, aangehaald bij Coppens, t. a. p. blz. 48.

[2]) *Descriptio capituli Buscoducensis*, MS. aangehaald bij Coppens, t. a. p. Dl. II, blz. 53.

den erwtenpot, volgens overlevering de afbeelding van den bouwmeester der kerk. Zijne vrouw zou hem voor middageten erwtensoep met spek hebben voorgezet; hierover vertoornd, schopte hij den pot om, zeggende:

„Is dat kost voor een man,
„Die daags 'n braspenning [1]) winnen kan."

(Zie *f*.) De derde aanbouw bestaat uit het prachtige zuiderportaal [2]), met de twee kamertjes ten westen. Het grootere diende tot sakristij [3]) voor de kapellaans en beneficianten, die aan de menigvuldige altaren dienst deden; en het kleinere, met een buitengewoon fraai gewelf gedekt, werd door de stad gebruikt, om er de privilegiebrieven en stadszegels in ijzeren kisten te bewaren [4]) Het zoogenaamde Backskoorke, tusschen de kapittelkamer en het portaal (waarin thans St. Antonius-altaar staat) werd te gelijkertijd gebouwd.

(Zie *g*.) Tot het vierde gedeelte behooren de drie pilaren in het dwarsschip, benevens de gewelven en den koepeltoren. Oppervlakkig zou men gissen, dat het muurwerk van den koepel van lateren tijd is, omdat er halve en geheele rondbogen in gevonden worden, die ons op den renaissance-stijl wijzen. Blijkens de constructie, is dit echter het geval niet; ook vindt men meer voorbeelden, dat de rondboog in gebouwen van den spitsbogenstijl voorkomt [5]). Op dit muurgevaarte plaatste Jan van Poppel in 1523 een houten toren van 300 voeten, die in 1584 door den bliksem getroffen, afbrandde. Toen is de lantaarn geplaatst, welke thans nog bestaat.

Wie de bouwmeester van het hooge koor (*d*) en het noorderportaal (*e*) geweest is, heb ik niet mogen ontdekken; wel dat

---

[1]) In 1470 stond een braspenning gelijk met 1 stuiver, die de waarde had van 5 onzer stuivers of 25 cents.

[2]) Buiten op een der dwarsregels van de vier eiken deuren staat eene inscriptie, in verheven letters, denkelijk zoo oud als het portaal. Jammer dat zij, digt geverfd, onleesbaar zijn.

[3]) De sakristij heeft nog eene verdieping, met vertrekken, die gediend kunnen hebben tot bergplaats van sieraden, welke op hooge feesten, bij plegtige gelegenheden en de Bossche processie gebruikt werden.

[4]) In 1671 werden de sloten en sleutels hersteld van deze zoogenaamde kom, welke van binnen en buiten hecht en sterk tegen inbraak voorzien was.

[5]) Schayes haalt er eenige aan in zijn genoemd werk, t. I, p. 120.

deze gedeelten in 1478 afgebouwd waren, ofschoon er nog veel te doen viel aan de gewelven, de gelederen der pilaren, de voetstukken en baldakijns. Zelfs ziet men in de zijbeuk, thans bij het L. V.-koor getrokken, dat deze pilaren nooit zijn afgewerkt. Hetzelfde merkt men op aan het muurwerk, tusschen de doorgangen en de lichtramen in het dwarsschip, waarin de glopen [1]) nimmer zijn uitgekapt, ofschoon de steenen daartoe zijn ingebragt.

Omtrent de drie volgende onderdeelen der kerk, is het mij gelukt, den naam des bouwmeesters op te sporen; het is meester Alard Duhamel, wien wij telkens in de rekeningen der Broederschap zullen ontmoeten; hij bouwde het vak *f* en *g*, tusschen de jaren 1478 en 1492, en begon het gedeelte *i* of het ruim der kerk in 1497, zooals straks duidelijk zal worden.

(Zie *h*.) De L. V.-kapel of het L V.-koor werd gesticht tusschen de jaren 1478 en 1494 gelijk blijkt uit de meergenoemde rekeningen. Wij zullen daaruit de merkwaardigste bijzonderheden, nagenoeg met de eigen woorden, mededeelen; de geschiedenis van den geheelen bouw zal er een nieuw licht door erlangen.

(*Rekening* 1478—1479 [2]).) De proosten der Broederschap stelden aan Simon van Geel, Melis van Boechem, Ywan van Dommelen en Aelbrecht van Beugen, als meesters van de fabriek van O. L. V.-koor, 1159 rijngulden en 9½ stuiver ter hand, om met den aanbouw der kapel een begin te maken [3]).

(*Rekening* 1482—1483.) De proosten worden door den fiskaal van den Bisschop van Luik in regten betrokken, omdat zij zonder verlof de lijken op het kerkhof opgegraven hadden, en met de nieuwe timmering begonnen waren.

De Broederschap beweerde wel, dat, daar de kerkmeesters van

---

[1]) *Glopen* zijn versieringen om ronde, vierkante of veelhoekige velden, vakken of casementen te vullen. Zie *Proeve eener bouwkundige terminologie*, bl. 42.

[2]) Men rekende van St. Jan Baptist tot St. Jan Baptist.

[3]) De proosten rekenen met rijngulden, een gouden munt ter zwaarte van 3,30 tot 3,40 wigtjes en van 18 karaats. Elke rijngulden was dus ongeveer 4 Ned. gulden waard. Daar men 20 stuivers op den rijngulden rekende, zoo deed elke st. 4 st. of 20 ct. Ned. Ik heb het geld overal volgens de rekeningen opgegeven. De lezer gelieve dat zelf te herleiden

St. Jan magtiging verkregen hadden, om de oude door eene nieuwe kerk te doen vervangen, haar ook die vergunning stilzwijgend was verleend, en de kerkmeesters haar daartoe geregtigd hadden; doch dit mogt niet baten. Het geschil hield aan tot 1484, wanneer men den fiskaal trachtte te bevredigen met eene som van 34 rijngulden en 5 stuivers; en nadat zij hem nog 15 rijngulden en aan den kerkvoogd van Luik 60 rijngulden betaald had, werd den 23 April 1485 de vergunning in optima forma verleend. Het kerkbestuur droeg de helft van die 60 rijngulden [1]). Gedurende deze oneenigheid schijnt men met den aanleg der kapel voortgegaan te zijn; althans schonken de proosten aan de gezellen van den „loodzen" der in vollen aanbouw zijnde St. Janskerk jaarlijks van 1480 tot 1495 eenig drinkgeld op den gezworen (koppel) maandag.

(*Rekening* 1485—1486.) Mr. Geisman en Mr. Antonis, werkmeesters te Antwerpen, daartoe door de stad en de kerkmeesters uitgenoodigd, om het werk der St. Janskerk in oogenschouw te nemen, maten de kapel op en ontvingen daarvoor van de Broederschap 6 rijngl. De proosten schonken aan de gezellen „die wrochten op onzer Vrouwen werk", eenig drinkgeld, toen zij den arbeid eens kwamen bezigtigen.

(*Rekening* 1486—1487.) De Broederschap was met Mr. Alard Duhamel, werkmeester van de kerke, overeengekomen, hem jaarlijks 12 rijngl. te betalen, zoolang er aan de kapel gewerkt werd, „om het opzigt over het werk te houden, patronen daarvoor te maken, berderen [2]) te ordonneren, en de mate te dragen van de fabriek der kapel". Daar er 's jaars te voren niet gewerkt was, meende men hem niets schuldig te zijn. Duhamel weigerde nu zijne dienst. De Broederschap daardoor in verlegenheid gebragt, noodigde hem ter maaltijd en betaalde hem voor twee jaren, weshalve hij zich weder met het opzigt belastte en een patroon maakte voor de bogen in de L. V.-kapel; want Jan Heyns was wel met den bouw der kapel

---

[1]) Vergel. Dr. Hermans, *Verzameling van kronijken van 's Hertogenbosch*, Dl. I, blz. 373.

[2]) Dit zijn houten mallen, waarin de groeven der pilaren omgekeerd waren ingezaagd; de stukadoors bezigen nog dergelijke mallen of vormramen.

belast, maar moest werken volgens de patronen van Mr. Alard.

(*Rekening* 1488—1489.) Over het voorgaande jaar wordt in de rekening niets gevonden; doch in dit jaar werd de bastonnier (Suisse) van de Broederschap naar Utrecht gezonden, om Mr. Cornelis, „meister van den werke" aldaar, uit te noodigen, „de maat te nemen van de timmerasie van het L. V.-koor". Op St. Severus-dag nam hij het door Jan Heyns reeds gemaakte werk op, en nam er de maat van in tegenwoordigheid der proosten en Mr. Alard, „meester van den loedzen van St. Janskerk". Met Mr. Jan Heyns werd, ten overstaan van Mr. Cornelis, een nader akkoord getroffen. De proosten schonken hem, die met een knecht en twee paarden gekomen was, 6 rijngulden.

(*Rekening* 1489—1490.) Daar Mr. Alard uit de stad was en geen patroon had achtergelaten, voorzag Mr. Heyns daar zelf in.

(*Rekening* 1490—1491.) Ten huize van Jan Heyns, „meester van onzen nieuwen koor", kwamen de proosten met eenige broeders bij elkander, om met hem af te rekenen wegens het reeds opgeleverde werk. Men sloot eene nadere overeenkomst, en legde de onderlinge geschillen in der minne bij. Van wege de Broederschap werd voor 14 stuivers wijn verschonken, doch Heyns bekostigde de spijs.

(*Rekening* 1492—1493.) De broeders houden met Mr. Alard en Mr. Heyns een gesprek, om te beraadslagen, hoe zij het doelmatigst de kapel met de kerk zouden vereenigen. Men schijnt overeen gekomen te zijn, om haar door houten hekken met koperen spijlen af te sluiten; want Wouter de beeldsnijder maakte een houten pilaar, volgens opgave van Mr. Alard, waarnaar de metalen pilaren zouden worden gegoten door Mr. Arnt of Aard, geelgieter te Maastricht. In Junij 1493 kwam hij met een pilaar naar deze stad, om dien te laten zien. Men bestelde hem er 12, elk zwaar 45 pond (omtrent 5 Ned. ons) tegen 12 goudgulden de 100 pond; hij leverde ze in October af, wanneer bleek dat zij een gewigt hadden van 549 pond, ofschoon dit bij de overeenkomst op slechts 520 pond bepaald was. Bij minnelijke schikking werd Arnt voldaan met 96 rijngulden en 15 stuivers.

In 1493 kocht men het hout en de leijen voor het L. V.-koor; bij gebrek aan geld neemt de koopman genoegen met schuldbrieven.

De wijbisschop van Luik Lybrecht (episcopus Libericensis) kwam

in de vergadering van proosten en eenige broeders, die hem de vergunning van den Luikschen kerkvoogd toonden, om het altaar uit het oude naar het nieuwe koor te vervoeren. De inwijding der kapel werd bepaald op St. Georgiusdag (23 April). Nadat de wijbisschop het zegel van den altaarsteen ongeschonden bevonden had, wijdde hij de kapel plegtig ter eere van O. L. Vrouw, St. Jan-Evangelist, St. Anna en St. Maria Magdalena. Tevens zette hij de kermis op den Zondag na St. Jan den dooper.

De broeders hadden voor den wijbisschop een maaltijd aangerigt, waarbij „Mr. Alard, onzen raadsgezèl van onzen nieuwen koor en Jan Heyns, onzen meester vanden werke van de nieuwe kapel", genoodigd waren.

Aan Jan Heyns werd aanbesteed het plaveijen van het koor met blaauwen doornikschen steen; hij verbond zich, hiermede met de kermis gereed te zijn, terwijl hij 30 rijngulden op de rekening ontving. [1]). Ook belegde hij den vloer der sakristij met dennen planken (tegen 5 rijngulden 16 stuivers de 40 stuks) en het kamertje naast de sakristij met plavuizen [2]).

In 1496 werd de deur gemaakt met metalen pilaren en de afsluiting rondom de kapel verder voltooid. Mr. Jan van Thienen te Brussel was met het koperwerk belast, onder leiding van Mr. Jan Heyns. Verschillende gegoede ingezetenen schonken de metalen pilaren, die elk 6 rijngulden kostten. Bij eenige oplettendheid kan men aan de spijlen dier afsluiting bespeuren, dat zij van twee verschillende geelgieters afkomstig zijn.

De beeldsnijder Wouter Deseler versierde de houten afsluiting met snijwerk. Mr. Sijmen de organist verguldde de koperen pilaren, waaraan hij 12 rijngulden verdiende.

De lichtramen werden met geschilderd glas versierd, waaraan verschillende glazenmakers werkten. Zoo maakte Lambert de glazenmaker een glas naar een patroon door „Joen die maelder" geteekend. Hendrik Bucking vervaardigde een glas „houdende ge-

---

[1]) Eene aanzienlijke vrouw gaf 18 rijngulden voor eene zerk in de kapel.

[2]) In de sakristij is de deur nog zigtbaar, waarmede men in de kapel kwam.

schreven werk, 61 voet" en in het "kromwerk" schilderde hij Onze Lieve Vrouw, in de zon staande, voor 8 schilden [1]). Hij maakte nog een ander glas, waarover de Broederschap zoo voldaan was, dat zij hem 3 rijngulden boven het bedongen loon schonk. In de sakristij bragt men fransch, doch onbeschreven glas. "Looijen de smit" eindelijk leverde de ijzeren glasspijlen.

In 1498 werden twee steenen beelden, voorstellende St. Jan Evangelist en Maria Magdalena, per as van Antwerpen naar deze stad gevoerd, hetgeen 3 rijngulden en 6 stuivers aan vracht kostte. Men gaf een fooi aan de gezellen van de loetse, die deze beelden "opwonden".

In de meer gemelde rekeningen vond ik een los blad met dit opschrift:

"Dit syn die costen ende die wtgeven die gedaen syn, om die twe pijlers van ons Vrouwen choer voirt te vervolgen ende op te maken, te weten: van kalc, steen, ijserweck, loet en andere costen etc., ende is gedaen bij Jan Heyns a°. 1490".

Om den prijs der bouwstoffen eenigzins van nabij te leeren kennen, schrijven wij de volgende opgaven af:

Aan Hein Joesten gegeven om die laatste boograam te maken	21 st.	
voor 3000 steenen	2 gl. 14 st.	
voor 1000 steenen	16 st.	
voor het vervoeren	2 st.	1 oort
voor 4 karren zand	4 st.	
voor 2000 steenen	32 st.	
voor het vervoeren op het Kerkhof. . . .	5 st.	
voor 1300 steenen	20 st.	
van vervoeren	3 st.	
voor een mud kalk	3 st.	
voor 2000 steenen	32 st.	

Voor 306 pond rollood [2]), waarvan de twee looden goten

---

[1]) Een schild of klinkaart staat nagenoeg gelijk met onzen Hollandschen dukaat, en was *f* 5.60 waardig.

[2]) Dit rollood diende tot gootbekleedsel langs het noorderportaal; de eigenlijke dakgoten zijn van zandsteen, met lood aaneen gevoegd.

aan het L. V. koor gemaakt zijn, 6 peters 8 stuivers.

Het lood kostte de 100 pond 38 stuivers; er werd 11 pond soldeersel gebruikt, tegen 2 stuivers het pond.

Voor het leggen van de looden goten, 39 stuivers.

Eene ton houtskolen 4 stuivers 1 oord.

Men brak de steigering in 3½ dag af, hetgeen 35 stuivers kostte.

Blijkens deze nota kocht Jan Heyns de genoemde bouwstoffen bij verschillende kooplieden dezer stad.

Bij het doorbladeren en excerperen der rekeningen is het mij duidelijk geworden, dat er bij de kerk eene groote houten loods stond, waarin Alard Duhamel het bevel had over „de gezellen van het werk". Slechts een hunner komt bij name voor, te weten: „Gielis in den loetze". denkelijk de onderbaas. Dat Duhamel metselaar van beroep was, is mij ook gebleken, want hij metste (metselde) aan de kerk. Jan Heyns de architect van het L. V.-koor had ook eene afzonderlijke loods. Hij had zijn eigen huis in de stad, schijnt een welgezeten burger geweest te zijn en overleed in 1515 [1]).

Alzoo hebben wij een overzigt geleverd van het hooge koor, en het dwarsschip met de belendende gebouwen. Binnen en buiten het hooge koor en aan de pilaren van het dwarsschip, prijkt deze tempel met zeer schoone baldakijns, en voetstukken met druipers (culs de lampe), die grootendeels beschadigd, thans hernieuwd worden; en het is mij aangenaam te melden, dat deze herstelling is toevertrouwd aan den heer L. Veneman, die blijkens de afgeleverde verhemelten, diep in den geest des eersten ontwerpers is ingedrongen.

Dit voltooide werk werd met muren of andere beschutting af-

---

en aanvankelijk onbekleed geweest. Later zijn de goten over de geheele kerk met lood moeten bekleed worden, ten gevolge van het doorlekken. Het water werd door spuijers, allerlei gedrogten voorstellende, over de schraagpijlers of contreforts afgevoerd. Van die spuijers zijn er nog veel overgebleven, schoon zij thans hun doel verloren hebben.

[1]) Hij was lid der L. V.-Broederschap; zijn naam staat op de lijst der Broeders aldus: „Mag. Johannes Heyms (lees: Heyns) lapicida. Hic prima fundamenta chori fraternitatis jecit." Dr. Hermans, *Mengelw.* Dl. II, blz. 129.

gesloten, toen men in 1496 de godsdienstoefeningen van de tweede naar de derde kerk overbragt.

(Zie *i*.) In 1497 begon men het laatste gedeelte der kerk te bouwen, waaromtrent de kronykschrijver Cuperinus aldus meldt: „In dit jaere werdt den grondtslach geleet metten fundament van die nieuwe wtlaten van de St. Janskercke, te weten: van Sinte Achten autaer tot die vunte toe en. oock in die noortsijde [1]).

Hieruit blijkt dus duidelijk, dat de kerk in genoemd jaar verder is uitgelegd. Daar het echter onbekend is, waar ter plaatse het altaar van St. Agatha gestaan heeft, zou men niet kunnen zeggen, waar men is begonnen voort te bouwen, zoo niet de ornamentering en de constructie binnen en buiten het gebouw, ons de punten kennelijk aanwezen, gelijk wij die op den platten grond aan de noord- en zuidzijde met de lijn van afscheiding hebben aangeduid.

De eerste bouwmeester trok in het hooge koor de booglijnen uit den gelijkzijdigen driehoek, doch Alard Duhamel legt hier den vierhoek tot grondslag; hij verdeelde de grondlijn in vier deelen, en uit het tegenoverstaande derde punt trok hij den spitsboog.

Wanneer men de kerk in- en uitwendig aan de ontmoeting van den tweeden en derden bouw gadeslaat, ziet men aan de lichtramen de uitsprongen van spitsbogen en onder den scheven muur aan de zuidzijde van buiten, de steenen zitbank, welke langs den geheelen muur van binnen bestaat; en aan het voetstuk der twee pilaren aan de noordzijde, bespeurt men duidelijk de lijst, waarop de altaarsteen zou hebben moeten liggen, als de kerk volgens het oorspronkelijk plan ware afgewerkt geworden.

Tegen den binnenmuur aan de zuidzijde is een lijksteen ingemetseld, van Margareta van Auweninge, huisvrouw van den bouwmeester Duhamel. Zij ligt op een tapijt onder het hoofd opgerold, in een doodsgewaad met eenen hoofdsluijer. Onder het beeld staat in gothische letters:

HIER o LEIT o BEGRAVĒ o MARGRIETE o VA o AUWENIGE o ALART. DU o HAMELoMEISTER o VĀ DĒ o WERKE hS VROU o DIE o STRF o OP o ALDo HEILIGĒ AVONT o ANO o 1484.

---

[1]) Dr. Hermans, *Kronijken van 's Hertogenbosch*, Dl. I, blz. 70.

Boven in een wimpel staat in moeijelijk te lezen letters:

O GHENADIG GOD OTFERMT U MIJNER.

Wánneer dit gedeelte der kerk voltooid is, bleef mij tot dusver onbekend. Misschien zullen de rekeningen der stad, welke van dien tijd vrij volledig voorhanden zijn, wel eenig licht verspreiden, als zij eens met dat doel werden nagezien. Dat Duhamel de bouwmeester er van geweest is, is boven allen twijfel verheven, aangezien hier dezelfde grondlijn bij den spitsboog en de lichtramen en dezelfde ornamentering gevonden worden, als in het Lieve-Vrouwe-koor, waarvan hij het opperbouwmeesterschap heeft gehad.

Uit hetgeen de rekeningen der Broederschap ons leeren, blijkt dat de kosten van den bouw niet uitermate groot waren, en de krachten der stad niet te boven gingen. De driehonderd voet hooge houten toren op den koepel kostte slechts 5000 rijngulden [1]), waaruit men mag opmaken, dat de kosten van het muurwerk niet zoo buitengewoon groot kunnen geweest zijn. De steenen werden langs de Maas derwaarts gebragt en waren tolvrij [2]). In eene oude kronyk der stad heb ik eene aanteekening gevonden, over de jaren 1482—1492 van den volgenden inhoud: "In dien tijd werden vele erfmakingen gedaan ter eere van de L. Vrouw van 's Hertogenbosch en van St. Jan den Evangelist, bestaande in ringen, armbanden, medailles, kleedingstukken, hals- en oorsieraden en andere kostbaarheden, waaruit de godsdienst dier eeuw blijkbaar is" [3]).

Alvorens te eindigen, behoor ik op twee zeer verspreide dwalingen opmerkzaam te maken.

De kerk is van binnen en buiten versierd met allerlei beelden en groepen, die den bezoeker aangenaam verrassen. Men heeft in eenige dier voorstellingen onzedigheid meenen op te merken; ik heb met den architect Veneman zoo in- als uitwendig, al die versierselen naauwkeurig in oogenschouw genomen, maar nergens hebben wij eenige onkieschheid gevonden, wel vrolijke tafereelen en bespottelijke spelingen van weelderig en schertsend

---

[1]) Coppens, t. a. p. Dl. II, blz. 49.
[2]) Gramaye, *Taxandria*, pag. 6.
[3]) Dr. Hermans, *Verzameling van Kronijken*, Dl. I, blz. 271.

vernuft, maar niets waardoor zeden of godsdienst kunnen lijden.

Hope [1]) en andere schrijvers over de middeleeuwsche bouwkunst hebben beweerd, dat de loges der vrijmetselaren veel deel aan den spitsbogenstijl gehad hebben: op dit punt ben ik bij het excerperen der rekeningen van de Broederschap opmerkzaam geweest; maar ik heb daarin niets gevonden, wat eenigzins naar vrijmetselaars zweemt. Wel vind ik telkens gewag gemaakt van *loeds, loedsen* of *logien* of van *gezellen dier logien*, waarin men het hout- en steenwerk gereed maakte. *Gezellen der loedse* beteekent niets anders dan ambachtsgezellen, zooals de knechts op denzelfden winkel vroeger steeds genoemd werden. Henne en Wauters halen [2]) bij het beschrijven der St. Gudulakerk te Brussel uit de rekening der kerkfabriek van den jare 1465 en 1468 een hoofdstuk aan met dit opschrift: *„uytgegeven om 't nieuw werk voort te brengen en van daghueren der gezellen van de logen"*, waaruit eenigen opmaken, dat hier van *vrijmetselaars* sprake is; doch na hetgeen wij boven met de eigen woorden uit de rekeningen hebben aangehaald, valt daaromtrent niets te besluiten.

Eindelijk geven wij hier, op de bijgevoegde teekening, de voornaamste opmetingen der kerk, wijl men die reeds van de meeste groote kerkgebouwen bezit, maar van onze kerk mist. Ik ben die aan den heer Veneman verschuldigd, die ze mij vergund heeft mede te deelen.

---

[1]) *Histoire de l'architecture*, traduite par Baron.
[2]) *Histoire de la ville de Bruxelles*, blz. 253.

's Hertogenbosch, Oct. 1853.

Dr. C. R. HERMANS.

TIJDSOMSTANDIGHEDEN.

Jerusalem en Rome zijn de hoofdsteden der ware godsdienst, maar ook om die reden de meest historische steden der wereld, wier opkomst, wier ondergang of voortdurende toestand den staat des menschdoms kenmerkt, en aan wier heiligen grond het alvermeesterend Christendom zoozeer verbonden is, dat het eigenlijk veld der geschiedenis nimmer naar een ander deel der aarde, naar Amerika, naar Afrika of het meer afgelegen Azië kan verplaatst worden. Zij zijn de twee middelpunten van den ellips, waarin die geschiedenis, gelijk al het eindige, voortgaat.

En nu wat zien wij? Terwijl de algemeene orde wankelend en onzeker is, terwijl de godsdienstige belangen steeds grooteren invloed verkrijgen, en velen zelfs eenen godsdienst-oorlog te gemoet zien, terwijl het Grieksche schisma, de Protestantsche ketterijen en het godverloochenend ongeloof de uiterste pogingen aanwenden tegen de alom weder opbloeijende Kerk, zien wij de algemeene beweging zich meer en meer naar die beslissende oorden voortzettend, Rome en Jerusalem zoeken. Bevestigt dat niet de bestaande verwachting van groote gebeurtenissen?

Wij ten minste zien het niet zonder ontroering aan. Kan het te Rome blijven gelijk het is? Kan het in het Ooste blijven gelijk het is? Streeft niet het Ooste en het Weste weder de vroeger zoo levendige betrekkingen te hervatten? Welke verandering, welke gevolgen zal dat alles dan voortbrengen? Niet wij doen deze vragen; zij liggen in de plaats hebbende gebeurtenissen, en wie ze eenmaal ziet, moet er het hoog gewigt van beseffen.

Het zou ons intusschen niet verwonderen, indien hierop werd aangemerkt, dat wij het godsdienstig gevoel met verbeeldingen voedend, ons geheel buiten den tijd plaatsen dien wij willen beoor-

deelen, en er een idee in zoeken, dat tot de voor altijd voorbij zijnde middeleeuwen behoort. Napoleon moog Rome beschermen. maar is hij Charlemagne? Of heeft de keizer van Rusland, die Constantinopel en niet Jerusalem begeert, soms eenige gelijkenis met Godfried van Bouillon? Waarlijk niet. Maar wat bewijst dat alles? Zeer zeker niet wat men er door te bewijzen tracht. Wij willen niet bloot toegeven, maar stellen er prijs op zelve te erkennen, dat de vorsten en hoofdpersonen van dezen tijd zulke godsdienstige plannen niet hebben, en aan geheel iets anders denken. Want dat juist bevestigt ons in onze meening.

We zullen ons verklaren.

Ten allen tijde pleegt de mensch onbewust werktuig te zijn, als God de plannen zijner voorzienigheid voltrekt, maar hij is dat heden bijzonder. Hij heeft alles willen regeren, en ter straffe daarvan regeert hij niets. Gelijk vroeger het materialisme de wereld meende te zullen beheerschen door oorlog en zinnelijk geweld, zoo wil thans nog de daarop gevolgde pantheïstische dwaling alles verkrijgen door rede, door overleg, door bevordering van handel en industrie, om eindelijk deze wereld tot een oneindig godsbewustzijn en een hemel van geluk te maken. Vrede is daarom de kreet, gelijk vroeger oorlog. Daarom ook meent men van alles meester te zijn. Maar is het vrede? Is men meester? Neen, dan zou niet het feit, maar het regt, en daarop steunende verbonden heerschen. Het feit regeert, van 'twelk men telkens gedwongen wordt uit te gaan, tot weder een ander feit alle berekeningen te niet doet. Het is geen vrede, het is twist; het is oorlog met bedreigingen gevoerd, die te eenigen tijd in eene verschrikkelijke worsteling zal moeten uitbreken. Europa biedt de onzekerheid aan van een slagveld, waarin ieder met de meeste kunst zijne krachten aanvoert, maar waarin de bedreiging voor bedreiging zwicht, de kunst de kunst vernietigt, en God alleen de beslissing geeft.

En bij zulk eenen toestand zullen wij vragen: wat wil deze of gene? wat Engeland? wat Rusland? In elkander bestrijdende plannen, van daag ontworpen, om morgen gewijzigd en overmorgen door andere vervangen te worden, is de uitlegging en het plan der geschiedenis niet te vinden.

Wij moeten dat te meer in de godsdienst zoeken, omdat het

meer en meer een strijd wordt van beginselen, en middelerwijl de tijdelijke orde naar het onbekende voert, de zoo miskende godsdienst, die men beneden den staat achtte en uit het openbare leven verbande, zich thans boven dien staat als besturend beginsel openbaart. Dat het Protestantisme daarbij in verbond treedt met de revolutie, spreekt van zelf. Wij zien het in Pruissen, in Baden, in Zwitserland, in Sardinië, in ons eigen vaderland, waar de sekten noch traktaten, noch wettig verkregen historische regten eerbiedigen. Maar die pogingen, hoe hatelijk, toonen op hare wijze tevens aan, dat zoo de instellingen nog ongodsdienstig zijn, de volken door eenen geest worden voortgevoerd, waar eindelijk ook die instellingen voor zullen moeten zwichten.

Bovendien wat beteekent het dat de wereld profaan is? Moet men er daarom geene godsdienstige ideën in zoeken. Zij is profaan in dien zin, dat zij de godsdienst niet huldigt voor hetgeen zij is, maar zij is niet profaan en kan het nimmer worden in dien zin, dat de godsdienst werkelijk heeft opgehouden hoogste wet der dingen te zijn, die zich door straffen en belooningen doet gelden, en ondanks overtredingen en verloocheningen de wereld voortvoert naar haar doel. Omdat de mensch verdoold en verdwaasd is, zal daarom God ophouden wijs te zijn? Omdat de mensch den Christus en degenen die Hij gezonden heeft versmaadt, is daarom die Christus onttroond, en niet meer de Koning der koningen, die de geschiedenis bestiert ter verheerlijking zijner heilige Kerk?

Laat ons niet, ten halve geloovend, nog dwazer zijn dan de ongeloovigen zelven, en terwijl wij Christus aanbidden, het er voor houden dat Hij verwonnen wordt door die Hem verloochenen. Want als er een Christus is, dan is er eene bovennatuurlijke geschiedenis, dat wil zeggen, eene onvergankelijke Kerk ten wier behoeve alles wordt of toegelaten of bestierd.

De beste wijze van den tijd te beoordeelen is derhalve te zien wat gebeurt, op de feiten te letten, maar, in plaats van ze te willen uitleggen door 's menschen ijdele bedoelingen, er het begrip in terug te zoeken, dat zich in Christus en zijne Kerk openbaart. Besta geen Charlemagne, besta geen H. Lodewijk of Godfried van Bouillon: de waarheid bestaat die deze groote mannen huldigden, en heeft niets verloren van hare kracht.

Men beproeve slechts hetgeen er te Rome en in het Oosten gebeurt, door menschelijke bedoelingen uit te leggen, men zal bevinden dat die uitleggingen onvoldoende, en dus irrationeel zijn. Waarom is toch wel een Fransch leger te Rome, of wat daarvan de genoegzame verklaring? De Fransche republiek heeft te Rome de republiek vernietigd. Is dat rationeel? Napoleon, die daar met *goedvinden der mogendheden* een leger onderhoudt, worde verondersteld daar strategische plannen mede te hebben, en het is niet te ontkennen, dat een leger in Italië hem van uitstekende dienst zou kunnen zijn. Maar is dat nu voldoende uitlegging van het plaats hebbend feit, en dat antwoord op de vraag rationeel? In geenen deele. Het gevolg is veel grooter dan hetgeen beoogd wordt. Immers het gevolg is, dat de Paus eene openbare hulde ontvangt van de magtigste natie van Europa, van de mogendheden en dezer geheele politiek, en terwijl aller belangstelling en genegenheid voor hem vermeerderd is, hij ongestoord zijn gebied over de Katholieke wereld kan uitoefenen. Het doel van Napoleon of der mogendheden blijkt dus slechts middel te zijn voor een veel grooter en gewigtiger doel, 'twelk niet dan in de godsdienstige orde te vinden is. — De Protestanten en revolutionairen, meer dan ooit gevoelend wat Rome beteekent, trachten vasten voet in Italië te verkrijgen, en de heilige stad zelve van Protestantsche predikanten te voorzien. Wat kan daar nu redelijker wijze de uitkomst van zijn? Dat de democratie die nergens kan staan, in Italië zal staande blijven? Dat dit land een Protestantsch land zal worden, gelijk het vroeger onder de Gothen Ariaansch kon geheeten worden? Men zegge niet, die veronderstellingen zijn dwaas, en waarom aan zulke uitersten te denken? Het Protestantisme is te magteloos, om zich nog uit te breiden, maar het kan kwaad doen. — We antwoorden dat wanneer niet iets dergelijks, als wij daar veronderstellen, en waarvan ook wij de onmogelijkheid inzien, in Italië gebeurt, de pogingen der revolutie en van het Protestantisme niet slechts ijdel zullen zijn, maar de zegepraal der Kerk bevorderen. Indien het dwaas is te denken, dat het Protestantisme, 'twelk thans bijna overal voor de Katholieke Kerk wijkt, die Kerk te Rome, waar zij alle hare krachten zamentrekt, zal overwinnen, zooveel te redelijker is het te

denken, dat die aanvallen op den duur slechts kunnen dienen, om het godsdienstig leven op te wekken, om het kaf van het koorn te scheiden, om misbruiken te doen vergaan, om met een woord dat te doen plaats hebben, waarvoor de ketterijen van God worden toegelaten. En zoo blijkt weder, dat de rationele uitlegging der feiten in de menschelijke bedoelingen niet ligt.

Ook in het Ooste zoekt niemand de godsdienst, en niettemin is zij het die beslist, zij de spil waarom de gebeurtenissen rond gaan. Men verzuimde het Katholiek geloof te verdedigen, plaatste het schisma in den nieuwen Grieksehen staat op den troon, en liet het zich vestigen en uitbreiden in Jerusalem en de H. plaatsen. Wat beteekende in de oogen der Vorsten en hunner wijze raadslieden dat heilige graf? of die stal van Bethlehem? — Wat zij beteekenen, dat zien wij heden. Hadde men ten allen tijde naar Christelijk geloof en Christelijken pligt gehandeld, en de onmiskenbare regten der Katholieken staande gehouden, hoe geheel anders zou thans de toestand zijn, en hoe onmogelijk ware het Rusland geworden, zijnen invloed tot zoo ver uit te breiden, of eischen als de huidige te doen!

En nog had de magtige keizer het niet gewaagd ze te doen hooren, ware niet kort te voren een ander verraad tegen het Katholiek belang gepleegd. Oostenrijk! het Katholieke Oostenrijk moest vallen. Reeds meende de koning van Pruissen, dat zijn Duitsch-keizerlijke optogt wel meer kon zijn dan eene onteerende dwaasheid. Alles juichte om die vereeniging van eenige Protestanten met een grooter aantal Demokraten, waarvan een Kossuth ons de levende personificatie biedt. En van waar kwamen de wapenen en de andere middelen? Tot zoo ver ging het verraad, dat Oostenrijk zich genoodzaakt vond Ruslands hulp in te roepen tegen eenen opstand dien het zelf bij magte was te dempen, en dien het in allen geval met hulp van 't overige Duitschland even spoedig zou gedempt hebben. En nu? Wat is het gevolg? Zou nu een andere Haynau welligt voor Engelands handelsbelangen ten strijde gaan? Oostenrijk wreekt zich zonder het te willen, en als de held der Iliade, beslist het den strijd door er uit te blijven.

Evenzoo merkt ieder wat der mogendheden bedoelingen zijn in het Ooste. Rusland zoekt het bezit van havens. Engeland ziet daarin

ijnen ondergang, en beeft voor Indië. Frankrijk heeft slechts e en zeer middellijk belang. Oostenrijk een veel grooter. Waartoe nu leidt die verwarring? Tot hetgeen waaraan men ter naauwernood denkt, tot verheffing van het Christendom en den ondergang van het Islamisme. Dat Islamisme is in den grootsten nood, en terwijl het tot beginsel heeft, het zwaard als middel van uitbreiding te gebruiken, durft het dat zwaard thans niet eens ter zijner verdediging inroepen. De Sultan zal zich wachten de vaan des profeets uit te steken, en zijne Christen bondgenooten en onderdanen van zich te vervreemden. Integendeel hij heeft aan de Christenen de plegtigste toezegging gedaan van zijne gunst en bescherming. Die beloften doet hij en is hij genoodzaakt te doen op 't oogenblik zelf dat hij, wat ook Ruslands bedoelingen zijn, in naam des Christendoms wordt aangevallen. Wat wil men meer? De Turken houden dus op Turken te zijn en hun rijk spoedt ten einde. Het eenigst waaraan te twijfelen valt is wat er het meeste toe zal medewerken: of hunne overwinning of hunne nederlaag.

Welaan, hebben wij regt van te zeggen, dat een groot godsdienstig doel de gebeurtenissen beheerscht? dat er in den chaos van verwarring der beginselen, belangen en krijgsbedrijven een licht opgaat, een hooger vonk daar is ingeschoten, en weldra vatten en een nieuwe orde scheppen zal? Wat hebben wij ons te moeijen met ondergeschikte vragen, wie er verliezen, wie er winnen zal, of niet een algemeene oorlog het zeer waarschijnlijk gevolg zal zijn? Om zekerder te wezen, moeten wij naar verder en hooger zien, moeten wij zien naar het oud en nieuw Jerusalem, waar het doel ligt door Gods hand geteekend. Van den tijd en de middelen weten we toch het minste.

We willen daarom onze meening ook naakt en bloot, zonder eenige redenen die haar nog zouden kunnen aanbevelen, mededeelen. Wij zien in de plaats hebbende meer en meer godsdienstige beweging niet slechts een zegepraal van Rome, maar zulk een zegepraal, als waaraan zich eene nieuwe orde moet paren.

Of erkent dan niet ieder, dat de tijden worden voorbereid, waarin de Middellandsche zee weder overal van Christelijke staten zal omgeven worden? Hoe velen spreken het uit, dat het Otto-

mannische rijk zal vallen? En zal met dien val, wij vragen het aan ieder die de historie verstaat, niet een ontzettende dam uit den stroom der ontwikkeling verdwijnen? Ongetwijfeld! Maar als dat plaats heeft, dan ook zal noodwendig, met vermindering van het gewigt, dat thans het noordelijk Europa heeft, het zuidelijke moeten opbloeijen en herleven, zal de geschiedenis weêr terugkeeren in die bedding, waaruit zij niet lang voor de opkomst van het Protestantisme werd afgeleid, zal Rome met Constantinopel in strijd of in vrede een onberekenbaar historiesch gewigt moeten verkrijgen, zal de oude geschiedenis der Katholieke Kerk zich op uitgebreider wijs hernieuwen, en bij die zoo krachtige en groote levensgemeenschap van de twee heiligste oorden der aarde, bij dat teruggrijpen der Kerk in haar diep en verst verleden zij eenen gang in de toekomst nemen, en eene stelling in de wereld verkrijgen, welke geen vroegere luister ons kan helpen beschrijven.

VERSCHEIDENHEDEN.

HERDRUK VAN EEN ZELDZAAM GEWORDEN WERKJE VAN P. LEONARDUS LESSIUS. S. J.

Onder de godgeleerden van het eind der zestiende en het begin der zeventiende eeuw, waren er weinigen die bij hunne tijdgenooten in hooger faam van geleerdheid en godsvrucht stonden dan P. Leonardus Lessius, hoogleeraar in het collegie der Jesuieten te Leuven. Zijne groote theologische schriften, vooral zijn uitmuntend werk de *Justitia et Jure*, dat meermalen, ook na zijnen dood, werd herdrukt, wijzen hem onder de beoefenaars der gewijde wetenschappen eene hooge plaats aan [1]). Maar de voortreffelijke geleerde was tevens een godvreezend priester, een voorbeeldig kloosterling. De onverdroten inspanning der studie had hem het hart niet uitgedroogd. Hij wist, gelijk zoo vele leden zijner beroemde Orde, warme godsvrucht met onvermoeiden wetenschappelijken arbeid te paren. Gelijk zijn tijd- en ordensgenoot Petavius ter onderbreking van meer afmattenden arbeid en ter eigen godsdienstige opwekking, de psalmen in Grieksche verzen vertolkte, gelijk zoo vele anderen zijner broeders de ascetische literatuur met honderden van schriften hebben verrijkt, zoo zocht ook Lessius als het ware eene verpoozing van zijne afmattende ambtsbetrekkingen in het zamenstellen van kleinere werkjes, meestal van bespiegelenden aard, gelijk de rigting van zijnen geest het meêbragt, en die allen eene blijvende waarde hebben behouden. Sommige zijn zeer zeldzaam

---

[1]) Het heeft ons bevreemd, dat aan Lessius in het *Godgeleerd Nederland* van Ds. B. Glasius geene plaats is ingeruimd. Er is daarin menige naam opgenomen, die, in wetenschappelijke verdiensten, niet tegen den beroemden Jesuiet kunnen opwegen.

geworden, en onder die zeldzame was het werkje waarvan wij met genoegen den herdruk aankondigen, zeker wel het zeldzaamste. Lessius schreef het, getuigt hij zelf, met het doel om op het voetspoor van den H. Dionysius den Areopagiet [1]), dien hij heel zijn leven lang met de grootste voldoening had gelezen, de goddelijke eigenschappen en volmaaktheden als voorwerp van godvruchtige overwegingen te stellen. Het boekje draagt daarvan den titel van *Divinarum Perfectionum Compendiaria expositio* [2]). Het onderscheidt zich, gelijk al de werken van Lessius, door theologische naauwkeurigheid, door eene groote vertrouwdheid met de Heilige Schrift, en eene correcte latiniteit.

Het is dus zonder eenig voorbehoud dat wij dit uitmuntend *opusculum* aan de eerwaarde geestelijkheid der Nederlandsche Bisdommen durven aanbevelen. Het werkje is een gulden-boeksken, en verdient eene plaats in elke ascetische bibliotheek. Het kan volgens het oordeel van een zeer bekend en hooggeacht missie- en retraiteprediker zeer nuttig gebruikt worden bij de *excercitia spiritualia*, en reeds zijn er dan ook voor dat doel een vijfhonderdtal exemplaren in België geplaatst. Ook zelfs de uiterlijke vorm is hier, hetgeen altoos niet met onze kerkelijke boeken het geval is, den inhoud volkomen waardig. Zeer zelden maar zagen wij voor een werkje van dien omvang en aard eene zoo nette, eenvoudige uitvoering. Het verwondert ons niet dat sommigen, gelijk ons verhaald is, bij den eersten opslag het voor een voortbrengsel der Engelsche drukpers hebben aangezien. Het is voor de typographische inrigting, op het doofstommen-instituut te St. Michiels-Gestel gevestigd, eene aanbeveling, die zeker het getal harer begunstigers nog zal vermeerderen.

---

[1]) De echtheid der aan Dionysius toegeschreven werken, vooral die van het bovenbedoelde *De divinis nominibus*, komt hier niet ter sprake.

[2]) R. P. Leonardi Lessii, ex Societate Jesu theologi, Divinarum Perfectionum compendiaria expositio, ad mentem sursum elevandam, et maximarum virtutum actus facili modo excitandos. Gestel St. Michaelis, ex typographia dioecesis Buscoducensis in Instituto Surdo-Mutorum. 1853.

EENE MERKWAARDIGHEID UIT KEIZER NAPOLEONS LEVEN OP SINT HELENA.

In een meesterlijk geschreven werk ter godsdienstige onderrigting van militairen 'twelk te Einsiedlen is uitgegeven, leest men de volgende wel merkwaardige bijzonderheid. Voor jaren bevond zich een Bisschop van Zwitserland in eene badplaats, en werd daar geroepen bij eene jonge Fransche dame, die ziek lag. Bij zijn onderhoud met haar was de Bisschop zoozeer verwonderd over de grondige kennis, die zij van de godsdienst had, dat hij zich niet onthouden kon het zelf aan de jonge zieke te betuigen. Deze nu verhaalde hem, dat zij met haren vader, den generaal Montholon, op St. Helena was geweest, en, daar zij juist dien leeftijd bereikte, op welken de kinderen tot de H. Communie plegen te worden toegelaten, en er nog geen priester op het eiland was, de Keizer zelf haar alle dagen in de waarheden van de godsdienst onderrigt had. Daaraan, zeide zij, had zij die meer dan gewone kennissen te danken. Ook had Napoleon middelerwijl gezorgd, dat er een priester op het eiland kwam.

SPROKKELINGEN.

„UIT JERUSALEM." — Ook van dit werkje der beroemde bekeerlinge Gravinne Hahn-Hahn is onlangs de vroeger aangekondigde Nederlandsche vertaling verschenen, 't Is even als het vorige (*Van Babylon naar Jerusalem.*) uitgekomen bij den boekhandelaar R. G. J. Sladoot te Groningen, en in formaat, helderen druk en goede uitvoering aan 't bovengenoemde gelijk. We verwijzen andermaal naar 'tgeen er vroeger in dit maandschrift [1]) over die uitnemende schrijfster gezegd is, en bevelen dit haar tweede geschrift mede daarom aan, wijl het eene schitterende voortzetting is van haar

---

[1]) D. XX, bl. 156; XXI, 99; XXII, 261.

eerste werk en er in deze 144 bladzijden én treffende gezigtspunten gevonden worden over de rijke genademiddelen, bepaaldelijk over de HH. Sakramenten, der Katholieke Kerk, én zulke opvlammingen van een geloovig gevoel, dat ze als van zelf in de harten der welmeenende lezers moeten overslaan.

DE GODSDIENST DER BEVOLKING IN DE VEREENIGDE STATEN. — Volgens de jongste statistieken bedraagt het aantal der Katholieken in de Vereenigde Staten verre over de *twee millioen*. Sekten zijn er n ongeloofelijke menigte, en we noemen hier slechts de meer aanzienlijke op, naar de orde van het grooter of kleiner getal harer volgelingen. 1. Bisschoppelijke Methodisten. 2. Gewone Baptisten. 3. Presbyterianen der oude school. 4. Congregationalisten of Brownisten. 5. Lutherschen. 6. Kwakers of *de Vrienden*. 7. Hervormde Baptisten. 8. Presbyterianen der nieuwe school. 9. Protestant-Episcopalen of Anglikanen. 10. Cumberland Presbyterianen. 11. Duitsch Hervormden. 12. Protestantsche Methodisten. 13. Mennonieten. 14. Anti-Missie-Baptisten. 15. Universalisten. 16. Baptisten van den vrijen wil. 17. Vereenigde Presbyterianen. 18. Hervormde Presbyterianen. 19. Hollandsch Hervormden. 20. Unitaristen. 21. Indompelaars. 22. Wesleyaansch Methodisten. 23. Duitsche Methodisten 24. Albrecht-Methodisten. 25. Christian-Baptisten. 26. Zevende-dag-Baptisten. 27. Hernhutters. 28. Swedenborgianen. 29. *Shaker* (bevende of springende Kwakers). 30. Six-Principal Baptisten (van de *zes* grondstellingen). 31. Sabbath-Baptisten. 32. Hervormde Methodisten. 33. Rappisten. 34. Millerieten. 35. Mormonen of de Heiligen van den laatsten dag. 36. Geïnspireerden, enz. enz. — De talrijkste sekte is die der Bisschoppelijke Methodisten, welke omstreeks 1,200,000 aanhangers telt.

Al de sekten met hare veelvuldige splitsingen op te tellen, is niet doenlijk; van de Baptisten alleen zijn er behalve de reeds genoemde onderdeelingen o. a. nog van de *tien* grondstellingen, van Campbell, van de vrije vereeniging, Fullerianen, enz. enz. Voorts zijn er in Noord-Amerika de bekende Irvingianen of de Heiligen, Bryonieten, (oog-uitrukkers), Ranters (hand-afkappers), de zich noemende Atheïsten, de Tabernakulisten, Sionieten, Bethlehemmers, Bijbelchristenen, Kloppers, enz. Men schat het gansche aantal

sekten op meer dan 150. — Joden zouden er in geheel Noord-Amerika niet meer dan 20,000 zijn.

TERUGKEER DER HONDERD HAGEPREKERS. — *De Vereeniging* dezer maand (November) geeft daaromtrent dit berigt, hetgeen we ten vervolge onzer mededeeling in de vorige maand hier overnemen. „Op het voorbeeld door de Apostelen gegeven, had het Comitté besloten, zoodra de in Ierland uitgezondene leeraars waren teruggekeerd, openbare zamenkomsten te houden, ten einde daar te verhalen wat de Heere door hunne hand gedaan had. Dientengevolge is er op Donderdag 25 Sept. eene zeer talrijke vergadering gehouden in de Rotunde te Dublin. De heer Betham was voorzitter. Eenige sprekers gaven verslag van hunne ontmoetingen. Men rekent dat in drie vierde gedeelten van het land de ontvangst gunstig was. Dergelijke vergaderingen worden nu door geheel Groot-Brittanje gehouden.„

Men leest er verder, dat *het Genootschap voor Iersche Zendelingen* zijn werk met ijver voortzet. In 1849 toen het werd opgerigt ontving het 4,674 p. st.; in 1850 ruim 6,000 p. st.; in 1851, 12,688 p. st., en in 1852 bijna 29,000 p. st. (*f* 348,000). Het heeft meer dan 500 arbeiders in dienst.

EEN MILLIOEN NIEUWE TESTAMENTEN VOOR CHINA. — Onder dit opschrift meldt hetzelfde maandwerk: „De heer James van Birmingham heeft voorgeslagen om een inschrijving te openen om fondsen bijeen te brengen, ten einde *een millioen* Nieuwe Testamenten naar China te zenden. Deze onderneming zou 17,000 p. st. (*f* 204,000) kosten. Hij hoopt dierdoor de tegenstanders der afgoderij tot de zuivere kennis der waarheid te brengen. De inschrijving gaat reeds goed voort.„ — Een Engelsche inval!

LETTERLOOVER.

DE WONDERBARE VOGELTJES.

(Uit den *Festkalender*.)

Wat pikt er aan 't venster der celle zoo lief?
De Nonne zag, toen zij heur oogen verhief,
Een vogeltje, fijn
Gekleed in satijn
En veders van zijde,
Maar dat er in 't wilde van honger veel lijde.

Toen strooide ze 't buiten wat kruimekens toe;
Het vogeltje was er heel blij van te moê;
Het spijsde zich zat
En heeft er nadat
Zeer lieflijk gezongen,
Als ware 't van hartlijken dank zoo doordrongen.

En naauwlijks ontwaakte de volgende Zon,
Of 't vogeltje weder te pikken begon;
Het nonnekijn weêr
Strooit broodkruimpjes neêr;
Zoo gaat het al immer:
Aan 't daaglijksche voedsel ontbreekt het nu nimmer.

Dat zag het gevederde zangrenkoor aan,
En 't kwam van zijn boomen al nader gegaan;
En heel deze schaar
Werd daaglijks te gaâr
Gevoed op die wijze:
Ter luchtige reis weêr versterkt ze die spijze.

En zóó als het eerste vogeltje deê,
Zoo zongen zij allen nu liefelijk meê:
En dankten haar luid,
De hemelsche bruid,
Die kruimpjes kwam deelen
En stil zich verblijdde in der vogeltjes kweelen.

't Getal van de gasten groeide immer nog aan,
Waar haalt hun de nonne het voedsel van daan?
Daarop werd het koud,
Reeds kwam door het woud
De herfstwind gestoken:
Toen heeft ze tot hen eens al strooijend gesproken

„Gij gasten te zamen! het is nu wel goed
Dat gij met gezang zooveel vriendschap mij doet:
Maar zingt eens ter eer
Van 't Kindjen, uw' Heer,
Die kleeden, u hoeden
En altoos in bosch en geboomt u wil voeden.

„Hij schonk u die lieflijke kleurenkleedij,
Die luchtige, slanke gestalte daarbij;
Die stemme zoo hel,
Die wiekjes zoo snel,
Wier roeijende slagen
Wijd over de dalen en heuvels u dragen.“

Hoog strekten de vogels hun bekjes bijeen,
En zongen zoo lustig als nimmer voorheen,
Ontvlogen haar oog
Ten hemel omhoog;
Zóó zijn ze verdwenen;
Geen is er ten volgenden morgen verschenen.

Der peinzende nonne wel wonder dit dacht;
Doch dra kwam de heilige Kerstmisse-nacht;
Men zag overal
Langs bergen en dal
Van sneeuwige vlokken
De boschjes en boompjes reeds digt overtrokken.

Daar kwamen in 't midden der heilige nacht
De vogeltjes allen en zongen met magt;
Zij vlogen zoowaar
Tot op het altaar,
En gingen aan 't springen
En blij' naast de herders om 't kribjen aan 't zingen.

Toen vloot der gevederde zangeren klank
In 't nonnengezang ten vereenigden dank:
Het schepsel gaf eer
Den scheppenden Heer,
Om ons te beschamen,
Ochof wij er dan een exempel aan namen.

DE GEZINDHEID VAN HUGO DE GROOT

VOOR DE

KATHOLIEKE KERK.

(*Vervolg van bl.* 231.)

„Indien met het toenemen mijner jaren, door mijnen „omgang met geleerden, door vlijtig lezen, mijn oordeel „gezuiverd is, verdien ik daarom evenmin het verwijt van „mij zelven niet gelijk te blijven, als Augustinus het „verdiende, om de vele verbeteringen van hetgeen hij „gezegd had" [1]).

Deze woorden van Grotius bevestigen wat wij van hem hebben medegedeeld, en kunnen hier weder worden voorop gezet, om nog over andere indrukken en ondervindingen te spreken, die, schoon op zich zelve niet van zoo groot gewigt als de reeds vermelde, toch veel invloed op zijnen geest moeten gehad hebben.

Hij bevond, dat de Katholieke Kerk ten onregte van de Protestanten op de grofste wijze beschuldigd en inderdaad

1) Sec. ser. Ep. 647.

niet gekend werd. Wat achtte en acht men nog haar geloof? Verloochening van Christus' verdiensten! Wat haar eerdienst? Beeldendienst en afgoderij! Wat haar zedeleer? Een leer niet slechts van losbandigheid, maar van misdaad! — Welnu, Grotius zag de onwaarheid dezer beschuldigingen in; en noemt het schelden, of „vermaledijden „(*maledicta*), al wat men spreekt van den Antichrist, van „verloochening van Christus en afgoderij" [1]). De vereering der beelden verdedigde hij thans op zoo vele plaatsen, dat wij die niet willen uitschrijven [2]). Ook wat hij van het losbandig Pelagianisme der Katholieken dacht, behoeven we wel niet te zeggen. Slechts een voorbeeld willen wij nog aanvoeren van die schandelijke en ongegronde verwijten, die men der Kerk gewoon is te doen. Ook Grotius hoorde, dat Joannes Hus, als tegen het gegeven woord op den brandstapel gebragt, en van de leere der Kerk, „dat men aan ketters geen woord hoeft te houden". Dan niet slechts zag hij uit Rosweidus, hoe geheel anders de Katholieken de zaak van Hus verhalen, maar erkent, dat door alle Katholieke Doctoren, die over gewetensgevallen (*de casibus conscientiae*) geschreven hebben, het tegenovergestelde van 'tgeen men lastert, geleerd wordt [3]).

Men achte zulke ondervindingen niet gering, als konden zij op hem slechts weinig hebben uitgewerkt. Wie die slechts een hart bezit, voelt zich niet aangetrokken tot dengene, dien hij grootelijks miskend ziet, en helaas! zelf vroeger miskend heeft? En een man als Grotius, die zulke vreeselijke beschuldigingen ongegrond vindt,

---

1) Ibid. Ep. 487.

2) Zie den aangehaalden brief en Ep. 622, 647. Meer zullen we later zien.

3) Ep. 1478.

hij zou geen liefde opvatten voor eene Kerk, die daar het voorwerp van is, en er de zoo treffende gelijkenis door heeft met haren goddelijken Stichter? Want geene godsdienst gelijkt ook in dit opzigt meer op den Verlosser, en is zoo onbegrijpelijk verguisd als de Katholieke Kerk.

Te sterker moest die indruk op Grotius zijn, daar hij zag, dat deze beschuldigingen met boos opzet en kwade trouw geschieden, en men zich aan niets ter wereld stoort, noch aan de klaarste feiten, noch aan de grofste tegenspraak, zoo het er slechts op aankomt iets ten nadeele der Katholieke Kerk te zeggen. De oude spreuk, hij ondervond het, was waar: in de ketterij is geen trouw, *haeresi nulla fides.*

Een Salmasius dorst beweren, dat Petrus nooit te Rome was geweest. We hebben vroeger Grotius' afkeurend oordeel over deze dolzinnige bewering medegedeeld; maar nog duidelijker blijkt uit zijne aanteekening op den eersten brief van Petrus V, 13, welk een indruk zoo iets maakte op zijn godsdienstig gemoed: „*Geen ware Christen*, zegt „hij, zal betwijfelen, dat Petrus te Rome is geweest" [1]).

Beelden te vereeren was eene afschuwelijke misdaad, en men voer tegen Grotius uit, dat hij zoo iets verdedigde. Hij doet daarop de beschamende vraag — zoo slechts zijne bestrijders zich hadden kunnen schamen —: „Of dan die Grieksche Kerk, *met welke Lutheranen en „Gereformeerden meer dan eens hadden gezocht in gemeen-„schap te komen*, van afschuwelijke misdaad moest beschuldigd worden [2])?"

Er werd in die dagen gepreekt en geschreven gelijk heden. De Katholieken waren oproermakers, onderdruk-

---

[1]) *Opp. Th.* IV, p. 1112.
[2]) Sec. ser. Ep. 487.

kers, onverdraagzame vervolgers, en vooral de Pausen bloedgierige geweldenaars. Maar wie dan waren zij die zoo spraken? „Degenen, die onder voorwendsel van het „Evangelie de onderdanen tegen de Koningen en andere „wettige overheden te wapen roepen, maar, zoodra ze „meester zijn, anderen met geweld onderdrukken en alzoo „dat zelven doen, waarvan zij de Pausen beschuldigen" [1]). Ja, wat leerden wel die goede, verdraagzame, het zuivere woord Gods prekende lieden? „De aanhangers van Geneve „zeggen, dat allen met den dood moeten gestraft worden, „die de wet van Mozes alzoo straft. Deze nu straft met „den dood alle afgodendienaars, en daar al de Pausgezinden „door hen voor afgodendienaars gehouden worden, zoo „ziet gij wat er volgen moet, zoodra zij de magt in handen „hebben" [2]).

Maar zoo in geschriften tegen de Katholieken of die aan de Katholieken onder de oogen kunnen komen, veelal nog de gewone draaijerijen gebruikt worden en men de tegenspraak in een zeer langzamen vloed van woorden tracht te verbergen, in de onderlinge gesprekken neemt men zooveel moeite niet, en het lastige masker wordt afgeleid. Vossius meldt aan de Groot, wat indruk diens geschrift over den Antichrist vooral op de Predikanten gemaakt had, en zegt: „Zij koesteren tegen u eenen gewel„digen haat. In de eerste plaats omdat gij ontkent, dat „de Paus de antichrist is. Ik begrijp wel, dat Uwe Ex„cellentie de zoo jammerlijk verscheurde Kerk op die „wijze te gemakkelijker meent te zullen hereenen, maar „zij zijn er juist op uit, allen zooveel mogelijk van afkeer

---

1) Ep. 537.
2) Ep. 487.

„tegen de Roomsche Kerk te vervullen, en aan zich vast „te sluiten. Er zijn er daarom velen, die het nuttig oor- „deelen, dat de Paus voor den antichrist worde gehouden, „en het zaak achten, dat men die opinie, hoe valsch ze „dan moge zijn, niet uit de hoofden verbanne". Ten voorbeeld verhaalt hij, wat hem van zekeren predikant te Dordrecht gezegd was. „Ik bragt hem vriendelijk onder „het oog, dat hij zich onthouden moest van in zijne preken „aan de Pausgezinden gevoelens toe te schrijven, welke „zij, niemand hunner uitgenomen, om het zeerste ver- „foeijen. Hierop vroeg hij, of ik mij tot een verdediger „der papen wilde opwerpen? Ik antwoordde, dat er ge- „noeg andere dingen waren, die men met grond berispen „kon, maar dat de waarheid geene leugens ter harer ver- „dediging behoefde. Immers, dat hij niet in staat was, „mij eenen enkelen pausgezinde te noemen, die dergelijke „gevoelens voorstond, terwijl ik er hem honderden zou „aanvoeren, die het tegendeel leerden. Eindelijk in 't naauw „gebragt, voegde hij mij met toornige tronie toe: Nie- „mand kan de leer der Roomsche Kerk schandelijk ge- „noeg aan het volk afschilderen, opdat het ze des te meer „verfoeije. Niet veel verschilt daarvan hetgeen ik uit den „mond van sommigen hoorde, met wie ik te Amsterdam „sprak. Waartoe dient het, zeiden ze, dat de Paus niet „meer voor den antichrist wordt gehouden, dan om er „van dag tot dag meer van ons tot de Roomsche Kerk „te doen overgaan? Alsof er niet reeds te veel zijn, die „dat doen [1])!"

In een volgenden brief gaf Vossius eene schildering van Laurentius, den toen zoo befaamden bestrijder van Grotius.

---

[1]) Limborch, *Praest. ac erudit. virorum Epistolae*, Ep. 571.

Ook aan dezen maakte Vossius eenige opmerkingen; onder andere, dat hij niet aan de Roomsche Kerk mogt opwerpen, wat door velen veroordeeld werd en alzoo geen kerkleer was. „Al wat in de Roomsche Kerk geschreven „wordt", was het kwaadwillig antwoord, „moet voor kerk-„leer gehouden worden, dewijl men er zonder goedkeuring „niet schrijven mag". Het baatte niet al weder op te merken, dat daaruit volgen zou, dat de ware of betere leer als niet minder goedgekeurd, dan ook voor Katholieke leer moest gelden, Laurentius luisterde naar geen rede, en „*getuigenissen, die bij elk verstandig man veel zouden af-*„*doen, werkten volstrekt niets bij hem uit.* Die zoo spreken", was dan zijn woord „doen het om hunne afschuwelijke „leer te verbergen, maar die ik aanhaal, zeggen opregt „welke de leer is hunner Kerk" [1]). Echt! En waren nog die aanhalingen ter goeder trouw, en door hem verstaan!

Overigens had Grotius zelf zooveel van de predikanten ondervonden, dat hij noch dergelijke inlichtingen noodig, noch ze afgewacht had om hen te veroordeelen. Hij kende ook Laurentius uit diens *Grotius papizans*, en schreef daarover aan zijnen broeder: „Ik sta verwonderd, dat „iemand die zich uitgeeft voor een verdediger der waar-„heid, zoo stout durft liegen [2])!"

Om zich den indruk voor te stellen, die dergelijke ondervindingen op Grotius te weeg bragten, is het niet genoeg hier te denken aan zijn zoo opregt en hoog gemoed. Er moet bij in aanmerking genomen worden, dat hij, als we straks zien zullen, het eene van God hem opgelegde taak achtte, aan den vrede en de hereeniging van

---

[1]) Ibid. Ep. 572.
[2]) Grotii Ep. sec. ser. Ep. 647.

alle Christenen te arbeiden. In deze bijna tot vervoering geklommen gedachte gestoord, door zulke menschen gestoord te worden, dat was ondragelijk, en openlijk liet hij zich in de scherpste bewoordingen tegen hen uit. Intusschen bewerkten hunne hartstogt en oneerlijkheid het tegendeel van 'tgeen zij beoogden: hij ging te moediger voort op den ingeslagen weg en beschouwde hen als ware ketters, met welker listen en lagen men voordeel moet doen. „Gelijk de gramschap alles aangrijpt om er een wapen „van te maken, zoo willen velen door partijzucht ver- „voerd, dat alles voor waar gehouden worde, wat slechts „nadeelig is voor hunne tegenpartij. Zij meenen ten minste „op die wijs nadeel te doen. *Ik integendeel beweer, dat „zij juist aan hunne tegenstanders voordeel doen, door met „stijfhoofdigheid aan te houden op dingen, welker valsch- „heid duidelijk of welker waarheid niet zeker is.* Maar zij, „die al die zware beschuldigingen niet op waarheid gegrond „achten, maar ze toch, om 't algemeen welzijn zoo 't heet, „willen volgehouden hebben, mogen bedenken wat wijde „deur zij voor de goddeloosheid openstellen, met de uit- „legging van het woord Gods dienstbaar te maken aan „hunne belangen en partijen". Na verder gezegd te hebben, dat ook hij wel een nieuwe sectie zou kunnen maken, maar al de stichters der nieuwe kerken niet dan hun eigenzinnigheid hadden ingevolgd en slechts eeuwige verdeeling en geene godsdienstige verbetering voortgebragt, besluit hij met de merkwaardige woorden: „Het zal daarom wel „beter zijn den raad van Augustinus te volgen, te vinden „in zijn *De vera religione*, Cap. VIII" [1]). — Welk is die raad? „Laat ons, zegt de groote Oudvader, dan van de

1) Ep. 1404.

„ketters voordeel trekken, zoo dat we niet hunne dwa-
„lingen goedkeuren, maar zooveel te wakkerder en voor-
„zigtiger zijn in het verdedigen der Katholieke leer tegen
„hunne listige aanslagen, al kunnen wij hen niet terug-
„voeren op den weg des heils".

Op eene meer stellige wijze ten goede, dan die valsche beschuldigingen, werkte zijn omgang met Katholieke geleerden, en het onbevooroordeeld onderzoek hunner geschriften. Reeds bij zijne eerste komst in Frankrijk bragt dat goede gevolgen voort, en we hebben er oplettend op gemaakt. „De Aartsbisschop van Normandië zendt mij „heden zijn geschrift om den Koning van Groot-Brittanje „tot de Roomsche Kerk over te halen. Daarmede [met „het te lezen] ben ik nu ook al bezig" [1]). Een weinig vroeger in hetzelfde jaar 1625, zendt hij ook aan zijnen vader het gedicht op de Moeder Gods, 'twelk hij aan den toen regerenden Paus Urbanus had opgedragen, daarbij den wensch uitend, dat die Paus, die zoo goed de dichtersnaren sloeg, ook alle Christenen mogt doen zamenstemmen. En, ofschoon hij later zich vrij scherp beklaagt, dat men hem gestadig lastig valt om hem tot de Roomsche godsdienst over te halen, hij kan reeds toen veel wat niet te vergeten of te verzetten was gehoord, en al de goede zaden ontvangen hebben, waarover het jaargetij moest omgaan om ze vrucht te doen voortbrengen. Nu echter moet die omgang beslissender invloed op hem gehad hebben. Hij zelf zegt in de hiervoren aangehaalde plaats, dat hij er door veranderd is, en als hij meldt (1642), dat zijn vriend Cordesius gestorven is, na hem dikwijls vermaand te hebben Katholiek te worden, komt diens

---

1) Sec. ser. Ep. 86.

raad hem *minstens* zeer aannemelijk voor [1]). Dan één man was er, met welken hij thans in druk en vertrouwelijk verkeer kwam, die voor eene menigte anderen kon volstaan, een man niet minder dan Grotius de roem zijner eeuw, wiens geest daarbij dezelfde historische rigting had, en die aan zijne wonderbare geleerdheid eene voorbeeldige godsvrucht paarde: het was de groote Petavius, het sieraad van de orde der Jesuieten. Het zou reeds veel zijn, indien wij slechts wisten, dat Grotius met hem omging. Twijfelen of zoo iemand invloed oefent op degenen die hem omringen, is twijfelen of de zon licht en warmte geeft. Maar hoeveel hij bij Grotius gold, is uit verschillende omstandigheden op te maken.

Petavius schreef na zijn beroemd werk over de tijdrekenkunde, *De Doctrina Temporum*, nog een toegift (*auctarium*), gelijk hij 't noemde [2]). Daarin wederlegt hij Scaliger en Alphonsus van Caransa, maar vooral Salmasius, die er hard wordt gekastijd en met zijn lompe misvattingen ten toon gesteld. Desniettegenstaande trok toen (1630) Grotius de partij van Salmasius, en gaf hem den eenigzins slinkschen raad van slechts bij gelegenheid te antwoorden, en ter plaatse waar hij dat aan Vossius berigt, is zijn spijt tegen Petavius zigtbaar [3]). Maar hoe geheel anders klinkt het nu (1643)! Over den tijd wanneer de tweede brief aan de Thessalonicensers is uitgegeven sprekende, zegt hij: „Ik zie niets grondigs waardoor de „tijdrekening van Petavius, die ik volg, kan wederlegd

---

[1]) Ibid. Ep. 610.

[2]) Variarum dissertationum ad Uranologion sive auctarium operis de Doctrina Temporum Libri octo.

[3]) Grotii Epist. Ep. 267.

„worden" [1]). Hij heeft, dit blijkt er uit, de wetenschap van Petavius gehuldigd.

Wat meer is: hij zelf was vroeger door den beroemden Jesuiet wederlegd geworden. Tegen zijn tweevoudige verhandeling: *De coenae administratione ubi pastores non sunt*, *item an semper communicandum sit per symbola*, over welke we ten gepasten tijd gesproken hebben, trad Petavius op met eene andere uitvoerige verhandeling: *De potestate consecrandi et sacrificandi sacerdotibus a Deo concessa; deque communione usurpanda Diatriba* [2]). De wederlegging is volkomen, even krachtig als fijn, en men ziet de dwalingen van Grotius als schaduwen vervliegen, al naar dat Petavius zijne lichtende fakkel wendt. Schoon hij Grotius, die zijne verhandeling naamloos had uitgegeven, nergens noemt, en hem op verre na zoo hard niet behandelt als Salmasius, gebruikt hij toch soms van die nimmer te vergeten woorden, en twijfelt wel eens aan de goede trouw van zijnen tegenstander [3]). En als we ondanks dat alles den eerbied en het vertrouwen zien dat

---

1) Ibid. secund. ser. Ep. 644.

2) Gewoonlijk te vinden achter zijn beroemd *Opus de theologicis dogmatibus*.

3) *Parum sincere, subdole* heet het wel eens, en als men de aldus gequalificeerde plaatsen van Grotius neemt gelijk ze daar staan, zijn die uitdrukkingen niet te hard. Maar Grotius was toen in zijn onnatuurlijksten toestand, en aan eigenlijke bewuste kwade trouw valt bij hem niet te denken. Hij schrijft aan zijn broeder deze nog onder een ander opzigt merkwaardige woorden: „Ik verneem „dat mijn boeken over het Avondmaal zonder geestelijke te Rouen „zijn gekomen, *en aan vele leden van het parlement zeer behagen;* „dat Dionisius Petavius om die reden er tegen zal schrijven. *Door „het disputeren zal de waarheid duidelijk worden.*" Sec. ser. Ep. 444. Reeds weet hij wie Petavius is (1639): „De boeken over het Avond„maal worden hier duur verkocht, om mijnen beroemden bestrijder." Ibid. Ep. 500.

Grotius nu aan Petavius bewijst, hebben we dan geen grond om er veel uit te besluiten? Dat gedrag van Grotius, hem zelven niet minder tot eer strekkend dan aan zijn overwinnaar, geeft ons regt om te denken, dat niet alleen Petavius in 't algemeen een zeer grooten invloed op hem oefende, maar de Katholieke waarheden die hij hem in die verhandeling zoo krachtig voorhield en ongetwijfeld in zijne gesprekken bleef voorhouden, grooten ingang maakten op zijnen open en opregten geest.

De vriendschappelijke betrekking dier twee groote mannen achten wij uiterst merkwaardig en van zeer veel gewigt voor ons onderzoek. Men denke aan die magtige individualiteit der groote geleerden, die hen tot zekere hoogte onmaatschappelijk maakt, dat is, niet hen onaangenaam doet zijn in den omgang of onbekend laat met de wereld en het leven [1]: wat is een geleerde, die den mensch niet kent? maar die zekeren democratischen aard in hen ontwikkelt, en hen, die gewend zijn over alles te oordeelen zonder dat zij iets te gebieden hebben, eer geschikt maakt om te zwichten dan om te gehoorzamen. Zij beminnen de vrijheid, en, om het gemeenzaam uit te drukken, men moet hen laten begaan. Maar juist dat maakt hen bijzonder vatbaar voor de vriendschap: vereeniging waarin vrijheid, kalmte, ernst, kortom al de voorwaarden gevonden worden die hunne natuur zoozeer vordert [2]. Bij Grotius is

---

1) Rhunkenius heeft die zoogenaamde geleerden schoon beschreven in zijn *doctor umbraticus*.

2) Nergens speelt de vriendschap een zoo groote rol als bij de vrije en geestige Grieken. Deze herinneren ons aan Plato, die beweert, dat men op den weg der wijsheid, uitgaande van het zinnelijke den man, als meer krachtig en verstandig en niet de vrouw moet beminnen. Had hij het slechts niet in zoo afschuwe-

die vatbaarheid in 't oog loopend, en zoo de jaren die hij thans bereikt had, alsook de levensstand van Petavius dadelijk het denkbeeld uitsluiten van zekere teedere, zeer persoonlijke vriendschap, dit toch zal men gereedelijk erkennen en daartoe bepaalt zich onze bewering, dat er geen beter weg was om op Grotius invloed te oefenen, dan zulk een omgang met eenen geleerden Katholieken geestelijke, voor welken hij hoogachting, eerbied en genegenheid had.

Daarbij vond Grotius in den beroemden Jesuiet, behalve universele wetenschap, historische rigting en dus groote overeenkomst van geest, iets wat hem bijzonder moest aantrekken. Men weet hoezeer Grotius, ofschoon de genade belijdend, de menschelijke vrijheid wilde erkend hebben, en van deze overtuiging waarin voor hem alles gelegen lag, de verandering zijner godsdienstige denkwijze uitging. De Protestantsche praedestinatie wekte bij hem den diepsten afkeer, en Calvijn, dat valsch beginsel der hervorming als in vleesch en been voor oogen stellend, was hem ondragelijk. Zoo zegt hij van Cassander sprekende: „een zeer goede en zeer geleerde man en daarom „overwaardig van Calvijn gehaat te worden [1])." Maar welke waren de gevoelens van Petavius? Niet alleen wederlegde hij in het derde deel zijner theologie de met de vrijheid zoo strijdige leeringen der hervormers, maar toonde, dat het zoogenoemde stelsel van den H. Augustinus geenszins als kerkleer moest beschouwd worden [2]),

lijke beelden voorgesteld! Göthe integendeel spreekt als artist, en wel niet als christelijke artist, wanneer hij in 't slotvers van zijn Faust zegt: *Das Ewig-Weibliche zieht uns hinan.*

1) Ep. 1520.

2) In zijn boek: *De Tridentini Concilii interpretatione ex S. Augustini doctrina.*

en was zelf dat stelsel niet toegedaan. Men oordeele of deze gevoelens Grotius moesten winnen. Hij had zijnen man gevonden en schreef: „Grondiger dan iemand ooit „te voren, heeft Petavius in zijn derde deel de geheele „kwestie van den vrijen wil behandeld, zoodat zijne naauw- „keurigheid niets te verbeteren overlaat" [1]).

Eindelijk ging Grotius niet alleen dikwerf bij Petavius te raad voor zijne uitleggingen zoowel van het Nieuwe als van het Oude Testament, maar, hetgeen men òf verzwegen òf niet geweten, ten minste niet verhaald heeft, zocht bij hem inlichting en hulp in zijn strijd ter hereeniging der sekten met de Katholieke Kerk. Behoeven we te zeggen hoeveel dat beteekent, en hoe daarbij dikwijls Grotius leerling van Petavius moest zijn?

We zullen ter bevestiging van het gezegde, hier de brieven van Grotius aan den beroemden Jesuiet mededeelen. Dewijl beiden te Parijs woonden, zijn die brieven kort en weinig in getal.

„Zeer Eerwaardige Heer.

„Naar ik verneem is de uitgave mijner aanteekeningen „op het Evangelie bijkans ten einde, waarachter ik voor- „nemens ben te voegen, wat ik nu zoo eensklaps tegen „onzen vuilik en Fronto [2]) geschreven heb. Ik weet het, „ik, die in uwe aan elk die de waarheid bemint, en „ook mij zoo dierbare studie-uren ben komen invallen, „en daarvan een zoo groot deel voor mij verlang, heb „grootelijks verschooning noodig. Maar 't is mij te ver- „geven, daar ik van niemand anders zoo spoedige hulp

[1]) Sec. ser. Ep. 683.

[2]) Twee predikanten. Den spotnaam *Borborita*, weten we niet beter te vertalen dan door *vuilik*.

„kan bekomen. Ik verzoek u dus, dat zoodra 't met het „algemeen belang, want zoo noem ik het uwe, eenig- „zins is overeen te brengen, gij mij uwe aanmerkingen „doet geworden, en mij door uwe hulp in staat stelt er „bij te voegen, af te doen, in te verbeteren, zooveel „slechts noodig is ter bevordering der waarheid-kennis „en des vredes. Bezat ik daarvoor zoo veel geest en ken- „nis als anderen, ik zou dan doen wat ik nu reeds grootsch „acht te wenschen. Ik dank u zeer voor uw Psalterium [1]). „Het is de Grieksche spraak zelve en eene poësie vol „natuur. Ik heb het boek altijd bij mij liggen, om mij „aan zin en taal te verlustigen. Vaarwel, uitstekende Pe- „tavius (*vir egregie*), en ga voort met te arbeiden tot nut „van allen die de letteren, vooral de gewijde, beminnen, „onder welke ook ik mij rekene. Parijs, 3 December 1640 [2])."

Het is zigtbaar dat Petavius geheel bekend is met Grotius' godsdienstigen arbeid en zijn eerlang te bespreken polemiek tegen de Predikanten. Niet minder blijkt diens eerbied en vertrouwen wegens zijnen geleerden raadsman. Zelfs zou zijne taal al te vleijend kunnen klinken voor die niet denkt aan Grotius' urbaniteit en klassieke vormen.

„Eerwaardige Heer.

„Om u niet lastig te vallen en u niet in de studie te „storen, waardoor gij u jegens de verledene en toeko- „mende eeuwen zoo verdienstelijk maakt, zend ik u wat „ik u anders zelf zou zijn komen brengen: het eerste „gedeelte mijner aanteekeningen op het Oude Testament.

---

1) Petavius had de psalmen in Grieksche verzen vertaald, en ze zooals hier blijkt, aan Grotius gezonden.

2) Epist. 1450.

„Maar ik verzoek dat wie ook zich met de zorg belaste „van het na te lezen, hij eerst de fouten van den over- „schrijver verbetere. Want men leest zijn eigen schrift „gewoonlijk te haastig en ziet daardoor veel voorbij. „Teeken gij dan vervolgens aan wat u in de zaken zelve „dunkt veranderd te moeten worden. Parijs, 8 October „1641 [1])."

„Eerwaardige Heer.

„Ik zend u mijne aanteekeningen op de Evangeliën, „zij zijn te Amsterdam uitgekomen. Als ge tijd zult ge- „vonden hebben om ze te lezen, verzoek ik u mij te „waarschuwen, wat ik er in moet weglaten, bijvoegen „of verbeteren, opdat de tweede uitgave niet slechts meer „van drukfouten gezuiverd, maar ook wat de zaken aan- „gaat beter zij. Uit Amsterdam doet men mij het aan- „bod, om ook mijne aanteekeningen op het Oude Testa- „ment uit te geven; ik zou liever hebben dat die uitgave „hier geschiedde, om zelf de laatste proeven te kunnen „nazien. Ik zal wachten op hetgeen aan u of aan den- „gene dien gij het te lezen hebt gegeven, over het eerste „gedeelte mogt in den geest komen. Ik zou zelf geko- „men zijn, indien eene zinking op mijne oogen (ὑπόχυσις) „mij niet te huis hield. 22 October 1641 [2])".

Het is dus zeker, wat Bossuet slechts zegt vernomen te hebben, dat Grotius voornemens was, zijne aanteeke- ningen op de Evangeliën te verbeteren. Dan nog slechts vier jaren bleven hem te leven over, en behalve zijne ambtsbezigheden, maken zijne schriften en bemoeijingen

---

[1]) Ep. 1526.
[2]) Ep. 1531.

ter hereeniging der Protestanten met de Kerk het zeer begrijpelijk dat die tweede uitgave achterwege bleef [1]).

„Zeer Eerwaardige Heer.

„Grootelijks dank ik u voor uwe goedheid, dat gij „mijne aanteekeningen hebt willen nazien, ter zuivering „van fouten ze hebt gegeven aan degenen die meer tijd „hadden, en het werk door uwe aanbeveling wel hebt „willen bevorderen. Want ik heb eene gelegenheid ge„vonden om het uit te geven, en verzoek u dus zoo „spoedig dat zal kunnen, het mij met uwe bemerkingen „terug te zenden. Zoodra het andere gedeelte afgeschre„ven is, 'tgeen thans nog de bezigheid blijft, zal ik „weêr zoo vrij zijn van uwen arbeid, hoe welgevallig „en hoogst nuttig die zijn moge, te komen onderbreken „en gebruik te maken van uwe zoo hulpvaardige vrien„delijkheid. Parijs, 1 November 1641 [2])."

De twee volgende brieven zijn van veel meer gewigt en toonen op nieuw, dat Petavius niet vreemd moet zijn geweest aan den strijd van Grotius ten behoeve der vereeniging met de Kerk.

„Eerwaardige Heer.

„Ik had gehoopt bij u te komen, maar daar ik bloed „had opgegeven, als gewoonlijk met het voorjaar, heeft „men mij tweemaal adergelaten, en ben ik genoodzaakt „u slechts te schrijven. Ik verzoek u te lezen wat Rivet „tegen mij en tegen mijne Stem voor den vrede heeft „geschreven. Het van Rivet achtergestelde boekje heb „ik weder op zijne plaats gesteld. Het is niet noodig

[1]) Vgl. Gumposch, *phil. Literatur.* S. 112.
[2]) Ep. 1534.

„dat gij het leest. Ik heb gezien dat hij het met Calvijn „houdt tegen het Duitsche Interim [1]) dat ook vroeger „is uitgegeven. Er ontbreken in dezen bundel eenige „bladzijden na bladzijde 256. Ik heb ze gegeven aan „Miletiere [2]), omdat daarin eenige tegen hem voorge- „gestelde, maar niet genomen besluiten van de Sorbonne „staan, waarvan hij gebruik wil maken. Maar ik verzoek „u het mij te zeggen, indien er in mijn antwoord iets is, „dat of met de waarheid niet overeenkomt, of minder „geschikt is voor den vrede. Ik ben voornemens mijn „antwoord uit te geven zoodra ik uw oordeel, dat ik „met reden op zeer hoogen prijs stel, zal vernomen hebben. „Parijs, 22 April 1642 [3])."

„Eerwaardige Heer.

„Ik ben gedwongen u gestadig lastig te vallen en mij „tot u te wenden om de hulp die ik van u reeds zoo „gelukkig heb ondervonden. Tegen mijn laatst geschrift „voor den vrede, heeft Rivet een Onderzoek uitgegeven, „dat ik u toezend, maar de laatste bladzijden ont- „breken die ik aan Miletiere gegeven heb, omdat zij „hem aangaan. Ik neem voor het laatst de moeite, om „wat ik vroeger gezegd heb alsook mijnen goeden „naam tegen het geblaf der predikanten te verdedigen. „Indien er in dat (mijn) geschrift iets is, 'twelk of met „de Katholieke leer niet overeenkomt, of op andere wijze „van de waarheid afwijkt, of minder geschikt is voor

---

[1]) Drie verordeningen van Karel V totdat men over de bestreden punten zou zijn overeengekomen.

[2]) Een weleer hevige Protestant, die nu voor den vrede ijverde en later Katholiek werd.

[3]) Ep. 1569.

„den vrede, dan had ik uiterst gaarne dat ik van u, zeer „geleerde heer [1]), wiens oordeel ik zeer hoog schat, dien- „aangaande onderrigt wierd. Ik verzoek u mij toe te staan, „dat ik mijn licht aan het uwe ontsteke. Parijs, 16 Au- „gustus 1642 [2])."

Was nu deze zijne betrekking met Petavius niet bijzonder geschikt om den indruk te verhoogen van al die door ons opgegeven oorzaken zijner verandering: de leer der schriftuur, de getuigenissen der geheele oudheid, de verdeeldheid der Protestanten, het beginsel der hervorming, de treurige gevolgen die zij gehad had, de oneerlijkheid harer verdedigers, enz.? Het valt in het oog dat zij door hare menigvuldigheid en algemeen gewigt wel beantwoorden aan Grotius' omvattenden geest. Maar moesten zij dat niet meer doen, en hem sterker treffen, als zij door een Petavius werden aangedrongen? Of zal deze ze in zijne gesprekken niet hebben aangeroerd? Zulk eene veronderstelling laten zijne schriften niet toe, en behalve dat een geleerde tegen een geleerde niet zwijgt van 'tgeen hij schrijft of gaat schrijven, zal de vrome Petavius wel getracht hebben aan den wankelenden en zoekenden Grotius te zeggen wat hem dienstig was.

Maar schoon wij én de Katholieke gevoelens van onzen beroemden landgenoot én de oorzaken die ze bij hem opwekten of aanvoerden, vrij omstandig hebben nagegaan, wij kunnen die niet genoegzaam waarderen, zoo wij daarvan den voortgang of het proces niet zien, en we ze niet nog

---

[1]) Ons „zeer geleerde heer" is niet juist *vir eruditissimus*, maar zal toch het naaste zijn.

[2]) Ep. 1576.

op eene andere wijze zamenvatten dan in zijn omgang met Petavius. Welk was de bepaalde aanleiding tot zijne verandering? Welke bij hem die eerste blik, dien de genie gewoon is te werpen, en waarop dan zeer spoedig eene omvattende beschouwing volgt? Welk gevoel inzonderheid dreef hem voort, en wat bedoelde hij? Want, het is duidelijk, dat wij over een Grotius sprekend, hebben te denken aan de neigingen van het hart.

Met op deze vragen te antwoorden zullen we niet alleen over al het gezegde licht verspreiden, maar den draad zijner geschiedenis weder kunnen opvatten, die ons spoedig naar het eind zijns levens geleiden zal.

We willen dat antwoord hier reeds vooruit geven, of zoo we 't reeds mogten gegeven hebben, uitdrukkelijker en meer bepaald herhalen. Het schijnt ons zoodanig, dat ieder die het hoort, aanstonds zeggen zal: inderdaad dat is Grotius! Dat is zijn geest! Dat is zijn hart! En langs dien weg moest hij voort naar de Katholieke Kerk.

Hij zag den Paus, dat is, hij zag den representant der geheele godsdienst, der geheele Christelijke geschiedenis en het door de eeuwige waarheid eeuwig geworden feit.

Maar hoe kon hij, zoo geheel overeenkomstig zijn historischen zin, zulk eene eenheid zien schitteren, zonder dat zijn hart er meer dan ooit naar verlangde? Daarom na eenmaal de Katholieke Kerk te hebben aanschouwd, was zijn eenige wensch vrede te stichten tusschen alle Christenen, door hen met die Kerk te hereenen en welligt hield dit doel, waarbij hij te veel aan anderen en te weinig aan zich zelven dacht, hem al te zeer bezig.

PROEVE EENER KERKVEREENIGING.

De Godmensch sprak tot een der twaalf: Gij zijt een rots, en op die rots zal ik mijne Kerk bouwen. Den inhoud van dit orakel behoeft men niet te drijven, men behoeft niet tot de duizendste of honderdste gevolgtrekking voort te gaan, om aan die uitspraak des Heeren het belangrijkste onderwijs over wezen en aard der Christelijke Kerk te ontleenen. Hare eenheid, haar Stichter, hare uiterlijkheid, haar middellijke grondvest Petrus, de verduurzaming van die grondvest, de essentiële betrekking van Petrus tot de Kerk en van de Kerk tot hem zijn er duidelijk in uitgedrukt of beteekend.

Hoe heeft het Protestantisme er toe kunnen komen dit alles te loochenen of te miskennen?

Menigwerf is op deze vraag het antwoord gegeven: het Protestantisme, dat den band van natuur en genade niet vermogt te vatten, moest noodwendig tot die miskenning komen. Inderdaad, niets is voor het Protestantisme uitheemscher dan eene Kerk die naar een gebouw gelijkt, hetwelk onder de waarneming der zinnen valt, dan eene Kerk die door eenen mensch als middellijke grondvest gedragen wordt: waar God alles doet, en onmiddellijk doet, en aan ieder bijzonderen geloovige of gepredestineerde doet, daar is voor menschenhand geen werk, voor menschenkracht niets te dragen, en daar is eene werkende gemeenschap uitgesloten. Eene nieuwe allegorisering van 's Heeren woorden was derhalve voor de Protestantsche uitlegging behoefte, en er kan voor den Protestant slechts van eene onzigtbare Kerk, dat is, van

eene geheel andere dan door Jesus bedoeld en gebouwd is, spraak wezen.

Maar waarom dan ter halve wege blijven staan, en naam en schijn behouden van hetgene men in wezen niet heeft, niet hebben kan, niet hebben wil?

Hier weten wij naauwelijks eene andere oplossing dan die welke zoo vaak alleen overblijft bij vragen het Protestantisme betreffende, namelijk dat men naar willekeur is te werk gegaan — doch naar willekeur, die, bij 't onvoldoende van het systeem, grond heeft in de behoefte aan zekere vormen buiten het systeem gelegen; want niets zou inderdaad *hideuser* wezen dan het Protestantisme, zoo 't werd doorgevoerd door al zijne consequentiën: — daarom is ook iedere consequente voortgang of ontwikkeling des Protestantismus eene schrede tot zijne ontbinding, en iedere consequente stap van den Protestant een schrede tot zijn uitgang.

Vroeger rustte het begrip Protestantsche Kerk ten minste nog op den grond van overeenstemming in belijdenis, en zóó zouden de Orthodoxen nog willen — onder voorwaarde namelijk, dat *zij* het formulier schrijven: sedert de beruchte verwisseling van „omdat" met „in zoo verre" zijn de deuren der Nederlandsche Hervormde Kerk wijder opengesteld; en thans zijn de heeren Da Costa en Meyboom ledematen van dezelfde Nederlandsche Hervormde Kerk, terwijl het voor den onpartijdige nog steeds eene vraag blijft, wie van beiden beter aan de eischen van het ideaal voldoet: — want de heer Da Costa, hoezeer wij hem om zijn meerder gelooven en zijn verdedigen van hetgeen ook wij verdedigen hooger achten, mag toch niet vergeten, dat Nederlandsch Hervormd gesubordonneerd is aan Protestantsch; en dat, bijaldien eene meerderheid

van 1618 regt tot aanspraak had op volgzaamheid, het niet is in te zien, waarom de meerderheid van en na 1816 minder hebben moet. — Inderdaad, men bedriege zich niet: iedere Kerk die zich niet van goddelijken oorsprong belijdt, berust op niets anders, en is niets meer, dan een *contrat social* of zoo ge wilt, een *contrat de culte.*

Wat nu al tot het sluiten van zulk een *verdrag* aanleiding geven kan, en voor welke juxtapositie van in den geloove wijd gescheidene bestanddeelen men in het Protestantisme den heiligen naam van Kerk veil heeft, daarvan heeft in den aanvang dezes jaars de hoofdstad van het eiland Java nog een niet genoeg bekend voorbeeld geleverd; — haasten we ons echter hier bij te voegen, dat wij niet weten of de poging zij doorgegaan, maar wel zijn we gewaarborgd dat de proef genomen werd.

Het was — of zoo heette het althans — eene „Vereeniging der Hervormde en overige Protestantsche Gemeenten van Batavia, met de Evangelisch-Luthersche Gemeente aldaar" die beoogd werd. Drie daartoe betrekkelijke stukken, te Batavia in druk verschenen, hebben we voor ons liggen. Het eene zal ter volledige kennisneming van het ontwerp aanstonds in zijn geheel worden medegedeeld: de beide andere zijn vlugschriften, waarin van verschillende zijde met warmte, ja met hevigheid tegen het ontwerp wordt opgekomen. Het eene behelst „Voorloopige bedenkingen ten aanzien van het project" enz. en heeft tot auteur den gereformeerd orthodoxen J. Esser — te Batavia, volgens berigt van den Vriend die ons van het vereenigingsplan kennis gaf, met bijvoeging „de vrome Esser" geheeten; — het andere is „Een woordje aan de Leden der Evangelisch-Luthersche Gemeente te Batavia" — waaraan de Schrijver behoort — „door

W. L. Ritter". Deze twee brochuren, bijzonder de laatste, verspreiden het meest wenschelijke licht over den staat der zaken, over het ontwerp der Vereeniging, en over den gang hoe men daartoe gekomen is: wij zullen er dus bij voorkeur ons toe bepalen een en ander uit die schriften te lezen, en bij eene enkele uitzondering slechts putten aan het verslag hetwelk wij aan de hand van onzen geëerden berigtgever te danken hebben. — Vooreerst gelieve men kennis te nemen van het

PROJECT *eener Acte van Vereeniging der Hervormde en overige Protestantsche gemeenten van Batavia met de Evangelisch-Luthersche Gemeente aldaar, door de gecombineerde vergadering, bestaande uit* vier *Predikanten*, negen *Ouderlingen en* dertien *Diakenen*, met algemeene stemmen *aangenomen, op den* 17 *Februarij des jaars* 1853.

Artikel I.

Benaming en godsdienstleer der Vereenigde Gemeente.

De godsdienstleer der tot eene Evangelische- of Protestantsche kerk Vereenigde Gemeente is die van het Evangelie, overeenkomstig met de grondbeginsels van het Protestantismus.

Zullende mitsdien daarbij in acht genomen worden:

1°. Dat de leden der respective gemeenten bij deze Vereeniging hunne geloofsbelijdenis niet behoeven op te geven of te verlaten, maar aan dezelve getrouw kunnen blijven.

2°. Dat door genoemde Vereeniging de leden der verschillende genootschappen hunnen secte-naam afleggende, zich vereenigen tot eene *Evangelische Gemeente.*

Artikel II.

Godsdienstige instellingen en gebruiken.

1°. De bediening van den H. Doop geschiedt door de Predikanten zonder onderscheid, en zonder eenige acht te slaan, of de

ouders tot de Hervormde-, Luthersche- of eenige andere Protestantsche gemeente behoorden.

De Huisdoop zal als uitzondering op den gewonen regel kunnen toegediend worden.

Het Heilig Avondmaal zal gemeenschappelijk aan ééne tafel gevierd worden, zoo als zulks met de oorspronkelijke Evangelische instellingen en den aard dezer plegtigheid overeenkomt, en zal tevens ten huize van hen, die in de onmogelijkheid verkeeren de openbare eeredienst bij te wonen, mogen worden bediend.

2°. Voorloopig zullen de thans gebruikt wordende Bijbel, Psalm- en Gezangboeken en de nieuwe Luthersche Gezangen (deze twee laatsten onder den titel van: *eerste en tweede bundel gezangen*), in gebruik blijven, terwijl de Kerkeraad der Evangelische Gemeente in het vervaardigen van een' gemeenschappelijken bundel dadelijk, door het benoemen eener commissie, zal voorzien.

Artikel III.

De kerkelijke fondsen en inkomsten.

1°. Bij deze Vereeniging zullen de kerken- en armenkassen der beide gemeenten bij één gevoegd worden, zoodat er slechts ééne kerke- en ééne armenkas bestaan zal, welke bijeenvoeging zal geschieden door het bijbrengen van het kerkefonds der Evangelisch-Luthersche Gemeente; zullende uit het kerkefonds der Evangelisch-Luthersche Gemeente, ten behoeve van de Diakonie-kas der Hervormde Gemeente enz. te Batavia, een kapitaal worden afgezonderd, welks interest, tegen 5 pCt. berekend, voldoende zal zijn, om de thans bedeelde Evangelisch-Luthersche gemeenteleden, zonder bezwaar voor evengemelde kas, op den voet als vroeger, te blijven bedeelen.

2°. Van hetgeen elke gemeente inbrengt, hetzij vaste goederen, hetzij hijpotheken, obligatiën, enz. zullen legale acten worden opgemaakt.

3°. Het eigendomsregt der Protestantsche en Evangelisch-Luthersche gemeenten op de beide kerkgebouwen, de *Willemskerk* en de *Buitenkerk*, zal op de Evangelische Gemeente overgaan.

Artikel IV.

Van het kerkelijk bestuur.

1°. De Evangelische Gemeente staat onder het algemeen toezigt

van het *Bestuur voor de Protestantsche kerken in Nederlandsch Oost-Indië.*

2°. De Breede Kerkeraad der Evangelische Gemeente zal bestaan uit Predikanten, Ouderlingen en Diakenen.

3°. Bij de eerste zamenstelling van de nieuwe Evangelische Gemeente zal het collegie van Ouderlingen en dat van Diakenen voor een vierde bestaan uit leden van de Evangelisch-Luthersche Gemeente.

4°. Er zal bij de nieuwe Evangelische Gemeente een collegie van *drie* Kerkmeesters zijn, waarvan bij de eerste zamenstelling minstens één uit de Protestantsche-, en één uit de Evangelisch-Luthersche Gemeente zal genomen worden.

5°. De Kerkeraad der Evangelische Gemeente blijft in dezelfde betrekking tot de commissie voor de zaken der Protestantsche kerken in Nederlandsch O. en W. Indië als vroeger.

SLOT-ARTIKEL.

Deze Vereeniging tot eene Evangelische Gemeente zal eerst dàn in werking komen, wanneer een Evangelisch-Luthersch Predikant voor de Evangelische Gemeente van Batavia zal zijn benoemd.

Namens de gecombineerde vergadering,

De Voorzitter,

(W. G.) J. J. G. BIERHAUS.

De Secretaris,

A. A. T. MOUNIER.

Dit project werd, blijkens hetgene aan deszelfs hoofd gezegd is, in de „gecombineerde Vergadering" met *algemeene* — zegge: zes en twintig — *stemmen* van vier Predikanten, negen Ouderlingen en dertien Diakenen aangenomen. Over die aanneming kan men zich met reden verwonderen. Moeten we de Project-acte tot maatstaf nemen, en er de vertegenwoordigde genootschappen naar beoordeelen? ook de vier Predikanten welke in de Vergadering zitting hadden? Aan deze heeren zouden wij allerwaarschijnlijkst onregt doen, zoo we vermoedden, dat zij zelven niet hebben

ingezien, dat het een allerongelukkigst opstel is, waaraan zij hunne goedkeurende stem gegeven hebben. Te meer men echter de overtuiging koestert, dat die eerwaardige mannen met bewustheid een prulschrift hebben willen bekrachtigen, te zwaarder valt op hen het verwijt, dat zij tot eenen streek de hand geleend, misschien als hoofd- of als eenige leiders der zaak, dien streek gemachineerd hebben. *Let op het einde!*

Het project is door den „vromen" bedenker en door den auteur van het „Woordje" — aan de kaak gesteld; die arbeid was ligt: alvorens wij er een woord van zeggen, behoort eerst nog iets gemeld te worden ter oriëntering.

Uit de pen van den heer Ritter vernemen wij (bl. 4), dat sedert ettelijke jaren onderscheidene malen pogingen zijn aangewend om te Batavia eene vereeniging der Hervormde en Evangeliesch-Luthersche Gemeente tot stand te brengen, doch dat die pogingen steeds op niets zijn uitgeloopen: — dat in April 1847 eene oproeping der leden van laatstgenoemde gemeente geschied is om te beslissen over de „door het Gouvernement" voorgestelde vraag: „of het tijdstip niet gekomen was, dat de oplossing dier gemeente als wenschelijk en noodzakelijk geacht kan worden?" — dat echter „de, in betrekking tot hunne sterkte, talrijk opgekomene leden, op een stem na, volmondig verklaarden niet in die oplossing te kunnen stemmen, maar te verlangen voortdurend eene afzonderlijke gemeente uit te maken en als zoodanig te blijven bestaan": — later lezen wij (bl. 14), dat de Lutheranen zonder eenen herder van hunne belijdenis zijn, niettegenstaande om zulk eenen door hunnen kerkeraad dringend zal verzocht zijn: — dat (bl. 5 en 6) de Evangelisch-Luthersche kerkeraad en de Diakenen dier

gemeente staan onder vreemden invloed, en dat, ingevolge een „ongerijmd, door niets gewettigd en zeker door geen enkel lidmaat dier gemeente beaamd" verzoek „aan het Gouvernement gedaan", „hoofd en leider" dier gemeente is een „gereformeerd geestelijke": — en (bl. 14) dat het te verwachten is, ook in geval van overigens tot stand komen der thans geprojecteerde Vereeniging, dat het Gouvernement niet veel haast zal maken om tot de benoeming van een Lutherschen Predikant over te gaan, of het zoude moeten geschieden „als een pleister op de wonde den Lutheranen geslagen". — Daar intusschen na 1847 (bl. 4) van geene Vereeniging der beide gemeenten meer is gerept geworden, „moet het, zegt Ritter, vreemd „voorkomen, dat nu in eens, zonder eenige voorbereiding [?], „zonder eenige aantooning der noodzakelijkheid, zonder „een enkel woord van aanleiding of oorzaak [aan] die ge„meenten een Ontwerp van Vereeniging wordt voorge„legd": — na het opstellen evenwel der „Project-acte" werd (bl. 3) in de dagbladen eene oproeping geplaatst, om inzage van het Ontwerp te nemen, en „wij werden, gaat Ritter voort, „verzocht binnen zes weken onze be„zwaren, *zoo er mogten zijn!!!* met eigenhandige onder„teekening bij onzen Kerkeraad in te dienen".

Ziedaar over den staat der zaken zoo veel als voorshands noodig en toereikende is. Slaan wij nu een blik op de Project-acte en hare kritiek.

Artikel I handelt over de Benaming der gemeente en hare — *godsdienstleer* — een woord waaraan „de vrome Esser" zich schrikkelijk ergert: het doet hem „denken aan „kerkleer, Evangelieleer, bijbelleer, leer der pligten, zede„leer enz." altemaal „uitdrukkingen van wetenschap of „meeningen van menschen [de bijbelleer ook al?] — die

„ behooren te worden vervangen door die eenvoudige, volle „ uitdrukkingen, waarvan de Kerk van Christus en hare „ leden gewoon zijn zich te bedienen". Niet minder, en 't laat zich begrijpen, raakt het orthodoxe bloed aan 't bruisen bij den naam van *secte* hier aan de Hervormden onder anderen gegeven, daar de Nederlandsche Hervormde Kerk „ in tijden van waakzaamheid steeds [heeft] gestreden tegen „ de dwaling, dat zij zoude zijn eene secte, en het denkbeeld „ van *Kerk* wel uitdrukkelijk heeft vastgehouden, bij elke „ poging om haar tot een genootschap of secte te verlagen. — „ De leden dier Kerk kunnen dan ook geen sectenaam „ afleggen", — en „ niet gediend zijn met de verklaring „ — dat zij hunne geloofsbelijdenis niet behoeven op te „ geven, of te verlaten. Te veronderstellen dat zulks mogelijk „ ware, daarvoor behoede hun de Heer!"

Ritter, wiens hoofd niet aan piëtistische ziekelijkheid lijdt, heeft bij dit eerste Artikel aan de projectmakers eene krachtige les gegeven; bij voorraad bevelen wij aan, in 't bijzonder aan de Kerkelijk liberalen, zijne beschouwing over het vergaderen van in den geloove gescheidenen in ééne zoogenaamde Kerk of gemeente. Wij geven hem het woord: „ De gecombineerde Vergadering zegt, „ dat de „ „ godsdienstleer der tot eene Evangelische of Protestantsche „ „ Kerk (?) vereenigde gemeente die is van het Evangelie, „ „ overeenkomstig met de grondbeginsels van het Protes- „ „ tantismus." Wat beduiden die woorden? Ik begrijp ze „ niet. Wat wordt er eigenlijk bedoeld: Protestantsch of „ Evangelisch'- Evangelisch of Protestantsch, en waarin „ ligt het onderscheid?" — Voor de auteurs van het Project moet er wel degelijk onderscheid wezen tusschen Evangeliesch en Protestantsch: waartoe zouden zij anders bepaald hebben, dat de godsdienstleer der Vereenigde Ge-

meente is: „die van het Evangelie *overeenkomstig met de grondbeginsels van het Protestantismus*"? Indien er onderscheid is, dan is, onzes inziens, Protestantsch gelijk òf aan ongeloovig, òf aan bijgeloovig of misschien aan beiden te gelijk. De onderscheidenden zullen welligt alweêr eene „rigting" in de Kerk wezen! — Tot de paragraaf „zullende mitsdien" enz. gaat Ritter dus voort: „Aldus twee, door den tijd misschien meerdere [Esser teekent op de uitdrukking van het Project: „overige Protestantsche gemeenten" zeer apodiktiesch aan: „deze bestaan alhier niet".] „verschillende geloofsbelijdenissen in ééne gemeente, in „ééne Kerk!!! — Altijd heb ik vermeend, en moeijelijk „zal men mij van het tegenovergestelde overtuigen, dat „tot het bestaan van eenig ligchaam, hetzij godsdienstig, „dan wel zedelijk of maatschappelijk — van eene ver„eeniging van velen, noodwendig vereischt worden: „*eenheid in beginselen, eenheid in gevoelens.* Waar de eerste „ontbreekt wordt het gebouw op een zandgrond opgetrokken, „waar de gevoelens verschillen, stort dit gebouw weldra „in. Nu is het eene bekende daadzaak, dat de kerkelijke „of godsdienstige beginselen der Gereformeerden niet de„zelfde zijn als die der Lutherschen; dat er omtrent „vele hoofdpunten een verschil bestaat, en toch willen de „26 personen dat maar in eens wegcijferen, door te zeggen: „„dat er slechts eene gemeente zal bestaan, waarin *echter* „„de verschillende geloofsgenooten aan hunne eigene ge„„loofsbelijdenissen getrouw zullen kunnen blijven." Welk „een onzin!"

Van de werking van Artikel II voorziet Ritter niet alleen ongodsdienstigheid maar zelfs tooneelen van ergernis en van verwarring. „Hebben die 26 personen dan „niet nagedacht, dat, bijaldien de Vereeniging op die

„wijze [d. i. met behoud van eigen geloofsbelijdenis der leden] plaats grijpt, ieder lid der nieuwe gemeente het „regt heeft om bij plegtige aangelegenheden, als daar „zijn: de bediening van den H. Doop, van het Heilig „Avondmaal en meer anderen, te eischen dat die bedie„ning geschiede volgens en met het voorlezen der for„mulieren zijner geloofsbelijdenis? Zulks over te laten aan „de willekeur der predikanten, zooals duidelijk vermeld „staat in § 1 van art. II, is eene ongerijmdheid, waar„aan niemand zich behoeft te onderwerpen, en slechts „een weg tot dien *middellijken* dwang voor ons Luther„schen, welken ik hierboven op het oog had. Gaan wij „nu alles eens even goed na. Het meerendeel der predi„kanten, — thans allen, — behoort tot de Hervormde „Eeredienst; de getalsterkte der Gereformeerden te Ba„tavia is oneindig grooter, dan die der Lutherschen; „tegen één Luthersch kind, dat ten doop gehouden wordt, „zijn er misschien, zoo niet stellig, acht of tien kinderen „van Gereformeerde ouders. De Gereformeerde predikant „bedient zich even stellig van het formulier zijner ge„loofsbelijdenis. Moet een Luthersche daarmede nu ge„noegen nemen en verbreekt hij, zulks doende, dan niet „de plegtige, hem heilige belofte, welke hij, in het uur „dat hij zijne geloofsbelijdenis deed, heeft afgelegd? Wordt „hij daardoor in zekeren zin geen meineedige? En om„gekeerd; zullen de Protestanten [lees: Hervormden, of niet-Luthersche Protestanten; — het onderscheid tusschen het algemeene *protestant* en de bijzondere afdeelingen daaronder behoorende schijnt te Batavia niet regt duidelijk geworden te zijn. Vglk. Project-acte art. III en IV beide sub n. 3°.] het zich laten welgevallen, dat, bijaldien „een Luthersch predikant den Doop bedient, deze daarbij

„het Evangelisch-Luthersche formulier bezigt? Wij twij-
„felen daaraan ten hoogste. En wat kunnen de gevolgen
„hiervan zijn? Wanneer de ten doop houder een be-
„schaafd, wellevend man is, maakt hij eene buiging voor
„den predikant en verdwijnt met het kind, dat misschien
„ongedoopt blijft. Bezit hij die zedelijke hoedanigheden
„niet of in minderen graad, dan vergt hij mogelijk luid-
„keels dat de predikant het formulier *zijner* geloofsbelij-
„denis voorleest. Het antwoord van dezen is in dat geval
„niet moeijelijk te raden. Hij verwijst naar § 1 van art. II
„der Project-acte, die dan eene formeele acte zijn zal.
„Maar de ten doop houder is daarmede niet te vreden,
„dewijl hij in zijn regt is, alzoo hij, hoezeer lid eener
„zoogenaamde Evangelische gemeente, toch getrouw mag
„blijven aan zijne eigene geloofsbelijdenis en deze hem
„voorschrijft om zijne kinderen ter eere van God in
„dezelve groot te brengen en op te voeden. Welke tooneelen
„van verwarring en ergernis zelfs, kan dit niet te midden
„der uitoefening van de Eeredienst opleveren."

De huisdoop, zoo merkt de schrijver aan, levert geen voldoend middel op tot voorkoming van het kwaad, immers hij wordt slechts „als uitzondering op den gewonen regel" toegelaten, en zal „afhankelijk zijn van „omstandigheden, luimen en vaak, helaas! ook van *maat-*
„*schappelijken stand.*"

Hetzelfde als bij den Doop, geldt van de bediening van het Heilig Avondmaal, „want, zegt Ritter, de „viering daarvan aan eene gemeenschappelijke tafel acht „ik eene onmogelijkheid. Indien er geen onderscheid in „geloofsbeginselen ten dezen opzigte bestond, dan ware „het doenlijk, maar nu ieder regt heeft om te vorderen „dat die viering plaats zal hebben volgens de zijnen —

„zal elke poging daartoe leiden tot dezelfde verwarring, „tot dezelfde ergerlijke tooneelen."

Esser wijst op dezelfde bezwaren, maar hij doet het in den bekenden hoogmoedigen vorm der algenoegzaamheid van de orthodoxie. Op zijne beurt vraagt hij nog, op welke belijdenis de nieuwe ledematen zullen aangenomen worden 1)? en of men de Staten-overzetting en die van Luther om den anderen Zondag gebruiken zal? Tot het doen vervaardigen van een gemeenschappelijken bundel van gezangen is de kerkeraad der Evangelische Gemeente onbevoegd.

Artikel III zou thans aan de beurt wezen om gemonsterd te worden: eene afdoende reden noopt ons echter zijne bespreking een oogenblik te verschuiven.

Het volgende Artikel IV dan regelt het „*bestuur*" der nieuwe gemeente. — Te onvoorwaardelijk stelt de heer Ritter het als „eene onbetwistbare waarheid" voorop, „dat wanneer twee partijen zich tot één zamenvoegen, „aan allen, die daarvan een deel uitmaken, gelijke regten „toekomen." Bij zulke zamenvoeging worden uit het contract van vereeniging zelf regten geboren; of zij gelijk zullen wezen, hangt af van den voet waarop het contract gesloten wordt. Overigens zijn wij het volkomen met hem eens, dat de Evangeliesch-Lutherschen in dit artikel op onbillijke wijze bedeeld en onbehoorlijk achtergesteld zijn; van den anderen kant, zoo de vereeniging der tot nog toe gescheidene gemeenten als feit gedacht is,

---

1) Ritter, die van dit punt later gewag maakt (bl. 13) uit het vermoeden, dat de moeijelijkheid der oplossing van de zaak heeft doen zwijgen — „mogelijk ook wel het vertrouwen der meer-„derheid, dat de Lutheranen toch spoedig verdwenen zullen zijn „en de zaak zich alsdan van zelve zal regelen."

kwam een onderscheiding tusschen Lutherschen en Hervormden in 't geheel niet meer te pas. De tegenwoordige bepaling, over 't aandeel in 't bestuur schijnbaar misschien vóór inderdaad tegen de Lutherschen gemaakt, moet te erger in het oog vallen en aan verder gaande uitzigten der Hervormden te eerder doen denken, naarmate men het vroeger meer heeft laten voorkomen, als zoude het Evangeliesch-Luthersche element het hoofdbestanddeel der nieuwe gemeente uitmaken, „met hetwelk de „Hervormde en overige Protestantsche gemeenten te „Batavia" zich vereenigden. Ritter meent, dat men naar de getalsmeerderheid der Hervormden zal gerekend hebben toen men bepaalde: „3°. Bij de eerste zamenstelling van „de nieuwe Evangelische gemeente zal het collegie van „Ouderlingen en dat van Diakenen voor een vierde bestaan „uit leden van de Evangelisch-Luthersche gemeente". Hoe dit zij, wat zullen van die bepaling de gevolgen zijn? „Bij de eerste zamenstelling" zal het zóó wezen: — wij vragen in het voorbijgaan ook: „Hoe dikwijls moet de nieuwe Evangelische gemeente wel zamengesteld worden?" — de Hervormden zullen intusschen de meerderheid, de Lutherschen de minderheid hebben. „Laten" dezen „nu maar „opkomen met hunne belangen! Reeds bij den geringsten „zweem slechts van in strijd zijn met die der Gereformeerden, „worden zij bij meerderheid verworpen en de Lutherschen „blijven in en voor die kollegien *nullen* in 't cijfer, het„welk zij niet te boven kunnen worstelen omdat zij de „bepaalde meerderheid steeds tegen zich hebben." — Maar er is meer; de bepaling zal slechts gelden „bij de eerste „zamenstelling van de nieuwe Evangelische gemeente". „Wat daaruit op te maken? Niets anders, mijns inziens, „dan dat nu reeds bij de meerderheid het voornemen be-

„staat om de Lutherschen niet langer te dulden als het „welvoegelijk niet vermijd kan worden, doch hen ook uit „haar midden te verdrijven, zoodra zich eene geschikte „gelegenheid zal voordoen en die is spoedig gevonden. — „En wat zal er dan van de belangen der Lutheranen „worden? Zij zullen wegsmelten als de sneeuw voor de zon „en eer tien jaren verloopen zijn, herhaal ik hier, zullen „de dan levenden met bevreemdheid vernemen of misschien „er aan denken, dat er eenmaal eene Luthersche ge- „meente te Batavia bestaan heeft."

Het „Slotartikel" verdient nog slechts in zoo verre onze opmerking als het, wat trouwens in 't Project niet eenig is, 1°. tegenspraak daarstelt met eene vroegere bepaling. De „sectenamen", was gezegd, zullen afgelegd worden; en — hier vordert men „een Evangelisch-Luthersch Predikant voor de Evangelische gemeente". 2°. Het is vrij duidelijk dat hier nog weer een druppel honig geplengd is op den rand der schaal, waarin den Lutherschen de doodsdrank bereid staat. Ritters oordeel over de verwezenlijking dier honigzoete voorwaarde, waarvan het tot stand komen der vereeniging bij deze bepaling afhankelijk gesteld is, hebben we reeds vernomen: ons schijnt hij niet genoeg te hebben bevroed, dat de Hervormden hunne vereeniging aan zulk eene conditio sine qua non niet zoo ligt zouden gewaagd hebben, zoo zij niet voldoende verzekerd waren van de medewerking van het gouvernement om casu quo een Lutherschen Predikant te Batavia te vestigen.

Van de gansche Vereeniging, en, bij gevolg, van de Project-acte waarnaar zij zou tot stand komen, schijnt het uitgestelde Artikel III de eigenlijke spil rondom welke alles draait. Het ziet dit artikel de oogen uit, dat er te

schagcheren viel — en waarlijk ja, eene geldspeculatie is de „hechte grondvest" voor de geprojecteerde nieuwe Kerk! Van deze waarheid geeft alles getuigenis: 1°. de Project-acte zelve in dit artikel. — Of zal men gelooven dat de Hervormde meerderheid zoo maar *gratis* de afzondering van een kapitaal zoude bevelen „welks interest, „tegen 5 pCt. berekend, voldoende zal zijn om de thans „bedeelde Evangelisch-Luthersche gemeenteleden, zonder „bezwaar voor [de vereenigde gemeenschappelijke] kas, „[let wel] op den voet als vroeger, te blijven bedeelen"? En wat zegt die behoedzame uitdrukking: „welke bijeen„voeging zal geschieden door het bijbrengen [waartoe?] van „het kerkefonds der Evangelisch-Luthersche Gemeente"? Dat klinkt ook voorwaar heel anders dan „Vereeniging der Hervormde en overige Protestantsche gemeenten *met* de Evangelisch-Luthersche". Hm! Hm! Jesuieten met beffen! — — Doch zie hier 2°. wat onze berigtgever, die op de plaats was, mededeelt: Beiden, Hervormden en Lutherschen, zegt hij, zijn in het bezit van rijke fondsen zoowel voor de Armen als voor de Kerk; de Gereformeerde Armen grooter in getal verslinden jaarlijks aanzienlijke sommen, terwijl de Lutherschen ten dien opzigte weinige uitgaven hebben; het gevolg daarvan is, dat de inkomsten van deze laatsten, jaarlijks aanhoudend vermeerderd, thans zoodanig zijn, dat ze, zoo men zegt, die der Gereformeerden zelfs verre overtreffen. Deze uitkomsten hebben sinds lang „de Gereformeerden doen uitzien naar middelen om *meer innig* met het Lutherdom te worden vereenigd". — 3°. Ritter's ironische terughouding (bl. 10): „Evenmin trede ik in uitweiding over „de regeling der geldelijke belangen en eigendommen „dier gemeenten, omdat ik vertrouw dat ze door de 26

„personen als eene bijzaak zal zijn beschouwd, en de „geestelijke belangen op den voorgrond zullen hebben „gestaan. Ik ten minste en voorzeker ieder met mij, be„schouw die regeling slechts als zoodanig, hoezeer wij „niettemin weten, dat geld de spil is waarom in de wereld „alles draait en het te vaak een magtigen invloed uitoefent „op belangen van welken aard ook, al zijn het ook die der „godsdienst. Maar wij mogen niet veronderstellen, dat de „meer of mindere rijkdom van een dier gemeenten, de leiders „van de andere naar de onderwerpelijke Vereeniging heeft „doen haken, en ik wil dus liefst niet verder daarover „spreken." Ritter merkt nogtans ook „in 't voorbijgaan" op, dat het bijhouden van eene afgezonderde Luthersche armenkas echter „zonderling moet voorkomen". 4°. Eindelijk de vrome Esser, wiens figuur bij de bespreking van Artikel III voor den oplettenden beschouwer aardig, interessant wordt. Hij is met hart en ziel afkeerig van de Vereeniging; op zijne wijze slaat hij dapper toe om het gebouw, waarin „de leer der Groningsche school en allerlei „ariaansche, rationalistiesche, antinomiaansche gevoelens en „leeringen" eene plaats zouden vinden, te verhinderen; zijn orthodoxe trots is door de projectmakers zwaar gekrenkt, en „met diep leedwezen [heeft hij de] acte ge„lezen"; aan het slot van zijne „Bedenkingen" roept hij zijne „Hervormde en Luthersche geloofsgenooten [„Luthersche geloofsgenooten"! — Verbijsterd, heer Esser! of aanleg voor de Vereeniging?] ernstig toe: broeders, „waakt en bidt, dat de Heer de voorgangers der Ge„meenten de wijsheid geve, om van deze projectacte terug „te komen". Diezelfde man nu, die zóó gezind is; wiens boeksken van acht bladzijden overigens is gevuld met beten en krabben, zooals de edele kampioenen van de

gereformeerde orthodoxie ze kwistig plegen uit te deelen; die man, als hij voor de geldkist van de „Luthersche geloofsgenooten" is geplaatst, trekt de nagels vreedzaam in, wordt bescheiden en handelbaar; van den snijdenden toon en de schrille stem is niets meer te hooren; overzedig wordt hij, ja durft naauwelijks een gevoelen uiten: hij vangt aan: „Dit artikel is misschien niet duidelijk „genoeg"; — ten slotte verloochent hij zijne gansche oppositie, en over den overgang der bezittingen sprekende, eindigt hij veelligt zonder het zelf te gedenken met den wensch, dat de Vereeniging voltrokken worde; hij zegt: „Wij „hopen dat deze overgang met de regten en bevoegdheid „der partijen zal strooken".

't Is wel genoeg, meenen we, om het vroeger aangehaalde woord van Ritter hier toepassing te geven, dat het geld „te vaak eenen magtigen invloed uitoefent op belangen van welken aard ook" — al zijn het die der stichting eener Evangelische gemeente!

Tegen zoo eene geldkerk polemiseren, zou wel een zeer ondankbaar werk wezen. Wij zullen er ons niet toe verledigen. Dien het geld „een rots" is, het ga hem wel! Beter, wenschen wij, kome hij uit dan de zonen Abrahams naar den vleesche ten tijde des Heeren! Maar aan Gods beterende opvoeding heeft hij gewis nog behoefte.

Doch welke rol heeft de Regering te Batavia in deze aangelegenheid gekozen? Beide bestrijders van het ontwerp der Vereeniging — en de heer Esser is, naar ons berigt werd, ambtenaar — komen overeen, dat het Gouvernement de hand in de zaak gehad heeft. Heeft het die hand slechts gelangd aan drijvenden uit de Hervormden, of ging de beweging van het Gouvernement of van een Hervormdgezinden Gouverneur uit? Het is ons niet bekend; maar „gelijke

bescherming" werd aan de Kerkgenootschappen, naar het schijnt, niet verleend.

Met eene tweede opmerking, of tweede vraag, sluiten wij dit reeds te zeer uitgedijde opstel. In het moederland reiken de onderscheidene Protestantsche Kerkgenootschappen elkander meestal minzaam de hand om tegen den eenen „gemeenschappelijken vijand" steun te bieden en pal te staan. Ons ligt aan regtvaardigheid, verdraagzaamheid, burgerdeugd der personen veel gelegen; aan het voortduren der scheiding van Protestanten in Hervormden, Lutherschen, Remonstranten, Doopsgezinden enz., in den regel, zeer luttel. Maar wanneer men erkent, dat het te Batavia duidelijke toeleg en voortdurend opzet geweest is, het kleinere Luthersche Genootschap in de herbergzame en begeerige Nederlandsche Hervormde Kerk te verzwelgen, zou dan het beproefde wel niet als waarschuwend voorbeeld voor de kleinere genootschappen gelden mogen, dat nog van elders dan van Rome schade komen kan?

TIJDSOMSTANDIGHEDEN.

Naar de laatste volkstelling in 1849, bevat het Groothertogdom Baden 905,143 Katholieken, 432,184 Protestanten, 479 Dissidenten, 1421 Mennonieten en 23,547 Joden. De Katholieken hebben dus de meerderheid.

Hoe dan is de vervolging mogelijk die de algemeene verontwaardiging der Katholieken opwekt, en de Protestanten doet zwijgen? Of is het niet duidelijk ook voor die in Baden wonen, dat geen gouvernement het regt kan hebben de kandidaten voor den geestelijken stand toe te laten of te weigeren, hunne studiën te bestieren, tot alle of bijna alle pastoriën te benoemen, de kerkelijke goederen te administreren en een deel der inkomsten zich toe te eigenen, de geestelijke verordeningen aan eene voorafgaande goedkeuring te onderwerpen, de briefwisseling met het hoofd der Kerk te beletten, en hoeveel kwellingen meer die we niet zoo aanstonds kunnen optellen?

Het antwoord op die vraag is maar al te gemakkelijk. Wie hier aan Baden denkt, denkt aan een badplaats, waar men speelt en fortuin zoekt en dat denkbeeld is niet onwaar. De Katholieken zijn er aan een Protestantschen vorst weggeschonken, die ze als zijn buit beschouwde en van het eerste oogenblik af gebruik maakte van den staat van verwarring, waarin zij zich bevonden. Ook hebben zij niet slechts te doen met den onwil van hun eigen Protestantsch gouvernement, maar bevinden zich hulploos onder eene zamenzwering van een aantal Protestantsche vorsten, die elkander de hand reiken om de Kerk te onderdrukken. Voeg daarbij, dat door de met voordacht gerekte onderhandelingen, den langen provisorischen toestand, den invloed der revolutionaire ideën en bewegingen, de verleidingen van het gouvernement - zelfs geestelijken den regten en eenvoudigen weg verlieten, en gij zult den huidigen toestand genoegzaam kunnen begrijpen.

Hervatten we, en zien wij die treurige geschiedenis over, die zich eindelijk tot den strijd ontwikkelde, waarvan wij getuigen zijn.

Baden is een ware grensstaat. Van zijn eersten oorsprong uit verschillende volksstammen bestaande, uit zeer verschillende landstreken, die er in den laatsten tijd aan zijn toegevoegd, zamengesteld, en naar de wisselingen der algemeene politiek telkens veranderend, heeft het geen eenheid, geene traditie dan van een Protestantsch vorstenhuis, 'twelk noch eerbied, noch zelfs begrip heeft van kerkelijk gezag, en door zijn godsdienstig beginsel bevriend is met de revolutie.

Wat kan bij zulk een bestuur, in zulk een avontuurlijk, van vreemdelingen overstroomd land, niet gebeuren?

En wanneer verkreeg die Protestantsche vorst zooveel Katholieke onderdanen?

Karel Frederik, toen slechts markgraaf van Baden, kocht, na het uitbarsten der Fransche revolutie, den vrede door afstand van zijne bezittingen aan den linker Rijnoever, maar werd meer dan schadeloos gesteld, toen hij bij den vrede van Luneville in 1801, tot keurvorstelijke waardigheid verheven werd en de volgende landstreken onder zijn gebied ontving: een groot deel der voormalige bezittingen van den prins-bisschop van Constans, gedeelten van de oude bisdommen van Bazel, van Straatsburg, van Spiers, de Palzische bailluwschappen Britten, Heidelberg, Ladenburg en Manheim en de Hessische Lichtenau en Willstad, het stift Odenheim, de abdijen Frauenalp, Schwarzach, Allerheiligen, Lichtenthal, Gegenbach, Ettenheim, Petershausen en Salem, eindelijk het heerschap van Laar en de steden Offenburg, Gengenbach, Zell, Ueberlingen, Pfullendorf, Biberach en Wimpfen, welke twee laatste echter weder werden afgestaan. Zoo leverde men de Katholieken ter onderdrukking, en gaf de goederen der Kerk ten roof! Vergeefs waren alle vertoogen, dat de regten der geestelijke vorsten even heilig waren als die van anderen. Onder bemiddeling van Rusland en keizer Napoleon was en bleef dat zoo beslist. Intusschen werd in 1803 door den *Reichs-deputations-abschlusz*, § 60—63, plegtig beloofd, dat zoowel de geestelijke als de politieke instellingen der in Duitschland geseculariseerde landen van kracht zouden blijven, en in de betrekkingen tusschen Kerk en Staat niets veranderd worden. Ook

Napoleon had van de Protestantsche vorsten als voorwaarde gevorderd, dat zij aan hunne Katholieke onderdanen, wier getal thans zoo aanzienlijk vermeerderd was, de vrije uitoefening hunner godsdienst zouden verzekeren. Maar onder verschillende voorwendselen en inroeping van zoogenaamde beginselen: *jus circa sacra*, *jus inspectionis*, *jus advocatiae*, *jus cavendi* en diergelijke meer, werden de bisschoppen van hunne regten beroofd, hunne opengevallen zetels ledig gelaten, de kapittels gedwongen zich te verstrooijen, de kloosters opgeheven en geheel de Protestantsche Staats-suprematie op de Katholieke Kerk toegepast. In Baden bleef men althans niet ten achter. Reeds den 21 October 1803 en weder den 14 Mei 1807 werden „Staatswetten" afgekondigd, waarbij de godsdienstige belangen geregeld, dat is, op de onregtvaardigste wijze miskend en onderdrukt werden. Het liep zoo ver, dat Napoleon aan den vorst van Baden — wiens zoon met zijne aangenomen dochter Stephanie huwde, en met wien hij dus in de beste verstandhouding stond — een schrijven deed toekomen, waarin hij hem toevoegde: dat hij zijne Katholieke onderdanen niet gekregen had om ze tot slaven te maken. Dan daarmede was het beginsel, waarvan het Badensche gouvernement uitging, niet veranderd, en zoowel als in de andere nieuwgevormde Staten namen er de verwarring en de klagten der Katholieken zoozeer toe, dat Napoleon het voornemen opvatte, te Parijs zelf over een concordaat voor geheel Duitschland te doen onderhandelen. Helaas! dit juist dat men altijd onderhandelde en een provisorischen toestand behield, gaf de beste gelegenheid om de Kerk te onderdrukken, en, wat erger was, geloof en godsdienstzin meer en meer te ondermijnen.

Niets kwam tot stand, de Bisschoppen stierven, de apostolische vicarissen, die daarvoor in de plaats traden, misten of kracht of het noodige vertrouwen, terwijl na de ontbinding van het Duitsche rijk de vorsten zooveel te meer naar willekeur konden te werk gaan. Zullen we er nog hebben bij te voegen, dat de sinds gevolgde oorlogen en verwarringen slechts dienden om het kwaad te verergeren?

De restauratie ging te zeer van de Protestantsche magten uit, om eene ware restauratie te zijn. Op het congres van Weenen werd niet slechts de berooving der Kerk bevestigd, maar een aantal van

Katholieke landstreken aan Protestantsche vorsten toegedeeld. Zoo noodig, zou men den geest die in dat congres voorzat, alleen daaruit kunnen leeren kennen, dat men er middel vond, om de reeds gereed liggende artikelen, waarbij aan de regten der Katholieke Kerk alsook van het Protestantisme handhaving en bescherming werd beloofd, niet in de overeenkomst te doen opnemen [1]). De protestatiën van 's Pausen afgezant, schoon weldra door den Paus zelven bekrachtigd, waren vergeefs. De vorsten van Duitschland mogten eenige beloften doen, zij hadden de vrijheid verkregen de Kerk te onderdrukken, en werden door den steeds meer bedervenden geest des tijds op dien weg voortgeholpen.

Ten einde des te zekerder eene kerkregeling, zooals zij die wenschten, te verkrijgen, en haar met te meer magt te kunnen doordrijven, vereenigden zich de Protestantsche vorsten van Wurtemberg, Baden, Hessen-Darmstad, Keur-Hessen, Nassau, Mecklenburg, de Saksische hertogdommen Oldenburg en Waldeck, en de steden Lubeck, Bremen, Frankfort en Hamburg. Onderhandelingen werden met Paus Pius VII aangeknoopt, maar te gelijk van al deze regeringen afgevaardigden in stilte naar Frankfort gezonden, om er met gemeen overleg de grondslagen voor het gebruik der nieuwe Kerkregeling vast te stellen. De artikelen waarin men, na zeer vele beraadslagingen, overeenkwam [2]), zijn niet eenige grondslagen te heeten, maar zij vormen een uitvoerig bewerkt systeem ter onderdrukking der Kerk. Men vindt er reeds alles in, waarover zich heden de Aartsbisschop van Freiburg beklaagt. Het geheim dat dezen aanslag dekte bleef echter niet bewaard, en den 24 Maart 1819 werd het ontwerp door die betrokken gouvernementen den Paus aangeboden. Hoe dat ontvangen werd, behoeft niet gezegd. Maar wie zou vermoeden, dat de gezanten op de hun gemaakte bemerkingen ten antwoord gaven, dat deze artikelen niets minder waren dan een Charter van de vrijheid der Roomsch Katholieke Kerk [3])! Openlijke vervolging en breuk met Rome zouden te ver-

[1]) Zie Klüber, *offent. recht des t. Bundes.* § 507.

[2]) Zie de *Kirchen-pragmatik* en het *Formular des Fundations-instruments* bij Münch, *Volständige Sammlung aller Konkordate.* Th. II, S. 323—366.

[3]) *Pour la forme cette Déclaration est une* MAGNA CHARTA LIBERTATIS ECCLESIAE CATHOLICAE ROMANAE, *qui ne peut être susceptible d'aucune variation ou addition, qui lui seroit étrangère.* Munch. T. II, S. 369.

kiezen zijn geweest boven zulk soort van onderhandelingen. Zij werden voortgezet, middelerwijl de gouvernementen zich aan niets gehouden achtten.

Voorzeker werkte het ook geenszins in het voordeel der Kerk, dat in 't laatst van 1818 de Groot-hertog Karel van Baden aan dit zijn land, onder den naam van *Landständische Verfassung*, eene Constitutie octroyeerde. Daarmede werd in den kleinen grensstaat de weg geopend voor de steeds stouter indringende revolutie. Reeds in 't volgende jaar, toen de beide Kamers voor het eerst vergaderden, kwam von Rotteck met het voorstel ter baan, dat de vrijheid en zelfstandigheid der Katholieke landskerk zou worden gehandhaafd tegen de daarop inbreuk makende aanmatigingen van den Paus [1]). En dat voorstel vond, te gelijk met andere van zeer gevaarlijke strekking voor den staat, een nagenoeg algemeenen bijval. Zoo voegde zich bij de bestaande onderdrukking der godsdienst nog de geest des oproers, om het volk meer en meer te verontzedelijken. Mogten slechts alle geestelijken voor den verderfelijken invloed der omstandigheden zijn bewaard gebleven. Dan het treurigst was, dat het aan het gouvernement gelukte, zelfs bij velen dezer de gehechtheid aan de Kerk en hare instellingen te verminderen, de onedelste neigingen op te wekken en hen tot denkbeelden te verleiden, die zij zelven in de leeken zouden hebben moeten bestrijden.

Hoe zou bij zulk eenen toestand, en den kwaden wil van het gouvernement het herstel der kerkelijke orde geene vertraging ondervinden? Eerst in 1821 kwam men met den Paus overeen, en werd door Pius VII de bulle *Provide solersque* uitgevaardigd, welke door de betrokken gouvernementen, bij overeenkomst van 8 Februarij 1822 werd aangenomen. Daarin was de nieuw op te rigten Kerkelijke Provincie omschreven. Freiburg in Baden werd tot Aartsbisdom verheven, waarbij als suffragaan-bisdommen gevoegd werden: Rottenburg in Wurtemberg, Maintz in Hessen-Darmstad, Fulda in Keur-Hessen en Limburg in Nassau. Tevens werden de regten der Bisschoppen er zoo in uitgedrukt, dat men reden had te verwachten, van ze te zullen zien eerbiedigen door

[1]) Hij zelf beroemt zich daarop in zijn *Staatslexicon*.

de gouvernementen die 's Pausen bul hadden aangenomen. Zij waren dat niet voornemens. De geestelijken die ter vervulling der bisschoppelijke zetels werden voorgesteld, waren meer dan verdacht. Daaronder bevond zich een vrijheer van Wessenberg, die zich tijdens hij Coadjutor van Constans was, genoegzaam had doen kennen, en eene geschiedenis der kerkvergaderingen van de veertiende en de vijftiende eeuw had uitgegeven, waarin een bijna vijandige geest tegen de Kerk zigtbaar is [1]). Ook had de Paus berigt ontvangen, dat, welligt een enkele uitgezonderd, al die kandidaten voor het Episcopaat beloofd hadden, de boven besprokene artikelen te zullen in praktijk brengen. Zoo kwam ongelukkig of liever gelukkig de voorgenomen regeling niet tot stand, en nieuwe onderhandelingen begonnen. Eene andere overeenkomst was daarvan het gevolg. Leo XII vaardigde de bulle uit: *Ad Dominici gregis custodiam.* Daarin waren al de noodige bepalingen over de benoeming der bisschoppen, over de te nemen informatiën, over de inrigting der kapittels, de benoeming van dezer leden, over de seminariën, over de briefwisseling met den H. Stoel, en over al de bisschoppelijke regten. Men kon niet voorzigtiger handelen. De gouvernementen namen die bul volgens overeenkomst aan, en den 21 October 1827 werd de nieuwe Aartsbisschop Bernard in de om hare schoonheid zoo beroemde kathedraal van Freiburg plegtig geïnstalleerd.

Waren nu al de voorwaarden niet uitdrukkelijk bepaald? Zou men niet verwachten, dat die gouvernementen, die na de mislukking der eerste overeenkomst zich niet in 's Pausen wil en bedoelingen konden vergissen, thans ten minste doen zouden, wat het openbaar regt en eigen eer hun geboden?

Maar reeds de wijze, waarop in Baden de bekrachtiging van het gouvernement werd aangekondigd, deed het verraad, dat men voorhad, vermoeden. Daar werd weder de gewone platte kunstgreep bij aangewend en gesproken van voorbehoud der souvereine of hoogheidsregten, der landswetten, der regerings-verordeningen, ja, der aartsbisschoppelijke en bisschoppelijke regten en der regten

[1]) Eene uitvoerige kritiek dezer geschiedenis werd geleverd door Hefele, in het Tubinger kwartaalschrift van 1841.

van de Evangelische belijdenis [1]). Echter wachtten de gouvernementen zeer listig het oogenblik af, waarop al de vijf bisschoppelijke zetels bezet zouden zijn, ten einde het voordeel, dat zij van 's Pausen vergunning konden trekken, hun niet zou ontgaan. Eerst den 30 Januarij 1830 verscheen de verordening, die zij elkander beloofd hadden te zullen in werking brengen en tegen allen verwachten tegenstand door te zetten. De titel van het stuk doet vermoeden wat de inhoud is: *Bekenntmachung mehrerer bei der obereinischen Kirchenprovinz betheiligten Regierungen das landesherrliche Schutz- und Aufsichtsrecht über die Katholische Kirche betreffend* [2]). Het bestaat uit 39 paragrafen, die de meest hatelijke bepalingen bevatten, en waarin met andere woorden alles weder verordend wordt, wat door den Paus in de Frankfortsche artikelen was afgekeurd.

Daarmede was het beginsel van verwarring eindelijk geplant, waar we thans de zoo treurige gevolgen van aanschouwen. Mogelijk had Baden, waar het vuur der revolutie voortdurend, en door den tegenstand zelfs van het gouvernement, werd aangewakkerd, reeds in dat zelfde jaar de straf zijner trouwelooze handelwijze ontvangen Het was dat der Parijsche Julijdagen. Maar den 30 Maart werd groothertog Lodewijk door zijnen broeder Leopold opgevolgd en de schoone beloften van den jongen vorst, gepaard met de nu van nieuws hervatte onderdrukking der Kerk, zullen wel ter bevrediging der demokraten gestrekt hebben en de naaste oorzaken zijn geweest, waardoor die straf werd verwijderd. De nieuwe Aartsbisschop Bernard Boll, hoe toegevend van aard en tot alle schikking bereid, vond zich genoodzaakt te zwichten en kort voor zijnen dood zijn ambt neder te leggen. Zijn opvolger Ignatius Demeter, den 29 Januarij 1837 tot Aartsbisschop gewijd, stierf den 21 Maart 1842, en mogt in de korte jaren van zijn bestuur den toestand niet verbeteren. Herman von Vicari, geboren den 13 Mei 1773 te Aulendorf in Zwaben, den 8 April 1832 Bisschop van Macra i. p. i. gewijd en den 26 Maart 1843 op den aartsbisschoppelijken zetel verheven, was de van God voorbestemde man, om de ketenen, waarin de Kerk daar gekneld lag, te verbreken.

---

[1]) Zie Munch, S. 416.

[2]) Zie Walter, *Lehrbuch des Kirchenrechts.* S. 770.

Wat sinds gebeurd is, ligt nog versch in het geheugen, en men heeft reden om zich te verwonderen, dat het gouvernement van Baden er niet wijzer door geworden is. De bewegingen van 1848, die zich zeer natuurlijk moesten mededeelen aan eenen Staat, waarin het regt vertreden, de godsdienst gehoond werd, en men uit kracht van een revolutionair despotisme meende te kunnen regeren, deden aan een ieder, slechts niet aan den regent van Baden [1]), zien, wat zoowel als pligt zijn belang van hem vordert. Wat hebben toen die beambten gebaat, die thans tegen de weerlooze Katholieken zoo magtig zijn? Wie waren de vijanden van dien troon, wiens zwakheid bovendien zoozeer gebleken is, en die nog heden door eigen krachten niet staat? Wie integendeel bleven daaraan getrouw? Wie waagden zich er voor, en wie waren het, aan wien 's vorsten eereteeken ter belooning geschonken werd? Zoo ergens, dan hebben in Baden zich de beide magten doen kennen, tusschen welke de beslissende strijd in Europa gevoerd wordt: de Katholieke Kerk en de revolutie. En echter de jonge vorst heeft de zijde der revolutie gekozen. Zou het hem welligt niet mogelijk zijn, zich van dat trouweloos verbond los te maken, 'twelk met de andere Protestantsche gouvernementen is aangegaan? In dat geval zou het te vreezen zijn, dat de vervolging niet spoedig haar einde zal naderen.

Echter, daar staat tegenover, dat ook de edele Herman von Vicari niet aan zich zelven is overgelaten, en magtiger bondgenooten heeft, dan de zaamgespannen vorsten van den Bovenrijn. Want zoo de vrome Aartsbisschop na zulk eene lange geschiedenis, na zoo vele vergeefs door hem aangewende pogingen, en zelfs nadat hij een gewigtigen stap van den bisschop van Rottenburg had zien mislukken [2]), nog in zijn hoogen ouderdom is opgestaan om de ketenen waarmede men hem beladen had af te schudden en plaats te nemen onder de groote Apostolische verdedigers der Kerk, is dit ongetwijfeld een roem dien niemand hem ontnemen kan, maar

---

[1]) Frederik Wilhelm, sedert 24 April 1852 in de plaats getreden van zijnen broeder Lodewijk.

[2]) Om een eind aan de onderdrukking te maken, had deze zich tot de Tweede Kamer van Wurtemberg gewend.

toch ook het gevolg van de hoogere verlevendiging en krachtsontwikkeling die in de Kerk heeft plaats gegrepen, en zeer zigtbaar de vervolgde kudde van Baden heeft bereikt. Wie ziet niet, dat op dit oogenblik die zwakke grijsaard niet slechts zijn onvervreemdbaar regt verdedigt, maar de heraut is dier Kerk, wier waarheid en goddelijke zending hij alom doet hooren en eerbiedigen? En als zijne stem overal vervoering wekt, overal, in Duitschland, Frankrijk, Ierland, Engeland, Portugal, de tolken des geloofs, de bisschoppen doet optreden om hem uit hunnen naam en den naam der geloovigen te begroeten, te zegenen en de palmen der heiligste overwinning toe te werpen, is dan in dat verteederend, dat aanmoedigend en vertroostend schouwspel, waarbij men Gods genade voelt spreken tot het hart, niet een ontegensprekelijk bewijs, dat de zaak des Aartsbisschops de zaak der geheele Katholieke Kerk is, dat Christus ons nabij en deze zigtbare eenheid der Zijnen de luister is, die zijne komst voorafgaat om hen te verlossen, en de plannen der zaamgezworen koningen te verijdelen.

Wij gevoelen, wat alle Katholieken met ons gevoelen, dat dit eene vervolging is, die God heeft toegelaten niet in zijne regtvaardigheid, maar in zijne barmhartigheid, en het kwaad als heeft laten voortwoelen en voortdringen tot op den ondersten onwankelbaren grond om van daaruit het gebouw der godsdienst en deugd op nieuw en schooner dan ooit te doen herrijzen. Dat heeft de kloeke herder van Freiburg ingezien. Hij heeft den waren toestand uitgesproken; hij heeft gezegd: het is te doen om *het éénige, om het geloof, om Katholiek te zijn of niet.* En daarin, dat hij zich op dien onbewegelijken rotssteen geplaatst heeft, is zijne onverwinnelijke kracht; daardoor heeft hij eensklaps hen zelven, die hoe verflaauwd en afgeweken, toch het leven en den dood niet willen, om zich zaamgeroepen; daardoor, zich in het midden der Katholieke eenheid plaatsende, de medewerking aller Katholieken en er het onderpand eener zekere overwinning in verkregen.

Een voorval heeft er in Baden plaats gehad, dat als eene voorspelling dier overwinning kan gelden en den diepen zin van al het voorgevallene bevat. We bedoelen de bekeering van Gfrörer. We zullen die bij eene volgende gelegenheid bespreken.

VERSCHEIDENHEDEN.

DE JONGSTE VERGADERING VAN HET PROTESTANTSCH GENOOTSCHAP: CHRISTELIJK HULPBETOON.

De jongste bijeenkomsten der drie Protestantsche genootschappen *Welstand*, *Unitas* en *Christelijk Hulpbetoon* zijn dit jaar te Haarlem gehouden. Het laatste is den 27 Mei vergaderd geweest. Na de uitvoerige verslagen en toelichtingen vroeger door ons geleverd, kunnen we ditmaal kort wezen; slechts enkele punten deelen we uit het 31 bladzijden lange verslag van *Christelijk Hulpbetoon* meê.

Wijl de President Dr. van Limburg Brouwer om gewigtige redenen afwezig was, opende de Vice-President (C. W. Pape) de Vergadering met eene „hartelijke toespraak, geschikt, om in de tegenwoordige omstandigheden des Vaderlands, de belangstelling in het Protestantisme en de werkzaamheden der Vergadering te verhoogen." Ook de Sekretaris merkt aan, dat „de herinnering der jongste gewigtige gebeurtenissen" niet weinig ter belangstelling in de tegenwoordige mededeelingen zal bijdragen.

Over den *staat* van het genootschap wordt berigt, dat vele der Departementen achteruit, één zelf, dat van Hellevoetssluis, geheel is te niet gegaan; maar de Dep. 's Hage, Kuik en Leeuwarden waren iets en de gezamentlijke sectiën met 100 leden toegenomen, zoodat het geheele verlies 176 leden en het geheele getal der leden 15,846 bedroeg. — Het genootschap had twee legaten ontvangen: een van *f* 300 en een van *f* 1000, terwijl sommige leden de jaarlijksche contributie tot *f* 10, en *f* 12, en *f* 24,75, en één zelfs, even als te Amsterdam, tot *f* 50 hadden verhoogd.

De studenten te Leiden en te Utrecht en het garnizoen te Roermond toonden weder gelijk vroeger hunne belangstelling.

Was dit een en ander zeer verblijdend, bedroevend daarentegen, klaagde de Sekretaris, was het, te bevinden, dat men achteruit

was gegaan in een tijd, „waarin men, bij de verlevendigde overtuiging der dringende noodzakelijkheid om alle onze krachten in te spannen, tot het bieden van wederstand aan de magt, die niets onbeproefd laat, om het door de Hervorming in ons vaderland verloren grondgebied te herinneren, op eene aanzienlijke uitbreiding onzer Vereeniging zou gemeend hebben te mogen hopen." Er waren dan ook weder allerlei opwekkende circulaires rondgestuurd en niet zonder vrucht: in het Dep. Sneek alleen b. v., zoo had men vernomen, telde men dientengevolge eene aanwinst van 80 leden; mogt een ieder zich toch beijveren, aldus verzucht de Sekretaris, opdat *Hulpbetoon* met zijn zustermaatschappijen „meer en meer worde, wat zij naar haren aard en hare bedoeling wezen moet: een bolwerk tegen Rome's overheersching"!!

Aan 't hoofd der verrigtingen des *Hoofdbestuurs* staat als eerste en hoogst verdienstelijke daad gemeld wat *Hulpbetoon* met *Welstand* en *Unitas* voor de beruchte Madiaï's heeft gedaan; en de heer Elout van Soeterwoude, belagchelijker gedachtenis, ontvangt hier de zijner waardige hulde van het dweepziek *Hulpbetoon*.

Voorts verleende het Hoofdbestuur, even als de beide zustergenootschappen, aan de *Nederlandsche Commissie voor Christelijk Onderwijs* weder een krediet van *f* 500.

Onderscheidene personen, vervolgens, werden, door voorschotten of giften, tegen Roomsche concurrentie in bescherming genomen.

Wat de *Departementen* betreft, Amsterdam moet vooral worden genoemd; daar zijn in de 27 sectiën 156 agenten; velen dezer behooren tot de Commissie die in de buitenwijken der stad allerijverigst werkzaam is. Aan deze Commissie is het gelukt een doelmatig kerkje, en nog wel voorzien van een orgel, te stichten, een allerliefst gebouwtje! uitnemend geschikt tot het houden van bijbellezingen en katechisatiën, die dan ook vlijtig bezocht werden.

Te Geertruidenberg had men eene bewaarschool ondersteund, die door eene dergelijke, onder de leiding van Nonnen staande inrigting, stond verdrongen te worden; — ook twee schippers daar werden met *f* 300 voortgeholpen.

In Groningen werd het *toezigt op genoemde huwelijken* en het daaraan verbonden *kranken-bezoek* ijverig voortgezet.

Te 's Hertogenbosch waren de subsidiën weêr veelvuldig; zeven-

tien huisvaders of personen werden ondersteund, en negen kinderen in het weeshuis aldaar onderhouden en een meisje werd te Montfoort verpleegd; zoo had men deze voor 't gevaar van Roomsch te worden behoed.

In Leiden gaat de katechisatie voor Roomschen geregeld voort; het getal der daarop onderwezenen neemt toe; *zeven* zijn er in 't vorig jaar tot leden der Hervormde gemeente aangenomen.

In het Nijmeegsch Dep., „alwaar (zegt stoutweg de Sekretaris), gelijk genoegzaam bekend is, de woelingen der Ultramontanen niet minder dan in andere oorden des vaderlands ondervonden worden", had men, behalve meer, voor kinderen uit gemengde huwelijken gezorgd; en te Maasbommel, „alwaar inzonderheid de pogingen tot verdringing der Protestanten worden ondervonden", had zich met behulp van een voorschot van *f* 300 een jeugdig landman kunnen vestigen.

Te Roermond hielp *Hulpbetoon* een' tabaksverkooper met *f* 500 gelukkig voort. — Over de Protestantsche school en de bewaarschool aldaar was men zeer tevreden.

In het Dep. van Rotterdam had men als naar gewoonte weêr bijzonder geijverd; de katechisatie voor Roomschen werd goed waargenomen. Maar men beklaagt zich, dat te dier stede in 't afgeloopen jaar meer dan ooit „de zucht tot Proselietenmakerij der Roomschen" werd ondervonden; van waar afval, ja, maar ook schoone blijken van geloofskracht!.— Men schijnt intusschen aldaar, gelijk elders, wel eens door vrome geloofsbroederen om den tuin te zijn geleid. Althans het verslag meende de waarschuwing niet te mogen terughouden, dat men wèl moest toezien wie men hielp. Want „het Bestuur ondervond hiervan de *dringende noodzakelijkheid*, dewijl *de ondervinding leerde*, dat benadeeling of bedreiging „van den kant der Roomschen, *wel eens* tot *voorwendsel* moest „dienen, om *bijstand te erlangen.*" — We nemen aanteekening van deze gulle bekentenis; zoo eens alle die luid uitgeschreeuwde klagten tegen de Katholieken naauwkeurig werden onderzocht, hoe zouden ze, gelijk deze, geheel ongegrond en lasterlijk bevonden en daarmeê de lage kunstgrepen ontmaskerd worden van die fijnen, welke op het lieve geld van *Hulpbetoon* en hare rijke gezusters een begeerig oog houden geslagen.

We hebben hier en daar slechts enkele berigten uit het verslag geligt: 't is alles overigens als vroeger: giften en voorschotten, grootere en kleinere, tegen zoogenaamde Roomsche concurrentie aan allerlei soort van handwerken en beroepen; gelden vooral om kinderen uit gemengde huwelijken magtig te worden of te blijven; gelden voor bijbel- en traktaatjes-verspreiding, voor bijbellezingen en katechisatiën, ten behoeve van Roomsch en van Onroomsch; bijdragen tot *kosteloos* onderwijs op Diakonie-, Stads-, Tusschen-, Bewaar-, Zondags- of Burgerscholen voor kinderen, die anders „gevaar liepen", om „tot de Roomsche Kerk te worden overgebragt"; geld, altoos geld, om of Protestanten in hun „heilig geloof", zooals Ds. Ter Haar het heet, „te versterken", of, zoo mogelijk, hier en daar een armen Katholiek afvallig te maken; en voor die zielenkooperij in 't groot is het vorig jaar *ontvangen* de som van *f* 25945,58½

uitgegeven . . . . . - 12680,77½

Zoodat het *batig saldo* bedroeg . . . *f* 13264,81,

waarover echter in den loop dezes jaars alweder voor datzelfde onedele doel grootendeels was beschikt.

Omtrent de rekening der *Nederlandsche Commissie voor Christelijk Onderwijs*, over den jare 1852, werd gerapporteerd:

dat de *ontvangsten* bedragen hebben . . . *f* 2116,52½

„ de *uitgaven* „ „ . . . - 835,21

Zoodat het batig saldo bedroeg . . . *f* 1281,31½;

vele onkosten echter en aanvragen om subsidiën waren nog onvoldaan gebleven.

Ter tafel werden nog gebragt o. a. de volgende vier voorstellen, waarvan het laatste, als weêr iets nieuws, eenige bijzondere opmerking verdient:

1°. „Eene missive van de Broederschap *Phylacterion*, d.d. 8 Jan. jl., „behelzende een voorstel: tot daarstelling eener nadere aansluiting „en zamenwerking van *Christelijk Hulpbetoon* met de genoemde „Broederschap, dan tot dusverre plaats had."

Zoodra *Welstand*, even als *Unitas* reeds deed, en *Hulpbetoon* doen zal, zich daaromtrent gunstig laat hooren, zal er een lid van *Phylacterion's* Hoofdbestuur in de *Algemeene Commissie van samenwerking* zitting kunnen nemen.

2°. De afgevaardigde van Groningen stelt voor: „de Algemeene „Vergadering voortaan in te leiden door eene openbare godsdienst- „oefening, daags vóór de eerste Alg. Vergadering, ter plaatse, „waar die gehouden wordt."

Het voorstel zal onderzocht, en, vindt het goedkeuring, reeds het volgende jaar in werking worden gebragt.

3°. De afgevaardigde bij *Unitas* deelt mede, „dat in de Alg. „Vergadering dier Maatschappij besloten is, het Hoofdbestuur te „magtigen, om middelen te beramen en uit te voeren, tot het doen „verspreiden van het licht des Evangelies in het Vaderland, onder „hen, die nog in het duistere zijn, en stelt voor, dat ook een „dergelijk besluit door *Christelijk Hulpbetoon* genomen worde."

Sommige leden der Vergadering ondersteunen dit voorstel. Anderen wijzen op het doel der Vereeniging, hetwelk is: *Protestanten* tegen den invloed der Propaganda te beveiligen. — Wordt besloten, „dat „de Alg. Verg. aanvankelijk voor dit jaar het Hoofdbestuur mag- „tige, om in den geest des voorstels, te beramen en te doen, wat „doelmatig door hetzelve zal geoordeeld worden."

4°. „Eene Missive van Ds. J. Wigeri Aberson, te Oosterhout, d.d. Februarij 1853, strekkende tot aanbeveling eener negotiatie, groot *f* 25000.—, tot het bouwen van *negen* woningen te Oosterhout, ter verhuring aan Protestantsche huisgezinnen."

Het plan der woningen, de voorwaarden der negotiatie enz. worden aan de Vergadering opengelegd, aan elk der leden een Exempl. ter hand gesteld, en de onderneming door het Hoofdbestuur aanbevolen, met bijgevoegd berigt, dat het Hoofdbestuur door de inschrijving voor 10 aandeelen, ieder van *f* 100, en sommige leden des Hoofdbestuurs, voor eigen rekening, door aandeelen van *f* 100 of *f* 200, hiertoe reeds hebben zoeken meê te werken.

De eerstvolgende Algemeene Vergadering voor 1854 zal te Amsterdam worden gehouden.

De President der Vergadering drukt in het einde allen ernstig op het hart, „om, in dezen tijd van spanning en strijd, met alle magt en vereenigd te doen, wat roeping en pligt vorderen." —

Wij mogen het ten slotte niet onopgemerkt laten, dat er al wederom, bij enkele blijde uitkomsten die er van giften of subsidiën door den Sekretaris gemeld worden, vele droevige teleurstellingen

moesten opgesomd; dat er, luidens het verslag, „bij vele Protestanten" o. a. ook te 's Hage, nog altoos „vooroordeel" tegen die Protestantsche geheime genootschappen blijft bestaan, hetgeen dien Protestanten, dunkt ons, tot eene niet geringe eer verstrekt; dat over 't geheel de uitslag volstrekt niet beantwoordt noch aan de kolossale middelen, waarover de geheime genootschappen beschikken, noch aan den omvang hunner sombere werkzaamheden, noch aan het hier fanatieke paroxysme, ginds onheimelijke toesluipen, waarmede sommige ijveraars den Heere meenen te kunnen dienen. Zulk een werk der duisternis, neen, kán niet gezegend zijn, en hoe de Sekretaris al harder en harder roepe: staan wij toch pal op onzen post! spannen wij toch *alle* onze krachten in! dat toch *een iegelijk* zich beijvere! werken we *allen* toch *vereenigd!* geld toch! geld! bidden wij u, geld! of 't is met ons gedaan! — dit is waarlijk geen toon van moed en van zegepraal, maar een noodkreet veeleer en een beroep op het Protestantsch fanatisme, om stuiptrekkend nog vast te klemmen, wat men reeds der magtelooze hand ontzinken voelt.

Als we te dezer gelegenheid ons herinneren aan de tonnen schats, door de geheime genootschappen jaar aan jaar ten zielenkoop verspild; aan al die Protestantsche verbonden en dezer wijdgrijpende vertakkingen; aan die even schaamte- als rustelooze pers; aan zooveel oneerlijke middelen, die tal van Protestantsche dweepers zich niet schamen, moet men wel tot het besluit komen: zooveel inspanning verraadt zwakte! en het schijnt er, wat anders men ook roepe, met het Protestantendom vrij wanhopig uit te zien! En zulk een ziekelijke, zenuwachtige koortstoestand, dat overspannen, onnatuurlijk moedbetoon wordt ons nog wel stoutweg als de eigenaardige, maar thans bijzonder opgewekte levenskracht van het Protestantisme geroemd! Maar 't is immers slechts voor den schijn: ze weten 't wel beter, de huichelaars! En is 't ons euvel te duiden, als we op 't gezigt van al dat bedrijf ons soms dien toestand onder voorstellingen gaan denken, die welligt niet zeer behagelijk en bont, maar door die „bekommerden in den lande" zelven zoodanig worden gewekt, als dien eens uitgeputten lijders in uiterst gevaar, waarvoor ook het uiterste wordt beproefd.

Zie eens wat er al geschiedt.

Vermomde zusterschappen sluiten zich bij nog vermomder broeders aan, en brengen het dubbelzinnig voedsterkind een eenigzins verdacht bezoek; maar voor 't reeds glazerig oog des lijders loopt toch groen en graauw ineen. Wanhopig zendt men naar alle kanten hooge en lage afgevaardigden (van welke er echter te laat aankomen) en roept van stad en land zelfs alle kwakzalvers te hulp; van den ouden Gustaaf-Adolfer Hongaar af tot allerlei nieuw slag van Engelsche zalf- en pillen-fabriekanten toe; Protestantsche en Evangelische verbondslieden, marskramers met en zonder naam van de bontste soort. Al die geleerde, half- en ongeleerde heeren beleggen een konsult, dagen en dagen lang. Wat al groot- en tegenspraak! allerlei raad, geenerlei baat! en geen besluit. Daar spreekt een der vrienden, rank en slank boven allen, op langzaam slependen toon: „het is die allerverderfelijkste hand over hand toenemende Roomsche atmosfeer, welke de wel wisse oorzaak is van de doodelijke kwaal!" *Fakkels, fakkels* dan! schreeuwt een tweede en een derde, om te branden en te zuiveren! Zendt *kerkelijke bodes* ter waarschuwing uit! zoo vermanen anderen; en *geheime spionnen!* fluisteren velen; geld dan, geld! roepen ze allen, en we zullen 't land van die Roomsche pest wel zuiveren. — Intusschen geven ze den zieltogende voorshands wat Dordschen *spiritus* in met ietwat Groninger *Waarheid in liefde* gelengd, en

„Amen!" roepen ze opgetogen,
roepen ze allen één van ziel,
Of er voor hun vlammende oogen
't reddend goud reeds nederviel.
„Amen, Amen! dat geschiede!"
en hun vreugde vloog in top —
„„Amen! maar de Heer gebiede
er zijn dierbren zegen op!""
Zuchtte er een en kneep zijn oogen
en zijn kromme vingers toe,
„„Amen ja!"" en diep bewogen
zuchtten ze allen vroom te moê;
„Amen, Amen! geld ja, Amen!"
riep het zegegalmend koor;
„Geld, brengt bergen gelds te zamen!"

klonk het lang en luide door,
Mag zich 't kind zijn' vader schamen:
„zóó, ja zóó ging Luther voor!"

Men vergeve 't ons, dat we al verder het kranke Protestantendom als hiermede niet gebaat, maar meer nog verslimmerd ons voorstellen. Want zie, een nieuw konsult wordt belegd. Stilte was 't eerste voorschrift. En toen, eene onkwalifikabele *Waakzaamheid* zat voor; een holle *Stem* sprak, een schorre *Bazuin* blies, en *Christelijke Stemmen* teemden meê: *Vereeniging! De Herkaauwer* baauwde het na: *Vereeniging!* Wat scheen het daar een *Ernst en Vrede!* Een zweem van *Morgenster* ging op, daar was hope, geen deftige *Nederlander*, hier hand in hand met den gemeenen *Fakkel*- en den *Goudschen* dolleman, twijfelde er aan; *de Boekzaal* dier geleerde wereld schreef nog wat liflafjes voor, en reeds begonnen de *boden* van *Kerk* en *Synode* (welke laatste echter zeer onlangs, onerkentelijk genoeg, afgedankt is) met nog al andere gezanten het onverwacht herstel des geliefden zieken rond te kondigen,... doch zacht! wat jammert de lijder op nieuw en wentelt zich om en om? woei er een zwaarder ultramontaansche lucht hem toe? is 't ijlen, is 't waanzin? of wanhoop?... men hoort hem revelen van een *Beest*, van branden, van kerven, uithongeren, en diergelijke meer; maar altoos, en staâg snijdender,

Maar altoos klonk de kreet er door:
„Geld, GELD! of 't is gedaan!"
„„Helaas!"" verzucht met hangend oor
't Wanhopig gildebroederskoor:
„„Ja GELD! of wij vergaan!""

PROF. VISSER EN PROF. FRANCIUS OVER DE KATHOLIEKE KANSELWELSPREKENDHEID IN DE XVII^de^ EEUW.

Een enkel voorbeeld geven we heden ter waarschuwing, hoe men zich niet al te zeer verlaten kan op de uitspraken, die de

Utrechtsche hoogleeraar L. G. Visser, in zijne *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, over kunst en welsprekendheid nederschrijft, vooral dán niet als het de Katholieken geldt, dien hij zoo gaarne, te pas of te onpas, ook in dat werkje eenige hatelijkheid toeduwt. Er is daar (Dl. II, bl. 237) sprake van de kanselwelsprekendheid hier te lande, in den loop der XVII eeuw, en hierover wordt in 't geheel een ongunstig oordeel geveld. De Remonstrantsche school, de Gereformeerde trant, de predikwijze van Lutherschen en Mennonieten, 't liet alles veel te wenschen over; maar de Roomsche kanselwelsprekendheid was „schier geen aandacht waardig". Hij laat zich op deze wijze hooren:

„Simon Episcopius [† 1643] vormde een remonstrantsche school, waaruit eerlang Gerard Brandt [† 1685] en zijne zonen [Kaspar † 1696, Joannes † 1708] voortsproten, en van nu af werd er in hun kerkgenootschap wel is waar meer werk gemaakt van taal en stijl, doch men viel tevens in het gekunstelde, en leverde even zeldzaam een fraai opstel als de gereformeerden en lutherschen, die, in hunne analytische behandeling van den tekst, steeds stil stonden bij kleinigheden en de hoofdzaak over het hoofd zagen.

„Voetius [† 1676] predikte in eigen stijl op gereformeerden trant, en werd tot in hoogen ouderdom als een voortreffelijk redenaar geroemd, en toch waren zijne predikatiën verre van eenvoudig of voor den grooten hoop verstaanbaar.

„Coccejus [† 1669] bragt middelerwijl de vergelijkingen en vergeestelijkingen in de mode, en maakte een dagelijksch misbruik van den bijbel, die nooit anders dan als geheel zinnebeeldig en profetisch verklaard werd.

„Met kracht kwam Bekker [1634—1698] daartegen op en baande den weg tot betere schriftverklaring en meer practische toepassing. Hij naderde de predikwijze der remonstranten, maar bragt toch veelal onderzoekingen op den kansel, die voor de gemeente te diep gingen, of slechts bij gedeelten in behoorlijken vorm gekleed waren.

„Voeg daarbij, dat Bekker een ongunstig voorkomen had, en onder ambtgenooten weinig gezien was, zoodat de jongeren slechts zeer zeldzaam op hem, als op een voorbeeld ter navolging, gewezen werden. Bij Remonstranten ging men even weinig ter school; van Lutherschen en Mennonieten, die onderling insgelijks zeer verdeeld

waren, en nog weinig zorg droegen voor de taal, meende men niets te kunnen leeren, en *bij de Roomschen was de kanselwelsprekendheid, uit zucht om regt duidelijk en populair te wezen, plat en grof geworden, en schier geen aandacht waardig.*"

Aldus de Utrechtsche hoogleeraar over den toenmaligen kansel der Protestanten en der Katholieken. Wij zullen hier, vooral wat de al te zeer versmade Katholieken betreft, een getuigenis tegenoverstellen van een bevoegd gezag; van een anderen hoogleeraar, maar uit dien tijd zelven waarvan hier sprake is; van een man, die zelf uitnemend redenaaar, jaren lang hoogleeraar geweest is in de welsprekendheid te Amsterdam en hierover nóg geschatte werken heeft nagelaten [1]); die, hoewel met den geleerden Jesuiet Renatus Rapinus in briefwisseling en bevriend, genoeg Protestant was, om waar hij kon de Katholieken hard te vallen, zoodat ons zijne getuigenis niet verdacht mag zijn; wij noemen den destijds hooggeachten vriend van vele geleerden: Petrus Francius, die van 1645—1704 heeft gebloeid.

In zijne redevoering *De usu eloquentiae in sacris*, ter plaatse waar hij zijne hoorderen tot eene vlijtige beoefening der welsprekendheid aanmaant, gebruikte hij o. a. ook dit ten beweeggrond, dat hunne vijanden, de Katholieken, zich zoo ijverig op die studie toeleggen en in alle opzigten er zoo uitmuntend in slagen: "Als zij nu", zegt hij, "zich zooveel moeite voor de leugen getroosten, wat moeten wij dan voor de waarheid wel niet doen?" Ziehier de geheele plaats, zoo getrouw mogelijk vertaald. Na gesproken te hebben van de Protestantsche redenaars in Frankrijk, Duitschland en Engeland, komt hij op ons vaderland en vraagt; "Wat zal ik van de onzen zeggen? Mogt ik er iets van kunnen zeggen! Mogt ik hen boven alle anderen kunnen stellen! Maar door onze schuld, door onze traagheid, ja, zoo wij de waarheid willen hooren, zijn we helaas! maar al te nalatig in die studie, en wij hebben er slechts zeer weinigen die wij ten voorbeeld kunnen aanvoeren. Toch zijn er enkele én ge-

---

[1]) *Orationes* in 8°. 1692 en 1704; *Specimen eloquentiae exterioris primum.* in 8°. 1697 en 1700; ejusdem *Specimen alterum.* 1699; in zijn *Posthuma*, Oratio pro eloquentia en De usu eloquentiae in sacris. 1706. Uitgave van Wetstein.

leerde én welbespraakte mannen, van wie zij die zich aan den kansel toewijden de kennis der taal en een goede schrijfwijze kunnen leeren."..... Op die oefening, zegt Francius verder, "behooren wij ons met zooveel te meer ijver toe te leggen, als wij dit te vlijtiger door onze tegenpartij zien geschieden. Wat toch nemen zij, die tot de Roomschen behooren en bij hen de kanselrede beoefenen, meer ter harte dan de welsprekendheid? Ik laat hunne kerkgebruiken en plegtigheden, ik laat ook hunne inroeping der Heiligen en vooral der Zalige Maagd daar, hetgeen in al hunne redevoeringen tot walgens toe herhaald wordt, daar liever de hulp van haren Zoon en de bijstand van den H. Geest moesten afgesmeekt worden; maar toch wat is er bij hen niet eene welsprekendheid! wat waardigheid en majesteit! wat een verheven en wonderschoone stijl! Want zij weten, die geslepen en looze mannen, wat de welsprekendheid op 's menschen hart vermag; wat gepaste en wel gerangschikte woorden, wat de stem en de gebaarmaking kunnen uitwerken. Weshalve zij zich daarop vooral toeleggen, dat zij beiderlei welsprekendheid magtig worden, en nooit verzuimen zij ook maar het minste, wat zij tot dat doel nuttig oordeelen. Van de eerste jeugd af aan oefenen zij zich in de voordragt, en door redevoeringen te lezen, te schrijven en te houden, bereiden zij zich tot de gewijde welsprekendheid voor. Lang overpeinzen en beschaven en bevijlen ze wat ze zullen voordragen, opdat niet iets ruws of wat ongepolijst zij iemands ooren moge kwetsen. Omtrent de voordragt hebben ze dezelfde zorg, dat die niet onhebbelijk en onbeschaafd zij, en hierdoor de hoorderen van de heilige zamenkomsten en die verhevene plegtigheden afkeerig make. Zoo zij zich nu zooveel moeite voor de leugen getroosten, wat moeten wij dan voor de waarheid wel niet doen? Die magt waarvan zij misbruik maken, moet hun ontrukt en ter verwering van de goede zaak moeten die wapenen aangegord. Waarom anders, denkt gij, hebben onze Vaderen zich zoozeer op de welsprekendheid toegelegd, dan wijl zij zagen dat de Heidenen (gentes) in dat opzigt magtiger waren dan zij, en ze hen met hunne eigene wapenen wilden bestrijden! Volgen we die edele aandrift en bestoken wij onze tegenstanders, die het tevens van de Kerk zijn, met hun eigen wapentuig. Met dezelfde wapenrusting wordt de vijand overwonnen." Na ter staving hiervan

te hebben aangevoerd, dat de Romeinen alleen op die wijze Hannibal konden te boven komen, laat Francius volgen: „Tot dus verre hebben wij met de rede en de H. Schrift gestreden: laat ons een anderen weg beproeven; welligt zal dit beter slagen; schade althans kan er onze zaak niet door lijden. Indien wij met beide wapensoorten kampen, zal de overwinning en veel ligter en veel schitterender wezen. Zijnen vijanden voorwaar staat hij de zegepraal af, die hun de beste wapenen vergunt, en er zelf daar hij kon geen gebruik van wil maken. Doen wij dit niet, als wij hun heel de welsprekendheid overlaten, en dat vermogen hetgeen bij uitstek geëigend is om de goede zaak te verdedigen, versmaden en verwaarloozen, en het onzer wederpartij, dien gezworen vijanden der Kerk, ter verwering van hun belang naar welbehagen laten te hulp roepen?"

Wij bepalen ons ditmaal bij deze plaats; er is bij Francius en elders meer te vinden wat voor den Katholieken kansel van dien tijd ook hier te lande getuigt. 't Is zeker onze bedoeling niet, om zonder voorbehoud onze gewijde welsprekendheid dier dagen als toonbeeld te roemen of te geven; maar dit slechts wilden we den Utrechtschen hoogleeraar herinneren, dat hij, bij zulke lofspraak van een deskundig tijdgenoot, niet geregtigd is te zeggen: „bij de Roomschen was [in die dagen] de kanselwelsprekendheid, uit zucht om regt duidelijk en populair te wezen, plat en grof geworden, en schier geen aandacht waardig."

We hebben voorlang van het *Geschiedkundig overzigt der predikwijzen in de Nederl. Luthersche Kerk*, en ook van de in dit jaar verschenen *Kanselontluistering in de Nederl. Hervormde Kerk tijdens de XVII en XVIII eeuw* kennis genomen; we hopen aan dit onderwerp ter goeder uur onze aandacht te wijden, en kunnen dan deze meer redelijke woorden van Prof. Visser nagenoeg tot de onze maken: De billijkheid vordert, „om bij het veelal zeer gebrekkige tevens het goede te doen uitkomen, dat bij enkelen gevonden wordt. Immers, ondanks de verkeerde rigting waarin de meerderheid gevallen was, en ondanks den wansmaak, waarvan zelfs de besten niet vrij bleven, ontbrak het toch geenszins aan mannen van onmiskenbaar talent, maar die, even als onze meeste dichters, slechts te kort schoten in het leveren van een goed afgerond en in al zijne deelen voortreffelijk geheel."

PROFESSOR A. F. OZANAM.

De op den 8 September te Marseille overleden taalgeleerde A. F. Ozanam, was den 23 April 1813 te Milaan geboren, en werd, nog zeer jong, advokaat en professor in het handelsregt te Lyon. Reeds in 't jaar 1831 schreef hij tegen de leer van St. Simon [1]; vervolgens historische studiën over Baco van Verulam en Thomas van Canterbury [2]; in 1839 gaf hij zijn bekend werk over Dante [3]; in 1847 verschenen zijne *Etudes Germaniques*, één deel vast van een groot geheel en dat dienen moest voor de Geschiedenis der Franken; in 1849 *De Germanen vóór het Christendom en de christelijke beschaving bij de Franken*, waarvoor hem de groote prijs van Gobert ten deele viel. In het jaar 1841 had hij het professoraat aan 't collége de France erlangd en zijne lessen met eene voordragt over Duitschland in de middeneeuwen geopend; in 1846 was hem door den minister de Salvandy eene wetenschappelijke zending naar Italië toevertrouwd: De *Bijdragen voor de geschiedenis der letterkunde van Italië van de VIIIe tot de XIIIe eeuw* [4], en *Dichters der Franciscanen in Italië in de XIIIe eeuw* [5] waren de vruchten dezer reis. Ozanam schitterde door eene uitgebreide kunde en bekleedde onder de taalgeleerden een hoogen rang.

Vlugtig slechts noemden we zijne voornaamste werken, die overigens voor 't meerendeel ook hier te lande algemeen verspreid zijn; we moesten den beminnelijken geleerde nog met een enkel woord van eene andere zijde doen kennen; want even onvermoeid als hij was in zijn veel omvattenden letterarbeid, even ijverig toonde hij zich — en dit is hier minder bekend — in al de werken der christelijke naastenliefde.

Om hier niet te herinneren, hoe hij het was die als student in de regten te Parijs, met twee zijner vrienden, van 20jarigen leef-

---

[1]) *Réflexions sur la doctrine de Saint-Simon.*

[2]) *Deux Chanceliers d'Angleterre, Bacon de Vérulam, et Thomas de Cantorbéry*, 1836.

[3]) *Dante ou la Philosophie catholique au treizième siècle.*

[4]) *Documents pour servir à l'histoire littéraire de l'Italie, depuis le VIIIe siècle jusqu'au XIIIe.* 1850.

[5]) *Poètes franciscains en Italie au treizième siècle.* 1852.

tijd gelijk hij, van den Aartsbisschop van Parijs, Monseigneur de Quelen, de bekende Conferentiën van Notre-Dame verzocht en verkreeg, welke sedert zulke schitterende vruchten onder de jeugd der hoofdstad hebben voortgebragt — de jeugdige Ozanam ook heeft de verdiensten, dat hij een merkelijk deel in de stichting der *Vereeniging van den H. Vincentius van Paulo* heeft gehad. Hij was een der zeven jongelieden, die op een studentenkamer het plan van dat liefdewerk ontwierpen; zij waren de eersten welke in persoon, ieder zijn aantal huisgezinnen gingen bezoeken, troosten en ondersteunen. En die schoone vereeniging, zoo nederig begonnen, heeft zich thans door alle werelddeelen reeds uitgebreid!

Een werkzaam deel ook nam hij aan de stichting van den *Cercle Catholique* en van het *Werk van de Voortplanting des geloofs*. De *Katholieke kring* werd opgerigt om aan de jongelieden, wie hunne studiën naar Parijs bragten, een punt van vereeniging en eene voegzame ontspanning te verschaffen. Men had er eene bibliotheek en hield er koersen; de redevoering, welke Ozanam in 1843, onder voorzitterschap van den Aartsbisschop van Parijs, in hun midden over de gematigdheid en de christelijke polemiek heeft gehouden, werd met bijzonderen bijval aangehoord en heeft een niet geringen weerklank gehad.

Reeds van de eerste jaren zijner jeugd had Ozanam zich ook beijverd voor het *Werk der Voortplanting des geloofs*, bestemd, gelijk men weet, om door geldelijke bijdragen de Katholieke zendelingen in vreemde gewesten te ondersteunen. Te Lyon was Ozanam begonnen deel van den raad dier Vereeniging uit te maken, waar ter stede zij niet lang te voren door een klein aantal personen was opgerigt. De leden dier *Associatie* gaven elk een *sou* in de week; de eerste kollekten werden in 1820 onder de werksters van Lyon gedaan; de opbrengst van het voorgaand jaar 1852 bedroeg niet minder dan *vijf millioen* franken!

En meer dan ooit heeft Ozanam voor den naaste juist in dat jaar gedaan, toen hij met zooveel moeizamen arbeid zich tot het konkoers voorbereidde waarvan heel zijne toekomst afhing; te midden van die afmattende studiën en terwijl hij zijn boek over Dante schreef en daarbij zijne lessen in het handelsregt gaf, vond hij nog tijd om een werkzaam deel aan 't Zendelingswerk te ne-

men en om 's avonds soldaten te gaan leeren lezen. Groot ook is het getal van jongelieden die hij in zijn onvermoeiden ijver wist te raden, te bemoedigen, te geleiden, en met tranen van erkentelijkheid en rouw herdenken ze nog den tijd dien zij den geliefden hoogleeraar gekend en al de weldaden die ze hem te danken hebben.

Ozanam deed goed waar slechts zijn hand het te doen vond. „Ik maakte — verhaalt de heer Ampère, zijn vertrouwelijke vriend — „met hem en mevrouw Ozanam een togtje naar Engeland om de „Tentoonstelling te zien; ik was meer dan hij in verrukking bij „al die wonderen van nijverheid.....; hij vond dat ik Engeland „te veel bewonderde en Ierland te zeer vergat. Hij, beter dan „ik, liet mij alleen naar 't kristallen paleis teruggaan, om inmiddels „de arme Katholieke Ieren in hunne kelders te kunnen bezoeken; „en diep getroffen kwam hij dan terug en ik geloof ook wel een „weinig armer dan in 't heengaan." — Is hij aan de Eaux-Bonnes om tot herstel zijner wankele gezondheid de baden te gebruiken, dan denkt hij er aan om een gasthuis te stichten voor arme zieken, welke dat geneesmiddel behoeven. De Vereeniging van den H. Vincentius zou de reiskosten betalen en de gegoede zieken in 't onderhoud voorzien. Verwijlt hij ergens waar eene Vincentiusvereeniging is, b.v. te Florence, hij spreekt de vergaderde leden toe, vuurt hun ijver aan, en breidt het liefdewerk uit waar het bestaat, of rigt het op waar het niet is, en als men hem vermaant zijne krachten te sparen, luidt zijn antwoord: „wijl God mij eenige gezondheid wedergeeft, moet ik die wel tot zijne dienst gebruiken." In zijne laatste ziekte nog bragt hij de plaatsen uit de H. Schrift bijeen die op ziekte betrekking hebben. Dit was zijn jongste arbeid, nog ten nutte ondernomen van degenen die ná hem zouden lijden. Hij ontsliep niet lang daarna, vol geloof en onderwerping aan 's Heeren wil, en was bij zijn helaas! al te vroegtijdigen dood slechts even boven de 40 jaren oud. — De uitvaart werd den 26 September in de kerk van St. Sulpice gehouden. De meeste leden van de fakulteit der Letteren, waartoe de overledene behoorde, waren er tegenwoordig, alsmede zeer vele zoowel werelds- als ordesgeestelijken, eene menigte jongelieden en inzonderheid vele leden der vereeniging des H. Vincentius van Paulo, waarvan hij in zijn

leven mede-oprigter en vice-president was geweest. In zijn testament, den 23 April, zijn 40e geboortedag door hem zelven geschreven, beveelt hij zijne ziel aan zijnen Zaligmaker Jesus Christus, verklaart plegtig, dat hij in den schoot der heilige Katholieke Apostolieke Roomsche Kerk sterft, en smeekt zijne vrouw, zijn kind, zijne broeders en vrienden aan dat heilig geloof getrouw te blijven. We nemen hier een uittreksel van dat roerend testament over: heel de ziel van den godvruchtigen Ozanam is er uit te kennen; het luidt aldus:

„In den naam des Vaders en des Zoons en des H. Geestes. — Amen.

„Heden, den 23 April achttien honderd drie en vijftig, op het oogenblik dat ik mijn veertigste jaar bereik, in de bekommernissen eener zware ziekte, lijdend naar het ligchaam, maar gezond naar den geest, heb ik in weinige woorden mijn uitersten wil beschreven, mij voorstellende, dien vollediger uit te drukken wanneer ik meer krachten zal hebben.

„Ik geef mijne ziel aan Jesus Christus mijnen Zaligmaker; ontsteld over mijne zonden, maar op de oneindige barmhartigheid betrouwend, sterf ik in den schoot der Katholieke, Apostolieke, Roomsche Kerk. Ik heb de twijfelingen der tegenwoordige eeuw gekend, maar heel mijn leven heeft mij overtuigd, dat er geen rust is voor den geest en het hart dan alleen in 't geloof der Kerk en haar gezag. Zoo ik aan mijne lange studiën eenige waarde hecht, 't is omdat ze mij regt geven om al degenen die ik bemin te smeeken, dat zij trouw blijven aan eene godsdienst waarin ik het licht en den vrede heb gevonden.

„Mijne jongste bede aan mijne familie, aan mijne vrouw, aan mijn kind, aan mijne broeders en schoonbroeders, aan allen die uit hen zullen geboren worden, is, dat zij volharden in het geloof, ondanks de vernederingen, de ergernissen en de voorbeelden van afval waarvan zij getuigen zullen zijn.

„Aan mijne teedere Amelie, die de vreugde en bekoorlijkheid mijns levens geweest is, en wier zoete zorgen sedert een jaar al mijne rampen verzacht hebben, geef ik een afscheid kort als al de dingen der aarde. Ik bedank haar, ik zegen haar en ik verwacht haar. In den hemel alleen zal ik haar zooveel liefde kunnen wedergeven als ik haar verschuldigd ben. Ik geef aan mijn kind den

zegen der Aartsvaders, in den naam des Vaders en des Zoons en des H. Geestes. 't Is mij hard dat ik niet langer aan het zoo dierbare werk harer opvoeding kan arbeiden, maar ik vertrouw haar zonder smart aan hare deugzame en zeer geliefde moeder toe. Aan mijne broeders Alphonse en Charles al mijn dank voor hunne genegenheid, aan mijn broeder Charles bijzonder, voor al de bezorgdheden die hem mijne gezondheid veroorzaakt heeft. Aan mijne moeder, mevrouw Soulacroix, aan Charles Soulacroix, begeeft u tot degenen die ik met hen beweend heb. Ik omsluit in eene enkele gedachte al mijne verwanten en vrienden die ik hier niet noemen kan. Echter wil ik dat mijn oom Haraneder, mijne neven Saillard, de heer Noirot en de heer Ampère aan wie ik zooveel verschuldigd ben, hier eene herdenking vinden.

„Ter regeling mijner nalatenschap, enz.....„

.....

Onder de vrome vermakingen bevond zich deze:

„Ik vermaak twee honderd franken aan de armen der Conferentie van den H. Vincentius van Paulo der parochie Saint-Germain-des-Prés, honderd franken aan den Almeenen Raad der Vereeniging. Mijne medebroeders weten wel dat ik meer zou willen doen.

.....

„Ik bedank nogmaals al degenen die mij eenige dienst bewezen hebben. Ik vraag vergiffenis voor mijne driftigheden en kwade voorbeelden. Ik verzoek de gebeden van al de mijnen, VAN DE VEREENIGING DES H. VINCENTIUS VAN PAULO, van mijne vrienden te Lyon.

„Laat u niet verflaauwen door die u zeggen zullen: *Hij is in den hemel.* Bidt altijd voor hem die u veel bemint, maar ook veel gezondigd heeft. Door uwe smeekingen geholpen, dierbare goede vrienden, zal ik de aarde met minder vrees verlaten. Ik hoop vastelijk dat wij niet gescheiden zullen worden en dat ik blijf met u totdat gij komt tot mij.

„Dat over u allen de zegen zij van den Vader en den Zoon en den H. Geest. Amen.

„Pisa, den 23 April 1853. (Get.) A. F. OZANAM.

„Ik voeg hier de teederste dankzeggingen bij voor de broeders

Bevillacqua, Dr. Prato en den Eerw. Mastucco, die mij met hunne vriendschap hebben overladen. God alleen kan het hun naar waarde vergelden.

„All' Antignano, 18 Aug. 1853.„

VOLKS-ALMANAK VOOR NEDERLANDSCHE KATHOLIEKEN, IN HET JAAR DES HEEREN 1854 [1]).

Ten derden male begroeten we het aantrekkelijk boekje, net van vorm, rijk van inhoud, opgeluisterd door plaatjes zooals ze E. Dujardin weet om te trekken, met een keurig fac-simile van Maria Tesselschade nog daarenboven.

Een goed deel van den inhoud is door de heeren verzamelaars zelven geleverd. *Het Kerkelijk Jaar* door van Nouhuys, helaas! hier het jongste werk van zijne nijvere hand: die jeugdige arbeider is omtrent het eind van den geestelijken tijdkring, dien hij met zooveel godsvrucht nog beschreef, op Sint Caecilia, met deze den eeuwigen dag zijns Heeren gaan vieren; hij,

„Een trouwe Dienaar van den Meester, die de gaven
Niet met een tragen moed verheeld heeft of begraven,
Maar die het Godlijk zaad in vruchtbren grond ontving,
En bloemen heeft gekweekt ter Godverheerlijking:
Ginds bloemen van de Liefde, in stichten en verplegen;
Daar bloemen van de Kunst langs de open Hemelwegen;
Hier Reinheidsleliën naar 's Heeren heilig woord.
God heeft hem jong verplaatst in 't eeuwig bloeyend oord:
Wel stierf hij; maar hij is zijn vrienden niet ontvallen;
Hij werkt nog, in 't gebed, één arbeid met ons-allen.„

't Zijn woorden zijns vriends Alberdingk Thijm, die ons nog berigt, hoe hij kort te voren een ander onverwacht verlies, mede

---

[1]) Bij-een-gebracht door Jos. Alb. Alberdingk Thijm, en H. J. C. van Nouhuys. Te Amsterdam, bij C. L. van Langenhuysen; XVIII, Tijdwijzer LXIII, Mengelingen 230 bladz.

voor den *Volks-almanak*, onderging in 't spoedig afsterven van den Voorzitter der Brusselsche Regtbank van Eersten Aanleg, den heer Delecourt, die onder zijn Vlaamschen naam van Vandenhove als medewerker van den *Almanak* was opgetreden. Ook *de Katholiek*, die eene kostbare bijdrage, over den *Hêliand*, van dien uitstekenden letterkundige ontving en naar heusche toezegging meer nog verwachten mogt, betreurt zijn gemis, en we zeggen 't den heer Alberdingk Thijm in zijn woord *aan de Lezers* na: belangrijk is de plaats die door beider dood in onze Christelijke en Germaansche letteren wordt ledig gelaten.

We lezen voorts, dat de heer Alberdingk nog andere reden had tot klagen. „Ik moet — schrijft hij — eene heusche klachte in-„dienen bij sommige mijner gewone en hoog gewaardeerde bijdra-„gers, die dit jaar achter zijn gebleven. Daarin vinde de onbe-„scheiden lengte mijner eigene opstellen hare verklaring". De auteur moge die opstellen onbescheiden-lang heeten, geen lezer zullen ze onwelkom zijn. *De Bisdommen*, met zooveel kennis van zaken en in zoo echt-godsdienstigen stijl beschreven, konden niet op gepaster tijd noch toon behandeld worden. Zijne uitvoerige historiesch-romantische schets van Maria Tesselschade Roemers heeft een nieuw licht op dat belangrijk gedeelte onzer literaire en sociale wereld doen vallen, en is van blijvende waarde. Men heeft slechts even op de er onder gevlochten gesprekken te letten, om te zien, hoe de schrijver in die dagen tot in alle bijzonderheden te huis is, en de meesterhand zal er wel niemands oog ontgaan. Een ander jaar mogen van onzentwege zijne opstellen weder van onbescheiden lengte wezen, echter om zijnentwil niet om bovengemelde reden. Want ook ons heeft het leed gedaan, dat we vroegere bijdragers, vooral van de dichters, moesten missen. Waar bleef dan onze teêrgevoelige herderszanger? kon Leesberg geen enkelen toon doen hooren? Waar onze liefelijke Poelhekke? En niets ook van den zangerigen en zoo gezochten van Beers [1]). En waarom zwegen tot hiertoe zooveel begaafde dich-

[1]) Hoe geliefd de poëzij van dezen Zuid-Nederlandschen dichter is, blijkt uit den zoo spoedig noodig geworden *tweeden* druk zijner *Jongelingsdroomen*, onlangs zeer net uitgevoerd, bij H. J. van Kesteren te

ters? ik spreek niet van de oudere, maar noem er van jeugdige leeftijd eenige op de letter af: de Eerwaarde heeren van den Akker. de Bruin, Debets, Muré, van Oorte, Peperkorn, Smit? Dichteressen almede, een mejufvr. D.... te ...., maar ik mag niet onbescheiden en ook niet langer zijn: de enge plaats, mij deze maand toegestaan, verbiedt mij reeds in uitvoeriger opgave der vele verdere bijdragen te treden. Daar zijn in den Almanak o. a. ook alleraanminnigste versjes van Dautzenberg; daar is roman, historie, vaderlandsche traditie, maar er is volgens den gestelden regel, dien we toejuichen, geene enkele vertaling in. — Men leze, en lette op het woord *aan de Lezers*, bepaaldelijk op bladz. VIII; — de goede God zegene ook dezen „tot 's Heeren dienst ondernomen arbeid".

KATHOLIJKE [?] VOLKS-ALMANAK VOOR HET JAAR 1854 [1]).

Deze nu voor de zevende maal verschenen almanak, geeft wederom eene verscheidenheid van bijdragen in dicht en ondicht, of oorspronkelijk, of nagevolgd, of meerendeels vertaald. Het proza neemt de grootste ruimte in. Men vindt daar menige nuttige les: in vele nuttige voorbeelden over de *tien Geboden* [2]); onder de wijze vermaningen van den *Nachtwaker*, waar treffende plaatsen in voorkomen; onder de tafereelen eens *landpastoors in Brazilië* en in tal van kleinere stukjes. Ook in dichtmaat is voor afwisseling gezorgd, en ettelijke bijdragen laten zich aangenaam lezen.

We maken geen aanmerkingen op enkele misstellingen, die aan 't oog zeker ontsnapt zijn; ook niet op de mythologie in 't won-

---

Amsterdam (en H. Peters te Antwerpen) verschenen. We verwijzen op hetgeen we van dien bundel vroeger (bl. 104—108 van dit deel) hebben gezegd, en voegen er met *de Tijd* den wensch aan toe, dat de begaafde zanger met het rijpen der jaren zijne soms te weekelijke poëzij tot mannelijke kracht en degelijkheid zal weten te harden.

[1]) Te Groningen, bij R. G. J. Sladoot; XVI en 188 bl.

[2]) Deze 38 bladzijden zijn door denzelfden uitgever tegen een geringen prijs ook afzonderlijk verkrijgbaar gesteld.

derlijke rijmdicht *Wieg en Graf;* maar wat we op bl. 22 zoo maar argeloos verteld, en bovenal op bl. 159—160 zoo uitvoerig geschilderd vonden, hebben we (met nog hier en ginds een hinderlijk woord) er met weerzin in gelezen. Een schadelijken indruk *kan* het laatste reeds gemaakt hebben, eer de lezer of lezeresse verneemt, dat het daar een tooneel van *broeder-* en *zuster*liefde geldt. — Er moet, dunkt ons, strenger nog aan gedacht worden, tot wat al harten, immers ook zeer jeugdige en ligt kwetsbare, zoodanige boekjes plegen te spreken; en de heer Sladoot, die zich (zoo men althans een paar aangekochte nummers van zijn boekenlijst schrapt) zeer beijvert ter verspreiding van schadelooze en heilzame lektuur, zal dan meer nog het welbegrepen belang des naasten en ook het zijne bevorderlijk wezen.

EINDE VAN HET VIER EN TWINTIGSTE DEEL.